

БОБУРНОМА

Заҳриддин Муҳаммад Бобур

Нашрга тайёрловчи:

Порсо Шамсиев

Муҳаррир:

Аъзам Ўктам

4703620100-68

360(04)90

ISBN 5-8250-051-4

Тошкент “Юлдузча” 1990 йил

ВАҚОЕИ САНАИ ИСНО АШАРА ВА ТИСЪА МИА

Муҳаррам ойи ўзбек дафъи жиҳатидин Хуросон азимати қилилди. Ғўрбанд ва Шибарту йўли била мутаважжих бўлдук. Жаҳонгир мирзо ул вилоятдин чун нохушлук била чиқиб эди. аймақни ўзига қўшса баъзи шариф ва муфаттинлар яна не ангизлар килур экин деб, Уштур шаҳридин, урукдин айрилиб, урукта Вали Хозинини ва Давлат қадам қоровулни қўюб, аймақни ботроқ иликлалинг, деб жарида тез тебрадук. Ул кун Заҳҳок қалъасига келдук. Андин Гунбазак кўтали била ошиб Сойконни бостуруб Дандоншикан кўтолидин ўтуб, Коҳмард ўлангига тушулди.

Сайид Афзал хоббинга Султон Муҳаммад дўлдойни қўшуб Кобулдин мутаважжих бўлғонимизнинг кайфиятини арзадошт қилиб, Султон Қусайн мирзога йиборилди. Жаҳонгир мирзо кейинрак қолғон экандур. Бомён тўғрисиға етганда йигирма-ўттуз киши била Бомённинг сариға келадур экандур. Боменға ёвуқ етганда бизинг кейинг қолғон урукнинг чодирларини кўрарлар. Бизни хаёл қилиб тез-ўқ ёнарлар. Урдулариға етгач, ҳеч нимага боқмай кўчарлар. Кейинларига боқмай Яка ўланг навоҳисиға тортарлар.

Шайбонийхон Балхни муҳосара қилиб эди. Балхта Султон Қуличок эди. Шайбонийхон икки-уч султонни уч тўрт минг киши била Бадахшонни чопқали йиборди. Ул фурсат Муборакшоҳ ва Зубайр яна Носир мирзога келиб қўшулуб эдилар. Агарчи бурун роқ ниқор ва кудуратлари бор эди. Кишимнинг оёғида Шохидонда Кишм суйининг шарқий тарафида чериклаб ўлтуруб эдиларким, бу ўзбаклар тонг бошида шабхун келиб, Кишм суйини ўтуб, Носир мирзонинг устига юруди. Носир мирзо филҳол ўзини пуштаға тортти, пуштадин элини йиғуштуруб, нафир чолдуруб юруган била ўзбакларни олғон била-ўқ тебради. Кишм суйи улук эди, бу сувдин кечиб келиб эдилар. Қалин кишиси ўкқа, қиличқа бориб, ғалаба кишиси иликка тушти, сувда ҳам кўп кишиси ўлди.

Муборакшоҳ ва Зубайр мирзодин юққорроқ Кишм сари эдилар. Аларнинг устига айрилғон ўзбаклар аларни пуштаға қочурди. Носир мирзо ёғийсини қочурғонда мун хабар топиб, бу жамоатнинг устига юруди. Юққоридин Кўҳистон беклари ҳам отлиқ-яе рини йиғиб юруган била туруш бера олмадилар, қочтилар. Бу жамоаттин ҳам қалин киши иликка тушуб, кўп киши ўкқа, қиличқа ва сувға борди. Шоядки, минг-минг бсш юз ўзбак ўлди экин. Носир мирзонинг бир яхши фатҳи бу эди, бу хабарни Коҳмард жулгасида эканда Носир мирзонинг кишиси келтурди.

Бу навоҳида эканда бизнинг черик бориб, Ғўри ва Даҳонадин ошлиқ келтурдилар. Бу навоҳида Сайид Афзал била Султон Муҳаммад дўлдойдинким, Хуросонға йиборилиб эди, хатлар келди. Султон Ҳусайн мирзонинг фавтининг хабари эди. Бовужуд бу хонаводанинг номусини қоралаб Хуросон жонибиға мутаважжих бўлдук, агарчи бу таважжухда ўзга ғаразлар ҳам бор эди. Ажар дарасининг ичи била ўтуб Тўп

ва Мандагон била Балхоб била иниб, Кўҳи Софқа чикилди. Ўзбакнинг Сон ва Чахоряк чопғонини хабар топиб, Қосимбекни черик била чонкун-чининг устига йибордук. Бориб учратиб, яхши босиб, қалин бош ке-сиб келтурдилар. Жаҳонгир мирзога ва аймоқларга кишилар йибор-дук, алардин хабар олғунча неча кун Кўҳи Соф яйлоғида ўлтурдук.

Бу навоқи кийиги асру қалин бўлур, бир мартаба овладук. Бир-икки кундин сўнг тамом аймоқлар келиб мулозамат қилдилар. Аймоқларга Жаҳонгир мирзо бир неча қатла кишилар йиборди, бир навбат Имодиддин Масъудни йиборди, бормадилар, менинг қошимга келдилар. Охир Мирзога зарурат бўлди. Кўҳи Софдин дараи Бойға тушганда мени кслиб кўрди, чун бизга Хуросон дағдағаси эди, Мирзога бокмай, аймоққа парвой қилмай, Гарзавон ва Алмор ва Қайсор, Чечакту била юруб, Фахриддин ўлумидин ўтуб, Бодигис тавобеидин Дараи Бом деган ерга келдук.

Чун бир тафрика олами эди, ҳар ким дастандозлик қилиб, вилоятдин ва элдин нима олур эдилар. Биз ҳам бир ёқадин ул навоҳидағи аймоқ ва атракка таҳмил қилиб нима ола киригатук. Бу бир ой-икки ойнинг ичида шоядким уч юз туман кепакий олилди экин. Биздии бир неча кун бурунроқ ўзбакнинг чопкунчисини Хуросон илғори ва Зуннунбекнинг кишилари Пандда ва Марвчоқда яхши босиб, қалин ўзбак ўлтурубтурлар.

Бадиуззамон мирзо, Музаффар мирзо, Бурундук Муҳаммад барлое, Зуннун арғун ўғли Шохбек Шайбонийхоннинг устигаким, Балхда Султон Қуличоқни муҳосара қилиб эрди, юрумакни жазм қилиб, жамиъ Султон Ҳусайн мирзонинг ўғлонлариға кишилар йибориб тилаттилар. Доғи бу азимат била Ҳирийдин чиқтилар. Бодғисға етгайда Чилдухтаронда Абулмуҳсин мирзо Марвдин келиб қўшулди. Ибни Ҳусайн мирзо ҳам андин сўнг Тўн ва Қойиндин келди. Кепак мирзоким, Машҳатда эди, ҳар неча кишилар йибордилар, номаъкул сўзлар айтиб, номардлик қилиб келмади. Анинг таассуби Музаффар мирзо била эди, яъни ул подшоҳ бўлғонда мен нечук анинг қошиға барғоймен, деб мундоқ ма-Қалдаким жамиъ оғоини бир ерда йиғилиб, иттифоқ қилиб, Шайбонийхондек ғаним устиға азм жазм қилиб юруйдургонда мундоғ бемаза таассуб қилиб келмади. Анинг бу келмамагини Ҳолоким таассубқа ҳамл килур, барча номардликка ҳамл қилғуларидур. Ғаразким, бу дунёда кишидин ушмундоғ нималар қолур, ҳар ким ақлдин баҳравар бўлса, нега андоғ ҳаракатга икдом қилғайким, андин сўнг ёмон дегайлар ва ҳар кишига хушдин асар бўлса, нега андоғ амрга эҳтимом қилмағайким, қилғондин сўнг мустаҳсан дегайлар. «Зикри номеро, қакимон умри сони гуфтаанд».

Манга доғи элчилар келдилар. Сўнгра Муҳаммад Бурундук барлос ҳам келди, мен худ нега бормағаймен. Юз-икки юз йиғоч йўлни бу маслаҳат учун тай қилибтурмен. Мен Муҳаммадбек била-ўқ мутававжжих бўлдум, ул фурсатта мирзолар Мурғобға келиб

эдилар. Душанба куни жумодилохир ойининг секкизида мирзолар била мулокот бўлди. Абулмуҳсин мирзо ярим курух истиқбол қилиб келиб эди, етушдук. Мен бу тарафдин отдин тушдум, Абулмуҳсин мирзо ул тарафтин отдин тушти, юруб кўрушуб отланилди. Илгар-рак кела ўрдуининг ёвуғида Музаффар мирзо ва Ибни Ҳусайн мирзо келдилар. Булар Абулмуҳсин мирзодин ёшқа кичик эдилар, керак-ким бурунроқ истиқболга келсалар эди, голибо бу таъхир хумор жиҳатидин экандур, не такаббурдин ва бу таксир айш ва ишрат сабабидин экандур, не такаддурдин.

Музаффар мирзо муболаға қилди, от устида кўруштук, Ибни Ҳусайн мирзо била ҳам ушбу навъ кўрушулди. Келиб Бадиуззамон мирзонинг эшигига туштук. Ғариб издиҳом ва жамият эди. Андоғ ғулув эдиким, тиқилишда баъзининг уч-тўрт қадам йўл оёғи ерга тегмас эди, баъзиким иш-куч учун ёнмоқ хаёл қилса эди, тўрт-беш қадам ксйинга боқа беихтиёр олиб борурлар эди. Бадиуз-замон мирзонинг девонхона уйига еттук. Муқаррар андоқ эдиким, мен уйдин киргач юкунғаймен. Бадиуззамон мирзо кўпуб араққа келгай, доғи кўрушулгай. Мен уйдин киргач, бир юкундум, доғи бедаранг мутаважжих бўлдум, Бадиуззамон мирзо охистароқ кўпуб, сустроқ юруди.

Қосимбек чун давлатхоҳ эди ва менинг номусим анинг номуси эди, белбоғимдин бир тортти, воқиф бўлдум. Таанни била юруб, муқаррар бўлгон ерда кўрушулди, бу улуғ оқ уйда тўрт гўшак солиб эрдилар. Бадиуззамон мирзонинг оқ уйлари албатта ён эшиклик бўлур эди. Мирзо доим бу эшикнинг ёнида ўлтурур эди, бир тўшакни бу эшикнинг ёнида солиб эрдилар. Бадиуззаман мирзо ва Музаффар мирзо бу тўшакда ўлтурдилар, яна бир тўшак рост кўлда солиб эрдилар. Абулмуҳсин мирзо ва мен бу тўшакда ўлтурдук. Бадиуз-замон мирзонинг тўшакидин қуйи чап ёнда яна бир тўшак солиб эдилар. Қосим Султон ўзбек Шайбоний султонларидинким, мир-зонинг куёви бўлур эди. Қосим Ҳусайн Султоннинг отаси бўлғай, яна Ибни Ҳусайн мирзо бу тўшакда ўлтурдилар. Манга солгон тўшакдин қуйи ўнг қўлумда яна бир тўшак солиб эрдилар. Жаҳонгир мирзо била Абдураззоқ мирзо ул тўшакда ўлтурдилар, Муҳаммад Бурундукбек ва Зуннунбек ва Қосимбек ўнг, ёнда Қосим Султон била Ибни Ҳусайн мирзодин хейли қуйироқ ўлтурдилар. Ош тортилди, бовужудким, суҳбат йўқ эди, ош тортатургон ерда шира кўюб олтун ва кумуш суроҳиларни шира устига тердилар. Бурунлар бизнинг ота-оға Чингиз тўрасини ғариб риоят қилур-лар эди, мажлисда ва девонда, тўй ва ошда, ўтурмоқда ва кўпмоқда хилофи тўра иш қилмаслар эди. Чингизхоннинг тўраси насси қотиъ эмастурким, албатта киши анинг била амал қилғай. Ҳар кимдин яхши қоида қолгон бўлса анинг била амал қилмоқ керак, агар ота ямон иш қилгон бўлса, яхши иш била бадал қилмоқ керак.

Ошдин сўнг отланиб, тушган срга келдим. Бизнинг ўрду била мирзоларнинг ўрдусининг

ораси бир шаръий бўлғай эди. Иккинчи навбат келганда Бадиуззамон мирзо бурунғидек таъзим қилмади. Муҳаммад Бурундуқбекка ва Зуннунбекка айттурдимким, агарчи ёшим кичиктур, вале тўрум улуғдур, ота тахтидаким, Самарқанд бўлғай, икки навбат зарби рост олиб ўлтурубдурмен. Бу хонавода учун ётёғи билаким мунча жанг ва жадал қилибтурмен, менинг таъзимимда таъхир беважҳдур; Бу сўз мазкур бўлғоч, чун маъқул эди, муътариф бўлуб, таъзимни хотирхоҳ қилдилар.

Яна бир навбат Бадиуззамон мирзо қошига борғонда намози пешиндин сўнг чоғир мажлиси бўлди, мен ул маҳаллар ичмас эдим, тавр ороота мажлисе эди, хонларда ҳар навъ газаклар ясаб эдилар: товук кабоби ва қоз кабоби ва ҳар жинс атъимадин торттилар. Бадиуззамон мирзонинг мажлисини хейли таъриф қилурлар эди, филвоқе беғилу ғаш оромида мажлис эди. Мурғоб ёқасида эканда икки-уч қатла мирзонинг чдаир мажлисида ҳозир бўлдум. Ичмасимни чун билурлар эди, таклиф қилмадилар.

Музаффар мирзонинг мажлисида ҳам бир навбат бордим. Ху-сайн¹ Али Жалойир ва Мир Бадр Музаффар мирзо қошида эдилар. Ул мажлисда бор эдилар. Кайфият бўлғонда Мир Бадр рақс қилди, хўб рақс қилди. Ғолибо ул навъ рақс Мир Бадрнинг ихтироидур.

Мирзолар Ҳирийдин чиқиб, иттифоқ қилиб, йиғилиб Мурғобга келгунча уч-тўрт ой бўлди.

Султон Қуличоқ танг келиб Балх қалъасини ўзбакка берди. Ўзбак Балхни олғондин сўнг бу жамъиятнинг истимоидии Самарқандга мурожаат қилди, Бу мирзолар агарчи суҳбат ва суҳбатороликда ва ихтилот ва омизишта тавре эдилар, вале сипоҳилик рев ва рангидин йироқ ва мардоналик жадал ва жангидин қироқ эдилар.

Мурғобда ўлтурғон маҳалларда хабар келдиким, Ҳақназар чапа-ни тўрт юз-беш юз киши била келиб Чечакту навоҳисини чопти. Барча мирзолар ҳозир бўлуб ҳар неча қилиб, бу чопкунчининг устига илғор йибора олмадилар. Мурғоб била Чечактунинг ораси ўн йиғоч йўлтур, бу ишни мен тиладим. Номус қилиб манга ҳам рух-сат бермадилар. Чун Шайбонийхон ёнди, йил ҳам кеч бўлуб эди. Андоқ қарор топтиким, бу киш мирзолар ҳар қайси бир муносиб ерда қишлаб, эрта ёз жамъият қилиб ғаним дафъиға мутаважжих бўлғайлар, манга ҳам Хуросон навоҳисида қишламок таклифи қилдилар.

Чун Кобул ва Ғазни пуршар ва шўр срлар эди, турк ва мўғулдин ва аймок ахшомдин ва афғон ва ҳазорадин мухталиф эл ва улус анда йиғилиб эдилар. Яна Хуросон била Кобул ораси ёвуқроқ йўлдинким тоғ йўли бўлғай, агар кор ва ях нима моне бўлмаса, бир ойчилик йўл эди. Туз била қирқ-эллик кунлик йўл эди, вилоят ҳам ҳануз яхши кўнгул босмайдур эди. Давлатхоҳлардин ҳеч ким бизнинг анда қишларимизни салоҳ кўрмадилар. Мирзоларга узр айттук. Қабул қилмадилар. Кўпрак таклиф қилдилар, ҳар неча узр дедук, таклифни бажидроқ қилдилар. Охир Бадиуззамон мирзо ва

Абулмуҳсин мирзо ва Музаффар мирзо отланиб, менинг уюмга келиб, қиш турмоқ таклифини қилдилар. Мирзолар юзига йўқ деёлмадук, мундоқ подшоҳлар ўзлари келиб, турмоқ таклифини қилдилар. Яна Ҳирийниким рубъи маскунда андоқ шаҳр йўқтур ва Султон Ҳусайн мирзонинг замонида мирзонинг тасарруфидин ва такаллуфидин Ҳирийнинг зеб ва зийнати бирга ўн, балки йигирма тараққий қилиб эди, кўрмак орзуси ҳейли бор эди. Бу жиҳатлардин турмоқни қабул қилдук.

Абулмуҳсин мирзо вилоятига Марвга борди. Ибни Ҳусайн мирзо ҳам Тўн ва Қойинга борди. Бадиуззамон ва Музаффар мирзо Ҳирийга азимат қилдилар, икки-уч кундин кейинроқдин Чил духтарон ва Тошработ йўли билан мен ҳам Ҳирийга мутаважжих бўлдум.

Барча бсғимлар, Поянда Султонбегим, менинг аммам Хадича-бегим, Офокбегим, яна Султон Абусаид мирзонинг қизлари амма бегимлар барча Султои Ҳусайн мирзонинг мадрасасида йиғилдилар. Барча бегимлар мирзонинг мақбарасида эдиларким, бориб кўрдим. Аввал Поянда Султонбеги билан юкунуб кўруштум, андин сўнг Офокбегим билан юкунмай кўруштум, андин кейин Хадичабегим билан кжунуб кўруштум. Бир замон мунда ўлтуруб ҳофизлар қуръон ўқуғондин сўнг жанубий мадрасадаким, Хадичабегимнинг уйини тикиб эдилар бордук. Хадичабегимнинг ошини торттилар. Ош тор-тилғондин кейин Поянда Султонбегимнинг уйига бордим. Ул кеча анда бўлдум. Аввал манга Боғи Навда юрт тайин қилиб эдилар. Тонгласи келиб Боғи Навда туштум. Боғи Навда бир кеча бўлдум, ани муносиб кўрмай Алигаербекнинг уйлари тайин қил-дилар. Ҳирийдин чиккунча Алишербекнинг уйларида эдим.

Ҳар икки-уч кунда бориб, Боғи Жаҳонорода Бадиуззамон мирзога кўрунуш қилур эдим. Неча кундин сўнг Музаффар мирзо уйига чорлади. Музаффар мирзо Боғи Сафидда ўлтурур эди. Хадичабегим ҳам анда эди. Жаҳонгир мирзо менинг билан борди. Хадичабегим қошида ош ва таом тортилгандин кейин Музаффар мирзо бизни Бобур мирзо солғон Тарабхона отлиқ иморатқа олиб борди. Тарабхонада чоғир мажлиси бўлди. Тарабхона боғчанинг ўртасида воқе бўлубтур, мухтасарроқ имораттур, икки ошоналик, вале ширингина имораттур, юққориғи ошёнида такаллуф кўпрак қилиб-турлар. Тўрт кунжида тўрт хужрадур. Ўзга бу тўрт хужранинг ўртаси ва мобайнлари тамом бир уй дохилидур, бир уйдурким, хужраларнинг мобайни тўрт шаҳнишин йўсунлук бўлубтур. Бу уйнинг ҳар зилғи мусаввардур, агарчи бу иморатни Бобур мирзо қилгандур, вале, бу тасвирларни Султон Абусаид мирзо буюрғондур, масоф ва урушларини тасвир қилибтурлар, шимолий сариға шаҳ нишинда икки тўшак солдилар, бир-бирига рўбарў, тўшакларнинг енлари шимол сари эди, бир тўшакда Музаффар мирзо ва мен ўлтурдук, яна бир тўшакда Султон Масъуд мирзо ва Жаҳонгир мирзо ўлтурдилар. Музаффар мирзонинг

уйида чун меҳмон эдук, мени Музаффар мирзо ўзидин юққори олди.

Ишрат паймоналарин тўлдуруб, соқийлар юруб мажлис аҳлиға тутта кириштилари. Мураввақ чоғирларни мажлис аҳли ҳам хайвон суйидек юта кириштилари, мажлис кизикти, чоғирлар бошқа чиқти, бу хаёлда эдиларким, манга ичиргайлар, мени ҳам бу доираға киюргайлар, мен агарчи бу чоққача нашға бўлгунча чоғир иртиқоб қилмайдур эдим, мастлик ва сархушлуқ кайфияти ва ҳолатини камоққакху билмайдур эдим, вале чоғир ичмоққа майлим бор эди ва бу водийни тай қилмоққа кўнглум тортар эди. Кичикликта бе-майл эдим, чоғирнинг нашға ва кайфиятин билмас эдим. Отам гоҳиким чоғир таклифи қилсалар ҳам узрлар айтиб, ирқитоб қилмас эдим. Отамдин сўнг Хожа қозининг юмни қадамидин зоҳид ва муттақи эдим. Шубқалиқ таомдин ижтииоб қилур эдим. Не жой улким, чоғир иртиқоб қилгайман. Сўнгралар йигитлик ҳавасидин ва нафс тақозосидинким, чоғирға майл пайдо бўлди, таклиф қилур киши йўқ эрди, балки чоғирға майлимни билур киши йўқ эди. Кўнглум агарчи мойил эди, мундоқ қилмоғон амрнй ўзлуқ била қилмоқ мушқил эди. Хотирға кечтиким, чун мунча таклиф қиладурлар, яна Ҳирийдек ораста шаҳриға келиб турбизким жамиъ айш-ишрат асбоб ва олоти мукамал ва муҳайё ва бори тақаллуф ва танаъум ашё ва адавати оғиода ва пайдо, ҳоло ичмасам қачон ичармен деб, ичмакка азм қилдим ва бу водийни тай қил моқни жазм қилдим.

Вале хотирға кечтиким, Бадиуззамон мирзо оғадур, анинг илигидии ва анинг уйида ичмай, инисининг илигидин ва инисининг уйида ичсам, хотириға нима келгай деб, бу тараддудимни айттим. Бу узрумни маъқул деб, бу суҳбатта чотир таклифи қилмадилар. Муқаррар андоқ бўлдиким, Бадиуззамон мирзо била Музаффар мирзо бир ерда бўлғонда иккала мирзонинг таклифи била ичилгай.

Мажлисда нағма аклидин Ҳофиз Ҳожи эди, Жалолиддин Маҳмуд нойи эди, Ғулом Шодининг иниси Шоди бача эди. Чанг чалур эди, Ҳофиз Ҳожи хўб ўқур эди. Ҳирий эли паст ва нозуқ ва ҳамвор ўқурлар. Жаҳонгир мирзонинг бир хонандаси бор эди. Миржон отлик, Самарқандий эди. Баланд ва дурушт ва ноҳамвор ўқур эди. Жаҳонгир мирзо кайфият маҳалда буюрдиким ўқугай, ғариб, ба-ланд ва дурушт ва бемаза ўқуди. Хуросон эли пур зарофат тирилур эл. Мунинг бу ўқушидин бириси қулоғин тутамудур, яна бир чи ройин читамудур, мирзо жиҳатидин ҳеч ким манъ қилаолмайдур. Намози шомдин сўнг Тарабхонадин Музаффар мирзо солғон янги кишлоқи уйга келдук. Ушбу уйга келганда охир мастлиғларда Юсуф Али кукалтош қўпуб раққослик қилди. Соҳиб усул киши эди, яхши рақс қилди. Бу уйга келганда суҳбат хейли гарм бўлди. Му заффар мирзо бир камар шамшир, бир қўзи жубба, бир бўз тупчоқ манга берди. Бу уйга келганда Жонак туркий айтти. Музаффар мирзонинг Катта Моҳ ва Кичик Моҳ отлик қуллари бор эди, мастлик

маҳалларда бир пора бемаза гармхўлуқлар қилдилар. Кечгача гарм суҳбат эди, мажлис тарқалди, Мен бу окшом ушбу уйда-ўк бўлдум. Манга чоғир таклифи қилур хабарини Қосимбек эшитиб, Зуннунбекка киши йиборибтур. Зуннунбек мирзоларга насихач йўсунлук қаттиқ-қаттиқ айтиб, чоғир таклифини тамом бартараф қилибтурлар.

Бадиуззамон мирзо Музаффар мирзонинг меҳмондорлигини эшитиб, Боғи Жаҳонорода Муқаввийхонада мажлис тартиб қилиб. мени тилади. Бизнинг баъзи ичкиларни ва йигитларни ҳам тиладилар, менинг ёвуқтағиларим менинг жиҳатимдин ича олмаслар эди. Агар ичарлари ҳам бўлса бир ой-қирқ кунда эшик-элини боғлаб юз дағдаға била ичарлар эди. Андоқ кишиларни чарладилар. Мунда ҳамки келдилар, гоҳи мени ғофил қилиб, гоҳи иликларини паноҳ қилиб, юз ташвишлар била ичар эдилар. Агарчи мепдин суҳбат тағи кишига рухсати ом бўлгон йўсунлук бўлуб эди, не жиҳаттин-ким, бу суҳбат ота-оғамиздек кишининг суҳбати эди, муаллиҳ ларни келтурдилар, билмон сочларининг ё амалий сочларининг оралариға кимоонни сочнинг узунлиғи била иничка-иничка кесиб кўюбтурлар, тавре кўрупадур. Бу суҳбатта менинг олимға қоз қабоби кўйдилар, чун қуш бўзмоғини ва тўрғамоғини қилгон эмас эрдим, илик элтмадим.

Бадиуззамон мирзо дедиким, нега майл қилмассиз. Мен дедим. тўрғамоктин ожиздурмен. Филҳол Бадиуззамон мирзо менинг олимдағи қозни бузуб, тўрғаб олимда кўюр. Мундоқ ишларда Бадиуззамон мирзо беназир киши эди. Охир суҳбатта бир мурассаъ камар, ханжар бир чорқаб. бир тупчоқ манга берди.

Йигирма кунким, Ҳирийда эдим, ҳар кунда кўрмаган ерларни отланиб сайр қилур эдим. Ажзчимиз бу сайрларда Юсуф Али кўкал тош эди. Ҳар қайси сайргоҳқа тушулса эди, Юсуф Али кўкалтош бир навъ ош тортар эди. Бу йигирма кунда машҳур сайргоҳлардин бир Султон Ҳусайн мирзонинг хонақоҳидин ўзга ер кўрулмаган шояд қолмади экин, Гозургоҳ ва Алишербекнинг боғчаси ва жувози қоғаз ва Тахти остона ва Пуликоҳ ва Каҳдихтон ва Боғи Назаргоҳ ва Неъматобод ва Гозургоҳнинг хиёбони ва Султон Аҳмад мирзо нинг ҳазираси ва Тахти Сафар ва Тахти Навоий ва Тахти Баргар ва Тахти Ҳожибек ва Шайхи Баҳоуддин Умар ва Шайх Заиниддин ва Мавлоно Абдурахмон Жомийниш мазорот ва мақобирини ва намозгоҳи Мухтор ва ҳавзи Моҳиён ва Соқи Салмон ва Биллурийким, асли Абулвалид экандур, Имом Фаҳр ва Боғи Хиёбон ва мирзо нинг мадорис ва мақобирини ва Гавҳаршодбегимнинг мадраса ва мақбарасини ва масжиди жомени ва Боғи Зоғон ва Боғи Нав ва Боғи Зубайда ва Султон Абусаид мирзо солгон дарвозаи Ироқнинг тошида Оқсарой ва Пўрон ва Сўфаи Тирандозон ва Чарғолонг ва Мирвоқид ва Пулимолон ва Ҳожа Тоқ ва Боғи Сафид ва Тарабхона ва Боғи Жаҳоноро ва Кўшк ва Муқаввийхона ва Савсанихона ва дувоздаҳ бурж ва Жаҳоноронинг шимол тарафидағи улуғ қавз ва тўрт тарафидағи тўрт иморат ва қалъанинг беш дарвозаси;

Дарво-заи Малик ва Дарвозаи Ироқ ва Дарвозаи Фирузобод ва Дарвозаи Хуш ва Дарвозаи Қипчоқ ва Бозори Малик ва Чорсув ва Шайху лисломнинг мадрасаси ва Маликларнинг масжиди жомеи ва Боғи шаҳр ва Бадиуззамон мирзонинг Жўйи Инжил ёқасидаги мадрасаси ва Алишербекнинг ўлтурур уйлариким, «Унсия» дерлар, мақбара ва масжиди жомеиниким, «Қудсия» дерлар, мадрасаси ва хонақоҳиниким, «Халосия» ва «Ихлосия» дерлар, ҳаммом ва доруш-шифосиниким «Сафоия» ва «Шифоия» дерлар, борини андак фурсатта сайр қилдим.

Султон Аҳмад мирзонинг кичик қизи Маъсуама Султонбегимни онаси Ҳабиба Султонбегим бу фатаратлардин бурунроқ Хуросон олиб келгон экандур, бир кун мен окамни кўра келганда онаси била келиб, мени кўрди. Кўргач-ўқ манга хейли майл пайдо бўлди. Махфий кишилар бориб окам била, янға била, Поянда Султонбегимни ока дер эдим, Ҳабиба Султонбегимни янга дер эдим, сўз-лашиб андоқ муқаррар қилдиким, менинг кейинимча янга қизини олиб Кобулға келгай.

Мени қишланг деб, Муҳаммад Бурундуқбек ва Зуннунбек бажид саъй қиладурлар эди, вале қишлоқ ери ва қишламоқ асбобини яхши сомон бермайдурлар эди. Қиш бўлди ва орадаги тоғларда қорлар ёғди. Кобул тарафидин хануз дағдаға; кўпрак бўлди. Булар не қишлоқлик ерни сомон берадур, не сомонлик ерда қишлоқ. Охир зарурат бўлди, сариҳ айта олмадук. Қишлоқ баҳонаси била Ҳирийдин шаъбон ойининг еттисида чиқиб, Бодғис навоҳисида ҳар юртта бирар кун, иккирар кун таваккуф қила-қила кўч қилур эдук, то вилоятларға тақсил ва иш-куч учун борғонлар келиб қўшулғайлар. Ул микдор макс ва даранг бўлдиким, Лангари Мир Ғиёсдин икки-уч кўч ўтганда рамазон ойи кўрулди. Вилоятларға иш-куч учун борғон йигит-ялангдин баъзисини келиб қотилди, баъзиси йигирма кун, бир ойдин сўнг Кобулда келдилар, баъзиси қолиб мирзоларға навкар бўлдилар. Бу жумладан бир Сейдим Али дарбон эди, қолиб Бадиуззамон мирзоға навкар бўлди.

Хисравшоҳ навкарларидин ҳеч кими онча риоят қилмайдур эдим, Жаҳонгир мирзо Ғазнини ташлаб чиққанда, Ғазнини Сейдимга бериляб эди. Ўзининг қайн иниси Дўст Ангу шайхни Ғазниға қўюб, ўзи черикка келиб эди. Филвоқе Хисравшоҳ навкарларининг орасида бу икки кишидинким, Сейдим Али дарбон била Муҳиб Али кўрчи булғай, яхшироқ киши йўқ эди. Сейдим яхши ахлоқ ва атворлиқ киши эди. Қиличға мардона киши эди. Уйида бемажлис ва бесухбат эмас эди, хейли саховати бор эди, ажаб кифоялиқ ва сомонлиқ киши эди, зарофат ва латофати рангин, ихтилот ва ҳикояти ширин, хушхулқ ва ҳарроф ва ҳаззол киши эди. Айби бу эдиким, гузаро фосиқ ва мўғлим эди, мазқабиди инҳирофи бор экандур. Бир нима мунофиқ шевароқ эди. Баъзи нифоқини ҳазлға ҳамл қилурлар эди, вале бечизе эмас экандур. Бадиуззамон мирзо Ҳирийни Шайбоқка олдуруб

Шоҳбекка келганда, мирзо била Шоҳбекнинг орасида нифок омиз сўз айтқон учун ўлтуруб, Хирманд суйиға ташлатур. Муҳиб Алининг ҳикояти вақое зайлида келгусидур.

Лангари Мир Ғиёсдин ўтиб, Ғаржистоннинг яқа кентларини бостуруб Чахчаронға келилди. Лангардин ўтуб, Ғаржистон навоҳисида етганда, пайваста қор эди. Борғон сойи қор улуғроқ бўлур эди. Чахчарон навоҳисида худ қор отнинг тизидин юқорироқ эди. Чахчарон Зуннунбекка тааллуқ эди. Миракжон Ирди отлиқ навкарц анда эди. Зуннунбекнинг ошлиқларини тамом баҳо бериб олдук. Чахчарондин икки-уч кўч ўтгач, қор асру улуғ бўлди: узангудин гоқорроқ эди, балки аксар ерда отнинг ерга етмас эди, яна қор доим ёғар эди. Чароқдондин ўтгач ҳам қор кўп улуғ бўлди, ҳам йўл номаълум бўлди. Лангари Мир Ғиёс навоҳисида Кобулға не йўл била боруримизни кенгаштук. Мен ва аксар барин эдукким. кишдур, тоғ йўлида кўп дағдаға ва тараддудтур, Қандаҳор йўли агарчи бир нима йироқроқдур вале бетараддуд ва бедағдаға борилур. Қосимбек ул йўлни йироқдур, бу йўл била борурбиз, деб кўп жаҳл қилди, бу йўлға бўлдук. Бир Султон отлиқ пешойи бошчи эди, қарилиғидинму ё олдорағонидинму е қорнииг улуғлиғидинму, йўлни йўқотти, бошлай олмади.

Чунки Қосимбек саъйи била бу йўлға бўлуб эдук, Қосимбек номусқа тушуб, ўзи ва ўғлонлари-ўқ қор тепиб йўл топиб, илгари юрурлар эди. Бир кун ҳам қор асру улуғ бўлди, ҳам йўл номушах-хас. Ҳар неча саъйлар қилдук боролмадук. Чора топа олмай ениб, бир ўтунлуқ ерга тушуб, етмиш-сексон ўбдон йигитларни таъйин қилдукким, изимиз била ёниб, қўл куйи кишлоғон ҳазора-мазорадин топиб, йўл бошлағали келтургайлар. Ул борғонлар келгунча уч-тўрт кун бу юрттин кўчулмади. Борғонлар ҳам ўбдон йўл бошлар киши келтурмадилар. Таваккул қилиб, Султон Пешойини илгари солиб, ушбу йўлға-ўқ ким топа олмай ёнилиб эди, бўлдук. Ул неча кун бисёр ташвишлар ва машаққатлар тортулди, андоқким, мудда-тул-умр мунча машаққат камроқ тортилиб эди. Бу матлаъни ўшал фурсатта айтилди:

Чархнинг мен кўрмаган жавру жафоси қолдимү,

Хаста кўнглум чекмаган дарду балоси қолдимү?

Бир ҳафтаға ёвуқ қор тепиб, кунда бир шаръий-бир ярим шаръийдин ортуқ кўчулмас эди. Қор тепар киши мен эдим, ўн-ўн беш ички била ва Қосимбек эди, икки ўғли Тенгриберди ва Қанбар Али била яна икки-уч навқари ҳам бор эди. Ушбу мазкур бўлғонлар яёқ юруб, қор тепар эдук, ҳар киши етти-секкиз-ўн қари илгари юруб қор тепар эди. Ҳар қадам қўйғонида белигача, кўксигача бота-бота қор тепар эди. Бир неча қадам борғондин сўнг илгариги киши-нинг ҳамли куюб турар эди, яна бир киши илгари ўтар эди, бу ўн-ўн беш-йигирма киши яёқ қорниким тепар эди, онча бўлур эдиким, бўш отни тортса бўлур

эди. Бўш отни тортигур эди, узангуси-ғача, қоптолиғача кўп-кўп, бота-бота бу бўш от хам ўн-ўн беш қадамча йўл юруб толиқур эди. Бу отни еқаға тортиб, яна бир бўш отни илгари тортигур эди. Ушбу дастур била биз ўн-ўн беш-йигир-ма киши-ўқ қор тептук. Ушбу ўн-ўн беш-йигирма кишининг от-лари-ўқ илгари тортилди, ўзга тамом ўбдон-ўбдон йигитлар ва бек отонғонлар отларидин ҳам тушмай, тайёр тепилган ва босилғон йўлга кириб, бошларин қуйи солиб келурлар эди. Маҳал ул эмас эдиким, кишиға таклиф ва зўре қилилғай, ҳар кимнинг ҳиммат ва дауръати бўлса бундоқ ишларни ўзи тилаб килур.

Ушбу тарийқ била қор тепиб, йўл қилиб, Инжукон ердин уч-тўрт кунда кўтали Зарриннинг тубига ҳаволи Қутий деган ҳаволға келдук. Ушбу кун ғариб чонкун била қор ёғар эди. Андоқким, бор-чаға ўлум ваҳми бўлди. Ул эл тоғдағи ғор ва ковокларни ҳавол дерлар; бу ҳаволға етганда чопкун беҳад тез бўлди. Ушбу ҳавол қошида-ўқ тушулди. Қор улук, йўл якраҳа, тепилган-босилган йўл била ҳам от баҳейла борадур. Кунлар ғоят қисқалиққа илгариги киши ёруғ чоқта қавол олиға келдилар, намози шом, намози хуфтанғача эл кела қолди. Андин сўнгра турғон ерда-ўқ тушди. Кўп эл от устида-ўқ тонг оттурди, ҳавол торроқ кўрунди. Мен ҳавол-нинг оғзида курак олиб, қор кураб, ўзумға бир такия микдори ер ясадим, қорни кўкус қоздим, ҳануз ерга етмайдур эди. Бир нима елга паноҳ бўлди, ўшанда-ўқ ўлтурдим. Ҳар неча дедиларким,, ҳаволға боринг, бормадим. Кўнгулга кечтиким, борча эл қорда ва чопкунда, мен иссиқ уйда ва истироҳат била мунда борча улус ташвиш била машаққатта, мен мунда уйку била фароғатда. Мурув-ваттин йироқ ва ҳамжихатлиқдин кироқ ишдур. Мен ҳам ҳар таш-виш ва машаққат бўлса кўрайин, ҳар нечук эл тоқат қилиб турса турайин, бир форси масал бор: «Марг бо ёрон сураст». Ўшандоқ чопкунда қозғон, ясағон чуқурда ўлтурдум, намози хуфтанғача қор онча чопқулаб ёғдиким, мен энгашиб ўлтуруб эдим, орқамға ва бошимға ва қулоқларимнинг устиға тўрт эллик қор бор эди.

Ўшул кеча қулоғимға совуқ таъсир қилди. Намози хуфтанда ғорни яхши мулоҳаза қилғонлар қичқиритиларким, ҳавол асру кенг ҳаволдур, бу элга тамом ер бор, муники эшиттим, устумдаги қор-борни силкиб, ҳаволға келдим, ҳавол навоҳисидағи йигитларни ҳам тиладим: қирк-эллик кишиға фароғат била ер пайдо бўлди, озук ва яхни ва ковордоқ ва ҳар нимаким ҳозир эди, ҳар кимнинг ким бор эди, келтурдилар. Мундоқ совуқ ва қор ва чонқогда ажаб иссиқ ва амин ва фароғатлиқ ерга келдук.

Тонгласиға қор ва чопкун турди. Эрта кўчуб, ўшул дастур била қор тепиб, йўл ясаб, добон устиға чиқтук. Йўл худ қирлаб юққори чиқар экандур. Кўтали Заррин дер эмишлар. Биз юққори чиқмай дара қуйи-ўқ индук, добондин тубига етгунча кун кеч бўлди, Дара оғзида-ўқ қўндук. Ул ақшом кўп қаттнқ совуқ эди, асру кўп машаққат ва суубат била ул

акгаомни ўткардук. Кўп кишининг илик-оегин совуқ элтти. Кепакнинг аёгин, Суюндук туркман илигин, яна Ахийнинг аёгин ўшул кеча совуқ элтти.

Эртасига дара куйига-ўқ юрудук, бовужуд йўл бу эмас эканини билиб, кўруб, таваккул килиб, дара куйи-ўқ горулди, ямон учма, секиртма ерлардин тушулди, Кеча намози шом эдиким, даранинг оғзига чиқтук.

Ҳеч қари-улуқ ёд билмаским, бу кўталнинг мундоқ улуқ қори бор эрконда киши убур этмиш бўлғай, балки бу фаслда маълум эмаским, бу кўталдин убур этмак кишининг кўнглига етмиш бўлғай. Агарчи улуғ қордин неча кун ҳейли ташвиш кўрдук, вале охир ушбу улуғ қор сабабидин ўзумизни манзилга еткурдук. Нечунким агар мундоқ улуғ қор булмаса, андоқ бераҳ учма ва секритмадин ким ўта олғай эди, балки агар улуғ қор бўлмаса аввалги учмада ўқ элнинг от ва теvasи тамом қолғай эди, Ҳар неку баде ки дар шумор аст, То дар нигари салоҳи қор аст. Намози хуфтан бўлуб эдиким, Яка ўлангга келиб туштук. Яка ўланг эли биз келиб тушганда-ўқ хабар топтилар. Иссиқ уйлар. семиз кўйлар, отқа ўт ва бўрсу бениҳоят, ўт еқмоққа ўтун ва тезакка не ҳад ва не ғоят, андоқ совуқ ва қордин кутулуб, мундоқ кенг ва иссиқ уйлар топмоқ, андоқ машаққат ва балодин халос бўлуб, мундоқ қалин нон ва семиз кўйлар топмоқ ҳузуредурким. мундоқ машаққатларни кўрганлар билур, фароғатедурким, мундоқ балолар кечургаилар (билур). Хотиржамъ ва кўнгул тинч бир кун яка ўлангда тавакқуф қилдук. Яка ўлангдин кўчуб, икки йиғоч йўл келиб тушулди. Тонгласи рамазон ийди бўлди. Бомиён била горуб, Шибарту кўталидин ошиб, Жинглак етмай тушулди. Туркман ҳазораси кўчлари ва моллари била йўлимизнинг устида-ўқ киш лағон экандур. Биздан асло хабарлари йўқ. Тенгласи кўчуб келурда буларнинг оғил ва олачуқларининг орасига кела туштук. Икки-уч бўлак оғил толон ва торожға борди, ўзгалари уй ва рўзғорни солиб, ўғлон-ушоғин олиб, тоққа торттилар. Илгаридин хабар келдиким, бир неча ҳазора черик элини олини тўсуб, ўклашиб кишини ўтғали қўймайдурлар. Бу хабар келгач, илдам-ўқ юрудум, етиб кўрдум эрса, танги қам эмас, бир неча ҳазора бир тумшукдин келиб ўқ кўядурлар, пул тир йиғилиб турубтур ўбдон-ўбдон йигитлардск. Шеър:

Қаросин ёгининг кўрубтурлар, Дангу ҳайрон боқиб турубтурлар. Мен етиб тез ул сари юрудум. Юругору деб, илгари юрудум. Ғаразим элни тез қилмоқ эди, ўғий била ситез қилмоқ эди. Тез этиб элни, торттим ўзни, ҳеч ким ҳам эшитмади сўзни, йўқ эди, жибау кежиму яроқ, Менда бор эрди минг ўқу садоқ, Турдум эрса тамом эл турди, Ёғий гўё буларйи ўлтурди. Сен навкарким, қилурсен онинг учун, яроғи бир маҳалда жонинг учун йўқки навкар туруб беги юруғай, навкар осудаву беги чуруғай. навкареким, бу таврдур не осик, не ишингга ярар не ошқа қотик, охир от солдим, илгари юрудум. Сурубон тоғқа юққори юрудум, мени кўруб юруди эл доғи, қолди элдин

кейинга кўрқоғи. Етибон тез тоққа тормоштук, ўқиға боқмайин юруб оштук, гаҳи оттин тушуб, гаҳи отлик, юрубон илгарига журъатлик, ёғий ҳам тоғдин ўк кўяр эди, зўр кўргач солиб юруберди. Тоққа чиктук ҳазорани қовлаб, қийру қўлда кийик киби овлаб, доригонни кийикдек отқуладук, талабон молу қўйини бўладук, қирибон туркман ҳазорасини, айладук банд киши қорасини эр атоғлиқни дастигир эттук, аҳлу авлодини асир эттук.

Ҳазора молидин мен ҳам бир пора ўй йиғиштурдум. Ерак тағойиға топшуруб, ўзум илгари ўтуб, қирлар била, қўллар била юруб, ҳазораларнинг от ва қўйларини суруб, Темурбек лангарига келтуруб туштук. Туркман ҳазорасининг ўн тўрт-ўн беш саркаши ва раҳзан улуғларидин иликка тушуб эди. Хаёлимда бу эдиким, тушган юртта турлук-турлук азоб ва укубат била ўлтургайлар-ким, жамиъ раҳзан ва саркашларға ибрат бўлғай. Йўлда Қосимбекка йўлуқуб, бемавқий тараххум қилиб, халос қилибтур. Замини шўру сунбул бар наёрад, дар ў тухми амал зое магардон. Нақўи бо бадон кардан чунонаст, ки банд кардан бажои некмардон.

Асирларни ҳам тараххум қилиб, озод қилилди. Ушбу туркман Ҳазорасини чопқонда эшитилдиким, Муҳаммад Ҳусайн мирзо дуғлат яна Султон Санжар барлос ва жамиъ Кобулда қолгон мўғулларни Узларига тортиб, Мирзохонни подшоҳ қилиб, Кобулни қабабтурлар. Ўл орасида бу хабарни солибтурларким, Бадиуззамон ва Музаффар мирзо подшоҳни тутуб, Ҳирийнинг қалъаи Ихтиёриддиниғаким, Олақурғонға машхурдур, чиқорибтурлар. Кобул қўрғонида о Бобойи Пашоғарий халифа ва Муҳиб Али қўрчи ва Аҳмад ва Аҳмад Қосим бошлиқлар эди, булар яхши бордилар Қўрмазбут ва мустаҳкам қилиб асрадилар. Тсмурбек лангаридин Муҳаммад Андижоний отлик Қосимбек нинг навқари Тўқбойдин Кобулдоғи бекларга бу ерга келганимиз-нинг кайфияти битиб йибордук. Андоқ муқаррар бўлдиким, Ғурбанд тангасидин чиқиб, аларнинг устига илғағумиздур. Нишона бу бўлсунким, Манор тоғидин ўтгач-ўк, улуғ ўт ёндурғумиздур. Сизлар ҳам аркта эски кўшкнинг устидаким, ҳоло хазинадур, улуғ ўт ёндурунгиз, то билгайбизким, бизнинг келганимизни билибсизлар. Биз бу соридин етгач, сиз ичкаридин чиқиб, илигингиздин келурини таксир қилманг. Бу сўзларни буттуруб, Муҳаммад Андижонийни йиборилди.

Тонгласи Лангардин отланиб, Уштур шаҳр тўғрисиға тушулди, андин эрта отланиб, тушқа ёвуқ Ғурбанд тангасидин чиқиб, кўпрук бошида тушдук. От суғориб, отни тиндуруб, намози пешин кўпрук бошидин отландук. Тутқовулғача қор йўқ эди. Тутқовулдин ўта бор қон сари қор улуғроқ бўлди. Замма яхши била Манор орасида андоқ совуқ эдиким, муддатул-умр онча совуқ кам кўрулуб эди.

Аҳмад ясовул била Қора Аҳмад юртчини дағи Кобулдағи бекларга йиборилдиким, ўшул

миод била келдук, воқиф ва мардона бўлунг.

Манор тоғидин ўтуб, доманада тушуб, совукдин бетоқат бўлуб, ўтлар ёкдуруб исиндук. Агарчи ўт ёндурур маҳал эмас эди, совук зарбидин бетоқат бўлуб, ўт ёндурулди. Тонг ота евушуб эдиким, Манор тоғининг доманасидин отландук. Манор била Кобулнинг орасида қор отнинг тизида бор эди. Қотқон бўлуб эди, йўлдин чиққон киши ташвиш била юрур эди. Бу ораликни тамом чубуруб келдук, бу жиҳаттин фарз вақтида Кобулға баҳейла еттуқ. Бибимоҳрўйға етардин бурунроқ арктин улуғ ўт чиқти, маълум бўлдиким, хабар дор бўлмишлар. Сайид Қосимнинг кўпруғига ета Ширим тағойи би-ла бурунғор кишисини Мулло бобонинг кўпруғи сари йиборилди. Жуворғор ва ғул Бобо Лўли йўла била бўлдук. Ул маҳалда Хали фанинг боғининг ўрунида бир кичикроқ боқча эди. Улуғбек мирзо солиб эди, Лангар йўсунлуқ. Агарчи дарахт ва йиғочи қолмайдур эди, вале муҳавватаси бор эди. Мирзохон анда ўлтуруб эди.

Муҳаммад Хусайн мирзо Улуғбек мирзо солғон Боғи Биҳиштта эди. Мен Мулло Бобо боғининг кўча тарафидаги ғўристонға етиб эдимким, тезлик қилиб илғари борғонларни уруб, ёндуруб, бизга тиктилар. Илғари бориб Мирзохон ўлтурғон ҳавлиға кирганлар тўрт киши эди: бир Сайид Қосим эшик оқо эди, яна бир Қанбар Али Қосимбек эди, яна бир Шерқули қоровул мўғул эди, яна бир Султон Аҳмад мўғул эди, Шерқулнинг жамоатидин эди.

Бу тўрт киши етган била бетаҳоши-ўқ Мирзохон ўлтурғон ҳавлиға кирарлар, ғавғо бўлур. Мирзохон бир отқа миниб қочиб чиқар, Абулҳасан Қулбегининг иниси Муҳаммад Хусайн ҳам Мир зохонға навкар бўлуб эди, бу тўрт кишидин Шерқулини чопиб йикор, бошини кесар маҳалда халос бўлур, бу тўрт киши қилич еб, ўқ еб, яралук бўлуб, мазкур бўлғон ерда бизга тикилиб келдилар. Тор кўчада отлик эл тикилдилар, турдилар, не илғари юруй оладурлар, не кейинга ёна оладурлар.

Мен ёвуғумдағи йигитларга дедимким: тушуб зўрланг, Дўст Носир, Хожа Муҳаммад Али китобдор, Бобо Шерзод, Шоҳ Муҳаммад ва яна бир неча йигит тушуб юруб ўқ кўйдилар. Ёғий коча берди, қўрғондағиларни кўз туттуқ, иш вақтида етиша олмадилар, ёғийни тебратгандин сўнг бирин-икин чопишиб кела бошладди-лар. Хануз Мирзохон ўлтурғон чорбоғка кирмайдур эдимким, кўр-ғондағи элдин Аҳмад Юсуф, Сайид Юсуф келди, менинг била қамроҳ-ўқ Мирзохон ўлтурғон боқка кирдук. Кўрдум, Мирзохон йўктур, қочиб чиқибтур, тез-ўқ ёндим. Аҳмад Юсуф менинг сўнгимча эди. Чорбоғининг эшигидин Дўст Сарипулий пиёдаким, Кобулда мардоналиғи жиҳатидин риоят қилиб, кутволлик мансабини бериб, Кобулда қўюлуб эди, яланғоч қилич иликда кириб келди. Манга-ўқ тикилиб келадур, мен жиба кийиб эдим, ғарбичи боғламайдур эдим, дубулға ҳам киймайдур эдим. Бир неча кичкирар эдим: «Хай, Дўст, хай Дўст», деб, Аҳмад Юсуф ҳам кичкирди. Мен совукқа ва қорға кўнганимдинму, мени танимади ё уруш

изтиробидинму эди, бетаҳоши яланг бозумға-ўқ қилич солди, тенғри инояти эди, сари мўе кор қилмади.

Агар теғи олам бижунбад зи жой Набуррад раге то нахоҳад худой. Андин чиқиб Муҳаммад Қусайн мирзо ўлтурғон Боғи Биҳиштға келдим, Муҳаммад Хусайн мирзо қочиб чиқиб, ёшинғондур. Муҳам-мад Хусайн мирзо ўлтурғон боғчанинг рахнасида етти-секкиз ўқлуқ, ёйлиқ киши турубтур, мен бу кишиларнинг устиға отимни пошна қилиб еттим, тўхтай олмадилар, қоча бердилар, мен етиб, бирига қилич солдим, андоқ юмаланиб бордиким, таоаввур қилдим-ким, магар боши учуб кетти. Ўта чиқтим, мен қилич солрон киши Мирзохоннинг кўкалтоши Тулак кўкалтош экандур. Қилич эғнига тушган экандур. Муҳаммад Хусайн мирзо ўлтурғон уйларнинг эшигига етганда том устидин бир мўғулким, менинг навкарим эди, мен ани танир эдим, эшиклик, тувурлук ердин тортти ўқни юзумга, ул тарафдин, бу тарафдин ҳай-ҳай, подшоҳдур дейиштилар, ўқни ёндуруб солиб қочти, ўқ отмоқтин ҳам иш ўтуб эди. Мирзоси, сардорлари қочти, гирифтор бўлди, ким учун ўқ отар ушбу ерда.

Султон Санжар барлосниким, риоят қилиб Шингнаҳор туманини анга иноят қилиб эдим, ул ҳам бу фитнада булар била шарик эди, тутуб бўйини боғлаб келтурдилар, музтариб бўлуб қичкирадур-ким: — Ҳай менда не гуноҳ. Гуноҳ мундин ортуқ бўлурмуким, бу жамиъ била ҳамжиҳат ва ҳаммашваратлардин бир улугроғи сен. "ун хон додамнинг волидаси Шохбегим ҳохарзодаси бўлур эди, "Уюрдумким, мундоқ беиззатона кездурманг, ўлум йўқтур. Муддин чиқиб Аҳмад Қосим кўҳбурни ва неким кўрғондағи беклардин бири ул эди, бир пора йиғитлар била Мирзохоннинг сўнгича йибордим. Ушбу Боғи Биҳишт енида Шохбегим ва хоним Уйлар ясаб ўлтуруб эдилар, бу боғдин чиқиб, Шохбегимни ва хонимни кўра бордим, шаҳр эли қора таёқ қужум қилибтурлар. Гўша ва канорда эл тутмоққа, мол таламоққа илик қўюбтурлар, кишилар қуюб барча элни уруб-суруб чиқорилди.

Шохбегим ва хоним бир уйда ўлтуруб эдилар. Дойимғи ерда тушуб, келнб бурунғидек адаб ва таъзим била юруб кўруштум, Шохбегим ва хоним беҳад ва бекиёс музтариб ва мунфаил ва сарафганда ва хижил бўлубтурлар, не маъкул узр айта оладурлар. не мушфиқона сўрмоқ тарҳин сола оладурлар. Булардин тамаим мундоқ эмас эди. Бу жамъ бир бадбахтлик мақомида бўлсалар эди. андоқ эмас эдиким, бегимнинг, хонимнинг сўзларига қулоқ солмағайлар эди. Мирзохон худ шохбегимнинг туққон набираси кеча ва кундуз бегим қошида бўлур, сўзларига кирмаса, Мирзохонни қўймай ўзларининг қошида сақласа худ бўлур эди.

Неча қатла ҳам ким, замона ноҳамворлиғидин ва даврон носоз корлиғидин ва тахт ва мулк ва навкар ва савдардин айрилиб, аларға илтижо этдим, онам ҳам борди, ҳеч навъ

риояте ва шафқате кўрмадук. Менинг иним Мирзохоннинг ва онаси Султон Нигорхонимнинг айн ва маъмур вилоятлари бор эди, мен ва онам вилоят худ турсун, бир кент ва бир неча куш эгаси бўла олмадук. Менинг онам Юнусхон қизи ва мен набираси эмасмиз эдим. Ул табақадин ҳар кимки менинг сарвақтимга тушти, илигимдин келганча туққонликни ва яхшиликни бажо келтурдим, нечукким Шохбегим келдилар. Памғонникам, Кобулнинг аъло ерларидиндур, бердим. Яна ҳар павъ фарзандлик ва хизматгорликта тақсире қилмадим.

Султон Саидхон Кошғар хони беш-олти оёқ-яланг била келдн, туққон иниларимдек кўруб Ламғон туманларидин Мандровар туманини бердим. Шох Исмоил Шайбонийхонни Марвда олғонда Қундузғаким, ўтум, Андижои вилояти менинг сори боқиб, баъзи до руғаларини қавлаб, баъзи ерларини беркитиб, манга киши йибордилар. Мен Султон Саидхонга бори навкарларимни топшуруб, кўмак қўшуб, зоду буд Авдижон вилоятини бағшлаб, хон қилиб йибордим. Бу тарихгача ҳам ул табақадин ҳар кимки келди, ўз туққонларимдин ўзга кўрмадим. Нечукким Чин Темур султон ва Эсан Темур султой ва Тўхта султон ва Бобо султон бу тарихда менинг қошимдадурлар, барчани ўз туққонларимдин яхшироқ кўруб, риоят ва шафқатлар қилибтурмен.

Бу битилганлардин ғараз шикоят эмас, рост ҳикояттурким. битибтурмен. Бу мастур бўлғонлардин максуд ўзнинг таърифи эмас, баёни воқеи бу эдиким, таҳрир этибтурмен. Чун бу тарихда андоқ илтизом қилибтурким, ҳар сўзнинг ростини битилғай ва ҳар ишнинг баени воқеини таҳрир этилғай. Ложарам ота-оғадии ҳар яхшилик ва ямонлиғким шое эди, тақрир қилдим ва қариндош ва бегонадин ҳар айб ва хуарким баёни воқе эди, тақрир айладим. Ўқуғувчи маъзур тутсун, эшитувчи таарруз мақомидин ўтсун. Мундин кўпуб Мирзохон ўлтурғон чорбоғқа келиб, вилоятларга ва аймоқ ва аҳшомга фатҳномалар йиборилди. Андин сўйиг отланиб аркка келдим, Муҳаммад Ҳусайн мирзо хонимнинг тўшакхонасига кўркунчдин қочиб кириб, тўшакнинг бўғжамасига ўзини боғлатиб-тур. Қўрғондағилардин Мирим девонни ва яна баъзини қўйдукким. бу уйларни ахтариб, Муҳаммад Ҳўсайн мирзони топиб келтургайлар. Хонимнинг эшигига келиб, дуруштроқ, беадабонароқ сўзлар айтибтур. Боре баҳархол Муҳаммад Ҳусайн мирзони хонимнинг тўшакхонасидин топиб, аркта менинг қошимга келтурдилар. Мен бурунғидек-ўқ таъзим қилиб кўптум, хейли ҳам дурушт юзга келмадим. Муҳаммад Ҳусайн мирзоким мундок зигат ва шаниъ ҳаракотга иқдом қилди ва бу навъ шўр ва фитна ангиз ва бунёдиға эҳтимом айлади, агар арра-пора қилсам, ери бор эди, турлук-турлук азобу укубат била ўлмакка сазовор эди, чун орада бир навъ уруғлук бўлуб эди, мсинг гуққон холам Хўб Нигорхонимдин ўғлонлари ва қизлари бор эди, бу ҳуқуқни ёд қилиб, Муҳаммад Ҳусайн мирзони озод қилдим. Хуросон сари рухсат берилди, бу бемурувват ва ҳақношунос киши

менинг мундоқ яхшилиғимниким, жонини бағишладим, билкул унутуб, Шайбонийхон қошида мендин ғийбатлар ва шикоятлар қилибтур. Оз фурсат ўтмадиким, Шайбонийхон-оқ ўлтуруб, жазосига еткурди. Ту бад кунандаи худро ба рўзгор супор, Ки рўзгор туро чокарест кина гузор. Аҳмад Қосим кўхбур ва яна баъзи бир неча йигитниким, Мирзо-хоннинг сўнгича йиборилиб эди, Қарға булоқ пушталарида Мирзохонга етарлар, қоча ҳам олмас, илик тебратгунча қувват ва журъати ҳам йўк эди, олиб келдилар. Мен эски девонхонанинг шарқи шимолий сориғи айвонида ўлтуруб эдим. Мен дсдимки:— Кел, кўрушалинг. Олдарагондин юкунуб келгунча икки қатла йиқилди. Кўрушгандин сўнг, ёнимда ўлтурғузуб, кўнгул бордим. Шарбат келтурдилар. Мирзахоннинг дафъи таваҳхумига шарбатни аввал ўзум ичиб, анга бердим. Чун Мирзохонга кирган сипоҳи ва раият ва мўғул ва чигатой мутаваҳхим ва музабзаб эдилар. Неча кун эҳти-ётни маръи тутуб, Мирзохоннинг эгачисининг уйида-ўқ буюрдуқ-ким, бўлғой. Бу мазкур бўлғон эл ва улусдин чун хануз дағдаға ва тараддуд бор эди. Мирзохоннинг Кобулда бўлмоғини салоҳ кўрмай, бир неча кундин сўнг Хуросон сари рухсат берилди.

Буларға рухсат бергандин сўнг Борон ва Чоштуба ва Гулбаҳор доманаси сайрига бордуқ. Баҳорлар Борон езиси ва Чоштуба дашти ва Гулбаҳор доманаси бисёр хўб бўлур. Сабзаси Кобул вилоятининг ўзга ерлариға боқа, хейли яхши бўлур, турлук-турлук лолалар очилур, бир қатла лола анвоини буюрдумким, санадилар, ўттуз тўрт навъ лола чиқти, нечукким бу ерларни таърифида бир байёч; айтилиб эди: Сабзау гуллар била жаннат бўлур Кобул баҳор Хосса бу мавсумда Борон ёзисию Гулбаҳор.

Ушбу сайр келганда бу ғазални тугаттим, Менинг кўйглумки гулнинг ғунчасидек таҳ-батаҳ қондур Агар юз минг баҳор ўлса очилмоғи не имкондур. Филвоқе баҳорлар оайр қилмоққа ва қуш солмоққа ва қуш отмоққа бу ерларгача ер кам-оқ бўлғай, нечукким, Кобул ва Ғазни вилоятининг таъриф ва тавсифида шаммаи мазкур ва мастур бўлди.

Ушбу йил Носир мирзонинг ва тарбияткардаларининг ихтилот ва маошидин Бадахшон беклариким, Муҳаммад кўрчи ва Муборак-шоҳ, ва Зубайр ва Жаҳонгир бўлғай, ранжида балки ёғий бўлдилар. Барча иттифоқ қилиб, черик тортиб, Кўкча суйининг Яфтал ва Роғ сори тузи била отлиқ-яёқни йиғиб, ясоб пушталар била Хамчоннинг ёвуғига келдилар. Носир мирзо ва қошидағи бетажриба Йигитлар андиша ва мулоҳаза қилмай, булар била урушқа пушталарда келиб урушурлар. Ери буртоғя яёғи қалин бир-икки қатла от солғонда тўхтаб урубки ёндурурлар, бўлдура олмаслар, қоча берурлар. Бадахшонийлар Носир мирзони босиб бўлғон тавобиъ ва лавоҳикини толон-торож қилдилар.

Носир мирзо ёвуғидағилари била бостуруб, талатиб, Ишкамиш ва Норин била Келогой келиб, Қизил сув юққори-ўқ юруб, Обдара йўли била кириб, Шибарту кўталидин ошиб,

Кобулға етмиш-сек-сон талатғон, олдурғон. оч-яланғоч навкар-савдари била келди. Ажаб кодиредур, икки-уч йил мундин бурун Носир мирзо тамом эл ва улусни кўчуруб суруб, Кобулдин ёғийқиб чиқиб, Бадах шонға етиб, дара ва кўрғонларини беркитиб, не хаёллар била юрур эди, бурунги қилғонларидин сарафганда ва хижил ул нав айрилғонларидин шарманда ва мунфаил бўлубтур. Мсн доғи қеч навъ юзига келмадим. Яхши сўруб-истаб инфиолдин чикордим.

ВАҚОЕИ САНАИ САЛОСА АШАРА ВА ТИСЪА МИА

Гилжини чопмоқ давдағаси била Кобулдин отланилди. Саридех-га тушганда хабар) келтурдиларким, Машт ва Секонадаким, Са-ридеҳдин бир йиғоч бўлғай, қалин Маҳманд ғофил ўлтурубтур. Бўлғоп беклар ва йигитлар барин бўлдиларким, Маҳмандни чопмоқ керак. Мен дедимким: Раво бўлғайму, не азимат била отлан-ғайбиз, мақсадқа етмай ўз раиятимизки-ўқ чоиб ёнғайбиз. Бу иш мумкин эмас.

Саридехдин отланиб, Каттавоз тузини кеча била қоронғуда тай қилдук. Қоп-қоронғу кеча, туп-туз ер, не тоғ ва пушта кўрунадур, не йўл ва из маълум бўладур, ҳеч ким бошлай олмади. Охир мен-ўқ богаладим, бир-икки қатла бу навоҳиға етиб эдим, ўшул қи*с била қутбни ўнг яғрипимға олиб тебрадим, тенгри рост келтурди. Рост Қиёқту ва Улобату рудиға-ўқ кслилдиким, Гилжи ўлтургон ерғаким, Хожа Исмоил сарияти бўлғай, ушбу рудтин йул чиқар. Ул рўдта тушуб, ўзумиз ва отимиз бир замон уюхлаб, дам олиб, тонг отқонда андин тебрадук.

Офтоб чиқиб эдиким, бу пушталардин ва қўллардин тузга чиқғоч, Гилжининг қорасиму ё тутуниму кўрунди. Ёхуд черик эли тамом чоикун қўйдилар, бирикки курухгача чопиб, кишини, отни ўқлаб, элни тийдим. мундоқ жилавр^сз беш-олти минг чопқун қуйғон черикнинг тиймоғшнг хейли ашколи бор, тенгри рост келтурди. чсрик тийилди. Яна бир шаръийға ёвуқ йўл келиб, афғоннинг қорасини кўруб, чоикун қўюлди, қалин қўй бу чопқунда тугати. Ҳеч чопқуида мунча қалин қўй тушган эмас эди. Молни ёндуруб тушгандин сўнг, ҳар тарафдин бўлак-бўлак кслиб, тузга тугауб, уруш анги^зи қилдилар. Бир бўлакии баъзи бсқлар ва ичкилар бориб, ариқ олиб, тамом ўлтурдилар. Яна бир бўлагипи Носир мирзо отланиб, борисини қирди. Ўлган афғон-дарнинг бошидин калла манора қўпорилди. Дўст пиёдаи кут-волнингким оти мазкур бўлуб эди, оёғига ўк тегиб, Кобулға ^келганда ўлди. Хожа Исмоилдин кўчуб, Улобатуға келиб тушдук. Мунда фармон бўлдиким, баъзи беклар ва ичкилар юруб, эҳти-мом қилиб, бу ғанойимнинг хумсини олғайлар. Қосимбек ва баъзи-лардин риоят қилиб, хумсин олмадук. Қаламға келган хумс ўн олти минг қўй чиқтиким, сексон мингнинг хумси бўлғай. Талаф бўлғон ва риоят қилғон била бир лак қўйда ҳеч сўз йўқ эди. Ул юрттин эрта била

отланиб, Каттавоз тузида ов учун чарга қўюлди. Бу даштнинг ҳамеша кийик ва қулони семиз бўлур ва кўп бўлур, чарга орасига қулон ва кийик қалин кирди. Қалин қулон ва кийик ўлтурдилар. Ов асносида бир қулоннинг сўнгича чоптим, ёвукроқ етиб, бир ўк урдум, яна бир ўк ҳам урдум. вале бу захмлар йиқилғуча кори эмас эди. Бу икки захмнинг зарбидин бурунги югуришидин охистароқ бўлди. Пошна қилдим, яқин сиғиниб келиб, икки қулоғидин кейинги чаккасига-ўк чоптим, кекиртаки-ўк илиниб қолди, қиличим хейли яхши кести. Ғариб семиз қулон эди, қазиси кишининг бир қаришидин жузъи камрак бўлғай эди. Ширим тағойи ва баъзи Мўғулистон кийигини кўр-ганлар таажжуб қилиб, дедиларким: Мўғулистонда ҳам мунча семиз кийик кам кўрубтурбиз. Букун ҳам яна бир қулон оттим, ушбу овда тушган қулон ва кийик аксари семиз эди, вале ҳеч қайсиси мен ўлтурғон қулонча семиз эмас эди.

Бу чопқундин ёниб келиб, Кобул туштук. Ўтган йилнинг оёғида Шайбоқхон Самарканддин Хуросон доияси била черик отланди. Шоҳ Мансур бахши... намак ҳаромким, Андхуд анда эди, Шайбоқхонга кишилар йибориб, Шайбоқхонни отланмоққа тезрак қилибтур, Андхуд навоҳисига келгонда бу... ўзбакка киши йибориб-турмен деб, эътимод қилиб, ясаниб, бошига ўтаға санчиб, пешкаш тортиқ олиб чиқорда бошсиз ўзбак туштушидин рез қилиб, бу гайдани ва тортиқ ва пешкаш ва киши-корасини тирт-пирт қилибтурлар. Бадиуззамон мирзо ва Музаффар мирзо ва Муҳаммад Бурундук барлос ва Зуннун арғун бори Бобохоки навоҳисида черик била ўлтуруб эдилар, не урушмоққа озим эдилар, не кўрғон беркитмакка жозим, ҳеч ишни мушаххас қилмай, ҳеч ишнинг қилурин муҳаккақ, билмай саросимавор ўлтуруб эдилар. Муҳаммад Бурундукбск ҳисоб билур киши эди, ул дегандурким: Музаффар мирзо ва мен Ҳирийнинг кўрғонини беркиталинг. Бадиуззамон мирзо била Зуннунбек Ҳирийнинг атроф ва новаҳисидаги тоғларга бориб, Систондин Султон Али арғунни, Қандихор ва Замини Довардин Шоҳбекни ва Муқимни чериклари била келтуруб ўзларига қўшсунлар. Неким бўлғон ҳазора ва нақдарий черикларини йиғиб мустаид ва мукамал юрсунлар, Ғанимнинг худ тоққа бормоғи мушқилдур. Ташқариғи черикнинг дағдағасидин кўрғон устига кела олмас, хўб этибдур. Ҳисоблик раъй хотирига етибтур. Зуннун арғун агарчи мардона киши эрди, вале хасис ва молдўст ва раъй ва ҳисобдин йироқроқ ва ковокрак ва телбарак киши эди. Бу фурсатлардаким, Ҳирийда оға-ини ширкат била подшоҳ эдилар. Бадиуззамон мирзо қошида бу соҳиби ихтиер эди, нечукким мазкур бўлди, молдўстлиғи жихатидин Муҳаммад Бурундукнинг шаҳрда турмоғига рози бўлмади, ўзи шаҳрда турар хаёл қилди, ани ҳам ўхшата олмади. Анинг гўллуқ ва телбалиғига ҳеч нима мундин яхшироқ далил бўлурмиким, зарроқ ва таммоъ элнинг ёлғон ва хушомадин қабул қилиб, ўзини фазиҳат ва расво қилди.

Тафсили будурким, Ҳирийда мундоқким ихтиёр ва эътибор бўлди, бир неча шайх ва

мулло анга келиб дерларким, Қутб бизнинг била ихтилот қиладур, санга «Ҳизабруллоҳ» лақаб бўлди, сен ўзбакни олғунгдур. Бу сўзга инониб, бўйиға фўта солиб, шукрлар қилибтур. Ушбу жиҳатлардин Муҳаммад Бурундукнинг маъқул раъйи била амал қилмай, не қўрғон ишини мазбут қилибтур, не уруш яроғини марбут, не қоровул, не чиғдовулким ёғий келуридин огоҳ қилғай, не ясолда тартиб ва насақким ёғий келса уруш хотирхоҳ қилғай.

Шайбоқхон муҳаррам ойида Мурғобдин ўтуб, Серкой наво-қисига евук етганда-ўқ хабардор бўлурлар, саросима бўлуб, ҳеч иш қила олмаслар, не элни йиға олурлар, не ясолни қила олурлар, тушлук-тушидин юруй берулар. Зуннун арғун ушбу хушомадға ғарра бўлуб, қирқ-эллик минг ўзбакнинг ўтрисида юз-юз элликча кишиси била Қароработга турар. Қалин киш етган била-ўқ олиб тебрарлар. Зуннунни олиб, ўлтуруб бошини кестилар.

Мирзоларнинг она ва эгачи-сингил ва ҳарамлари ва хаво-тинлари тамом қалъаи Ихтиёриддинда эдиким, Олақўрғонға машҳурдур, мирзолар кеч шаҳрға етарлар, ярим кечагача отларини тиндуруб, уюларлар, сахар вақти солиб тебралар. Қўрғон беркутурни худ хаёл қила олмаслар. Мунча фурсат ва фуржада она ва эгачи-сингилни ва кўч ва ўғлон-ушоқни ҳам олиб чиқмай, ўзбакнинг асирлигига ташлаб қочарлар.

Поянда Султонбегим, Хадичабегим бошлиқ Султон Ҳусайн мирзонинг ҳарамлари ва Бадиуззамон мирзонинг ва Музаффар мирзонинг ҳарамлари ва ўғлон-ушоқлари неким бўлғай, мирзоларнинг хазойин ва байтутоти тамом Олақўрғоннинг ичида эди, қўрғонни хотирхоҳ мазбут ва саранжом қилмайдурлар эди. Қўрғон кўмаги (га) йигитлар ҳам етмайдурлар эди. Ошиқ Муҳаммад арғун Мазидбекнинг иниси яёқ черикдин қочиб келиб қўрғонға кирди. Яна Алихон Амир Умарнинг ўғли эди², яна шайх Муқаммад Абдулло бакавул эди, яна Мирзобек Кайхисравий эди, яна Мираки кўр Девон эди. Шайбоқхон келгач, икки-уч кундин сўнг шайхулисом^в а акобир аҳд ва шарт қилиб, тош қўрғоннинг калидларини олиб бордилар. Қўрғонни бу Ошиқ Муҳаммад ўн олти-ўн етти кун сахлади, ташқаридин От бозори тарафидин нақб солиб, ўтуруб бир буржини учурдилар. Қўрғон эли даст-поча бўлуб, кўр ғонни сахлай олмадилар, олдурдилар.

Шайбоқхон Ҳирийни олғандин сўнг, бу подшоҳларнинг зоҳ ва зоди била ёмон маош қилди, не елғуз бу жамъ била, бори халойиқ била. Рустойи ва нодида киши, беш кунлук ўтар дуно учун мундоқ ямон от қозғонди. Шайбоқхондин ношойист ҳаракот ва афъолеким Ҳирийда содир бўлди, аввал буким чирки дунё учун Хадичабегимни Шох Мансур бахши к5'таргучига туттуруб, турлук-турлук қийинлар қилдурди. Яна Шайх Пурондек вали азиз кишини мўғул Абдулвахҳобға туттурди, бир ўғлини яна бир кишига

туттурди, яна жамъи аҳли шеър ва аҳли табъи Мулло Биноийға туттурди.

Хуросон зурафосидин бу моддада бир китъа машхур бўлди:

Ба жуз Абдуллоҳи кери хар имрӯз

Надида ҳсч шоир рӯи зарро.

Биной зар тамаъ дорад зи шоир

Мағар хоҳад гирифтани кери харро .

Яна Музаффар мирзонинг Хонзодахоним отлиқ ҳарамини Ҳирийни олғоч-ўқ иддат чиқориға боқмай, никоҳ қилиб олди. Яна Қози Ихтиер била Муҳаммад Мир Юсуфғаким, Ҳирийнинг маға ҳур ва хуштабъ муллоларидин эдилар, бовужуди омилик тафсирдин сабақ айтти. Яна Мулло Султон Али Машҳадий била Бехзод мусаввирнинг тасвир ва хаттиға қалам киюруб, ислоҳ қилди. Яна ҳар неча кунда бир бемаза байт айтур эди ва мин-барда ўкуруб, Чорсуда остуруб, шаҳр Элидин сила олур эди. Агарчи сахархез эди ва беш вақт намозни тарк қилмас эди, қироат илмини тавре билур эди, вале мундоқ гўлона ва аблаҳона ва кофирона ақвол ва афъол андин бисёр содир бўлур эди.

Ҳирийни олгондин ўн-ўн беш кундин сўнг Қаҳдистондин Пули Солорға келиб, бўлгон черигини Темур султон била Убайд султонға бошлатиб, Абулмуҳсин мирзо била Кепак мирзонинг устиғаким, Машҳадта ғофил ўлтуруб эдилар, йиборди. Бир мартаба қалъани беркитмак хаёл қилибтурлар. Яна бир мартаба бу черикнинг келадурғанини эшитиб, ўзга йўл била Шайбоқхоннинг устиға илғамок бўлурлар, бу ажаб яхши хаёл экандур, аммо ҳеч ишга сўзини қарор бера олмай, ўлтурғонда Темур султон била Убайд султон черик била илғаб етишур. Мирзолар ҳам ясоб чиқарлар, Абулмуҳсин мирзони бот-ўқ олиб тебарлар. Кепак мирзо озроқ-озроқ киши била оғасининг ғанимиға чопар, ани ҳам кўтарурлар. Иккала оға-инини тушурурлар. Бир ерда ўлтур-ғузғонда оға-ини бир-бирини кучушуб, ўпушуб, видоъ қилурлар булмуҳсин мирзодин бедиллик зоҳир бўлур. Кепак мирзоға чандони тафовут қилмас. Иккала мирзонинг бошларини Шайбоқхон Пули Солорда эканда йиборурлар.

Бу айёмда Шохбек ва иниси Муҳаммад Муқим Шайбоқхон-нинг тавваҳумидин муқаррар элчилар ва арзадошлар йибориб, изҳори як жиҳатлиқ ва давлатхоқлиқлар қилдилар. Муқим худ бир арзадоштида сариҳ мени тилаб эди. Ўзбек вилоятни мундоқ янгли олгон маҳалда бизнинг боқиб турмоғимиз муносиб кўрунмади, чун мунча элчилар ва арзадошлар йибориб бизни тиладилар, аларнинг келиб мулозамат қилмоқларида тараддуд камроқ қолди. Бори беклар ва соҳиб рай кишилар била машварат қилиб, сўзни мунга қўюлдуким, черик отланилғай, бу арғун беклари қотилгондин сўнг Хуросон устиға юрумакни ё ҳар маслаҳат бўлса, буларнинг салоҳ ва савобдийди била қарор берилғай. Бу азимат била Қандихор сари мутаважжих бўлдук.

Ҳабиба Султонбегим, ани янга дер эдим, нечукким мазкур бўлди, қизи Маъсума¹ Султонбегимни Ҳирийда муқаррар бўлгон йўсунлуқ олиб келди. Ғазнида мулоқот қилдук. Хисрав кўкалтош ва Султонкули чиноқ ва ГадоЙ Билол Ҳирийдин қочиб Ибни Ҳусайн мирзонинг қошига борур эдилар. Андин Абулмуҳсин мирзо қошига борурлар. Анда ҳам тура олмай, бизишг қошимизга алар била келдилар.

Қалотга етганда қалин Ҳиндустон савдогариким, Қалотга савдо қилғали келган экандурлар, қоча олмадилар, черик эли алар устига-ўқ етиб борди. Аксар барин бўлдиларким, мундоқ ёғийлиқ маҳалда ёғий вилоятига келадурганни таламоқ керак, мен ризо бўлмадим. Дедимким, савдогарнинг не гуноҳи бор, мундоқ жузъий-жузъий фойдадин тенгри ризосини арода кўруб кечсак, мунинг муқобаласида куллий-куллий фавоид тенгри таоло рўзи қилғусидур. Нечукким, ушбу неча кунда Ғилжини чопа отлан-ғонда Маҳманд афғоний кўй ва мол ва ақл ва аёл бяла черикнинг бир-йиғочда эканда аксар ани чопмокда барин бўлдунгиз, ушбуни мулоҳаза қилиб мен рози бўлмадим. Тонгласиға-ўқ тенгри таоло ёғий афғонийнинг молидинким, ёғийким Ғилжи бўлғай, онча черик элига рези қилдиким, ҳеч чопкунда мунча кўй тушмабтур эди. Қалоттин ўтуб тушуб, бу савдогарлардин пешкаш расми била бирор нима олилди.

Мирзохонниким Кобулни олгондин сўнгра Хуросон сари рухсат берилиб эди, яна Абдураззоқ мирзоким, биз Хуросондин чиққонда анда қолиб эди. Қалоттин ўтганда бу икки мирзо Қандиҳордин Қочиб келдилар. Баҳор мирзонинг набираси Жаҳонгир мирзонинг ўғли Пирмуҳаммад мирзо, бу Пирмуҳаммад мирзонинг онаси Мирзолар била келиб мулозамат қилди. Шохбек била Муқимға кишилар ва хатлар йиборилдиким, сизларнинг сўзунгиз била келдук, ўзбакдек ёт ёғий. Хуросонни олди, келинг! Не таврким салоҳи давлат бўлса сизларнинг иттифоқ ва савобдийдинғиз била қарор берали. Хат битимокдин ва бизни тиламокдин мункир бўлуб, рустоиёна ва дурушт жавоблар йибордилар. Ул рустоиликларидин бири бу эдиким, Шохбек манга битилган хатнинг орқасида беклар бекларга, балки улуғроқ мартабалиқ беклар кичикрак Чарғалик бекларга мукр босар ерда қоғознинг ўртасида муҳр босиб йиборибтур. Агар мундоқ рустоиёна ҳаракотлар қилмаса эрди ва бу навъ дурушт жавоблар йиборса эди, иш мунга етмас эди. Нечукким:

Ситеза бажои расонад суҳан,

Ки вайрон кунад хонадони куҳан¹.

Ушбу ситезаларидин ва рустоиликларидин эдиким, ҳонумонларини ва ўттуз-қирқ йил қозғонларини барбод бердилар.

Шаҳри Сафо навоҳисида эрканда бир кун ўрду ичида ғалат ғавғое тугади. Барча

черик эли яроғланиб отландилар, мен ғул ва таҳоратға машғул эдим. Беклар ғалаба изтироблар килдилар, фориг бўлуб отландим. Чун ғавғо ғалат эди, бир замондин сўнг босилди. Андин кўчбаркўч юруб келиб Гузарға туштук, муида ҳам бир неча сўзлашмоқ тарhini солдук, парво қилмай инод ва саркашлик мақомида-ўқ эдилар. Муни билур давлатхоҳлар арз қилдиларким, Қандихорға келур рудларнинг боши Бобо Ҳусайн Абдол ва Халишак тарафидур. Ул юзга ўтуб Қандихорға келур рўдларни тамом йиқмоқ керак. Сўзни мунга қўюб, сабоҳи жибаланиб, буронғор, жувонғор, ясол ясаб, Халишак кўчулди. Шохбок ва Муқим Қандихор тоғининг мен тош иморат қоздурғон тумшугининг олида шомиена тикиб ўлтуруб эдилар. Муқимнинг кишиси тезлик қилиб йиғоч орасида якинрок келдилар. Тўфон арғунким, Шаҳри Сафо навоҳисида эканда қочиб кслиб эди, ёлғуз арғунларнинг ясоли сарироқ сиғинибтур. Ишқулло отлик етти-секкиз киши била айрилиб беррак келур. Ишқулло етти-секкиз кишидин илгаррак айрилур. Тўфон арғун елғуз бориб рўбарў бўлуб, қилич олишиб, отдин йиқиб бошини кесиб, мен Санги Лаҳшак тўғрисидин ўтганда келтурди, шугун туттук.

Чун бу ер маҳаллот ва йиғоч ораси эди, мундоқ урушмоқии салоҳ кўрмай, домана била ўтуб, Халишакнинг олида рудниг Қандихор тарафидағи ўлангда юрт таъйин қилиб тушадур эдук ким, Шерқули қоровул илдам келиб, арз қилдиким, ёғий ясоб отишти. Қалоттин ўтғали черик эли хейли очлик, танқислик тортиб эди. Халишак навоқисиға келгач, юққори-куйи қўй ва ўй ва ошлиқ ва сомон жиҳатидин черик элининг кўпраги бутраб тарқаб эди. Черикни йиғилуриға боқмай чопа отланилди. Бизнинг неким бўлғон кишимиз икки мингга ёвушқай эди, мунда тушар мақалда, нечукким, мазкур бўлди, юққори-куйи черик элидин хейли киши бориб эди, уруш вақти алар қўшула олмадилар. Урушта ҳозир кишимиз минг чоғлик бўлғай эди. Агарчи кишимиз оз эди, вале хойли яхши тузук ва мазбут яеол таъбия ва тартиб қилиб эдим. Ҳеч маҳал онча тартиб ва насақ била ясамайдур эдим. Хосса тобиндаким тамом илиқдин иш келур йигитларни айрилиб эди, тамом ўн-ўн ва эллик-эллик битилиб, битилиб ўн улуғи ва эллик улуғи таъйин этиб эдим. Ҳар ўн ва ҳар эллик унғ қўлда ва сўл қўлда турар ерларини билиб, уруш чоғи қилур ишларини маълум қилиб, қозир ва нозир эдилар. Буронғор, жувонғор ва ўнғ қўл ва сўл қўл, ўнғ ён ва сўл ён ўнғ ва сўл чона отланғоч бекулфат ясамоқ ва беминнат тавочи черик эли ерлик сри била-ўқ мутаважжих бўлдилар.

Агарчи буронғор ва ўнғ қўл ва ўнғ ён бир маъниси бор, вале алфоз тағйири била ташхис мухталиф маонийға мен итлоқ қилдим. Нечукким, маймана ва майсараким, буронғор ва жувонғор, дерлар, ясолда қалбнингким, ғул дерлар, доҳили эмас. Мунда бу навъ ясолни ўшул сарофатс била буронғор ва жувонғор дейилди. Яна ғулдким, бошқа ясолдур, мунинг ямин ва ясорини имтиёз учун ўнғ қўл, сўл қўл битилди. Яна ғулдаким,

хосса тобиндур, мунинг ямин ва ясоринин ўнг ён ва сўл ён айтилди. Яна хосса тобиндаким, бўй гснгидур, турки лафзида мужаррадни ҳам бўй дерлар, мунда ул бўй мурод эмасдур, яқин муродтур, мунинг ямин ва ясорини ўнг ва сўл оталди.

Буронғор: Мирзахон, Ширин тағойи. Ёрак тағойи оға-инилари била, Чалма мўғул, Айюббек, Муҳаммадбек, Иброҳимбек, Али Сайид мўғул мўғуллари била, Султонқули чухра, худобахш ва Абулҳасан оға-инилари била.

Жувонғор: Абдураззоқ мирзо, Қосимбек, Тенгрибсрди, Қанбар Али, Аҳмад элчи Бўға, Ғўри барлос, Сайид Ҳусайн Акбар, Мир шоҳ қавчин. Эровул: Носир мирзо, Сайид Қосим эшик оқо, Муҳиб Али қўрчи, Бобо ўғли Олловеран туркман, Шерқули қоровул мўғул оға-иниси била, Муҳаммад Али.

Ғулда менинг ўпг қўлумда Қосим кўкалтош, Хисрав кўкалтош, Султон Муҳаммад дўлдой, Шоҳ Маҳмуд¹ парвоначи, Қул Боязид баковул, Камол шарбатчи: сўл қўлумда Хожа Муҳаммад Али, Дўст Носир, Мирим Носир, Бобо Шерзод, Хонқули¹¹, Вали хизоначи, Қутлук кадам қоровул, Мақсуд еувчи, Бобо Шайх; ғулда тамом ичкилар эди, улуг беклардин кигаи йўқ эди. Бу мазкур бўлғонлардин хануз ҳеч ким беклик мартабасига етмайдур эди.

Бу бўйда битилган Шербек. Ҳотам қўрбеги. Кепак, Қулбобо, Абулҳасан қўрчи, мўғуллардин Урус Али Сайид, Дарвеш Али Сайид, Хушкелди Чалма, Дўсткелди Чалма тоғчи³ ва Амачи Минди: ¹Уркманлардин Мансур ва Рустам Али оға-иниси била, Шоҳназар, Ғаним кишиси икки бўлак бўлди: бир бўлак Шоҳ Шужоъ арғунким, Шоҳбек-ўқ битилгусидур: яна бир бўлак иниси Муқим. Бу арғунларнинг қаросини олти-етти минг чинорлар эди, тўрт-беш минг яроғлиқ кишисида худ ҳеч сўз йўқ эди. Ғул била ва буронғор била ўзи рўбарў бўлди. Муқим жувонғор била рў барў бўлди. Муқимнинг чериги оғасининг черигидин чийзи камрок бўлғай эди.

Бизнинг жувонғоргаким Қосимбек ва ҳамроқлари бўлғайлар, маҳкам зўр келди. Уруш вақтигача икки-уч киши Қосимбекдин келиб кўмак тилади. Чун олимизда бизнинг ғанимибиз ҳам зўр эди, киши айира олмадук. Ғаним тарафига бедаранг мутаважжик бўлдук. Ўқ кела бошлагон фурсатта бир даст бизнинг эровулимизни уриб ёндуруб ғулға чиқтилар. Ўқ қўюбким, юрудук, андак фурсат ўқ қўюб, тўхтагондек қилдилар. Ўтрумда бир киши элни чақириб, оттин тушуб-ўқ қўяр хаёл қилди. Биз бетавақуф юруб келганимиз била бўлдура олмади, отланиб юруй берди. Бу яёқ тушган Шоҳбек ўзи экандур.

Уруш асносида Пирибек туркман тўрт-беш оға-иниси била дасторларин олиб, ёғийдин юз эвруб бизга кирдилар. Бу Пирибек ул туркманлардиндурким. Шоҳ Исмоил Бояндур еалотинига мусаллит бўлуб, Ироқ мамоликига мутасарриф бўлгонда Абдулбоқи мирзо ва Муродбек Бояндур бошлиқ туркман беклари била келиб эдилар.

Буронғоримизни ёғий бурунроқ олиб тебради. Буронғоримизнинг учи мен ясагон боғқа санчилиб борди. Буронғоримиз Бобо Ҳасан Абдолдин хейли қуйироқ улук ахмил ариқларга етиб борди. Бизнинг жувонғорнинг ўтрисида Муқим эди — тавобе ва лавоҳиқи била. Жувонғор кишиси ғаними Муқимга боқа асру оз эди. Тенгри рост келтурди, Қандаҳор ва кентлариға борур уч-тўрт улук ахмил ариқлар бизнинг жувонғор била ғаним орасида воқе бўлди. Гузар бошини тутуб, ўтгали қўймадилар.

Жувонғор кишиси бовужуди озлиқ яхшилар тўхтаб, оёқ беркитти. Арғунлар тарафидин Ҳалвочи тархон сув ичида Қанбар Али ва Тенгриберди била чопқулаштилар, Қанбар Али яралиқ бўлди. Қосимбекнинг яғриниға¹ ўқ тегди. Ғўри барлоснинг қошининг устига ўқ тегди. Қочорининг устида чиқди.

Ушбу фурсатта ёғийни қочуруб, бу ариқлардин Мурғон тоғининг тумшуғи сари ўттуқ. Ариқлардин ўтар фурсатта бир бўз тўпчоқ отлиқ киши тоғ доманасида ул сори-бу сори бор моққа мутараддид бўлуб охир бир-сори боқа тебради. Шохбекка ўхшаттим. Ғолибо, Шохбек экандур. Ёғийни босқоч, тамоми черик киши тушурмоққа ва ёғийни қувламоққа бордилар. Менинг била саноғлиқ ўн бир киши қолиб эди. Ул ўн бир кишидан дурусти Абдулло китобдор эди. Муқим хануз туруб урушадур эди. Кишимизнинг озиға бокмай, тенгрига таваккул қилиб, нақораларни қоқиб, ғаним сори боқиб юрудук.

Кўпу озға тенгидур бергучи,

Бу даргоҳда йўқтур кишининг кучи.

«Кам мин фиатан қалилатин ғалабат фиатан касиратан биизниллоҳ» .

Нақора унини эшитиб, бизнинг мутаважжих бўлғонимизни билиб, қарор тарийқин унутуб, фирор йўлин тутти. Тенгри рост келтуруб, ёғийни қочуруб, Қандаҳор сори юруб, Фаррухзодбекнинг чаҳорбоғиғаким, бу тарихта андин асар қолмайдур, келиб туштук. Шохбек ва Муқимким қочтилар. Қандаҳор қалъасиға кира олмадилар. Шохбек Шол ва Мастунг сори чиқти. Муқим Замини Довар тарафи борди. Қўрғон беркитгунча киши қўймайдур эди.

Қулибек арғуннинг оға-инисидин Аҳмад Али тархон ва баъзиларким, манга ихлос ва ақидалари маълум бўлуб эди, қўрғонда эдилар, сўзлашиб оға-иниларининг жониға амон тиладилар. Мазкур бўлғонлар иноят била машмул бўлуб, қилғон истидъолари мабзул бўлди. Қўрғоннинг Мошур дарвозасини очтилар, элнинг бош-сизлиғини мулоҳаза қилиб, ўзга дарвозаларни очилмади. Ушбу очилғон дарвозада Ширимбекни ва Ёракбекни тайин қилилди. Ўзум бир неча ичкилар била кириб, бошсиз элни отқулаб, сиёсат учун бир-икки кишини ҳам буюрдумвшем, ўлтурдилар. Аввал Муқимнинг хазинасиға еттимким, Тош қўрғонда эди. Абдурраззоқ мендин илгаррак келиб тушуб эканлар.² Абдурраззоқ

мирзоға бирор нима хазинадин иноят қилиб, бу хазинанинг устига Дўст Носирбекни ва Кул Боязид бақовулни ва бахшилардин Муҳаммад бахшини муқаррар қилилди.

Мундин ўтуб арққа бордим. Хазина устига Шохбек, Хожа Муҳаммад Алини ва Шох Маҳмудни ва бахшилардин Тағойи Шох бахшини муқаррар қилдук. Мирхон деган Зуннуннинг девонининг уйига Мирим Носирни ва Мақсуд сувчини йиборилди. Носир мирзоға туттурулди. Мирзохонға Шайх Бусайд тархонни туттурулди.³ Ул вилоятларда мундоқ қалин оқ ёрмоқни ҳаргиз кўрмай эдук. Балки мунча ёрмоқ кўрган кипшдин ҳам эшитилган эмас. эди. Ул кечаси арқта-ўқ бўлдум. Шохбекнинг Сунбул қулини тутуб кетурдилар. Аввал маҳалда агарчи маҳрами эди, онча риоят топмайдур эди. Бировга топшурдим, яхши эҳтиёт қилмай қочурубтур.

Тонгласи Фаррухзоднинг чаҳорбоғиғаким, ўрду анда эди, келдим. Қандаҳор вилоятини Носир мирзоға бердим. Хизоналарни забт қилиб, юклаб чиқар маҳалда, арқтағи хизонадин бир қатор тева юки оқ танга Носир мирзо олиб қолибтур. Ани тиламай. Носир мирзоға-ўқ иноят қилдим. Андин кўчуб Кушхона ўлангига гушулди. Ўрдуни кўчуруб, ўзум сайр қилиб, кечрак ўрдуға келдим. Бурунғи ўрду эмас, таниғусиз ўрдуе бўлубтур: яхши тўпчок отлар ва қатор-қатор нар ва моя тевалар ва хачирлар ва кумош рахтлиқ хар, зинлиқ моялар ва сақарлот ва махмал чодирлар ва шомийналар ва хар уйда харвор-харвор сандуқлар. Бу икки оға-инининг жиҳотини бошқа-бошқа хазина қилиб эди. Хар хазинада сандуқ-сандуқ ва танг-танг рахтлар ва ортмоқ-ортмоқ ва қоп-қоп оқ тангалар, хар кимнинг ўтоғида ва чодирда хар жинс ўлжадин бисёр эди, қўй ҳам бисёр эди, қўйға чандон ҳам парво қилмадилар.

Қосимбекка Қалотнинг ичидагиларниким, Муқимнинг навкарлари анда эди, бошлиғи Кўч аргун ва Тожиддин Маҳмуд эди, мол ва жиҳотлари била иноят қилдим. Қосимбек чун ҳисоб билур киши эди. Қандаҳор навоҳисида кўн тураримизни салоҳ кўрмай, айта-айта муҳассиллиқлари била кўчтурди. Нечукким мазкур бўлди. Қандақорни Носир Мирзоға иноят қилиб, Носир мирзоға рухсат бериб, Кобул азимати қилилди. Қндаҳор навоҳисида хизона улашгуча фурсат бўлмади. Қаробоғда тўрт-беш кун туруб, хазинани улашилди. Санамоғнинг ишколи бор эди, тарозу била тортилиб улашилди. Бек ва бегот, навкар ва тобин харвор-харвор ва қоп-қоп оқ тангани важҳ ва улуфалариға юклаб, кўтариб элтарлар эди. Қалин ўлжа ва мол, улуғ обрў ва номус била Кобулға келилди.

Султон Аҳмад мирзонинг қизи Маъсума Султонбегимнингким, Хуросондин тилаб келтуруб эдим, ушбу келганимда ақд қилдим.

Олти-етти кундин сўнғ Носир мирзонинг навкарларидин бир киши Шайбоқхон келиб Қандаҳорнинг қабағонининг хабарини келтурди. Бурун мазкур бўлуб эдиким. Муқим Замини Довар тарафи қочти, бориб Шайбоқхонни кўрар, Шохбекдин ҳам мутавотир

кишилар борур. Буларнинг иғво ва ангизидин Шайбоқхон Ҳирӣдин тоғ йўли била мени Қандаҳорда хаёл қилиб, Қандаҳор устига илғар, ушмуни мулоҳаза қилиб, Қосимбек тажрибалиқ киши муҳассиллиқлар била Қандаҳордин бизни кўчурди.

Ҳарчи дар оина жавон бинад,

Пир дар хишт пухта он бинад¹.

Келиб Носир мирзони Қандаҳорда муқосара қилур. Бу хабар келгач бекларни тилаб машварат қилилди. Бу сўзлар ораға туштиким, ўзбак ва Шайбоқхондек ёт эл ва қари душман жамиъ Темурбекнинг авлодининг илигидаги вилоятқа мутасарриф бўлдилар. Турк ва чигатойдин ҳар гўша ва канорда ҳам ким қолиб эдилар, баъзи рағбат била, баъзи қарх била ўзбакка пайваста бўлдилар. Бир мен Кобулда қолиб эдим. Дугаман бисёр қавий, биз кўп заиф, не маслаҳат қилмоққа эҳтимол, не муқовамаг қилмоққа мажол. Мунча қувват ва қудрат. Ўзумизга бир ер фикрии қилғулукдур ва бу миқдор фуржа ва фурсатта қавий дудамидин йироқроқ айрилғулукдур, е Бадахшон жониби, ё Ҳиндустон сори жазм қилмоқ қсрак. Бу икки тарафдин бир тарафга бормоқни жазм қилмоқ қсрак. Қосимбек ва Ширимбек тавобеи била Бадахшон бормоққа барин эдилар. Ул фурсатта Бадахшонда бош кўтарганлар бадахшонийлардин Мубаракшоҳ разир эди. Яна Жаҳонгир туркман ва Муҳаммад қўрчи эди; Носир Мирзони чиқариб эдилар; ўзбакка ҳам кирмайдурлар эди.

Мен ва баъзи ички беклар Ҳиндустон тарафи бормоқни таржич қилиб, Ламгонга мутаважжих бўлдук, Қацзаҳор фатҳидин сўнг Қалот ва Тарнук вилоятини Абдураззоқ мирзога иноят қилиб, Абдураззоқ мирзони Қалотда қўюлуб эди. Ўзбак Қандаҳорни келиб қабағоч Абдураззоқ мирзо Қалотта тура олмай Қалотни солиб чиқти. Биз Кобулди кўчган фурсатта келди. Кобулда Абдураззоқ мирзони қўюлди.

Бадахшонда чун подшоҳ, ва подшоҳзодалардин киши йўк эди.¹ Шоҳбегимнинг муносабати била ё савоб дийди била Мирзохон Бадахшон жонибига майл қилди. Мирзохонга Бадахшон сори рух-сар берилди. Шоҳбегим ҳам Мирзохон била мутаважжих бўлдилар. Менинг холам Меҳр Нигорхоним ҳам Бадахшон бормоқ бўлдилар. Мсмишг била бўлмоғларининг муносабати кўпрак эди, туққонлари эдим, ҳар неча манъ қилилди, мамнуъ бўлмадилар. Улар ҳам тебрадилар.

Жумодил аввал ойи Кобулдин Ҳиндустон азимати била кўчулди. Хурд Кобул била юруб Сурх работ била Қўруқсойга инилди. Кобул била Ламгон орасидаги афгонлар амонлиқта ҳам дузд ва дузд афшордурлар, мундоқ вақоеи худ тилаб топа олмаслар. Мену Кобулни ташлаб Ҳиндустонга борадур деб, бир ёмонлиқларп ўн бўлди, яхшилари ҳам ёмонлиққа эврулди. Анга еттиким, Жигалдалиқдин кўчган сабоҳи оралиқдаги (хизр хайл,

хирилжи ва хуғиен) афғоилари Жигдалик кўталини тўсмак хаёл қилиб, шпмол тарафидаги тоғқа ясоб келиб, дабллар чолиб, қиличлар ўйнаб тика қила бошладилар.² Отланғон била буюрдумким, чернк элн тушлуқ тупшдип тоққа юругайлар. Черик эли хар қўл ва хар қонгсор била чопқон била мутаважжнқ бўлдилар. Афғонлар бир замоп гўхтаб бир ўқ ҳам кўя олмадилар, қоча бердилар. Афтонларип қавлаб тоққа чиқтим, бир афғон қуйи ёнимдан ёилаб, Қочиб борадур, қўлиға ўқладим. Бу ўқ тсскан афғонни, яна бир неча афғошш тутуб келтурдилар. Сиесат учун баъзисини сихқа ўлтургузудди.

Нингнахор гуманига Одинапур қўрғоннннг олиға тушулди. Бурунрокднн дур андешлик қилиб, ҳеч бир юрт фикрини қилмайдур эди. Не бормоққа ерте мукаррар, не турмоққа юрте муайян юққори-қуйи яна бир хабар олғунча юрттин кўч қилиб кўчилур эди. Ксч куз эди. Шолини тузларда аксар кўтариб эдилар. Бир сув билур кишилар арзга тегурдиларким, Алишанг туманининг руди юққори Мил қанори шолини қалин экарлар. Чсрикка кишлиқ ошлиқ эҳтимоли борким, андин ҳосил бўлган. Нинг нахор жулгасидин отланиб, илдам келиб, Сойгилдин ўтуб, Пуромин дарасиғача борилди. Қалин шоли черик эли олдилар. Шолизор лари товнинг тубида эди, эли қочиб чиқти. Бир неча кофир қатлға борди. Пуромин дарасининг тумшуғидин бир ноца йигитнн гаркўбқа чиқарилиб эди, снар маҳалда кофирлар тоғ устига илдам келиб, ўқ қўйдилар. Қосимбекнинг куёви Пуронни етиб, болту била чопиб олур маҳалда, яна йигиглар сниб зўрлаб қочуруб. Пуронни айриб олдилар.

Куффорнинг шолизорида бир кеча қўнуб, қалин ошлиқ олиб ўрдуға келилди.

Ушбу айёмда Мандровар тумани навоҳисида Муқимнинг қизи Моҳчучуқниким, ҳоло бу тарихда Шоҳ Ҳасаннннг никоҳидадур. Қосим кўкалтошка ақд килилди.

Чун Ҳиндустон жониби бормоқ салоқи топилмади, Мулло Бобойи Пашоғарийни бир неча йиғитлар била Кобулға йиборилди. Мандривар навоҳисидин кўчуб, Атар ва Ссваға¹ келдук. Бир неча кун ул навоҳида ўлтурулди. Атардин Кунар ва Нургилни бориб сайр қилдим. Кунардин жолаға ўлтуруб, ўрдуға келдим. Лндин бурун жолаға ўлтурғон эмас эдим. Хейли хуш екти, мундин сўнг жола шое бўлди.

Ушбу айёмда Мулло Мирак Фаркатий Носир мирзо қошидии келди. Шайбоқхон Қандаҳорнинг тош қўрғонини олиб, аркини ола олмай ёнғонини ва Шайбоқхон ёнғонидин сўнг баъзи жиҳатларидин Носир мирзо Қандаҳорни солиб, Ғазиёға келганинииг хаба-рини машруҳ арз қилди. Бир кундин сўнг Шайбоқхон Қанда ҳор устиға ғофилликта келур, тош қўрғонни беркита олмаслар, қўярлар, аркнинг ғирдида ноца ерда нақб солурлар, неча қатла уруш келгурурлар. Ушмундоқ изтирор қолатида Хожа Муҳаммад Амин, Хожа Дўст Ҳованд, Муқаммад Али пиёда, Шомий қўрғондин ташлаб чиқарлар. Қўрғон эли маъюс бўлуб олдурур маҳалда Шайбоқхон сулҳ сўзини ораға солиб,

Қандаҳор устидин қўпар.

Қўймоғининг жиҳати бу бўлурким. Қандақор устига келурда ҳарамларини Нератуга йибориб экандур. Нератуда бир киши бош кўтариб, кўрғоиға мутасарриф бўлур, бу жиҳатдин сулх гуна қилиб ёнар.

Бовужудким, киш ўртаси эди. Бодиж йўли била Кобулға келдур. Бодижнинг устида бир тошда буюрдимким, бу келур ва борурнинг тарихини қозғайлар. Ҳофиз Мирак битиди, Устод Шох Муҳаммад сангтарошлиқ қилди. Шитоб учун ободон қозимадн.

Ғазиинн Носир мирзоға иноят килдим. Абдураззоқ мирзоға Ниғанҳор гумони ва Мандровар ва Дараи Нур ва Кунар ва Нургилни берилди. Ушбу тарихқача Темурбекнинг авлодини бовужуди салтанат мирзо дерлар эди, ушбу навбат буюрдимким, мени подноҳ дегайлар.

Ушбу йилнинг охирида сешапба кечаси зилқабда ойининг тўртида офтоб хут буржида эди, Кобулнинг аркида Қумоюн¹ мутаваллид бўлди. Тарихи валодатини Мавлоно Сайидий шоир «Султон Ҳумоюнхон» топиб эди. Кобул шоирчаларидин биров, «шоҳи феруз қадр» гопиб эди, уч-тўрт кундин сўнг Ҳумоюн исми била мавсум бўлди. Ҳумоюннинг валодатидин беш-олти кундин сўнг Чорбоққа чиқиб, Ҳумоюннинг валодатининг тўйи бўлди. Бек ва бегот улуғ-кичик сочиқ келтурдилар, қалин оқ танга ўкулди, ондин бурун оича қалин оқ ёрмоқни бир ерда кўрулмайдур эди, хейли яхши тўй бўлди.

ВАҚОЕИ САНАИ АРБАА АШАРА ВА ТИСЪА МИА¹

Бу ёз Мукур навоҳисида Маҳманд афғоннинг бир бўлагини чопилди. Чопқундин келиб тушгандин неча кундин кейин Кўчбек ва Фақир Али Каримдод ва Бобо чухра кочар хаёли қилибтурлар. Хабар топиб, киши йиборилди. Истарғичининг аёғидин олиб келдилар. Жаҳонгир мирзонинг гиригида ҳам булардин баъзи ярамас сўзлар арзға етиб эди, буюрдимким, барчани бозорбошида ясоққа еткургайлар, Дарвозаға элтиб, ип солиб осар маҳалда Халифани Қосимбек йибориб, муболағалар била гуноҳларини тилади. Бекнинг хотири жиҳатидин қонларин бағишладим, зиндонга буюрдимки, солғайлар.

Қисорий Қундузийниким, Хисравшоҳ навқари мўғуллар уруғлари Чалма, Али Сайид Шакма, Шеркули, Эгу Солим, яна Хисравшоҳнинг чиғатойдин риоят қилюн навқарлари Султон Али чухра, Худобахш бошлиғ, яна туркмандин Суяндук ва Шоҳназар бошлиғ икки-уч минг ўбдон йигитлар бу муддатда бир-бирлари била сузлашиб, сўзни бир ерда қўюб, ёмонлиқ мақомида бўлубтурлар. Бу мазкур бўлғонлар Хожа Ривожнинг олида Сўнг кўрғон ўлангидин Чолок ўлашигача ўлтуруб эдилар. Абдураззоқ мирзо Ниганҳордин келиб, деки Афғонда ўлтуруб эди. Бир-икки навбат буларнинг мундоқ терсанганини Муҳиб Али кўрчи Халифа била Мулло Бобоға айтур, манга ҳам имое қилдилар. Инонғудек сўз эмас

эди, парво қилилмади.

Бир оқшом Чорбоғда девонхонада ўлтуруб эдимким, кеч намози хуфтанда ёнднн Мусо Хожа яна бир киши била илдам келиб, қулоғимга айттиким, мўғуллар таҳқиқ ёғиқмоқчи бўлдилар. Абдурраззоқ мирзони ўзларига қўшарни таҳқиқ билмадук. Буларнииг ҳам бу оқшом ёғи ғури жазм эмас эди.

Тағофул қилиб, бир лаҳзадин сўнг ҳарам сари мутаважжих бўлдум. Ул маҳалда, ҳарамлар Боғи Хилватда ва Боғи Юрунчқада ўлтурурлар эди, ҳарамга ёвуқ етганда чухра-чурпа иа ятига эли ёндилар. Эл ёнғондин сўнг мен ва Сарваркул шаҳр сари юрудук. Хандақ йўли била Оҳанин дарвозасига етиб эдимким, ул тарафдин бозор йўли била Хожа Муҳаммад Али келди била келиб мен ҳаммомнинг тоқининг...

ВАҚОЕИ БИСТУ ПАНЧ.УМ¹

Душанба куни муҳаррам ойининг ғуррасида Чановал жулгасининг оёғида қаттиқ зилзила бўлди. Андоқким, имтидоди ярим соате нужумийга яқинлашти. Тонғласига бу юрттин кўчуб, Бажур кўргониға зўрламок доияси била Бажур кўргонининг яқиниға тушуб, дилазоқ афғонийдин бир муътабар кишини Бажурга йибордукким, Бажур султониға ва элиға насиҳат қилғайким, қуллуқ мақомида бўлуб, қалъани топшурғайлар. Ул жамъи бесаодати жоҳил насиҳатни қабул қилмай, наришон жавоблар йибордилар. Фармон бўлдиким, черик эли тўра ва шоту ва кўргон олмоқ асбоби тайёр қилғайлар. Бу маслаҳат учун бир кун ўшул юртта ўлтурулди.

Панжшанба куни муҳаррам ойининг тўртида буюрулдиким, ҳсрик эли жиба кийиб, яроғланиб, отлапғайлар. Жувонғор илгари юруб, Бажур кўргонининг юққори ёнида сув киришида сувдин ўтуб, кўргоннинг шимол тарафида тушгай. Ғул кишиси кўргон-нииг ғарби шимолида сувни кечмай, ноҳамвор баландлиқ ва пастлиқ ерда тушгай. Буронғор қуйиғи дарвозанинг ғарбида тушгай. Дўстбек бошлиғ жувонғор беклари сувдин ўтуб, тушар маҳалда кўргондин юз-юз элликча яёқ чиқиб, ўқ кўйдилар. Бу беклар дағи илгари юруб, отқулашиб, яёқларни кўргонға тиқиб, фасилтубиға еткурдилар. Мулло Абдулмалик Хостий дсвонавор от била фасилнинг тубиға кириб юрур эрди. Агар шоту ва тўра тайёр бўлуб, кун ксч бўлмаса эди, ўшал соат кўргон оллур эрди.

Мулло Турк Али ва Тенгрибердининг навкарлари ёғий била чопқуллашиб, ғанимни олиб, бошини кесиб келтурдилар. Ҳар қайсисиға жулду ваъда бўлди. Бажур эли, чун туфангни кўрмайдур эднлар,¹ туфанг унидин ҳеч парво қилмадилар, балки туфанг унини эшитғач, тамасхур қилиб, муқобалада шане ҳаракатлар килурлар эди. Ўшал куни Устод Аликули беш кишини туфанг била отиб иикди. Вали хозин қам икки кишини туфанг била йикди. Ўзга туфангандозлар ҳам туфанг отмоқта бисёр жалодат кўрсатиб яхшилар оттилар.

Қалқондин, жибадин, говсардин ўтқара-ўтқара, йиқита-йиқита оттилар. Оқшомғача шоядким, етти-секкиз-ўн ба журий туфаиг зарби била йиқилди экин. Андин сўнгра, андоқ бўлдим, туфангнинг зарбидин бош чиқара олмаслар эди. Фармон бўлдим, оқшом бўлбтур, черик асбобни тайёр қилиб, сахар кўрғонга ёпушсундар.

Одина куни, муҳаррам ойининг бешида, фарз вақтида фармон бўлдим, уруш нақораси чалиниб, ҳар қайси ерлик-еридин юруб, кўрғонга ёпушқайлар. Жувонғор била ғул ўз булжорларидин якдаст тўра киюр, шоту қўюб ёпуштилар. Халифа Шоҳ Қасан¹ аргун ва Аҳмад Юсуф бошлуғ тамом ғулнинг сўл қўлига фармон бўлдим, жувонғорга қўмак бўлғайлар. Кўрғоннинг шарқи шимолий буржининг тубиға Дўстбек кишиси кириб, қазмоқ-йиқмоққа машғул бўлдилар. Устод Алиқули ҳам анда эди, ул кун ҳам яхшилар туфанг отти, икки қатла фаранги отти. Вали хозин ҳам бир кишини туфанг била йиқти.

Ғулнинг сўл қўлидин Малик Али қавчин шотуға бурун чиқиб, муддате ҳарбу зарбқа машғул эди, ғул булжорида Муҳаммад Али жанг-жанг ва иниси Наврўз ҳар қайсиси бирор шотуға чиқиб, найза ва қилич тсғурдилар. Яна бир шотуға Бобо ясавул чиқиб, болту била кўрғоннинг томини йиқмоққа ва бузмоққа машғул эди. Аксар йигитлар анда яхши юруб, қалин шиба уруб, ғанимни бош чиқарғали қўймадилар. Яна баъзи йигитлар ёғийнинг ҳарбу зарбидин ҳеч иарвой қилмай, ўқи била тошини зарра кўзга илмай, кўрғон тешмак била бузмоққа машғул ва машғуф эдилар. Чошт бор эдиким, шарқи шимолий буржиким, Дўстбекнинг кишиси қозадур эди, тешилиб, Дўстбекнинг кишиси ғанимни қочуруб, бурж устиға чиқтилар. Ўшал замоп рул кишиси ҳам шотудин қалъаға чиқтилар, ғулдин ул кўрғонга чиқти. Тенгри таолонинг лутфи ва инояти била мундоқ мазбут ва мустаҳкам кўрғон икки-уч соати нужумийда фатҳ бўлди. Йигит-яланг улча имкони жид ва эҳтимом эди, зоҳир эттилар ва баҳодирлиқ оти ва некном қосил айладилар.

Бажур эли чун боғий эдилар, ислом эли била ёғие эдилар, бовужуди бағий ва душманлиқ куффор русуми бу эл ичида шое эди ва ислом ойини ул хайл арасида зое бўлуб, қатли омға бориб, аҳлу аёллари тамом асир бўлди. Тахминан уч мингдин кўпрак киши қатлға борибтур. Чун шарқ сари уруш тушмайдур эди, озроқча киши шарқ тарафидин қочиб чиқтилар.

Кўрғон фатҳ бўлгондин сўнг, кириб кўрғонни сайр қилилди. Томларда ва уй ва кўчаларда ва қўйларда бениҳоят ўлук ётиб эди, ўтувчи-кечувчи ўлукларнинг устидин убур ва мурур қилурлар эди. Сайрдин ениб, султонларининг уйида ўлтуруб, Бажур вилоятини Хожа Калонға иноят қилдук. Қўмак учун ўбдон йигитлардин қалин киши таъйин қилиб, намози шом ўрдуға келилди. Тонгласи кўчуб, Бажурнинг жулгасида Бобоқаро чашмаси тушулди. Ҳар нсча бандиким қолиб эди. Хожа Калоннинг шафоати била гуноҳларин бағишлаб, аҳлу аёлларини аларға қайтиб рухсат берилди. Баъзи

султонлари ва саркашлариким, иликка тушуб эди, ясоққа етди.

Султонларининг боши била бир неча бош бу фатҳ хабари била Кобулға йиборилди. Бадахшон ва Кундуз ва Балхқа ҳам фатҳномалар била бошлар йиборилди. Шоҳ Мансур Юсуф Зайкиим, Юсуф Зайидин келиб эди, бу фатҳда ва бу қатли олда бор эди, тўн кийдуруб, Юсуф Зайига сиёсатлар била фармонлар битиб, рухсат берилди.

Бажур қўрғонининг муҳиммотидин хотиржам килиб, сешанба куни муҳаррам ойининг тўққизида кўчуб, бирор қуруқ қуйироқ ушбу Бажур жулгасида ўқ тушуб, бир баландийда калла манора буюрулди.

Чоршанба куни, муҳаррам ойининг ўнида сайр қила отланиб. Бажур қалъасига бориб, Хожа Калоннинг уйида шурб мажлиси бўлди. Бажур навоҳисидаги кофирлар бир неча тулунда чоғирлар келтурдилар. Бажурнинг чоғпрп ва меваси тамом навоқи-сидаги кофиристондин келур. Кеча анда бўлуб, сабоҳи қўрғоннинг буржу борусини мулоҳаза килиб, отланиб, ўрдуға келдим.

Тонгласи кўчуб, Хожа Хизр рўди ёқасиға тугаулди, андин кўчуб, Чандовал рўди ёқасиға туштук. Фармон бўлдиким, Бажур қўрғониға кўмак битилган эл бебоқий Бажурға борғайлар.

Якшанба куни ойининг ўн тўртида Хожа Калонға туғ иноят килиб, Бажур қўрғониға рухсат берилди. Хожа калонға рухсат бергондин бир-икки кун сўнг буғина қитъа хотирға келди. Хожа Калонға битилиб йиборилди.

Карору аҳд ба ёр инчунин иабуд маро,
Газид қачру маро кард би карор охир,
Ба игаваҳои замона чи чора созад кас,
Бачур кард чудо ёрро зи ёр охир.

Чоршанба куни муҳаррам ойининг ўн еттисида Султон Алоуддин Саводий Султон Вайс Саводийнинг муоризи келиб, мулозамат қилди.

Панжшанба куни Бажур била Чандовал орасидаги тоғни овладук. Бу тоғнинг буғу, марали қоп-қора ранглик бўладур. Қуюруғи яна бнр ўзгача ранглик, ғолибо мундин қуйи Ҳиндустон буғу, марали тамом қопқора бўлур. Ушбу кун яна бир сариқ Қут тушти, ул дағи қора эди. Кўзлари ҳам қора эди. Ушбу кун бургут бир кийик олди. Черик элида ошлиқ камроқ бўлуб эди. Қаҳрож дарасиға бориб, ошлиқ олиб, Саводқа Юсуф зайи афғонийнинг устиға юрумак азимати била одина куни кўчуб, Чандовал суйи била Бажур суйининг қотилиши била Панжқўра суйининг оралиғиға тушулди.

Шоҳ Мансур Юсуф зайи бир неча хушхўр ва кайфиятлик камоли келтуруб эди. Бир камолини уч бўлуб, бир ҳиссани мен едим, бирини Гадойи тағойи яна бирини

Абдулло китобдор; ғарийб гузаро кайфият қилди, ул мартабадаким, намози шомда беклар йиғилғонда кенгашга чиқа олмадим. Ажаб нимадур, эмдилар ўшал жинс камолидин бирни дуруст ейилса маълум эмаским, анинг ярмича кайфият қилғай.

Андин кўчуб, Қахрож дарасининг ва Пешгром дарасининг оғзиға ёвуқ Панжкўранинг олиға тушулди. Ушбу юртта эканда қор ўшуқтин ерди. Бу орада аҳёнан қор ёғар экандур, эл таажжуб қилдилар.

Султон Вайс Саводийнинг иттифоқи била черик маслаҳати жиқатидин Қахрож элига тўрт минг харвор ошлиқ таҳмил бўлди. Бу ошлиқ тахсилаға Султон Вайс йиборилди. Рустойи кўхий эл ҳаргиз мундоқ таҳмилларни тортғон эмаслар. Ошлиқ бера олмай, бузулдилар.

Сешанба куни ойининг йигирма учида черикни Ҳиндубекка бошлатиб, Панжкўраға чопкун йиборилди. Панжкўра тоғнинг ўрта сидин юққорроқ воқе бўлубтур, бир курухқа ёвуқ добон чиқмоқ керак, то Панжкўранинг кентларига киши етгай. Эл қочиб чиқиб эдилар, бир пора гала қараларини ва уйларидин қалин ошлиқларини келтурдилар. Тонгласи черикни Кўчбекка бошлатиб чопкун йиборилди.

Панжшанба куни ойининг йигирма бешида черик эли ошлиқ олур маслаҳати жиқатидин, Қахрожнинг дарасининг ичиға Мондиш кентлариға тушулди.

Ҳумоюндин сўнгра Ҳумоюн била бир туккон неча фарзанд бўлди, турмади. Ҳиндол хануз туғмайдур эди. Бу навоҳиларда эканда Моҳимдii хат келди, битибдурким, хоҳи ўғул бўлсун, хоҳи қиз, менинг бахту толем — манға беринг, мен фарзандчилай сахлай.

Одина куни ойининг йигирма олтисида ушбу юртта эканда Ҳиндолни Моҳимға бериб, хатлар битиб, Юсуф Али рикобдорни Кобулға йиборилди. Хануз Ҳиндол туғмайдур эди.

Ушбу юртта эканда, Мондига вилоятида даранинг ўртасида бир баландий устида бир улуғ суфа тош била ясалдиким, ок, уй пешхонаси била сиғди. Бу суфанинг тошларини тамом ичкилар ва синоҳилар ташидилар. Бу сўзнинг тафсили будурким, чун анинг била туққонлардин ул замонғача бир ўғулким бор эди, андин кичик, ўзга боридин улуғ яна уч қиз: бири Меҳржон, яна иккиси кичикликда турмадилар. Ва бир туққон ҳаваси хейли бор эди. Ул замонда Дилдор оғачанинг бўйи оғир эрди. Мен дер эдимким, не бўлғай, эди анға бир туққон бўлса эди. Ҳазрат волида дедиларким, агар Дилдор оғача ўғул тукса, олиб асрасам нечукдур? Мен дедим: бисёр хўбтур.

Ғолибо зуафо орасида фоле расмдурким, ўғул бўлурму, ё қиз бўлурму экин деб, икки коғазда бирида Али ё Ҳасан битиб, яна бирида Фотима битиб, икки кулула балчик ичида кўюб, ул балчикларни бир аёғ сув ичиға кўярлар. Ҳар қайси бурна очилса андин истидлол қилурлар: эр келса, эр бўлур, қиз келса қиз бўлур дерлар, фол қилдилар, эр келди. Чун мужда бўлди, анинг гозидин-ўқ хат битиб йибордук.

Неча кундин сўнгра эр ўғул тенгри карам қилди, хабардин бурна уч кун туққондин сўнгра онаси олидин хохи ва нахохи олиб, уйимизга келтуруб сахлабтурлар. Чун валодатининг хабарини йибордук. Баҳрани олғонда бу хабар етар, таяммуна ва тафъулан отини Ҳиндол қўйдилар. Бу муносабатлардин манга ҳам инидур ва ҳам фарзанд¹. Юсуф зайи афғондин Малик Шоҳ Мансур Малик Сулаймон шоҳнинг ўғли келиб эди. Давлатхоҳлик мақомида эди. Юсуф зайи улусининг маслаҳатиға анинг қизини тилалиб эди. Бу юртда хабар келдиким, Шоҳ Мансурнинг қизи била Юсуф зайиннинг моли келадур.

Намози шомда чоғир суҳбати бўлди, суҳбатта Султон Алоуддинни чорлаб ўлтурғузуб, хосса хилъат иноят бўлди.

Якшанба куни, ойнинг йигирма секкизида кўчуб, Каҳрож дарасидин чиқиб туштук. Товусхон Юсуф зайи Шоҳ Мансурнинг иниси, мазкур бўлгон биродарзодасини бу юртта келтурди. Бисут элининг Бажур қўрғонида муносабати бор жиҳатидин бу юрттин Юсуф Али баковулни йиборилдиким, кўчуруб Бажур қўрғониға келтургаи. Кобулда колгон черикка фармонлар битиб йиборилдиким, келгайлар.

Одина куни сафар ойининг учиди Панжкўра суйи била Бажур суйининг қотилишиға тушулди.

Якшанба куни ойнинг бешида бу юрттин Бажур бориб, Хожа Калон уйида чоғир суҳбати бўлди.

Сешанба куни ойнинг еттисида бекларни ва дилазок афғонлари улуғларини тилаб, кенгашиб, сўзни мунга қўюлдиким, йил охир булубтур, хутға бир-икки кун қолибдур, туздаги ошлиқни тамом кўтарибтурлар. Бу фурсатда Саводка борсак, черик эли ошлик топмай танқислиқ бўлғусидур. Анбоҳар ва Пони Ёли йўли била юруб, Ҳашнағарнинг юққори ёни била Савод суйини ўтуб, Юсуф зайининг сингири Моҳура тўғриси туздаги ўлтур-ғон афғонларниким, Юсуф зойи ва Муҳаммад зайи бўлғай, илғоб чопмоқ керак.

Яна йил эртароқ ошлиқ вақтида келиб, бу афғонларнинг фикрини бар асл қилмоқ керак. Сўзни мунга қўюб тонгласи чоршанба куни Султон Вайс ва Султон Алоуддинға отлар ва хилъатлар иноят қилиб, истимолатлар била рухсат бериб, кўчуб Бажур тўғриси тушулди. Шоҳ Мансурнинг қизини черикдин мурожаат қилгунча Бажур қўрғонида қўюлди.

Тонгласи кўчуб, Хожа Хизрдин ўтуб тушдук. Хожа Калонға бу юрттин рухсат берилди. Уруғ отлуғ била ортукси черик масолиҳини ва оғир партолни Кунар йўли била Ламғонга йиборилди. Тонгласи кўчуб, оғир партол ва тевани Хожа Мир Миронға бошлатиб, Жарғоту ва Дарвоза йўли била ва Қаро кўба кўтали била йибориб, ўзимиз жариди отлик била илғоб, Анбоҳар кўтали била ошиб, яна бир улуғ кўталдин ҳам ошиб, намози шомдин

эртарак Пони Ёлиға тушулди. Уғонбердини бир неча киши била тил олғали илгаррак йиборилди. Чун афғонлар била орамиз ёвуқ эди, эрта кўчмадук. Чошт бор эдиким, Уғонбсрди келди. Бир афғонни олиб, бошини кесибтур, келурда бошни йўлда тушурбтур, кўнгил тилагудек таҳқиқ хабар келтурмади.

Туш била кўчуб, Савод суйини ўтуб, намози дигардин эртароқ тушулди. Намози хуфтанда отланиб, илдам юрудук, Офтоб бир найза бўйи чиққанда Рустам туркманниким, қоровуллуққа йиборилиб эди, хабар келтурдиким, афғонлар хабардор бўлуб. кўзғолишибтурлар. Бир иора афғон тоғ йўли била борадур. Муни эшитгач илдамроқ юруб, чопкунчини илгарироқ айирдук, бориб, бир неча афғонни ўлтуруб, бошларини кесиб, бир пора асир ва ўй ва галаларини келтурдилар. Дилазок афғонлари ҳам бир неча бош кесиб келтурдилар.

Ёниб, Котланг навоҳисиға тугаулди. Уруғнким, Хожа Мир Мирон бошлаб келадур эди, ўтрисиға бошчи йиборилдиким, Мақомда келиб, бизга қўшулғай.

Тонгласи кўчуб, Котланг била Мақомнинг орасиға тушулди. Шоҳ Мансурнинг кишиси келди. Хисрав «кўкалтош ва Аҳмадий парвоначини бир пора киши била урук ўтрисиға йиборилди. Сешанба куни ойнинг ўн тўртида Мақомға тушганда урук келиб қўшулди.

Ушбу ўттуз-қирқ йилда Шаҳбоз каландар отлиқ бир мулҳид бор экандур. Юсуф зайининг бир жамоатини ва дилазокнинг бир жамоатини мулҳид қилғон ушбу каландар экандур. Мақомнинг тоғининг тумшуғида бир парча иастроқ тоғ воқе бўлубтур, тамом даштларға мушриф, хейли пурфазо ва мадди назарлиқ баланди воқе бўлубтур. Шахбоз каландарни қабри анда эди. Сайр қилиб келиб, мулоҳаза қилилди. Хотирға кечтиким, мундоғ хаволиғ срда мулҳид каландарнинг қабри бетакрибдур: буюрдуқким, бузуб, ер била ҳамвор қилдилар, Чун хейли сафолиқ ва ҳаволиқ ер эди, маъжун ихтиёр қилиб, бир замон анда ўлтурулди.

Бажурдинким ёнилди. Беҳра хасли била ёнилиб эдй, то Кобулға келиб эдук, хамиша Ҳиндустон юруши хаёлида эдук, баъзи мавоне жиҳатидин муяссар бўлмас эди. Бажур черикиниким, уч-тўрт ой черикладук, черик элининг илгига муътамад нима тушмади.

Чун Ҳиндустоннинг сарҳади Беҳра ёвуқ эди, хотирға ксчтиким, филҳол жариди кироак, черик элининг илгига бир нима тушса, бу хаёл била ёниб, афғонларни чопиб, Мақомға тушганда баъзи давлатхоҳлар арзға еткурдиларким, Ҳиндустонға кирилур бўлса, бар-бунёдлик кирилса: баъзи черик Кобулда қолди. Бир пора ўбдон йигитларни Бажурда кўюлди. Ламғонға ҳам отлари ориғлиғидин қалин черик ёнди. Мунда келганларнинг ҳам отлари андоқ харобтурким, бир кун қатрар мажоли қолмайдур.

Агарчи бу сўзлар маъқул эди, чун бу азимат қилилиб эди, бу ҳисобларға боқмай эрта била кўчуб, Синд сувининг гузари сари мутаважжих бўлдук. Синд дарёсининг

гузарини кўрган Мир Муҳаммад жолабонни оға-иниси била яна бир неча йигитларни буларға қўшуб, юккори-куйи гузар кўргали йиборилди.

Ўрдуни дарё сари юрутуб, мен Савоти тарафиким, Каргхона ҳам дерлар, карг овлоғали бордим, бир неча карг пайдо бўлди, Вале жангали қалин эди, жангалдин чиқмади. Бир бузовлиқ карг тузга чиқиб, коча берди, хейли ўк урулди, жангал ёвук эди, ўзини жангалға солди. Жангалға ўт солдилар, ул карг худ топилмади. Яна бир карг бузови ўтга куюб, типрачилаб ётадур эди, бўғузлаб, ҳар киши шибронға олди. Савотидин ёниб хейли саргардонлиқ тортиб, намози хуфтонда ўрдуға келди. Гузар кўра баргонлар, гузар кўруб келибтурлар.

Тонгласи панжшанба куни ойнинг ўн олтисида от ва тева била ва партол била кечиттин кечилди. Ўрду бозори ва яёқ ва эшакни жолабонлар била кечурдилар. Ушбу кун гузар бошида эканда Нилобийлар келиб, гўккуз от² ва уч юз шоҳрухий пешкаш қилиб кўрдилар.

Эл тамом кечгач, ўшал намози пешин-ўқ кўчуб, кечанинг бир посиғача юруб, Качакут сувипинг ёвуғиға тушулди. Андин эрта кўчуб, Качакут сувини ўтуб, туш қотила Сангдаки кўталипи ошиб тушулди. Сайид Қосим эшик оғо чоғдовул эди. Ксийиндин кўч кейинча келадурган гужурларни тутуб, бир неча бош кесиб нелтурди.

Сангдакидин сахар кўчуб, кеч намози пешин Суҳон сувини ўтуб тушулди. Ўрдунинг кейини тун ярмиғача кела қолди, маҳкам узоқ кўч эди. Отнинг бемажоллиғи ва ориқлиғи маҳалли бисёр зўр бўлди, хейли от қолди.

Бекрадин етти куруҳ шимол сари бир тоғ тушубтур. Бу тоғни «Зафарномада» ва баъзи китобларда «Кўҳи Жуд» битибтурлар, важҳи тасмияси маълум эмас эди, сўнгралар маълум бўлди: бу тоғда бир ота наслидин икки хил эл бор. Бирини жуд ва бирини жанжуҳа дерлар. Бу тоғдағи ва Нилоб била Бехра ора-сидағи эл ва улусқа булар қадимдин ҳоким ва фармонраво бўла келгандурлар. Вале ёрона ва биродарона ҳукумат қилурлар, ҳарне хотиралари тиласа ола олмаслар. Бир кесим йўсунлуқ қадимдин Ҳар нимаким муқаррар қилибтурлар. Буларнинг олиши ва уларнинг бериши бу муқаррардин ортуқ ва ўксук бўлмас. Муқаррарлари будурким, қўш бошидин бир шоҳрухий берурлар. Кадхудоликда етти шоҳрухий берурлар, чериклариға ҳам борурлар. Жуд ҳам неча шуьба бўлубтур, жанжуҳа ҳам.

Бу тоғким Бехранинг етти куруҳида воқе бўлубтур. Кашмир тоғларидинким, Ҳиндукуш тоғи ушбу тоғлар била пайваст тоғ-лардур, айрилиб, ғарби-жануб сари тортиб бориб, Динкутнинг аёғида Синд дарёсиға мунтаҳи бўлубтур. Ушбу тоғнинг ярмида жуддур, ярмида жанжуҳа. Бу тоғни жудқа мансуб қилиб, Кўҳи Жуд дебтурлар. Булардин бир муътабар улуғи рой хитоб тонар. Ўзга ини-ўғлини малик дерлар. Бу жанжуҳа

Лангархоннинг тағойилари бўлур. Суҳон суйининг навоҳисидағи эл ва улуснинг хокимининг оти малик Ҳаст эди, асли оти Асаддур. Ҳиндустонийлар муидоқ ҳаракатларни гоқи сокин ўқурлар, нечуким, «хабар»ни, «хабр» дерлар, «асад»ни «асд» дентурлар, бора-бора «ҳаст» бўлубтур.

Лангархонни малик Ҳаст Жанжуҳаға тушгач-ўқ йиборилди. Қатроб бориб, иноят ва шафқатимиздин умидвор қилиб, намози ҳуфтанда олиб келди. Бир ксжимлик от пешкаш келтуруб, мулозамат қилди. Йигирма икки-йигирма уч ешида бўлғай эди. Буларнинг гала-қоралари ўрдунинг гирд ва навоҳисида бисёр эди. Чун ҳамиша Ҳиндуотон олмоқ хотирда эди, бу бир неча вилоятларким, Беҳра ва Хушоб ва Чаноб ва Чанут бўлғай, неча маҳал турк тасарруфида эди, буларни худ мулкимиздек тасаввур килур эдук. Зўр била ё сулҳ била ўзимизнинг мутасарриф бўлурмизга мутаякқин эдук. Бу жиҳаттин бу тоғ эли била яхши маош қилмоқ вожиб ва лозим эди. Фармон бўлдимки, ҳеч ким буларнинг гала-қорарлариға, балки ип учи, игна синуғлариға атроф ва навоқида зарар ва иуқсон еткурмасун.

Андин эрта кўчуб, намози пешин Калдакахорға кслиб туштук. Атроф ва навоҳида қалин хавидзор эди. Бу Калдакахор тавр ери воқе бўлубтур. Беҳранинг ўн куруҳида, Жуд тоғининг орасида ҳамвор ере тушубтур, бу ҳамвор ернинг ўртасида бнр улуғ кўлдур, атрофдағи тоғлардин ёмғур сувлари йиғилиб, бу кўл бўлубтур, гирдо-гирди уч курухға ёвушғай. Шимолида яхши ўланг воқс бўлубтур. Фарбида тоғ доманасида чашмадур, бу чашма суви баландиларғаким, бу кўлға мушрифдур, ўлтурур учун қибил ер эди, боғе солдим. Боғи Сафоға мавсум, хейли хушҳаво ва бо-сафо ер воқе бўлубтур. Нечукким шарҳи келгусидур.

Калдакахордин сақар отланилди. Ҳамтоту кўталининг бошида бир неча ерлик эл муҳаққар пешкаш била келиб, мулозамат килдилар. Абдурахим шиғовулға келган кишини кўгауб, Беҳра йиборилдимки, Беҳра элиға истимолат бериб дегайким, бу вилоя г-лар қадимдин туркка тааллуқ бўла келгандур, зинҳор таваҳҳум ва дағдаға ўзларига йўл бериб, элни бузулғали қўймасунларким. бу вилоят ва эл била ёкимиз бордур, толон ва торож бўлмағусидур.

Чошт кўтал тубиға тушуб, Қурбон Чархий, Абдулмулук Ҳастий бошлиг етти-секкиз кишини илгари хабар олғали йиборилди. Илгари борғонлардин Мир Муҳаммад Маҳди Хожа бир киши келтурди. Бу аснода афғонларнинг улуғларидин бир неча киши пешкаш била келиб, мулозамат қилди. Лангархонға кўшуб, истимолат жиҳатидин Беҳра элиға йиборилди. Кўталдин ошиб, жангал-дин чиқиб, буронғор, жувонғор, ғул, ясол била Беҳра сари мута-важжих бўлдук. Беҳраға ёвуқ етган маҳалда Давлатхон Юсуф хайлнинг ўғли Алихоннинг навкарларидин Дева ҳинду яна Сактунинг ўғли Беҳранинг арбоблари била

келиб, бир от пешкаш қилиб, мулозамат қилдилар. Намози пешин бўла Бехра элига зарар ва заҳмат тегурмай, Бехранинг шарқида Бахат суйининг ёқасида бяр зордатушулди.

Темурбек Ҳиндустонга кириб чиққани(дин) бери бу неча вилоятким, Бехра ва Хушоб ва Чоноб ва Чанут бўлғай, Темурбекнинг авлодининг тавобе ва лавоҳиқи тасарруфида эди. Шохрух мирзонинг набираси Суюрғитимиш мирзонинг ўғли Султон Масъуд мирзонингким, Кобул ва Зобул аёлат ҳукумати ул фурсатга анга тааллуқ учун, Султон Масъуд Кобулий дерлар эди. Тарбияткардаларидин Мир Алибекнинг ўғлонлари Бобои Кобулий ва Дарёхон ва Опоқхонким, сўнгра Ғозихон дерлар эди, Султон Масъуд мирзо ва ўғли Али Асғар мирзодин сўнг мутағаллиблиқ била Кобул ва Зобул ва бу мазкур бўлгон Ҳиндустондаги вилоят ва парғаналарга мутасарриф бўлуб эдилар. Султон Абусаид мирзо замонида Кобул ва Ғазни буларнинг тасарруфидин чиқти. Ҳиндустондаги вилоятлар буларнинг тасарруфида эди.

Тарих тўққуз юз ўнда Кобулга аввал келган йиликим, Ҳиндустонга кирмоқ доияси била Хайбардин ўтуб, Паршовар келганда Боқи Чағониенийнинг саъйи била қуйиғи Бангаш сариким Кўхат бўлғай, юруб, қалин Афғонистонни чоғиб, қириб Банну ва Даштни толон-торож қилиб, Дуки била чиқилди.

Ул фурсат Бехра ва Хушоб ва Жоноб ҳукумати Мир Али нинг набираси — Ғозихоннинг ўғли Сайид Алихонга тааллуқ эди. Искандар Баҳлулнинг отиға хутба ўқуб, анинг итоатида эди. Ул черик чериклаганидин мутаваҳҳим бўлуб, Бехрани ташлаб, Бахат еувидин ўтуб, Бехра кентларидин Ширкутни ўлтуруб ери ясаб эди. Бир-икки йилдин сўнг бизнинг жихатимиздин Сайид Алихон била Афғон бадгумон бўлди. Ул ҳам бу сабабтин дағдаға ва таваҳҳум ўзиға йўл бериб, бу вилоятларни Давлатхон Тогорхон Юсуф хайлғаким, Лоҳур ҳокими ул вақт ул эди, топшурди. Дав латхон улўғ ўғли Алихонга Бехраёш бериб эди, ул чоқ Бехра Алихоннинг тасарруфида эди. Давлатхоннинг отаси Тогорхон олти-етти сардордин бирисидурким, хуруж қилиб, Ҳиндустонга мутасарриф бўлуб, Баҳлулни подшоҳ қилдилар. Сикрин ва Сатлуж дарёсининг шимолий вилоятлари тамом бу Тогорхонда эди. Бу вилоятларнинг жамиъ уч курухдин кўпроқ бўлур. Тогорхон ўлгандин сўнг, Султон Искандар подшоҳлиғида бу вилоятни Тогорхоннинг авлодидин олиб эди. Мен Кобул вилоятиға келган тарихдин бир-икки йил бурунроқ бир Лоҳурни-ўк Давлатхонга бериб эди.

Тонгласи баъзи муносиб срларға чопқунчи йиборилди. Ушбу кун Бехрани сайр қилдим. Сангархон Жанжуҳа ушбу кун келиб, от лсшкеш қилиб, мулозамат қилди.

Чоршанба¹ куни ойнинг йигирма иккисида Бехранинг улўғ ларини ва чавдариларини тилаб, бу юртта тўрт юз минг шоҳ-руҳий² моли амон қарор берилиб, муҳассиллар

таъйин қилилди. Дағи. отланиб сайр қияб, кемага кириб, маъжун едук. Беҳра ва Хушоб ўлтурушлук булужларға Ҳайдар аламдорни йиборилиб эди. Панжшанба сабоҳи бир гулбодом тўпчоқ пешкаш қилиб, мулозамат қилдилар. Арзға еттиким, черик эли Беҳра элига бесарлиқ ва дастандозликлар қиладурлар. Кишилар йибориб, бесарлиқ қилғон элнинг баъзисини ясоққа етқуруб, баъзисини бурнини тешиб, ўрдудин эврурдилар.

Одина куни Хушоб элидин арзадошт келди. Шоҳ Қасан ва Шоҳ Шужоъ арғун таъйин бўлдиким. Хушобға борғай.

Шанба куни ойнинг йигирма бешиди Шоҳ Ҳасанни Хушобға йиборилди.

Якшанба куни андоқ ёмғур ёғдиким. тамом тузларни сув тутти. Беҳра била ўрду тушган боғлар орасида озгина сув эрди. Намози пшингача араи бир улуғ дарёча бўлди. Бсхранинг ёвуғида бир тийргаз отими ердин кўнрок гузар йўқ эди, уздуруб ўтар эдилар, икки намоз ораида кирган сувларни сайр қила отландим. Ёғин ва чопкун андоқ бўлдиким, яна ёниб ўрдуға келмакка таваҳхум бўлди. Икки намоз орасида ўшул кирган сувни уздуруб ўттум. Черик элига ҳам бисёр таваҳхум бўлди. Аксар эл ўтоқларини ва оғир партолларини ташлаб, жиба ва кийим-яроғларини эгниларига олиб, от ялапғочлаб, уздуруб ўттилар. Тузларини тамом аксар сув туюб эди. Сабоҳи дарёдин кемаларни³ келтуруб, аксар черик эди чодирларни, партолларни кема била ўткардилар. Тушга евуқ Қўчбекнинг кишиси бир шаръий сув юққори бориб, гузар топтилар. Қолғон эл гузар била ўттилар.

Беҳранинг қўрғонининг ичидаким, Жаҳоннамо дерлар, бир кун туруб, сешанба сабоҳи кўчуб, ёмғур ва сел тараддудидин Беҳранинг шимол сари снудағи баландийларнинг остига тушулди. Тақаббул ёрмоғида эҳмол қиладурлар эди, тўрт саркор қилиб, бекларға буюрулдиким, эҳтимом қилиб, бутқаргайлар. Бир саркор Халифага таъйини бўлди, яна бир саркор Қўчқа, яна бир саркор Дўст Носирға, яна бир саркор Сайид Қосим била Муҳиб Алиға.

Чун турк ўлтурушлук вилоятларни ўзумизнинг тасаввур қилиб эдук. Ул жиҳаттин талон-торож бўлмади. Ҳамиша элнинг сўзи бу эдиким, агар мусолаҳа жиҳатидин элчи борса, туркка тааллуқ вилоятларға музояқа қилмоғуларидур.

Панжшанба куни рабиул-аввал ойининг ғуррасида бу жиҳаттин Мулло Муршидни Султон Иброҳимғаким, отаси Султон Искандар ўшул беш-олти ойда ўлуб, Ҳинд салтанати мунга тегиб эди, элчиликка таъйин қилиб бир қарчигай йибориб, қадимий туркка тааллуқ вилоятларни тиладук. Давлатхонға битилган хатларни ва Султон Иброҳимға битилган хатларни топшуруб, оғиз сўзларни доғи айтиб, Мулло Муршидға рухсат бсрилди. Бу Ҳиндустон эли, алаҳхусус афғонлар ажаб хуш ва хираддин йироқ ва раъй ва тадбирдин қироқ эллар бўлур эрмиш, не ёғийлиқ юруш ва турушин қила

олдилар, не дўстлук роҳ ва равишин била олдилар. Борғон кишимини Давлатхон неча кун Лохурда сахлатиб, не ўзи кўрди ва не китобатни Иброҳимға йиборди. Неча ойдин сўнг бо|рғон кишимиз ҳеч жавоб топмай Кобулға келди.

Одина куни ойнинг иккисида Шайбоқ ииёда била Дарвеш Али пиёдаким, ҳоло туфангандоздур. Кобулдин арзадоштлар келтуруб, Ҳиндолнинг туққон хабарини ҳам келтурдилар. Қинднинг тасхири замонида бу хабар келгани учун, шугун тутуб, Ҳиндол от қўйдум. Қанбарбск ҳам Балхдин Мухаммад Замон мирзонинг арзадоштарини келтурди.

Тонгласи девон тарқагондин сўнг сайрға отланиб, кемага кириб, арақ ичилди. Мажлис аҳли: Хожа Дўст Ховапд, Хисрав Мирим. Мирзоқули, Мухаммадий, Ақмад Гадойи, Нуъмон, Лангархон, Рухдам, Қосим Али тарёқий, Юсуф Али, Тенгриқули. Кеманинг боши сари толор бор эди, усти ҳамвор, мен бир неча киши била мунда ўлтуруб эдим. Яна бир неча киши толорнинг остида ўлтуруб эдилар, кеманинг қуйруғи сари ҳам ўлтуруб ер бор эди. Мухаммадий ва Гадойи, Нуъмон анда ўлтуруб эдилар. Намози дигаргача арақ ичилди. Арақнинг бадхўрлиғндин мутанаффир бўлуб, бу юздагиларнинг иттифоқи била маъжун ихтиёр қилдук. Кеманинг ул учидагилар маъжун еганимизни билмадилар. арақ-ўқ ичтилар.

Кемадин намози хуфтонда отланиб, ксч ўрдуға кслдук. Мухаммадий била Гадойи мени арақ ичадурғон хаёл қилиб, шойиста хизмате қилалинг деб, арақ кўзасини от устида навбат била кўтаришиб, ғарийиб нашъа ва башошат била кириб келдилар. Дедиларким, мундоқ қоронғу ксчада кўзани ўзумиз навбат била кўтариб келдук. Сўнгра маълум қилдиларким, суҳбат ўзгача эмиш кайфият ўзгача. Жамиъ маъжуний ва жамиъ чоғирмаст. Чун Ҳаргиз маъжун суҳбати била чоғир суҳбати рост келмас, бисёр мунфаил бўлдилар. Мен дедимким, суҳбатни барқам урманг, арақ ичарға кўнгулли киши арақ ичсун, маъжун ерга кунгулли киши маъжун есун. Ҳеч ким бир-бирига таарруз била гуфтугў қилмасун. Баъзи арақ ичтилар, баъзи маъжун сдилар. Бир замон такаллуф била суҳбате тутулди. Бобожон Қанбузийким, еуҳбатда йўқ эди, оқ уйга кслганда ани тиладук, арақ ичмак истидъо қилди. Турди Мухаммад кипчокни ҳам тилаб, мастлар била ҳам-суҳбат қилдук. Чун маъжун суҳбати била ҳаргиз арақ ва чоғир суҳбати рост келмас, мастлар ҳар тарафдин паришон гуфтугў қила кириштилар, аксар тааррузлари маъжун ва маъжунийлар била эди. Бобожон ҳам маст бўлуб, ғалаба паришонлар айтти. Турди Мухаммадка ҳам мастлар тўла-тўла аёқларини пай-дарпай бериб, оз фурсатда масти лояъқил қилдилар. Ҳар неча саъй ва ислоқ мақомида бўлдук, баҳам етмади. Шалойинлиқ хейли бўлди. Суҳбат бемаза бўлди, ҳар сариға тарқаштилар.

Душанба куни ойининг бешида Бехра вилоятини Ҳиндубекка берилди. Сешанба куни Жоноб вилоятини Ҳусайн икракка иноят қилиб, Ҳусайн икракка ва Жоноб элига рухсат

бердук. Бу фурсатларда Сайид Алихоннинг Минучехрхон отлик ўғликим, Ҳиндустондин бизни деб, юкқориғи йўл била келадйганда, Тотор какарга йўлукур. Муни кўймай сахлаб, кизини бериб, куёв қилур, неча маҳал анинг била эди, келиб мулозамат қилди.

Нилоб била Бехра тоғлари оралиғида Жуд ва Жанжухнинг халойиқидин бошқа Кашмир тоғлариға пайваст Жат ва Гужур ва ул тавойифдин яна қалин эллардурким, ҳар қўлда ва ҳар пуштада кентлар ясаб ўлтурубтурлар, буларнинг ҳокими ва улуғи какар қабиласидур. Буларнинг улуғлуғи ҳам Жуд ва Жанжух нинг улуғлуғидектур. Бу тоғларнинг доманасидағи халойиқнинг улуғлуғи ул тарихда бир ота ўғли Тотор какар бўла Ҳотий какарда эди, эммзода эди. Буларнинг берк ерлари обканлар ва жарлар бўладур. Тоторнинг ерининг оти Парола эди, қорлук тоғдин хейли куюроқ эди. Ҳотийнинг вилояти тоққа пайвастдур. Калонжарниким, Бобухон Бисутқа тааллуқ эди, ани ҳам Ҳотий ўзига боқтуруб эди. Тотор какар Давлатхонни кўруб эди. Фил жумла итоатгуна қилур эди. Ҳотийни кўрмайдур эди. Фитна ва фасод мақомида эди. Тотор Ҳиндустон бекларининг иттифоқи ва сўзлари била келиб, ирокроктин Ҳотийни қабағон йўсунлук қилиб, ўлтуруб эди.

Ушбу фурсатлардаким, Бехрада эдук, ов баҳонаси била ғофилликта Ҳотий Тоторнинг устига юруб ўлтуруб, вилоятини ва ҳарам-ларини бўлғонини иликладук. Намози пешин сайрға отланиб, кемага кириб, арақ ичилди. Аҳли мажлис: Дўстбек ва Мирзоқули, Аҳмад Гадои, Муҳаммад Али жанг-жанг асас, Ўғонберди мўғул, аҳли нағма, Рухдам, Бобожон, Қосим Али, Юсуф Али, Тенгриқули. Абулқосим Рамазон лўли. Намози хуфтангача кемада ичиб, намози хуфтан кемадин маст тофиқ чиқиб, отланиб, машғални илгимга олиб, дарё ёқасидин ўрдуғача отнинг бу юзига эгилиб, гаҳ ул юзига эгилиб, якжилов чоғиб келибтурмен ғарийиб маст экандурмен. Тонгласиға мундоқ машғал олиб, ўрдуғача якжилов келга нимни шарҳ қилдилар. Асло хотиримға келмади. Уйга келганимда ҳсйли истифроғ қилибтурмеи.

Одина куни сайр қила отланиб, кема била сувдин ўттук. Ул юздағи боғот ва шукуфаларни ва найшакар экилган ерларни тафарруж қилиб, далв ва чархларини кўруб, сув тортиб чиқар-моқ кайфиятини сўруб, балки мукаррар сувлар торттурдук. Сайр асносида маъжун ихтиёр қилилди. Андин ёниб келиб, кемага кирилди. Минучехронға дағи маъжун берилиб эди, андоқ маъжуний бўлуб эдиким, икки киши қўлдаб, турғузуб эдилар. Бир замон сувнинг ўртасида кемага лангар солиб турулди. Андин сўнг сув қуйи ҳсйли борилди. Муддаттин еўнг яна кемани юққори бока торттурдук. Ул оқшом кемада-ўқ уйхулаб, сахарга ёвуқ ўрдуға келдук.

Шанба куни рабиул-аввал ойининг ўнида офтоб ҳамалға таҳвил қилди. Ушбу кун намози пешин сайр қила отланиб, кемага кириб арақ ичилди. Аҳли мажлис: Хожа Дўст

Хованд, Дўст, Бек, Мирим, Мирзо Кули, Муҳаммадий, Аҳмадий, Юнус Али, Муҳаммад Али жанг-жанг, Гадойи тағойи, Мир Хурд асас, аҳли нағма, Рухдам, Бобожон, Қосим, Юсуф Али, Тенгрикули, Рамазон. Бир шохобға кириб, мудатте сув куйи борилди. Беҳра тўғрисидин хейли қуйирокдин чиқиб, кеч намоз вақтида ўрдуға келдук.

Ушбу кун Шоҳ Ҳусайн Ҳушобдин келди. Чун элчи йибориб, қадимдин туркка тааллуқ вилоятларни тилаб, мусолақа ораға солилиб эди, тавжих қилғон ярмоқлар аксар иликка тушти. Иссиқ ҳам ёвушти. Ҳиндубекка кўмак Шоҳмуҳаммад муҳрдорни, яна баъзи муносабатлик йиғитларни тайин қилиб, ҳар қайсиға фарохўр ҳоллариға яраша важҳи истиқомат муқаррар ва муайян бўлди. Ланғархонғаким, бу юрушларға сое ва боис улади. Ҳушобни иноят қилиб, туғ бериб, муни ҳам Ҳиндубекка кўмак муқаррар қилдук. Беҳрада бўлғон турк ва ерлик сипоҳиларнинг дағи важҳ ва улуфалариини орттуруб, Ҳиндубекка кўмак қўйдук. Бу жумладин бир Минучеҳрхон эдиким, оти мазкур бўлди, яна Назар Али турк Минучеҳрхоннинг уруғ-қаёши бўлур эди, яна Сангархон Жанжуҳа ва Малик Хаст Жанжуҳа эди.

Вилоят ишини мусолаҳа умиди била бир навъ қарор бериб, якшанба куни рабиул-аввал ойининг ўн бирида Беҳрадин кўчуб, Кобулға мурожаат қилдук. Калдакахорға келиб тушулди. Ул кун Ҳам ғарийб ёмғур эди. Кепанаклик, кенанаксиз баробар эди. Ўрдунинг кейини кеч намози хуфтанғача кела қолди. Бу ер ва мулкнинг обутобини билур кишилар алалхусус, жанжуҳким, какарнинг қадимий душмани эди, арз қилдиким, Ҳотий какар оралиқта ямон киши воқе бўлубтур. Йўлни ул урар, элини ул бузар. Андоқ Қилмоқ керакким, бу орадин кетгай, ё анга гўшмоли янбағий етгай.

Бу иттифоқ била тонгласиға Хожа Мир Миронни ва Мирим посирни ўрду била таъйин қилиб, улуғ чоштга ўрдудин айрилиб, Ҳ о й какарнинг устигаким, ўшул неча кунда Тоторни ўлтуруб, вилояти Паролаға мутасарриф бўлуб, Паролада эди, нечукким мазкур бўлди, илғадук.

Намози дигарда тушуб, отқа бўғиз бериб, намози хуфтанда ул ердин отланилди. Бошчи Малик Ҳастнинг Сурпо отлиқ гужур навқари эди. Кеча йўлни озиқиб, саҳарға ёвуқ тушулди. Бек Муҳаммад мўғулни ўрдуға ёндурулди. Ёруғ бўлғонда отланилди. Чошт жиба кийиб, илдам юрдук, бир шаръий қолгонда Пароланинг саводи кўрунди. Чопқунчи қўюлди. Буронғор Паролатшнг шарқий тарафи борди. Кўчбекким, буронғор эди,— буронғориит орқасиға кўмак йиборилди. Жувонғор кишиси, ғул кишиини Пароланинг устига-ўқ тиқилиб борди. Дўетбекни жуеонғорнинг Пароланинг устига борғон кишининг орқасиға кўмак йиборилди.

Парола жарларпиш орасида воқе бўлубтур. Икки йўли бор: бири шарқи-жанубий йўлидурким, биз бу йўл била келдук. жарлар усти била келур. Икки тарафида обкан

жарлар воқс бўлубтур. Пароланинг ярим қуруҳидин андоқ бўлурким, дарвоза сиға етгунча тўрт беш ерда иккп тарафтин жар қилиб, якраҳа бўлубтурким, бир тийргаз отимн чевуруб бормоқ керак. Яна бир йўли ғарби-шимолий тарафидиндурким, бир кенг қўлнинг ичи била келиб, Паролаға чиқар, бу ҳам якраҳадур. Ўзга ҳеч тарафдин йўли йўқтур. Лғарчи фасили ва қушураси йўқдур, вале зўр келтургудек ери ҳам йўқтур. Атрофи епи-секкиз-ўн қари якандоз жардир.

Жувонгор кишиси таргилардин ўтуб, дарвозаға тикилиб борди. Қотий ўттуз-қирқча отлук жибалик, кежимлнк киши била қалин яёғи била чопқунчини ёндуруб солди. Дўстбекким, чоикунчининг орқасиға кўмак эрди, етишиб, яхши зўрлаб, кўп кишисини тушуруб. ёғийни бости. Ҳотий какар ул орада мардоналик била машҳурдур. Ҳар неча жадал қилди, бўлдура олмай қочти. Чун бу тангиларда тўхтай олмади, қўрғониға сiгач, қўрғонини ҳам беркита олмади. Чопқунчи кейинича ўқ қўрғонға кнрдилар. Бу Парола қўрғонининг тангиси ва жаридин ғарби-шимоли саридин югурдилар. Ҳотий жарида қочиб чиқти. Мунда ҳам Дўстбек яхгаи борди. Жулду Дўстбекнинг отиға бўлди.

Мен ўшул замон Парола қўрғониға кириб, Тоторнинг уйлариға тугатум. Чопқун кўяр маҳалда менинг била турарға муқаррар бўлгон кишилардин баъзи чопқунға борур эдилар, ул жумладин. Амин Муҳаммад тархон арғунни ва Қорачани бу журмона жиҳатидин Сурпо отлик гужурни бошчи қўшуб, ўрдунинг рўбарўсиға бесарупа сахро ва биёбонға йиборилди. Тонгласиға ғарби шимолнй жардии ўтуб, хавидзорға тушулди. Вали хизоначиға бир неча йигитни қўшуб, ўрду олиға йиборилиди.

Панжшанба куни оининг ўн бсшида кўчуб, Андароба гаким, Сўҳон сувининг ёқасидадур, тушулди. Бу Андароба Малик Ҳастнинг отасиға қадимдин тааллуқ экандур. Ҳотий какар Ҳастнинг отасини ўлтурғондин сўнг, бузулубтур, ул фурсатга бузук эди.

Намози хуфтанда Калдакахордин айрилгон ўрду кишиси келиб кўшулди. Ҳотий Тоторни олғонда Парбат отлуғ уруғини кежимлик от ва пешкаш била манга йиборгандур, учрамай, кейин қолгон ўрду элига йўлуқуб, урук била келиб, пешкашларини бериб, мулозамат қилди. Лангархонким, баъзи муҳимлар учун Беҳрадин кейин қолгон урук била келиб эди, муҳимларни рост қилиб, баъзи ерлик эл била Беҳраға рухсат берилди.

Доғи кўчуб Сухон сувидин ўтуб, бир пушта устиға тушулди. Ҳотийинг уруғи Парбатға хилъат кийдуруб, Ҳотийға истимолат фармоплар битиб, Муҳаммад Али жанг-жангнинг павкарини йиборилди. Бобо Дўст ва Ҳалоҳил бошлиғ Ҳумоюннинг неча навкарини Нилобқа ва Қорлуқ ҳазорасиғаким, Ҳумоюнға берилиб эди, доруғалиққа келиб эдилар. Сангар қорлуқ ва Мирза Малвий қорлуқ бошлиқ ўттуз-қирқча киши қорлуқ улукларни олиб

келдилар. Бир кежимлик от пешкаш қилиб, мулозамат қилдилар. Дилазок афғонийнинг ҳам чериги келди.

Эртаси андин кўчуб, икки шаърий келиб тушулди. Бир баландийға чиқиб, ўрдуни мулоҳаза қилиб, буюрдуқким, ўрду тевасини санағайлар, беш юз етмиш тева чиқти.

Сунбул дарахтининг таърифи эшитилиб эди, бу юртта кўрдук. Бу тоғ доманасида сунбул дарахти озроқтур. Бирор-бирор бўладур. Илгарроқ Ҳиндустон кўҳ доманасида сунбул дарахти қалин бўладур, улук бўладур. Ҳиндустоннинг ҳайвонот ва набототини зикр қилғонда мазкур бўлғусидур.

Бу юрттин нақора вақти кўчуб, чошт бўла Сангдоки кўталининг тубиға тушуб, намози пешин андин кўчуб, кўтал ва рўдтин ўтуб, бир баландийға тушулди. Андин ярим кеча кўчуб, Беҳра борурда ўтган гузарни сайр қила борилиб эди. Ўшул ўтган гузарда бир улуғ ошлиқ жоласи лойлабтур, эгалари ҳар неча қилиб жолани тебра олмайдулар. Бу ошлиқни олиб, бизнинг била бўлғоиларға улашилди. Асру дармаҳал ошлиқ эди.

Тушга ёвуқ келиб, Кобул суви била Синд сувининг қотилишидин кўйироқ кўҳна Нилобдин юққорроқ икки сувнинг орасиға тушулди. Нилобдин олти кема келтуруб, буронғор, жувонғор, ғулға қисмат қилилди. Бажид сув ўтмакка машғул бўлдилар. Биз келган Душанба куни, сешанба оқшоми, сешанба куни ва чаҳоршанба кунигача сув кеча қолдилар. Панжшанба куни ҳам оз-оғлоқ киши сув кечти. Нилобдин кечгондин сўнг Ҳотийнинг Парбат отлуқ Уруғиниким, Андароба навоҳийсидин Муҳаммад Али жанг-жангнинг навкарини кўшуб, Ҳотийға йиборилиб эди, сув ёқасида келиб, Ҳотийдин бир кежимлик от пешкаш келтурди. Нилоб эли ҳам бир кежимлик от пешкаш келтуруб, мулозамат қилдилар.

Муҳаммад Али жанг-жангнинг Беҳрада турмоққа ҳаваси бор эди. Беҳра чун Ҳиндубекға иноят бўлди. Беҳра била Синд дарёсининг орасидағи вилоятларни ва элларни, масалан, Қорлук, Ҳазора ва Ҳотий ва Ғаёсвол ва Китиб Муҳаммад Али жанг-жангга иноят бўлди. Раиятликқа бўюн кўйгон раиятлик қилғай. Ҳар ерда ҳар кимки, бўюн кўймаса:

Қар кимки бўюнни кўймаса они тийғай,

Чопқой, талағай, мутиу мунқод этғай.

Бу иноятлардин сўнг Муҳаммад Али жанг-жангга хосса қора мақмаллик бошлиқ, қалмоқи жиба беряб, туғ ҳам иноят бўлди. Ҳотийнинг уруғиға рухсат бериб, Ҳотийға қилич ва бош-оёқ ва истимолат фармонларини йиборилди.

Панжшанба куни офтоб чяққонда сув ёқасидин кўчулди. Бу кун маъжун ейилди. Ғарийб гулзорлар маъжунийликта тафарруж қилдук. Сарик арғувоний парча-парча ерларда якдаст сарик гуллар очилибтур. Яна баъзи ерларда афиюн қилғандек даҳрим

очилив тур. Ўрду евуғида бир баландий устида ўлтуруб, гулзор тафарруж қилдук. Тарроҳлиқ қилғондек бу тспанинг олти тарафида бир дафъа сарик ва бир дафъа арғувоний гул хат-хат мусаддас шаклда очилибтур. Икки тарафда гул озроқ эди, кўз кор қилгунча ушмундоқ гулзор эди. Паршоварнинг навоҳисида баҳор вақти яхши гулзорлар бўладур.

Сакар ул юрттин кўчдук, келурда дарё ёқасидин бир шер ғирқираб чиқти, отлар шер унини эшиггач, беихтиёр ҳар сариға элни олиб, титраб, жар ва чуқурға ўзии ташлади. Ёниб, яна жангалға кирди. Буюрдуқким, говмиш келтуруб, жангалға солиб, шерни чиқарғайлар. Яна ғирқираб чиқти, ҳар тарафтин ўқладилар, мен ҳам ўқладим. Холвий пиёда найза била санчарда найзанинг синонин ушата тишалди. Шер қалин ўқ еб, бутаға сиқиниб туруб эди, Бобо ясовул қилич суғуруб, якин юруб эди, шер ҳамла килурда, бошиға чопти. Андин сўнғ Али Сийсторий белиға чопти, шер ўзини дарёға солди, сув ичида-ўқ ўлтурдилар. Сувдин чиқариб, терисипи буюрдуқким, олғайлар.

Эртасиға кучуб, Бигромға етиб, Кўракатрийни тафарруж қилдук. Бир савмаа йўсунлуқ торроқ ва қоронғу уйгинадур. Эшиқдин киргач, икки-уч зина қуйи тушгач, узалиб ётиб кирмак керак, шамсиз кириб бўлмас. Бу уйнинг гирд ва навоҳисида соч ва соқолким қирқибтурлар, бениҳоят ётибдур. Бу Кўракатрийнинг атрофида мадраса ҳужраларидек хейли ҳужралар бордур. Кобулға аввал келган йиликим, Кўҳат ва Банну ва Даштни чопилди. Вигромда улуғ бир йиғочни тафарруж қилиб, Кўракатрийни кўрмаганга таассуф ер эдук, хейли таассуф егудек ер эмас эмиш. Ушбу кун меннинг бир яхпш шаҳбозим (йўғолди) ким, Шайхим Миришкор сахлаб эдиким, турнани ва лаклакни асру хўблар олиб эди, икки-уч туллаб эди. Андоқлар олиб эдиким, мендек хавассиз кишини кушчи қилиб эди.

Малик Бухон¹ ва Малик Мусо бошлиқ Дализок афғонлари улуглариға олти кипгиға юзар мисқол кумуш, бирар тўнлуқ парча, учар ўй, бирар говмуш Ҳиндустон савғосидин бсриб, ўзларнга ҳам фарохўр ҳоллари ярмоқ ва парча ва говмуш иноят бўлди. Али Масжит тушганда, Маъруф олтуқ Дилазок Якуб хайли баъзи ошлик, ўн қўй, икки харвор гурунч, секкиз улуғ панир цсшкаш келгурди.

Али Масжидтин Яда-бир тушулди, Яда-бирдин Жўйи Шоҳийға намозп пешин етиб тушулди. Ушбу кун Дўстбекка муқриқ иситма бўлди. Жўйи Шоҳийдин саҳар кўчуб, Боғи Вафода тушланиб намози пешин Боғи Вафодин тебрадук. Гандамакнинг Сиёх обидин ўтуб, кеч намози шомда бир хавидзорда тушуб, отларни тўйғозуб, бир-икки гиридин сўнғ отланиб, Сурхобдин ўтуб, Каркта тушуб. уйқуладук.

Тонг отмасдин бурун яна отланиб, Кўратунинг йўли айрилиш дитт мен бсш-олти киши била Кўратуда солиж боғни тафарруж кўра бордим. Халифа ва Шоҳ

Ҳасанбекни ва ўзга элни тўғри йўл билан йиборилдиким, Қўруқ сойда манга таваккуф қилғайлар. Қўратуға етганда Шохбек арғуннинг Қизил отлиқ тавочиси Шохбекнинг Коҳуифи олиб, талаб, ёнғон хабарини қолтурди. Фармон андоқ эдиким, ҳеч ким илгари хабар этмаган.

Намози пешин бор эдиким, Қобулға етдик, Қутлуққадамнинг кўнругига етгунча ҳеч ким хабардор бўлмади. Андин сўнгра Ҳумогон билан Қомрон хабар топиб, от мингунча фурсат бўлмади, чухраларига кўтартиб, шаҳр дарвозаси билан арқ дарвозаси орасига келиб, мулозамат қилдилар. Намози дигарда Қосимбек ва шаҳр қозиги ва Қобулда қолғон мулозимлар ва арбоблар қилиб, мулозамат қилдилар.

Одина куни рабиул-охирнинг ғураасида намози дигарда чоғир мажлиси бўлди. Шох Қасанға хосса бош-аёқ иноят қилдим.

Шанба саҳари кема кириб, сабуҳий қилдик. Нурбек бу суҳбати уш чолур эди, уш вақт топиб эмас эди. Намози нешин кемадин чиқиб, Гулкина билан тоғнинг орасидаги боғни сайр қилиб, намози Дигар Боғи Бинафшага келиб ичилди. Намози шом Гулкина тарафидин фасилидин чиқиб, арққа қолдим.

Сешанба кечаси ойнинг босида Дўстбекким, йўлда тунда иситиб эди. тенгри раҳматига борди. Басе мутаассир ва мутааллим бўлдик. Дўстбекнинг наъшини Ғазнига элиб, султоннинг раъзасининг эшигининг олида қўйдилар. Дўстбек хейли яхши йигит эди, беглигида хануз тараққий қилур эди. Беглигининг бурун ичкиликларида почта қатла яхшилар борди. Уш жумладин бир мартаба Андижоннинг бир йиғочи Работи Заврақда Султон Аҳмад Танбал шабихун келганда, мен ўн-ўн беш киши билан юруб, чопқунчисини уруб ёндуруб, ғулига етганда юзча киши билан туруб эди, уш фурсатта уш киши қолдиким, менинг билан тўрт бўлғой, уш ушдин бириси Бўст Носир эди, яна бири Мирзокули кўкалтош, яна бири Каримдод. Мен ўш жибалаб эдим. Танбал яна бир киши билан ясолидин эшиклик тувурлуқ илгаррак туруб эди, мен Танбал билан рўбарў бўлдим, бир ўш дубулғасига тегар урдим, яна бир ўш қолқонини қорибчиси билан кўклай урдим. Бир ўш бутумга ўтқара отдилар. Танбал бошимга чопти. Ажабдурким бошимда дубулға бўрки эди, бир тори кесилмади, вале бошимга хейли яра бўлди. Яна ҳеч кўмак етмади, менинг билан ҳеч ким қолмади. зарурат бўлуб, жилов ёндурдим. Мендин кейинрак Дўстбек эди, мендин ўтуб, анинг чопибдур. Яна Аҳсининг чиқар маҳалда Боқи ҳез биланким, агарчи ҳез дерлар эди, вале қиличга маҳкам эрклик эди, чопқулашти. Аҳсининг чиққонда, мен секкиз киши билан қолғонда ҳам билан эди, Икки кишидин сўнг Дўстбекни тушурдилар.

Бекликларида Суянчукхон султонлар билан келиб, Тошкандан Аҳмад Қосимни қабағондан аларни бостуруб кирди. Қаболдан яхши жонлар тортти. Аҳмад Қосим буларга хабар қилмай, солиб чиқти. Андан ҳам хонлар, султонларни бостуруб, Тошкандан яхши чиқти. Яна сўнгра

Ширим тағойи ва Мазид ва алар ёғиққонда Ғазнидин икки-уч юз киши била илғоб келатурғонида бу мўғуллар уч-тўртюз ўбдон йигитларни Дўстбекнинг олиға йибордилар. Шарукон навоҳисида олиға борғоиларни яхши боеиб, қалин киши тушуруб, ғалаба бош кесиб келтурди. Бажур кўрғонини қам Дўстбек кишиси элдин бурунроқ, етишиб, фасилға чиқти. Паролада ҳам Дўстбек юруб, Ҳотийни босиб қочурди. Парола фатх бўлди. Дўстбекнинг фавтидин сўнгра вилоятини иниси Мирим Нозирға ипоят қилдим. Одина куни рабиул-охирнинг секкизида кўрғондин Чоҳорбоғқа чиқилди.

Сешанба куни ойнинг ўн иккисида Султон Хусайн мирзонинг улук қизи Муҳаммад Султон мирзонинг онаси Султоним бекимким. бу фатаратларда Хоразмға тушуб эди. Йўлбарс султоннинг иниси Эсанқули султон Султоним бегимнинг қизини олиб эди. Кобулға келдилар. Алар ўлтурғали Боғи Хилват таъйин бўлди. Ул боғда тушгандин сўнг мен бориб кўрдум, Чун эгачи эдилар, таъзим ва эҳтиромлари жиҳатидин юкундум, алар ҳам юкундилар, юруб орада кўрушулди. Сўнгралар доим бу қондани маръий тутарлар эди.

Якшанба куни ойнинг ўн еттисида Бобо Шайх ҳаромнамакним, хейли муддат бандта эди, гуноҳини афв қилиб, бандтин чиқариб, хилъат инъом бўлди.

Сегаанба куни ойнинг ўн тўққизида туш қайта Хожа Сеёрон сариға отланилди. Бу кун рўза эдим. Юнус Али алар таажжуб қилиб дедиларким, сешанба куни ва сайр ва рўза — бу ғарибтур Бехзодға келиб, қозисининг уйига тушулди. Кечаси суҳбат ангизи бўлди. Қози арзға еткурдиким, менинг уюмда мундоқлар бўлгон эмас, подшоҳ ҳокимдурлар. Бовужудким, мажлис асбоби -муҳайё бўлуб эрди, қозининг истиръзойи хоотири учун, ичку бартараф бўлди. Чоршанба куни Хожа Сеёронға борилди.

Панжшанба куни ойнинг йигирма бирида боғ солгон тоғнинг тумшугида улуг ғирд суфа солдурдук.

Одина куни кўпрукдии жолаға ўлтурдук. Сайёдларнинг уйларининг тўғрисиға етганда, сайёдлар бир датт деган қушни тутуб экандурлар, келгурдилар. Мундин буруп дангни кўрулган эмас эди, ғариб ҳаиъатлиқ куштур, шарҳи Қиндусгон ҳайвонотини зикр қилгонда келгусидур.

Шанба куни ойнинг йигирма учида бу ғирд суфанинг устига чапор ниҳоли ва тол ниҳоли дарҳам тикилди. Намози пешин чоғир суҳбати бўлди, сахари ушбу суфанинг устида сабуҳий қилдук.

Тушдин сўнгра отлашиб, Кобулға мутаважжиқ бўлдук. Хожа Ҳасанға калла мастликда етиб, лаҳза уйхуладук. Хожа Ҳасандин отланиб, ярим кеча Чорбоғқа келилди.

Хожа Ҳасанда мастли); ҳолатида, Абдулло тўи уфроғи била ўзини сувға солди. Отлаигоида кечрак бўла совукға тўнғуб кела олмади. Ксчаси Қутлуқ Хожапинг пполида бўлуб, тонгласи ўтган купниттг беиътидоллиғидин мутанаббих бўлуб, тоиб келди. Мен

дедим, филҳол ул навъ тавба муяссар бўлғай, е йўқ, бори филҳол муидоқ тавба килким, менинг суҳбатимдин ўзга ерда ичмагайсап. Қабул қилди. Бир иеча ой бу қондани маръий тутуб, ўзига бўлдура олмади.

Душанба куни ойнинг йиғирма бошида Ҳиндубекким, Бсхрада ва ул вилоятларда сулҳ умиди била қўюлуб эди, келди. Сулҳ ва салоҳ сўзлариға кулоқ шлмай, бизни сўзларимизни кўзга илмай, кулоққа олмай, биз ёнғоч-ўқ қалин афғон ва Ҳиндустонийни йиғиб, Ҳиндубекнинг устига Бсхрага юруди. Ерлик эл ҳам афғоилар сари эврулди. Ҳиндубек Бсхрада тура олмай, Хушоб кглиб, Динкут вилоятиинг ораси била Нилоб келиб. Кобулға келди. Дева ҳинду Сектунинг ўғли ва яна ҳар ҳиндуким, Бсхрадин банд қилиб келтурулиб эди, муҳимларини бирор нима бсриб қатъ қилдилар. Бу ҳиндуларга отлар, бош-аёқлар инъом қилиб, рухсат берилди.

Одина куни ойнинг йиғирма тўққизида баданимда иситма ҳаро-рати зоҳир бўлди. Фасд қилдим. Кун олуш, гоҳи икки кун оша, гоҳи уч кун оша иситур эдим, Ҳар иситқонда гарқи арақ бўлмағунча иситма қўймас эди. Ўн-ўн икки кундин кейин, Мулло Ҳожаго мамзуж чоғирни наргис била берди, бир-икки қатла ичтим. Фойда ҳам қилмади.

Якшанба куни жумодил-аввал ойининг ўн бсшида Ҳожа Муҳаммад Али Ҳосттин келди. Бир эгарлик от пешкаш қилиб, тасаддуққа ермоқ ҳам келтурди. Муҳаммад Шариф мунажжим ва Ҳост мирзолари ҳам Ҳожи Муҳаммад Али била келиб, мулозамат қилдилар. Тонгласи душанба куни Мулло Кабир Кошғардин келди. Андижои вилоятидин Кошғар била эврулўб, Кобулға келибтур. Душанба куни ойнинг йиғирма учиди Малик Шох Мансур Юсуф зайи олти-етти Юсуф зайининг улуғлари била Саводдин келиб, мулозамат қилди.

Душанба куни жумодиссоний ойининг ғуррасида Шох Мансур бошлиқ Юсуф зайи афғонийнинг улуғлариға хилъатлар кийдурулди. Шох Мансурға кумош тўн, жиба ва туғмаси била яна бирига ялаклик кумош тўн, яна олти кишига кумош тўнлар кийдуруб, рухсат берилди. Андоқ муқаррар булдики, Абуҳа дин юққори Савод вилоятиға дахл қилмағайлар ва жамиъ раиятларни ичларидин чиқарғайлар. Яна Бажур ва Саводта экан афғонлар олти минг харвор ошлиғ девонға тушурғайлар.

Чоршанба куни ойнинг учиди жуллоб ичтим. Яна икки кун жуллоб ичтим.

Шанба куни ойнинг олтисида доруйи кор ичтим.

Душанба куни ойнинг секкизида Халифанинг улуғ қизиға Қосимбекиинг кичик ўғли Ҳамзанинг сочиғи кирди. Минг шоҳрухий эди'. Бир эгарлик от ҳам тортти.

Ссшанба куни Шох Ҳасан Шохбсқ чоғир суҳбатиға рухсағ тилаб, Ҳожа Муҳаммад Али бошлиқ баъзи беклар била ичкиларни уйига элтти. Юнус Али ва Гадойи тағойи менинг қошимда эдилар. Мен хануз чоғирдин парҳез қиладур эдим. Дедимким. ҳеч андоқ бўлмайдурким, мен хушёр ўлтуруб, жамиъ чоғир иртиқоб қилғайлар ва мен соп-соғ

туруб, бир бўлак ўзини масти шароб қилғайлар. Келинг, менинг қошимда ичинглар, мензамоне тафарруж қилай, хушёрлар била мастларнинг ихтилот ва омизиши нечук бўлури билай. Чанор боғининг эшигида солгон суратхонанинг шарқи-жануб сари ёнида кичикрак оқкина уй тикилиб эди, гоҳи анда ўлтурур эдим, анда мажлис бўлди, Сўнгра Ёиёс масхара келди, неча қатла мажлисдин мутояба тарийқи била буюрулдим. ихрож қилдилар. Охир шалойин бўлуб, масхаралиқ била мажлисда йўл топти. Гурди Муҳаммад қипчоқ била мулло Китобдорни ҳам мажлисқа тиладук. Шоҳ Ҳасанга ва уйидаги мажлис аҳлига бу рубойни бадохатан айтиб йиборилди:

Ақбобки базмида гулистон ҳуснтур,

Йўқ лек алар базмида бизга дастур,

Ул жамъда гар ҳузури жамъият бор,

Юз шукр, бу жамъ беҳузур эмастур.

Иброҳим чухрадин йиборилди. Икки намоз орасига яқин бу мажлис аҳли маст бўлуб тарқаштилар. Бу беҳузурлуқ муддатида тахтиравон била кўтариб юрур эдим. Бир неча кун бурунрок мамзуж чоғир ичилиб эди, яна фойда қилмагипидин, ичилмайдур. эди. Нақоҳат айёмининг охирида Толор чаманининг ғарби-жануб тарафида, олма тубида мажлис тартиб қилиб, мумзуж чоғир ичтим.

Одина куни ойнинг ўн иккисида Аҳмадбек ва Султон Муҳаммад дўлдойким, Бажурда кўмак кўюлуб эди, келдилар.

Чоршанба куни ойнинг ўн еттисида Ҳайдар Нақийнинг боғида Тенгриберди баъзи бекларга ва йигитларга суҳбат берадур эди, мен ҳам ул суҳбатқа бориб ичтим. Кеч намози хуфтан андин кўпуб келиб, улуғ оқ уйда ҳам ичилди.

Панжшанба куни ойнинг йигирма бешида Мулло Маҳмуд қошида фикҳ сабақи ўкумок таъйин бўлди.

Сешанба куни ойнинг салхида Шоҳ. Шужоё арғунинг қошидин Абу Муслим кўкалтош элчилигаса келди. Бир тўпчоқ от пешкаш келтурди. Ушбу кун Юсуф Али рикобдор Чинор боғидаги ҳавзни узуб, қўл солиб, юз навбат эврулди. Бош-оёқ ва эгарлик от ва ёрмок инъом бўлди.

Чоршанба куни ражаб ойининг секкизида Шоҳ Ҳасанбекнинг уйига бориб ичтим. Аксар беклар ва ичкилар бор эдилар.

Шанба куни ойнинг ўн бирида мажлис эди, намози диғар била намози шомнинг орасида, улуғ Кабутархонанинг томининг устига чиқиб ичилди. Кечроқ бир кеча отлик

деҳи Афғон саридин йўл била шаҳр сари ўтуб борадур. Таҳқиқ қилилди: Дарвеш Муҳаммад сорбон экандурким, Мирзохон қошидин элчиликка келадур экандур, том устидин чорладук. Дейилдиким, тўра ва тўқа била элчилик қилурни қўйгул, бетакаллуфона келгил! Дарвешт Муҳаммад келиб, суҳбатга ўлтурди, ул фурсатта тоиб эди, ичмас эди. Ғояти шабқача мунда ичилди.

Тонгласи девон ўлтурғонда русум ва қоида била келиб, Мирзохон йиборган пешкашларни торготи. Ўтган йил юз ташвиш ва кўп ваъда била табоб ул юздаги аймақларни кўчуруб, Кобул келтуруб эдук. Кобул тор ердур, аймақ ва атрокнинг гала-қорасиға фароғат била қишлоқ ва яйлоқ ер эмас. Саҳронишин элни ўз кўнглуға қўйса, ҳаргиз Кобулни ҳавас қилмас. Қосимбскка хизмат қилиб, ул юзга ўтар учун, орға солдилар, Қосимбек кўп муболаға қилди. Охир аймақларға Қундуз ва Боғлон сари ўтмак учун рухсат олди.

Ҳофиз Мир котибнинг оға-иниси Самарқандтин келиб эрди, бу фурсатта Самарқандга рухсат бсриб, Фўлод султонга девонимни йибордим. Девоннинг орқасида бугина қитъани битидим:

Ул сарвнинг ҳаримиға гар етсанг, эй сабо,

Бергил бу ҳажр хастасидин ёд кўнглига.

Раҳм айлабон соғинмади Бобурни,

бор умид Собғай худой раҳмни Фўлод кўнглига.

Одина куни ойнинг ўн етгисида Шоҳ Мазид кўкалтош Муҳаммад Замон мирзо қошидин тасаддук ва пешкаш от келтуруб, мулозамат қилди. Ушбу кун Шоҳбекнинг элчиси Абу Муслим кўкалтошқа хилъат кийдуруб, инъом қилиб, рухсат берилди. Хожа Муҳаммад Али била Тенгрибердига ҳам вилоятлариға— Хост била Андаробқа бормаққа ушбу кун рухсат бўлди.

Панжшанба куни ойнинг йигирма учида Муҳаммад Али жанг-жангким, Качакут ва Қорлуқ навоҳисида қўюб, ул вилоятларни анга уҳда қилилиб эди, Мирзойи Малвий Қорлуқнинг ўғли Шоҳ Ҳасан яна Ҳотийнинг кишиси ҳам била келдилар. Ушбу кун Мулло Алихонким, Самарқандга кўчини келтурғали бориб эди. келиб, мулозамат қилди.

Абдурраҳмоний афғон Гардиз сарҳадида ўлтурурлар эди, мол ва муомалада райиж эмас эдилар, борур-келур корвонийлар ҳам булардин мутазаррир эдилар. Чоршанба куни, ражаб ойнинг йигирма тўққузида бу афғонларни чопа отланилди. Танги Вағчои навоҳисида тушуб, ош еб, кеч намози пшшин андин отландук. Кечаси Йўл озиқиб,

Панжоб Шаҳнанинг шарқи-жануби сари пушталарда ва даштларда хейли саргардонлик тортилди. Муддатдин сўнгра йўлга келиб кирдук. Чашмаи Паранинг кўталидин ошиб. Гардиз сари боқишлиқ кўлидин фарз вақтида тузга чиқиб, чонкун йиборилди. Бир бўлак черик эли Кирмош тоғи сариғақим, Гардизнинг шарк ва жанубидур, чопкун бордилар. Ул чопкунчи орқасига Хисрав Мирзақули ва Сайид Али бошлиқ ғулнинг ўнг кўлнни йиборилди, кўнроқ черик эли Гардизнинг шарқий тарафи жулга юққори боқа чопкун бордилар. Бу чопкунчининг орқасига Сайид Қосим эшик оға, Миршоҳ қавчин, Қиём, Ҳиндубек, Қутлукқадам, Ҳусайн бошлиқларни йиборилди. Чун черик элининг кўпраги жулга юққори боқа чопкун бориб эдилар, аларни узотғоидин сўнг, мен ҳам буларнинг кетича-ўқ юрудум. Бу жулга юққорн эл йироқ экандур. Жулга юққори борғои черик элининг отларн бўлдурди. Онча нима черик элига тушмади. Қирқ-элликча афғон яёғи тузда кўрунур. Бу черик орқасига борғонлар алар сари мутаважжик бўлуб, манга киши чаптурдилар. Мен дағи илдамроқ юрудум. Мен етгунча Ҳусайн ва Ҳасан батақриб ва беҳисоб ёлғуз от солибтур. Афғонларнинг ичига кириб, қилич солур маҳалда отини ўқлаб йиқарлар. Қўпғоч, оёғига чошиб йиқитурлар. Туш-тушидан пичоқлаб, чопқулаб, пора-пора айладилар. Бу беклар боқиб туруб, кўмакка етишмаслар.

Бу хабар келгач, Гадойи тағойи, Поянда Муҳаммад қоплон, Абул-Ҳасан кўрчи, Муъмин атка бошлиқ ичкиларни ва йигитларни жиловрез илгари йибориб, ўзум ҳам тез юрудум. Боридин бурул Муъмин атка бир афғонни найза била тутуб, бошини кесиб келтурди. Абул-Ҳасан кўрчи ҳам яланғоч яхши юруб, афғонларнинг олин тўсуб, от солуб, бир афғонни чопқулаб йиқиб, бошини кесиб келтурди. Ўзига уч яра бўлуб эди, отига бир яра бўлуб эди. Поянда Муҳаммад қоплон ҳам яхши юруб, бир афғонни чопқулаб, бошши олиб келтурди. Агарчи, Абул-Ҳасан била Поянда Муҳаммад қоплоннинг йигитликлари мундин бурун қам маълум эди, бу юрушта ишларини кўпрак билдурдилар. Бу қирқ-элликча афғон тамомиси ўққа, қиличқа бориб, пораландилар. Бу афғонлар қирилғондин сўнг, бир хавидзорға тушуб, буюрдуқким, бу афғонларнинг бошларини калла манора қилдилар.

Йўлда келадургонда, Ҳусайн била бўлғон беклар келдилар. Сиёсат ва ғазаб била дедимким, мунча киши боқиб туруб, бир неча яёқ афғонға туп-туз ерда мундоқ йигитларнн олдурубсиз. Сизларни тўра-мучангиздин, паргана ва вилоятингиздин айриб, соқалларингизни қирқиб, шакрларда ташхир қилмок керак, то ҳар ким мундоқ йигитни мундоқ ғанимға олдурса, мундоқ туп-туз ерда илик тебратмай боқиб турса, сазоси бўлғай.

Кирмош сари борғон черик эли қўй ва ўлжа олиб келдилар. Бобо Қашқа мўғул ҳам Кирмош сари борғон ҳсрик била бориб эди. Бобо Қашқаға бир афғон қилич тсгурур

махалда яхши тўхтаб туруб, ўқини тўлдуруб, бу афғонни уруб йиқибтур.

Сабоҳи кўчуб, Кобул сари мутаважжих бўлдук. Муҳаммад бахши ва Абдул-Азиз мирохур ва Мир Хурд баковулга ҳукм бўлдики, Чашмаи Парани ўтуб, андин кирғовул овлағайлар. Ўзум бир неча киши била Майдони Рустам йўли билаким, кўрулмаган эди, бордим. Майдони Рустам тоғларнинг орасида воқе бўлубтур, тоғнинг бошига ёвуқроқ, хейли сафолиқ ер эмастур. Икки тоғнинг орасида кенграк жулгаси тушубтур. Жануб тарафида пуштанинг этагида кичикроқ чашмаси бор. Улуғ-улуғ рим дарахтлари ҳам бор. Бу Майдони Рустамнинг Гардиз тарафидин чиқар йўлда чашмалари бор, дарахтлари ҳам хейли бор. Бу ки-чикрак дарахтлардур. Агарчи жулгаси торроқдур, вале бўғина дарахтларнинг туби кўп кўк, яхшиғина ўланглардур. Сафолиққина жулгадур. Майдони Рустамнинг жануб тарафидаги тоққа чиқилди. Кирмош тоғлари ва Бангаш тоғлари оёқ остида кўрунадур. Кирмош тоғларидин нари пашкол булутлари тахбатах кўрунадур, ул вилоятлар сариким пашкол бўлмас, асло булут кўрунмайдур. Намози пешин Хунийға келиб тушулди. Тонгласи Муқаммад оғо кентининг навоҳисида тушуб, маъжун иртиқоб қилиб, балиқ дорусини сувға солиб, бир пора балиқ тутулди.

Якшанба куни шаъбон ойининг учида Кобулға келдук. Ссшан-ба куни ойнинг бешида Дарвеш Муҳаммад Фазлий била Хисравнинг навкарини тилаб, Хусайн олилғонда қисқалиқ қилғонларнинг кайфиятин сўруб, тўра-мучаларидин хураттук. Намози пешин чапор тубида чоғир мажлиси бўлди. Бобо Қашқа мўғулға хульат инъом бўлди.

Одина куни ойнинг секкизида Кепакким, Мирзохон қошиға бориб эди, келди. Панжшанба намози дигар Хожа Сеёрон ва Борон ва Домани Кўҳнинг сайриға отландим. Намози хуфтанда Момо хотунға ту-шулди. Тонгласи Исталиф келиб гуштук. Ул кун маъжун ейилди.

Шанба куни Исталифда чоғир суҳбати бўлди. Сабоҳи Исталифдин отланиб, Санжид дарасининг ораси била ўтуб, Хожа Сеёроннинг яқиниға стганда, бир улуғ йилонким, йўғонлиги билакча ва узуилиғи бир қулоч бўлғай эди, ўлтурулди. Бу улуғ йилоннинг ичидин бир инчкарак йилон чиқти, ғолибо ўшул яқинда ютуб экандур, бори аъзоси бутун эди. Ву инчка йилон бу улуғ йилондин жузвий қисқароқ бўлғай эди. Бу инчка йилоннинг ичидин бир катта сичқон чиқти, ул ҳам бутун эди. Хеч ери қал бўлмай дур эди. Келиб Хожа Сеёронда чоғир мажлиси бўлди. Ушбу кун кичкина тунқатордин ул юздаги бекларга булжор либа фарманлар битиб йиборилдиким, черик отланиладур, муқаррар бўлғон булжорға эҳтимом қилиб, етиша келсунлар.

Сабоҳи отланиб, маъжун еб, Парвон сув қотилишида Парвои сувиға бу эл дастури била балиқ доруси солиб, қалин балиқ тутулди. Миршоқбек ошу об торгтти.

Мундин отланиб, Гулбахор борилди. Намози шомдин сўнг чоғир суҳбати бўлди. Бу

сухбатларда Дарвеш Муҳаммад сорбон бўлур эди. Агарчи йигит эди ва сипоҳи эди, вале чоғир иртикоб қилмас эди, тоиб эди. Қутлук Хожа кўкалтош муддати мадид эди, сипоҳиликни тарк қилиб, дарвеш бўлуб эди. Ёши ҳам хейли бор эди, соқоли худ ошюқ оқориб эди. Ҳамиша сухбатларда ҳарифи шароб эди.

Мен Дарвеш Муҳаммадқа дедимки, Қутлук Хожанинг соқолидин уят! Дарвош ва қари ва оқ сўқоллик ҳамшна чоғир ичар. Сен сипоҳи ва йигит ва қоп-қора соқоллик, ҳаргиз ичмассен, не маъни?

Чу мсинг даъб ва тарнйқим андоқ эмас эдиким, ичмаг кишига чоғир таклифи қилғаймен. Ушмунча билад-ўқ ҳазл билад ўтти, чоғир таклифи қилилмади. Сабоҳи сабуҳий қилдук.

Чоршанба куни Гулбаҳордин отланиб, Абуннинг кентида тушуб, таом еб, отланиб, Боғоти Хумга бориб тушулди. Намози пешиндин сўнг чоғир сухбати бўлди. Тонгласиға андин отланиб, Хожа Хонд Саиднинг мазорини тавоф қилиб келиб, Жина кўрғонидин жолаға кирдук, Панжхир сувининг қотғилишида жало тоғнинг тўқунишға урунуб, ғарқ бўлаёзди. Рухдам, Тенгрикүли. Мир Муҳаммад жолабон жола тоғқа урунғач, сувға йиқилдилар. Рухдам билад Тенгрикүлини ташвишлар билад тортиб, жолаға-ўқ чикордилар. Чини пиёла ва қошук ва доира сувға борди. Мундиди ўтуб, Сангибурийда тўғрисиға етганда, жола сувнинг ўртасида шоҳкаму ё бапд учун қокқон қозуқ-каму урунди, Шоҳ Ҳаоан Шоҳбек арқонға-ўқ борди. Мирзоқули кўкалтошни ола-ўқ йиқилди. Дарвеш Муҳаммад сорбон қам сувға йиқилди. Мирзоқули тавре борди. Йиқилур маҳалда илигидаги қовун кесадур, пичокни жалонинг устидаги бўрёға санчиб-ўқ йиқилди. Мирзоқули жо-лага келмай, тўн уфроғи билад узуб чиқти, жоладин чиқиб, ул оқшом жолабонларнинг уйида қўндук. Биайниҳи сувға борғон ҳафтранг пиёладек Дарвош Муҳаммад ношқаш қилди. Одина куни сув ёқасидин отланиб, Иничкадин қуйнға Кўхбачанинг доманасида тушуб, ўз илигимиз билад ғалаба мисвок олдук. Андин ўтуб, Хожа Хизрийларнинг уйида ош еб, отланилди. Намози пешин Қутлук Хожанинг ятули Ламғоний кентиға тушдук. Қутлук Хожа моҳазарс ҳозир қилди. Тановул қилиб, отланиб, Кобулға келилди.

Душанба куни ойнинг йигирма бешида Дарвеш Муҳаммад сорбонға хосса хилъат ва эгарлик от иноят қилиб, навқарликка юкундурулди. Тўрт-беш ой сочимни қирқмайдур эдим, чоршанба куни ойнинг йигирма еттисида сочимни қирқтим. Бу кун чоғир сухбати бўлди.

Одина куни ойнинг йигирма тўққузида Мир Хурдининг Хиндолнинг атқалигига юкундурулди. Минг шоҳруҳий сочиқ кюрди.

Чоршанба куни рамазон ойининг бешида Тулак кўкалтошнинг қошидин Барлос Жики отлиқ навқари арзадоштини келтурди. Ўзбек чопқучиси ул навоҳиға келган экандур, Тулак

чикиб, урушуб босибтур. Бир тирик ўзбак ва бир бош келтурди.

Шанба оқшоми ойнинг секкизида Қосимбекнинг уйига бориб, оғиз очдук. Бир эгарлик от тортти.

Якшанба оқшоми Халифанинг уйида оғиз очилди. Бир эгарлик от пешкаш қилди. Тонгласи Хожа Муҳаммад Али ва Жон Носирниким черик маслаҳатиға тилалиб эди, вилоятларидин келди-лар.

Чоршанба куни ойнинг ўн иккисида Комроннинг тағойиси Султон Али мирзоким, мен Хостдин Кобулға борур йил Кошғарға бориб эди, нечукким мазкур бўлди, келди.

Панжшанба, куни ойнинг ўн учида Юсуф Алининг дафъи ва рафъиға азм-жазм қилиб, отланиб, Дсҳи Яъқуб сувининг Кобул тарафидағи ўлангга тушулди. Отланур чок Бобоҳон ахтаци ярамасроқ от тортти, аччиғимдин бир мушт юзига урдум. Бинсир, бармоғим тубидин синди. Ул фурсатта ҳейли оғримади. Келиб, юртқа тушганда ҳейли ташвиш берди. Бир нсча маҳал ҳейли риёзат торттим. Хат битий олмас эдим, охир чур бутти. Ушбу сафар қилғон юртта менинг холам Давлат Султонхонимуинг Қутлук Муҳаммад отлиқ кўкалтоши Кошғардин Хоним қошидан хат ва билкот келтирди. Ушбу кун Дилазокнинг улуғлари Бухон ва Мусо келиб, пешкашлар била мулозамат қилдилар. Якшанба куни ойнинг ўн олтисида Қўчбек келди.

Чоршанба куни ойнинг ўн тўққизида кўчуб, Бичокдин ўтуб, доим тушар ергаким, ушбу Бичок рудининг ёқасидур, тушулди. Бо-миён ва Коҳмард ва Ғўри Қўчбекка тааллук вилоятлар ўзбакка яқин жихатидин Қўчбекни бу черикдин маоф тутуб, ушбу юрттин ўзум чирмоғон мандил ва бош-аёқ иноят қилиб, вилоятиға Рухсат берилди.

Одина куни ойнинг йигирма бирида Бодом чашмаға тушдук. Тонгласи Борик об тушулди. Ўзум Қоратувни сайр қилиб келдим. Ушбу юртта йиғочдин асал топилди. Қўч-барқўч мутаважжих бўлдук.

Чоршанба куни ойнинг йигирма олтисида Боғи Вафода тушдук.

Панжшанба куни боғда-ўқ бўлдум. Одина куни кўчуб, Султонпурдин ўтуб тушулди. Бу кун Шоҳ Мир Ҳусайн вилоятидан келди. Бухон ва Мусо бошлиқ Дилазокниинг улуғлари ҳам букун келдилар. Саводқа Юсуф зайининг дайрйиға азимат қилилиб эди, Дилазок маликлари арзға еткурдиларким, Ҳашанғарда улус кадиндур, ошлиқ ҳам кўп тонулур, Ҳашанғарға саъй қилдилар. Машварат қилиб, сўзни мунга қўюлдиким, чун Ҳашанғарда ош-лиқ қалин эмиш, андағи афғонларни чопиб, Ҳашанғар кўрғонини ё Паршовар кўрғонини рост қилиб, бу ошлиқдин захира солиб, Шоҳ Мир Ҳусайнни бир пора йигитлар била анда қўюлғай. Бу — маслаҳат учун Шоҳ Мир Ҳусайнға ўн беш кунлук булжор била рухсат берилдиким, вилоятиға бориб, яроғини қилиб келгай.

Тонгласиға кўчуб, Жўйи Шоҳийға келиб тушдук. Тенгриберди, Султон Муҳаммад дўлдой

кейиндин бу юртқа келдилар. Ҳамза ҳам Кундуздин букун келди.

Якшанба куни ойинг салхина Жўйи Шокийдин кўчуб, Қирқ ариққа тушулди. Мен бир неча махсуслар бида жолаға кириб келдим. Ийд ҳилоли бу юртта кўрулди.

Дараи Нурдин бир неча улоғ чоғир келтуруб эдилар, намози шомдин кейин чоғир мажлиси бўлди. Аҳли мажлис: Муҳиб Али кўрчи, Хожа Муҳаммад Али китобдор, Шох Ҳасан, Шохбск, Султон Муҳаммад дўлдой, Дарвеш Муҳаммад сорбон эди. Дарвеш Муҳаммад тоиб эди. Кичикликдин бери менинг шартим андоқ эдиким. ичмас кишига таклифе қилмағоймен. Дойим суҳбатларда Дарвеш Муҳаммад бўлур эди, ҳеч навъ таклифе қилинмас эди. Хожа Муҳаммад Али эркига қўймай, таклиф қила-қила чоғир ичурди.

Душанба куни сабоқи ийд куни кўчтук. Йўлда хумор доЗрўиға маъжун едук. Маъжуннокликта бир ҳанзал келтурдилар. Дарвеш Муҳаммад ҳанзални кўрган эмас эди. Мен дедимким, Ҳиндустоннинг ҳиндувонасидур, бир карж кесиб бердим. Рағбат бида тишлади, оқшомғача аччиғлиғи оғзидин кетмади. Гарм чашманинг баландисида тушуб, яхни тортиладур, эдиким, Лангархонким, неча маҳал ўз ерида эди, келиб, от ва бир пора маъжун тортиб, мулозамат қилди. Келиб Яда-бирға туштук. Намози дигарда бир неча махсус бида жолага кириб, бир курухча қуйи бориб чиктук. Тонглаеи андин кўчуб, Хайбар кўталининг тубиға тушулди.

Ушбу куп Султон Боязид Нилобдин Пора йўли бида ўтуб, бизнинг хабаримизни топиб, кейинимизча келиб, арз қилдиким, Афридий афғон кўч ва моли бида Порада ўлтурубдур. Шоли қалии экибтурлар, шолиси пишнб, тамом оёқ устидадур. Чун Ҳашанғардағи Юсуф зайи афғонлар устиға азимат қилиб эдук, анга нарво қилмадук. Намози пешинда Хожа Муҳаммад Алининг ўтоғида шароб мажлиси бўлди. Ушбу мажлисда-ўқ Султон Тароҳийдпн¹ бу сориға келган кайфиятини машруҳ битиб, Бажурға Хожа Калонға йиборилди. Фармон хошиясида бу байтни битидим:

Сабо, ба лутф биғу он ғазоли раъноро,

Ки сар ба кўху биёбон ту додаи моро.

Андин сабоҳ кўчуб, кўталдин иниб, Хайбар тангисидин ўтуб, Али Масжидға тушулди. Андин намози пешин отланиб, партолдин айрилиб, икки пос бўлуб эдиким, Кобул сувининг ёқасиға келиб, озроқча уюхладук. Саҳар гузар топиб, сувдин кечилди. Қоровулдин хабар келдиким, афғонлар хабар топиб, қочғондурлар. Юруб, Савод сувидин ўтуб, афғонларнинг экинининг орасиға тушулди. Таъриф қилғоннинг яrimi, балки чорагича ошлиқ топилмади. Ҳашанғарни бу ошлиқ умиди бида ясамоқ ҳисоби тағайнор топти. Бу юрушга саъй қилғон Дилазок маликлари бу жиҳаттин мунфаил бўлдилар. Намози дигар Савод сувининг Кобул тарафиға кечиб тушулди,

Тонгласи Савод сувидин кўчуб, кенгашга кирар бекларни чорлаб, кенгашиб сўз мунға

қарор топтиким, Султон Боязид айтқон Афридий афғонини чопиб, анинг молини ва ошлиғини кўчи била Паршовар кўрғонини ясатиб, киши кўюлғай. Ҳиндубек кавчун ва Хост мирзодалари кейиндин бу манзилда келдилар.

Букун маъжун ейилди. Дарвеш Муҳаммад сорбон, Муҳаммадий кўкалтош, Гадойи тағойи, Асас эди. Сўнгра Шоҳ Ҳасанни ҳам гиладук. Ош тортилғондин сўнг намози дигар жолаға кирдук. Лангархоп Ниёзийни³ қам жолаға чорладук. Намози шомда жоладин чиқиб, ўрдуға келилди. Ўшул Қарор била сув ёқасидин сахар кў-чуб, Жомдин ўтуб, Али Масжид сувининг чиқишида тушулди.

Абулхошим Султон Аликим, кейиндин келиб эди, дедиким, арафа кечаси Жўйи Шоҳийдин Бадахшондин келган киши била Жамрудтин ўтуб эдим. Ул дедиким, Султон Саидхон жазм Бадах-шон устига келди. Мен подшоққа хабар қила келадурмен.

Бекларни чорлаб, машварат қилиб, бовужуди бу хабар кўрғон ясамоқнинг маслаҳатини топмай, Бадахшон азимати била мурожаат қилилди. Лангархонға хилъат бериб, Муҳаммад Али жанг-жангга кўмак таъйин қилиб, рухсат берилди.

Ул охшом Хожа Муҳаммад Алининг чодирда чоғир мажлиси эди. Эрта била бу ердин кўчуб, Хайбар кўталидин ошиб, кўтал тубиға тушулди. Хизр хайлидин кўп ношойист ҳаракатлар зоҳир бўлуб эди. Чсрик борурда кейинга қолғон, ёқаға тушган черик элига ўқлар кўюб, отларини элтурлар эди. Аларға таъдибе қилмоқ ва гўшмоле бермоқ вожиб ва лозим кўрунди. Бу хаёл била кўтал тубидин сахар кўчуб, Деҳи Ғуломонда тушландук. Намози пепшн отға бўғуз бериб, отланилди.

Муҳаммад Ҳусайн кўрчини Кобулға чоптурулдиким, Кобулда бўлғон Хизр хайлини бандлаб, жиҳотини мафсал қилиб, арзға еткурғайлар. Бадахшондин дағи ҳар хабар бўлса, машруқ битиб, бир кишидин бот йиборғайлар.

Ул кеча икки поскача юруб, Султонпурдин озроқча ўтуб, тушуб, лаҳза уюхлаб, отландук. Хизр хайли Баҳор ва Масхгиромдии ҚорЗсувғача ўлтурғон экандурлар. Тонг бурпида етиб, чопкуи кўқшди. Аксар моли ва ўғлон-ушоғи черик элига тушти. Оз-оғлоқчаси тоққа ёвук эди, тоққа тортиб қутулди.

Тонгласи Қилоғуға тушулди. Ушбу юртта қирғовул олилди. Кейин қолғон уруқ ҳам букун бу юртта келиб қўшулди, Вааирий афғон дойим яхшиғина мол бермас эди. Бу сиёсаттин уч юз қўй пешкаш келтурди.

Илигим чиққони (сабабли) ҳеч нима битимайдур эдим, ушбу юртта якшанба куни ойнинг ўн тўртида озроқча нима битидим.

Тонгласи хирилжи Шаму хайл бошлиқ афғонларнинг улуғларн келдилар. Дилазокнинг уруқлари бу жамоанинг гуноҳларини муболағалар била дархост қилдилар. Гуруҳларин бағишлаб, асирларин озод қилдук. Молларин тўрт минг қўйға қарор бериб, улуғлариға

тўнлар кийдуруб, таҳсилдорлар таъйин қилиб йиборилди.

Бу ишларга қарор бериб, панжшанба куни ойнинг ўн секкизида кўчуб, Баҳор ва Масхгирмоға тушуб, тонгласи Боғи Вафоро келдим. Боғи Вафонинг хўблук маҳаллари эди, саҳнлари тамом себаргазор, анор дарахтлари сап-сариг хушранг хазон бўлубтур. Анорлар дарахтларда кип-қизил, норунж дарахтлари сабз ви хуррам, норунж дарахтларда бениҳоят, вале норунжлар хотир-ҳоҳ сарғаймайдур эди. Анорлари яхши, анорлари гарчи вилоятларнинг яхши анорларича эмас эди. Боғи Вафодин бир яхши маҳзузким бўлдук, бу навбат эди. Бу уч-тўрт кунким бу боғда эдук, бори ўрду эли ифрот била анор едилар.

Душанба куни боғдин кўчтук. Мен бир пахрғача юруб, баъзи норунжларни олдурдум. Шох Ҳасанға икки дарахтнинг норунжи инъом бўлди. Баъзи бекларға бир дарахт норунжи, баъзиларига икки кишига бир дарахт иорунжи инъом бўлди. Чун қиш Ламғои сайри қилур хаёли бор эди, ҳавзнинг атрофида йигирмача норунж дарахтинм буюрдумким, қўруғайлар.

Букун Гандамакка тушуб, тонгласи Жингдалик тушулди. Намози шомға яқин чоғир мажлиси бўлди, аксар ичкилар бор эдилар. охир суҳбатта Қосимбекнинг хоҳарзодаси Гадои Муҳаммад хейли шалойинлиқ қилди. Маст бўлгонда менинг ёнимдағи такаға таянди. Гадои тағойи мажлисдин кўтариб чиқарди. Ул юрттин эрта кўчулди. Қўрукеой ёнидағи Борик об куйи юқ-кори сайр кила бордим. Бир неча туроқ дарахтлари асру хўб хазон бчлуцтур. Ўша срда тушуб. йилқирон ошини горттурулди. Хазон боис бўлди. чоғир ичилди. Йўлдил қўй келтуруб, буюрулдим, ка-боблар қилғайлар. Балут шохларига ўтлар кўюб, тафарруж кўрдук.

Менинг келадурган хабаримни Мулло Абдулмалик девола эши-ғиб. истидъо килдиким, Кобулға элтгай. Кобулға Мулло Аб-дулмаликни йиборилди. Ҳасан набира Мирзохон қошидин мени деб келган экаидур. Бу ерда келиб мулозамат қилди. Завол вақтгача мунда ичилди. Андин сўнг отланилди. Мажлис аҳли гузаро мастлар бўлуб эдилар. Сайид Қосим андоқ маст эдиким, икки навқари ташвиш била от устша солиб, ўрдуға еткурдилар. Дўст Муҳаммад Боқир андоқ маст эдиким, Амин Муҳаммад тархон ва Мастий чухра бошлиқлар ҳар неча саъй қилиб, отландура олмаслар. Бошиға сув қуярлар ҳам бўлмас. Бу фурсатда бир пора афғон пайдо бўлур, Амин Муҳаммад тархон чоғир кайфиятида хаел килурким, муни мундоқ этиб олдурғунча богаини кесиб олиб кетарбиз. Бори юз машақкат била от устиға солиб, олиб келарлар.

Ярим кечада Кобулға келдук. Сабоҳи девонда Қулибекким, Кошғарға Султон Саидхон қошиға элчиликка бориб эди, келиб, мулозамат қилди. Бешка мирзойи итарчини Қулибекка қотиб, элчиликка йибориб эди, ул вилоятнинг матоидин бир пора савғот келтурди.

Чоршанба куни зилқаъда ойининг ғуррасида Қобилнинг ғўрининг қошида ёлғуз бориб, сабухий қилдим. Сўнгра аҳли мажлис бирин-иккин келдилар. Офтоб ёйила Боғи Бинафшага бориб, ҳавз ёқасида ичилди. Туш бўла уйқулаб, намози пешин яна ичилди. Ушбу намози нсшин суҳбатида Тенгриқулибек ва Махдиғаким, мундин бурун суҳбатта чоғир берилмайдур эди, чоғир бердим. Намози хуфтан ҳаммомга келдим. Ул кеча ҳаммомда эдим.

Панжшанба куни Яхё Нухоний бошлиқ Ҳиндустон савдогарларига хилъатлар иноят қилиб, рухсат берилди.

Шанба куни ойнинг тўртида Кошғардин келган Бешка марзога хилъат кийдуруб, инъом қилиб, рухсат берилди.

Якшанба куни эшик устидаги кичкина суратхонада суҳбат эди. Бовужудким, торғина хужра эди, аҳли мажлис ўн олти киши эдилар.

Душанба куни хазон сайрига Исталифга борилди. Букун маъжутт прғикоб қилилиб эди. Бу кеча ёмғур бисор ёғди. Мснинг била келган беклар ва ичкилар аксар менинг чодиримғаким, Боғи Калоннинг ичида тикилиб эди, кирдилар. Тонгласи ушбу боғда чоғир мажлиси бўлди. Охпюмғача ичилди, Сабоҳи сабухий қилдук. Маст бўлуб уюхлаб, намози пешин Исталифдин отланиб, йўлда маъжун ейилди. Намози дигар бўла Бехзодийга келдук. Хазонлар асру хўб бўлуб эди. Хазон сайр асносида чоғирга майил харифлар "«ғнр ангизи қила бошладилар, бовужуди маъжун. Чун хазонлар Эсру хўб бўлуб эди, хазон бўлгон дарахтларнинг тубида ўлтуруб, чоғир ичилди.

Намози хуфтанғача ушул ерда-ўк суҳбат эди. Мулло Маҳмуд Халифа келди. Ани ҳам суҳбатга чорладук, Абдулло хейли маст эди. Халифа тарафидин бир сўз чиқти. Мулло Маҳмудтин ғофил бу мисраъни ўқудиким:

Бар ҳар ки бингари ба ҳамин доғ мубталост.

Мулло Маҳмуд ҳушёр эди, Абдулло қазл тарийки била бу мисраъни ўқуғон жиҳатидин тааррузлар қилди. Абдулло воқиф бўлуб, изтироблар қилиб, хейли ширин гуфтугўлар қилди.

Панжшанба куни хазонлар сайр қилиб, кеч намози шом Чор боғқа келиб туштум.

Жума куни ойнинг ўн олтисида Боғи Бинафшада маъжун еб, баъзи махсуслар била кемага кирилди. Ҳумоюн била Комрон ҳам сўнг келдилар. Ҳумоюн бир ўрдакни яхши отти.

Шанба куни ойнинг ўн секкизида Чорбоғдин тун яримида отландим, тунқатор ва ахтачини ёндурдум. Мулло Бобонинг кўпруғидин ўтуб, Деврин тангиси била чиқиб, Куш Нодир ва бозор ларнинг кориза била Хирсхона орқасидин эврулуб, эрта суннат вақтида Турдибек Хоксорнинг коризиға келдим. Турдибек хабар гоғиб, изтироб била югуруб

чикти. Турдибекнинг қаллошлиғи маълум эди. Ўзум била юз шоҳрухий олиб бориб эдим, Турдибекка бердим, дедимким, чоғир ва асбоб тайёр қилгилким, хилват ва лавандона суҳбат тутар хаёлим бор. Турдибек чоғир учун Беҳзодий сари борди. Отимни Турдибекнинг кулидин бир қўлга йибордим. Ўзум коризнинг орқаснда бир пуштада ўлтурдум. Бир пос бор эдиким, Турдибек бир кўза чоғир келтурди. Икковидин-икков ичмакка машғул бўлдук. Турдибек чоғирни келтурурда Муҳаммад Қосим барлос ва Шоҳзода вокиф бўлубтурлар. Мендин холи зиҳн Турдибек сўнгича яёқ келдилар, суҳбатга чорладук. Турдибек дедиким, Ҳулқул энаганинг армони борким, сизнинг била чоғир ичгай. Мен дедимким, мен қам хотун кишининг ичганини кўрмайдурмен, суҳбатқа тиланг. Шоҳи деган қаландар била яна бир коризлиқ рубобийни ҳам суҳбатга чорладук. Намози шомғача коризнинг орқасидаги баландийда ўлтуруб ичилди. Андин сўнг Турдибекнинг уйига келиб, шамъ ёруғида кеч намозн хуфтанғача ичтим. Тавр беғилу ғаш суҳбате эди, Мен така қилдим. Аҳли мажлис яна бир уйга бориб, нақора вақғиғача ичтилар. Охир ўзумни мастлиққа солиб халос бўлдум. Хаёлимда бу эдиким, элни ғофил қилиб, ёлғуз отланиб, Истарғачга борғайман. Эл вокиф эди, муяссар бўлмади.

Охир нақора вақтида отландим. Турдибек била Шоҳзодага хабар қилиб, учовлон отланиб, Истарғач сари мутаважжих бўлдук. Фарз вақтида Исталифнинг оёғи Хожа Ҳасанга еттук. Бир замон тушуб, маъжун еб, хазон сайри қилдук. Офтоб чиқа Исталиф боғиға тушуб, узум еб, отланиб, Истарғач тавобиидип Хожа Шикобға тушуб уйкладук. Ота мирохурнинг уйи ул орада экандур. Уйғон-ғанча ош пишириб, бир кўза чоғир ҳозир қилибтур. Хейли яхши ха зон эди. Бир неча ниёла ичиб, отландук. Намози нсшин Истарғачда бир яхган хазонлиқ боғда тушуб, суҳбат тутулди. Бир лаҳзадин сўнг Хожа Муҳаммад Амин келди. Намози хуфтанғача ичилди. Ул куни ва охшоми Кобулдин Абдулло асас, Нурбек, Юсуф Али келди-лар. Сабоҳи ош еб отланиб, Истарғачнинг оёғидаги подшоҳий боғини сайр қилилди. Бир олма ниҳоли яхши хазон бўлуб эди, ҳар қайси шоҳида беш-олти барг сиёқ била қолиб эди, аидоқким, агар наққошлар такаллуф била тортсалар, онча торта олмағай эдилар. Иотарғачдин отланиб, Хожа Ҳасанда ош еб, намози шом Беҳзодий келиб, Хожа Муҳаммад Аминнинг Имом Муҳаммад отлиқ навқарининг уйида чоғир ичилди. Тонгласи сешанба куни Кобул чорбоғиға келилди.

Панжшанба куни ойнинг йигирма учида кучуб, қалъага кирилди. Одина куни Муҳаммад Али Ҳайдар рикобдор бир туйғун тутуб, келтуруб юртти.

Шанба куни ойнинг йигирма бешида Чинор боғида суҳбат эди. Намози хуфтан отланилди. Сайид Қосимнинг ўтган воқеадин инфиаали бор эди. Келурда анинг уйида тушуб, бир неча оёқ ичилди.

Памжшанба куни зилқижжа ойининг ғуррасида Қандақордин Тожиддин Маҳмуд келиб,

мулозамат қилди.

Душанба куни ойнинг ўн тўққузиди Муҳаммад Али жанг-жанг Нилобдин келди.

Сешанба куни Сангархон Жанжуха Бехрадин келиб, мулозамат қилди.

Одина куни ойнинг йигирма учиди Алишербекнинг тўрт девонидин бухур, авзон бир байти била ғазаллар ва абётким, интихоб қилиладур эди, итмомига сгги.

Сешанба куни ойнинг йигирма еттисида аркта суҳбат эди. Бу суҳбатта андок фармон бўлдиким, суҳбаттин ҳар киши маст бўлуб чиқса, яна ул кишини суҳбатқа тиламагайлар.

Одина куни зилҳижжа ойининг салҳиди Ламғон сайри азимати била отланилди.

ВАҚОЕИ САНАИ СИТТА ВА ИШРИНА ВА ТИСЪА МИЛ

Шанба куни муҳаррам ойининг гуррасида Хожа Сеёрон келилди. Пушта устида янги ариғким чиқарилиб эди, яқосида шурб мажлиси бўлди. Сабоҳ отланиб, Реги равонни сайр қилиб, Сайид Қосимнинг Булбўлининг уйига тушуб суҳбат тутулди. Сабоҳ андин отланиб, маъжуп еб, бориб Билгарға туштук. Бе улким, охшом ичилгай, сабоҳи сабуҳий қилдук. Намози пешин бориб, Дурномаға тушулди. Шурб мажлиси бўлди, эрта сабуҳий қилдук. Ҳақдод Дурноманпиг улуғи боғини пошкаш қилди.

Нанжшаиба отлапиб, Нижровда тожйклар кентига тушулди.

Одина куни Чихл кулба била Борон сувининг орасидағи тоғни овладук, хейли кийик тушти. Илгим озурда бўлғали ўқ отмайдур эдим. Бир нармдек (?) ён била бир кийикниинг қўлтуғига оттим. Ўқ пархонасининг яримиғача кирди. Намози дигар овдин ёниб, Нижровға келдук. Тонгласи Нижров эли пешкашини олтмиш олтунға қарор берилди.

Душанба куни Ламғон сайра азиматиға отланилди. Хаёлда бу эдиким, бу сайрда Ҳумоюн ҳам бизнинг била бўлғай. Турмоққа майл қилди, Кўра кўталидин рухсат бсрчлди. Келиб Бадровға тушдук. Андин отланиб, Ўғбуға туштук. Борон сувида сайёдлар бир пора балиқ туттилар. Намози дигарда жолаға ўтуруб ичилди. Намози шомдин ксчрок жоладин чнқиб, оқ уйда ҳам ичилди. Ҳайдар аламдорни Довартин кофирлариға йиборилиб эди, Бодичнинг тубида кофиршшғ улуғлари бир неча тулум чоғир келтуру^ мулозамат қилдилар. Кўталдин инганда ажаб ғалаба чивиртка кўрулди. Тонгласи жолаға кириб, маъжун еб, Нўлондин қуйирок чиқиб, ўрдуға келдук. Икки жола эди.

Одина куни кўчуб, Мандировардин қуйирок доманада тушулди. Кеча шурб суҳбати эди.

Шанба куни жолаға кириб. Дарута тангисидин ўтуб, Жаҳонна жоладин чиқтук. Одинапур олидағи Боғи Вафоға бору Қиём Урдушоҳ Кинғиаҳор туманининг ҳокими жоладин

чиққанда кслиб, мулозамат қилди. Лангархон Ниезий неча маҳал эдиким. Нилобта эди, йўлда кслиб мулозамат қилди. Воғи Вафодат туштук, норунжлари хўб сарғарибтур, сабзалари хўб етилибтур, бцсёр сафолик бўлубтур. Беш-олти кун Боғи Вафода турдук.

Чун бу дағдаға бор эдиким, кирқ ёшқа бир йилдин озроқ қолиб эди, ифрот била ичилур эди.

Якшанба куни ойнинг ўн олтисида сабуҳий қилиб, қуш ёр бўлуб, маъжун эҳтиёр қилғонда Мулло Ёрак панжгоқда мухаммас даврида боғлагон нақшни ўткарди. Яхши нақш боғлабтур. Неча маҳал эди, мундоқ нималарға машғуллуқ қилмайдур эди. Манга ҳам дағдаға бўлди, бир нима боғлағаймен. Бу тақриб била чоргоҳ савтини боғладим. Нечукким, маҳаллида мазкур бўлғуеидур.

Чаҳоршанба куни сабуҳий қилғонда мугояба жиҳатидан дейилдиким, ҳар ким сортча айтса бир аёғ ичсун. Бу жиҳаттин кўн кинш асғ ичти. Суннат вақтида чаман ўртасидағи толор остида ўлтурулди. Дойилдиким, қар киши туркича айтса бир аёғ ичсун. Бунда қам ғалаба киши асғ ичти.

Офтоб чиқа норунжлар тубида, ҳавз ёқасида бориб ичилди. Тонгласи Дутаҳдин жолаға кириб, Жўйи Шоҳийдин чиқиб, Атарға бордук. Атардин отланиб, Дараи Нурни сайр қилиб, Сувсон кентиғача етиб, гмиб, Омлаға тугаулди. Хожа Калои Важурни яхши забт қилиб эди. Чун мусоҳиб эди, ани тилаб, Важурни Шоҳ Мир Ҳусайн уҳдасиға қилилди.

Шанба куни ойнинг йигирма иккиеида Шоҳ Мир Ҳусайнға рухсат бўлди. Пуқун ҳам Омлада ичилди. Тонгласи ёмғур ёғдуруб, Кунарда Кула-гиромғаким, Маликқулипши уйи анда эди, кслиб ўр-танчн ўғлиниш уйидаким, норунжзорға мугариф эди, тушулди. Ёмғур жиҳагидии норуижзорға бормаи, ўшанда-ўқ ичилди. Ёғин кўп беҳад бўлди, Бир тилисме билур эдим, Мулло Алихонға ўргатди.ч: чўрг парча қоғазға битиб, тўрг тарафға ости. Ўшул замон ёмғур туруб, ҳаво очилмоқ бунёд бўлди. Сабоҳи жолаға кирдук, яма бир жолада баъзи йигитлар кирдилар.

Бажур ва Савод ва гирди ул навоҳийда бир бўза килурлар, бир кпм дсгаи мима бор. ўтлар илдизидин ва баъзи адвиядин Қилибтурлар. Ноидок гирд-гирд ясаб қурутуб, соқлабтурлар. Бу бўза мояси бу “ким”, бўладур, баъзи бўзалари ғариб пур кайфият бўладур. Иалг гарнб талх ва бемаза бўладур. Бу бўзани ичмак хаёл қилдук. талхлиғидин ича олмай, маъжун ихтиёр қилилди.

Асас ва Ҳасан Икрак ва Мاستиғаким, яиа бир жолада ўлтуруб эдилар, фармон бўлдиким, бу бўзадин ичғайлар. Ичиб маст бўлуб, Ҳасан Икрак бемаза шалойинлик қила киришти. Асас худ гузаро маст бўлуб эди, мукаррар нохуш қаракатлар қилди. Андоққим, батанг бўлдук. Бир хаёл қилдимким, жоладин чиқариб, сувнинет ул юзида

ўтқарғайбиз. Яна баъзилар дархост қилдилар.

Бу фурсат Бажурни Шоҳ Мир Ҳусайнға ипоят қилиб, Хожэд Калонни тилаб эдук. Негаким, Хожа Калон мусОҳиб эдп. Бажурдд турмонн мумтад бўлди, Бажур ишини ҳам осонроқ тасаввур қилиЯ ди. Шоқ Мир Ҳусайн Бажурға борурда, Кунар сувинил гузарига етганда йўлуқти. Тилаб, баъзи оғиз сўзларни айтиб, хося қўрни иноят қилиб, рухсат берилди.

Нургил тўғриси етганда бир қари келиб. гадойлик қилди. Жоладағилар қар қайси тўн ва дастор ва фўтадек нима бердилаи Қари хейли нима олди. Ярим йўлда бир ёмон ерда жола дакка урди, хейли таваҳхум бўлди. Агарчи жола ғарк бўлмади. Мир Муҳаммад жолабоп сувға йиқилди. Кеча Атарнинг ёвуғида бўлдук.

Сешанба куни Мандировар келилди. Қутлуққадам ва Давлат-қадам отаси қалъанинг ичида еуҳбат тартиб қилиб эдилар, ағарчи сафосиз ер эди, аларнинг хотири учун бир нсча аёғ ичиб. мамози дигар ўрдуға келилди.

Чоршанба куни Кингдар чашмасиға бориб, сайр қилдук. Кинг-дар Мандировар туманиға тааллуқ кенттур. Тамом Ламғонотда угм бу кентта-ўқ хурмо бордур. Бу кент тоғ этагидин юққорроқ воқе бўлубтур. Нахлистони шарқ саридур. Бу чашма нахлистонннинг ёнидадур, ён ердадур. Чашма бошидин олти-етти қари қуйироқ тошларни қалаб, ғусл қилғали наноҳе қилибтурлар. Бу мартабағача сувни мушриф қилибтурларким, ғусл қилур кишипинг бошиға сув тўкуладур. Бу чашма суви бисёр мулойим, қиш кунлари кишига бу сув аввал жузъий совуқ маҳсус бўладур, сўнгра турғон сойи кишига сув хуш ёқадур.

Панжшанба куми Шерхон Таркалоний уйига тушуруб зиёфат қилди, Намози пешин андин отланиб, ясағон моҳихоналарда балиқ гуттилар. Бурнароқ бу моҳихонанинг кайфияти мазкур бўлуб эдп

Одина куни Хожа Мирмироннинг кентининг яқиннға чуштует Намози шомда мажлис бўлди.

Шанба куни Алишанг била Алангоршшг оралиғидаги тоғни ов-ладук. Бир тарафдин Алангорлик, яна бир тарафдин Алишганлик чарға қилиб, тоғдин кийикни индурдилар. Хейли кийик ўлди. Овдин ёниб, Алангорда маликларнинг боғига тушуб, суҳбат тутулди. Или гариги тишимнинг ярими синиб, ярими қолиб эди, бугун таом ейдурганда қолғон ярими ҳам синди. Сабоҳи отланиб, балиққа тўр солдурдук. Туш бор эдиким, Алишангга бориб, боғда ичилди. Тонгласи Ҳамзахон Алишангнинг маликинингким, ёмон ишлар қилиб, ноҳақ қонлар тўкур эди, қонлиқлариға топшурулди, қасосға сткурдилар.

Сешанба куни бирд ўқуб, Ёнбулоқ йўли билан Кобулға мурожаат қилди. Намози дигар Алғанудин сув кечиб, намози шом Қорабуға келиб, отқа буғуз бериб, моҳазаре хозир қилдилар, от арпасиний тугатгач, отланди.

ВАҚОЕИ САНАИ ИСНО ВА САЛОСИНА ВА ТИСЪА МИА

Одина куни сафар ойнанинг ғуррасида тарих тўккуз юз ўттуз яққодаким, офғоб қавс буржида эди, Ҳиндустон азимати билан сафар қилиб, Яқланга пуштасидин ўтуб, Деҳи Яқуб сувининг ғарб тарафидаги ўланга тушулди. Бу юртта Абдулмулк қўрчиқим, етти-сиккиз ой эди, Султон Саидхон қошига элчиликка бориб эди, Хоннинг Янгибек қўқалтош отлиқ киши билан келди. Хонимлардин ва Хондин хатлар билан муҳаққар савғот ва йилоқ келтурди. Икки кун черик маслаҳати учун бу юртта туруб, мундин қўчуб, ора қўнуб, Бодом чашма тушулди. Бу юртта маъжун еди.

Чаҳоршанба куни Бориқ об тушганда Ҳиндустонда қолғон Нурбекнинг иниларидин йигирма минг шоҳрухийлик олтин ва ашра-фий ва тангаким, Хожа Ҳусайн девон Лоҳур холисотидин йибориб эди, келтурди. Аксарини Мулло Аҳмад Балх арбобидин Балх маслаҳати учун йиборилди.

Одина куни ойнанинг сиккизида Гандамакка тушганда манга тунд резандалиқ бўлди. Биҳамдилло осонлик билан ўтти.

Шанба куни, Боғи Вафода тушулди. Бир неча кун Ҳумоюн мирзо ва ул юзнинг чериқи учун Боғи Вафода таваққуф қилилди.

Боғи Вафонинг ҳадди ва ҳудуди ва сафо латофати бу тарихда мукаррар маъкур бўлубтур. Асру сафолик боғ воқе бўлубтур. Ҳар ким харидорлик қўзи билан қўрса, билгайқим, не турлуқ ердур. Нега кунқим, анда еди, ичар кунлари асар ичилди ва сабуҳий қилилди, ичмас кунлари маъжун суҳбати эди. Ҳумоюн мийоддин қўп кейин қолғон жиҳатидин дурушт хатлар битиб, қаттиқ хитоблар қилиб йиборилди.

Якшанба куни сафар ойнанинг ўн еттисида сабуҳий қилилиб едиким, Ҳумоюн келди. Кеч келган жиҳатидин бир ттора қаттиқ-Қаттиқ сўз айттим. Хожа Калон қам Ғазнидин ушбу кун келди.

Ўшул дугаанба охшоми-ўқ қўчуб, Султонпур билан Хожа Рустам нинг орасида еолғон янги бокқа тушулди.

Чаҳоршанба куни андин қўчуб, жолаға кириб, Қўшгунбазғача чоғир ичиб бориб, Қўшгунбаздин чиқиб, ўрдуға тушулди. Тонгласи ҳам ўрдуни қўчуруб, жолаға кириб, маъжун ихтиёр қилилди. Дойим тугаар юрт Қирқ ариқ эди. Қирқ ариқ тўғрисиға

етганда ҳар неча мулоҳаза қилилди, ўрдудин асаре зоҳир бўлмади. Отлар ҳам пайдо бўлмади. Хотирға кечтиким, Гарм чашма свуктур, шояд ўрду анда тушуб экин деб, бу ердин ўтулди. Гарм чашмаға етган чоғ худ кун кеч бўлуб эди, анда ҳам турмай, кечаси ҳам горулди. Бир ерда жолани турғузуб, бир пора уйқулаб, суннат вақти Ядабирға чиқтук. Кун бурни била черик эли кела бошлади. Ўрду худ Қирқ арик навоҳисиға тушган экандур бизга кўрунмайдур.

Жолада шеър айтур эл хейли бор эдилар. Мисли, Шайх Абул Воҳид ва Шайх Зайн ва Мулло Алихон ва Турдибек Хоксор, яна баъзилар ҳам бор эди. Суҳбатта Муҳаммад Солиҳнинг бу байти мазкур бўлдиким:

Маҳбубии ҳар ишвагареро чи кунад кас,

Жое ки ту боши диғареро чи кунад кас,

дедукким, бу гўшада айтсунлар. Табъи назми бор эл айтмоқ мақомида бўлдилар. Чун Мулло Алихон била хейли мутояба қилилур эди, ҳазл тарийқи била бу байт бадиҳада хотирға келди.

Монанди ту мадхушу кареро чи кунад кас,

Ҳар говкуни мода хареро чи кунад кас.

Мундин бурун яхши ва ёмон, жид ва ҳазл ҳарне хотирға етса эди, мутояба тарийқи била гоҳи манзум бўлур эди. Ҳар нечук қабих ва зишт назм бўлса марқум бўлур эди. Бу фурсаттаким, «Мубаййин»ни назм қиладур эдим, хоотири фотирға хутур этти ва ҳазин кўнгулга мундоқ еттиким, ҳайф бўлғай ул тилдинким, мундоқ алфозни дарж қилғай, яна фикрини қабих сўзларга харж қилғай ва дариг бўлғай ул кўнгулдинким, мундоқ маоний зухур этгай, яна зишт хаеллар анда хутур этгай.

Андин бери ҳажв ва ҳазл шеър ва назмидан торик ва тоиб эдим. Бу байтни айтур маҳал асло хотирға етмади ва бу маъни ҳаргиз кўнгулга хутур этмади.

Бир-икки кундир сўнг Бигромда тушганда резандолик бўлуб иситтим. Бу резандалиқ сурфаға мунжар бўлди. Ҳар йўталганда он тукурур эдим, аксар иситма бўлди, билдимким, бу иситма кондиндур ва бу ташвишни қилғандин...

Не қилайин сенинг била. эй тил,

Жихатингдин менинг ичим қондур.

Неча яхши десанг бу ҳазл ила шеър

Бириси фаҳшу бири ёлғондур,

Гар десанг куймайин бу журм била,

Жилавингни бу арсадин ёндур.

...Яна бошдин истиғфор ва эътизор мақомида бўлуб, бу навъ ботил андешадин, бу йўсулук нолойиқ нешадин кўнглумни тиндуруб, қаламни синдурдум. Ул даргоҳдин осий бандаларға бу навъ таибихлар давлатедур азим, ҳар банда ҳамким, мундоқлардин мутанаббих бўлғай саодатедур жасим.

Охшом андин кўчуб, Али Масжид тушулди. Бу юртнинг торли-ғидин дойим мен бир пушта устига тушар эдим, черик эли тамом бир қўлда тушар эдиким, мен тушган пушта бориға мушриф эди. Кеча черик элининг ўтидин ажаб яхши чароғон бўлур эди. Ҳар навбатким бу гортта тушулбтур, бу жиқаттин албатта ичилибтур. Бу қатла ҳам мунда тушганда ичилди. Субҳдин бурун маъжун ихтиёр қилиб, отландим. Ушбу кун рўза ҳам тутдум. Келиб Бигромнинг ёвуғиға тушулди.

Тонғласи ул юртта таваккуф қилиб, карг овиға отландук. Черик Бигром олидағи сиёҳ обдин ўтуб, сув қуйи боқа чарга солдук. Муддате бориғондин сўнг кейиндин киши келдиким, Бигромнинг ёвуғида-ўқ ороқча жангалға карг кирди, теграсини олиб турубтурлар, ўшандин жилаврез тебраб еттук. Жангалға чарга солиб, ғавғо қилғон била карг чиқиб, тезга қоча берди. Ҳумоюн ва ул юздин келганлар ҳеч ким каргни кўрган эмас эрди, бори хотирхоҳ тафарруж қилдилар. Бир курухға ёвуқ қовлаб, қалин ўқлаб йиқтилар. Бу карг ҳеч кишига ва отға яхши ҳамла қилмади. Яна икки каргни ҳам ўлтурдилар. Дойим хотирға кечар эдиким, фил била каргни рўбарў қилса, нечук муомала қилғайлар. Бу навбат филбонлар филларни келтурадур экандурларким. бир карг рўбарў-ўқ чиқар, филбонлар илгаррак юруган била карғ рўбарў келмас, ўзга сари қочар.

Ул кунким, Бигромда турулди, баъзи бекларни ва ичкиларни ва бахши ва девонлар била олти-етти саркор қилиб, Нилоб гузарида Кемаларнинг устига таъйин қилилдиким, жамиъ черик элини номбаном битиб, сонларин олғайлар.

Оқшоми резандалиқ бўлуб, иситтим, бу резандалиқ йўталга тортти, ҳар йўталганда қон тукурур эдим, хейли таваҳҳум бўлди, алҳамдулиллоҳ иккн-уч кундин сўнг бартараф бўлди.

Бигромдин кўчуб, ёмғур еғдуруб, Кобул суви ёқасида тушулди. Ҳиндустондин хабар келдиким, Давлатхон ва Ғозихон йигирма-ўттиз минг черик йиғиб, Калонурни олди, Лоҳур устига келмакчидур. Мўмин Али тавочини қадаға била чоптурулдиким, биз кўч-баркўч мутаважжихдурбиз, биз етгунча урушқунчи бўлмасунлар. Икки қўнуб, панжшаиба куни ойнинг йигирма секкизида Синд сқасиға туштук.

Шанба куни рабиул-аввал ойнинг ғуррасида Синд суви кочиб, Качакут сувидин ўтуб, дарё ёқасида тушулди. Кемалар устига қўйғон беклар ва бахшилар ва девонлар черикка келган элининг сошши арзға еткурдилар. Улуқ-кичик, яхши-ёмон навкар, ғайри навкар ўн икки минг қаламға келибтур.

Бу йил тузда пашкол оз бўлғондур. Тоғ доманасидаги вилоят-ларда пашкол яхши бўлғондур. Ошлиқ маслаҳатидип тоғ доманаси биля Сиялкупт йўли биля мутаважжих бўлдук. Ҳотий какарнинг вилояти тўғриси етганда, бир рўдта ҳар ерда-ҳар ерда қалин сувлар турубтур. Бу сувлар тамом ях боғлабтур бир иликча қалин-лиғи бўлғой. Ҳиндустонда бу навъ ях ғарибтур. Яхни ўшанда-ўқ кўрулди. Бу неча йилки Ҳиндустонда эдук, қор ва яхдин осор ва аломат кўрулмади.

Синдин беш кўч кўчуб, олтинчида Жуд тоғига пайваст Болнот жўгининг тоғининг тубида Бакиеллар юрти рўдқа келиб тушулди. Тонгласи эл ошлиқ олур маслаҳати учун ул юртта турдук. Ул кун арақ ичилди, Мулло Муҳаммад Парғарий кўп ҳикоят қилдиким, онча пурғўйлуқ қилиб эди, Мулло Шамс худ эртаки шалойип эди, бир шалойинлик бошласа. кечгача тугата олмас эди.

Ошлиққа борғон қул-қуллуқчи ва яхши ва ямон ошлиқдин ўта чиқиб, чангал ва тоғ ва қаттиқ ва бўртоғ ерларға парешон ва беҳисоб бориб, бир неча киши олдурдилар. Кичкина тунқатор апда ўлди.

Андин кўчуб, Биҳат сувининг Жиламдин қуйроқ гузар биля кечиб туштук. Вали Қизилким, иарганаси Бимругирий ва Акриёда эди, Сиялкупт кўмаги эди, мунда келиб кўрди. Сиялкуптни асрамағои жиҳатидин итоб ва хитоб мақомида эдукким, арз қилдиким, мен гтар-ганаға келиб эдим, Хисрав кўкалтош Сиялкупттин чиқарида манга хабар ҳам келмади. Бу узри масмуъ эди. Дейилдиким, Сиялкуптни асрамадинг. Лоҳурда бсқларга неча бориб кўшулмадинг? Мулзам бўлди. Чун иш ёвуқ эди, анинг бу жаримасини парво қилмадук.

Ушбу юрттин Сайид Тўфон, Сайид Лочинни Лоҳурдағиларға қўш от биля чоптурулдиким, урушқучи бўлманг. Сиялкуптга ё Парсрурда келиб бизга қўшулунг.

Ҳар кимнинг сўзи бу эдиким, Ғозихон ўтгуз-қирқ минг кишини йиғибтур. Давлатхон ул қарилиғи биля белига икки қилич боғлабтур. Булар жазм урушурлар. Хотирға кечтиким, у масал борким, «гаҳ ёздаҳ беҳ, гаҳ нуҳ». Чун бу кетмас, Лоҳурдағиларни ўзумизга қўшуб-ўқ урушалинг. Бсқларга киши йибориб, ора қўнуб, Чоноб суви ёқасида тушулди. Йўлдин бории, Баҳдулпурким, холиса эди, сайр қилдук. Қўрғони Чоноб сувининг сқасида баланд жар устида воқе бўлубтур. Хейли хотирға ёқти. Сиялкуптни мунда келтурур хаёл қилдук. Иншооллоҳ фурсат бўлғоч-ўқ келтурулгусидур.

Баҳдулпурдин ўрдуғача кема биля келдук, суҳбат эди, баъзи арақ, баъзи бўза ичтилар, баъзи маъжун едилар. Кемадин намози хуфтандин кечроқ чиқиб, хиргоҳда ҳам озроқча ичилди. От маслаҳатиға бир кун бу оув ёқасида отқа дам бердук.

Одина куни рабиул-аввал ойининг ўн тўртида Сиялкуптқа туштук. Дойим Ҳиндустонға борсак, гов ва говмиш ўлжасиға тоғдин ва туздин жат ва кажур беҳад ва бекиёс келур эди. Бошсизлиқ ва зулм қилғучи ушбу бадбахтлар эди. Бурун вилоятлар ёғий эди. Хейли тилия

кисик йўқ эди. Бу навбатким, бу вилоятлар тамом эл бўлубтур, ўшандоқ муомала қила кириштилار. Сиялкуптнинг эшикта яланғоч фақир, мискиниким, ўрдуға келиб эдилар, баякбор ғавго тушти, толонға бордилар. Бошсизлик қилгон элни тонтуруб, икки-учни пора-пора қилдурдум.

Сиялкупттин Шоҳим Нурбекни ҳам Лоҳур бекларига чоптурулдим, ёғий не ерда экаиини таҳқиқ қилиб, қайда қотилурларини соҳиб вукуф кишидин билиб, айтиб йиборсунлар.

Ушбу юртта бир савдогар келиб, Оламхон Султон Иброҳимхонға бостурғонини арз қилди. Шарҳи будурким, Оламхон рухсат олғондин сўпг ушмундоқ иссиқ ҳавода қамроҳқа боқмай, икки кўчни бир қилиб, Лоҳур келур. Оламхонға рухсат берган фурсатта ўзбак хонлари, еултонлари тамом қолиб, Балхни қабаб эди. Оламхонға Ҳиндустон сари рухсат бериб. ўзумиз Балх устига отландук.

Лоҳурға келгандин сўнг, Ҳиндустондағн бекларға муҳассил кирарким: «Подгаох сизларни манга кўмак бўлсун дебтур, манга қотилиб юрунг. Ғозихонни ўзумизга қўшуб, Деҳли ва Огра устига юрулинг». Булар дерларким: «Ғозихонға не эътимод била қотилалинг. Фармон қам мундоқтурким, ҳар қачон Ғозихои иниси Ҳожихонни ўғли била даргоҳға йиборса, ё улким, Лоҳурға йибориб, гарав йўсунлуқ турса, сизлар қотилинг. Йўқ эрса қўшулғучи бўлмағайсиз, деб. Сиз ҳам туна-кун урушуб бостурубсиз, яна не эътимод била қўшуласиз. Сизга қам маслаҳат эмаским, қотилғайсиз».

Ҳар неча бу йўсунлуқ сўзлар айтиб манъ қилурлар, етикқа кирмас. Ўғли Шерхонни йибориб, Давлатхон ва Ғозихон била сўзлашйб кўрушурлар. Диловархонким, неча маҳал бандта эди, икки-уч ой бўлуб эдиким, Лоҳурға бандтин қочиб келиб эди, ани ҳам ўзи била олиб борур. Маҳмудхон Хонижаҳонким, Лоҳурда паргана бернлиб эди, ани ҳам қамроҳ элтар. Ғолибо сўзни бу ерға қўярларким, Давлатхон ва Ғозихон Ҳиндустонда кўюл-ғон бекларни, балки тамом бу тарафни ўзиға олур. Диловархонни ва Ҳожихонни Оламхонға қотар. Булар Деҳли ва Огра тарафини ўзларига олурлар. Исмоил Жилвоний ва яна баъзи умаро келиб, Оламхонни кўрарлар. Бетаваққуф Деҳли сари кўч-баркўч тебрарлар. Индириға етганда, Сулаймон Шайхзода ҳам келиб кўрар. Буларнинг жамъияти ўттуз-қирқ мингга тортар, келиб Деҳлини қабарлар, уруш ҳам сола олмаслар, кўрғон элига танқис қис ҳам бера олмаслар.

Султон Иброҳим буларнинг жамъиятидин хабар топиб, буя ларнинг устига черик отланур. Евукроқ етгач, булар ҳам хабар топиб, кўрғон устидин кўпуб, муқобалаға юрурлар. Сўзни мунга қўярларким, агар кундуз уруш солсак, афғон бир-бири номусдин қочмаслар. Агар шабихун борсак, қоронғу кечада киши кишини кўрмас, бошлиқ-бошиға бўлурлар деб ора олти куруҳ ердин шабихун келурлар. Икки қатла шабихуиға кун тушга

отланиб икки пос, уч посғача от устида-ўқ туруб, нс кейин ёниб, не илгари юруб, сўзни бир ерга қўя олмай, учунчисида кечанинг бир паҳри қола шабихун келурлар. Буларнинг шабихуни чодирға ва ўтоққа ўрт қўймоқ эмиш. Келиб бир бошдин ўрт қўюб, ғавғо солурлар. Жалолхон Жикаҳт ва яна баъзи умаро келиб, Оламхонми кўрарлар.

Султон Иброҳим ўз сарочасидин-ўқ бир неча хос хайли била тебранмас. Мунгача тонг отар. Оламхоннинг бўлғон кишиси эл таламоққа ва ўлжа олмоққа машғул бўлурлар, Султон Иброҳимнинг чериги кўрарким, буларнинг кишиси асру оздур, ўшапдин бир Озроқ фавж, бир фил била булар сари мутаважжих бўлур. Фил нлгаррак юругач, булар тўхтай олмаслар. Қочарлар. Ўшандин қочғон била Оламхон Миёни дуоб сари кечиб. Понипат паво-қисидин яна Понипат сари ўтарлар. Индирийға мтан маҳалда бир баҳона қилиб, Миёни Сулаймондин уч-тўрт лак олиб кўярлар. Исмоил Жилвонийдин Оламхоннинг улуғ ўғли Жалолхон булардин айрилиб, Миёни дуоб сари ўзларини тортарлар.

Оламхонға йиғилғон черикдин бир пораси, мисли Сайфхоя ва Дарёхон ва Маҳмудхон ва Хонижақон ва Шайх Жамол фармулий яна баъзилар уруштин бурун-ўқ қочиб, Иброҳимға борурлар. Оламхон ва Диловархон ва Ҳожихон Сихринддин ўта бизнинг кслиб Милватни олғонимизни хабар топарлар. Диловархон чун қамиша давлатхоҳлиқ мақомида эди ва бизнинг учун уч-тўрт ой банд тортиб эди, айрилиб Султонпурға кўчиға келиб, биз Милватни олғондин уч-тўрт кун сўнг Милват иавоҳисиди бизга келиб, мулозамат қилди.

Оламхон ва Ҳожихон Шатлутсувидин кечиб. Дун била Даштнинг орагидағи тоғда Гингута отлик бир берк кўрғонға келиб кирарлар. Бизнинг чопкунчи афғондин ва ҳазордин келиб, буларии қабарлар. Ўшандок берк кўрғонни ола ёвушқон экандурларким, коч бўлур, чиқар хаёли килурлар, отларининг дарвозаға йиқитилғон жиҳатидин чиқа олмаслар. Филлари бор экандур, филларни илгари солурлар. Аксар отларии филлар босиб ўлтурур. Бовужуд х.ам ог била чиқа олмаслар. Қоронғуда яёв чиқиб, юз минг ташвишлар била Милватға кирмай, тоғ сари қочиб эди, бориб қўшулурлар. Ғозихон яхшиғина ошнолик ҳам бермас.

Зарурат бўлуб, Дуннинг аёғида Лампур навоҳисиди Оламхон келиб, мулозамат қилди. Сиялқутта Лоҳурдағилардин киши келди-ким, тонгла борча келиб, мулозамат қилурлар.

Тонгласи кўчуб, Парсрурға туштук. Муҳаммад Али жанг-жанг, Хожа Ҳусайн, яна баъзи йигитлар мунда келиб, мулозамат қилдилар. Ёғийнинг доираси Рови сувининг Лоҳур тарафда экандур, Бўжак бошлиқларни хабар учун йибордук. Кечанинг уч паҳри бўла ёвушуб эдиким, хабар келтурдиларким, ёғий хабар топқоч, бир-бирига боқмай бурулуб қочарлар.

Эрта кўчуб, партолдин ва урукдин айрилиб, Шоҳ Мир Ҳусайнни, яна Жонбекни уруққа қўюб, ўзумиз илдам тебрадук. Икки намоз орасида Калонурға келиб туштук. Муҳаммад Султон мирзо ва Одил Султон, ўзга беклар мунда келиб, мулозамат қилдилар.

Калонурдин эрта кўчуб, йўлда Ғозихон ва қочқонларнинг хабарини ёвуқ солиқ бердилар. Муҳаммадий ва Аҳмадий ва Қутлуқ-қадам ва Вали Хозин бошлиқ ва аксар бекларниким, бу навбат Кобулда бекликка юкундурулуб эди, бу қочқонларнинг кейнига қов-ғунчи йибордук. Андоқ муқаррар бўлдиким, ета олсалар худ хўб, агар ета олмасалар Малут қўрғоннинг гирдо-ғирдини яхши эҳтиёт қилғайларким, қўрғон эли қочиб кетмагайлар. Бу эҳтиётлардин гараз Ғозихон эди.

Бу бекларни илгари йибориб, Конваҳин тўғрисида Биёҳ сувини кечиб тушулди. Андин ора икки қўнуб, Милват қўрғонининг қўлининг оғзида туштук. Бурун келган беклар била Ҳиндустондаги бекларга ҳукм бўлдиким, қўрғонни яқин қабаб тушгайлар.

Давлатхоннинг набираси, улук ўғли Алихоннинг Исмоилхон отлиқ ўғли мунда келди. Бир пора ваъда ва ваъид ва истимолат ва таҳдид била яна қўрғонга йибориб, одина куни ўрдуни илгарн кучуруб, қўрғонга ярим курух ёвуқ туштук. Ўзум келиб, қўрғон-ни кўруб, бурунғор, жувонғор, ғулға булжорлар таъйин қилиб, ёниб ўрдуға туштум.

Давлатхон киши йибориб, арз қилдиким, Ғозихон қочиб тоққа борди. Менинг гуноҳимни афв қилеалар, куллуққа бориб, қўрғонни топшурай. Хожа Мирмиронни йиборилди, таваҳхумни хотиридин чиқариб келтурди. Давлатхон ва ўғли Алихон била келдилар. Буюрдумким, ўшал икки қиличким, бизнинг била урушур учун белға боғлаб эди, бўйнига остилар. Мундоқ рустойи ва лода мардак бўлғай-муким, иши бу ергаетиб, ҳануз тааллул қиладур. Илгаррак келтурдилар. Буюрдумким, қиличларни бўйнидин олдилар. Кўрушур вақт юкунмакта таъхир қиладур. Буюрдумким, оёғини тортиб гокундурдилар. Илгари ўлтурғузуб, бир қиндустонийни билур кишига буюрдумким: Бу сўзларни бирор-бирор анга хотир нишон қила айткил, мундоқ дегилким, мен сени ота дедим, таъзим ва эқтн-ромингни ул гарийқким, сенинг хотиринг тилар эди. андин яхшироқ қилдим. Ўзунгни ва ўғлонларингни, булужларнинг дарба-дарлиқларидин кутқордим. Хайлхоналарингизни ва ҳарамларингизни Иброҳимнинг бандахонасидин халос қилдим. Уч курур Тоторхоннинг вилоятини санга иноят қилдим. Сенинг ҳаққингда ямон бордиммуким, тўшунг била белингга икки қилич боғлаб, черик тортиб, биз-нинг вилоятларнинг устига келиб, мундоқ шўр ва фитна солурсен.

Қари мабхут мардак бир-икки сўз оғзида-ўқ пуйпади, сўзлай олмади. Андоқ муқаррар бўлдиким, хайлхоналари ва ҳарамларини мунга топшуруб, ўзга бўлғон жамиъ жиҳотларни забт қилғайлар. Фармон бўлдиким, Хожа Мирмирои била тушгай.

Шанба куни рабиул-аввал ойининг йигирма иккисида уларнинг хайлхона ва

ҳарамхоналарини солим чиқармоқ учун ўзум келиб, Милват кўрғонининг дарвозасининг рўбарўидаги баландийға туштум. Алихон чиқиб, бир пора ашрафий пешкаш қилди. Намози дигарга ёвуқ хайлхоналари ва ҳарамлари чиқара кириштилар.

Ғозихонни агарчи чиқиб кетибтур дейдурлар эди, вале баъзилар, дедиким, биз кўрдукким, кўрғондадур. Бу жиҳатдин баъзи ичкиларни ва чухраларни дарвозада кўюлдиким, гумонлиқ кишини ахтарғайларким, Ғозихон муғаллат қилиб, чиқмағайким, кўнлий ғараз ул эди. Яна баъзи жавоҳир ва жаровини ҳам яшуруб чиқарадурғон бўлса, забт қилғайлар.

Ўшул дарвозанинг олидағи баландийда чодир тиктуруб, ксча анда-ўқ бўлдум. Сабоҳи Муҳамадий ва Аҳмадий ва Султон Жунайд ва Абдулазиз ва Муҳамад Али жанг-жанг ва Қутлукқадам ва бир неча ички бекларга фармон бўлдиким, ичкари кириб, хизоналари ва бўлғон жиҳотларини забт қилғайлар. Эл кўрғон эшигида бисер ғулув қиладурлар эди, сиёсат учун бир неча ўқ оттим, якбор бир қазо ўқи Ҳумоюн мирзонинг қиссахонига текгач-ўқ жон баҳақ таслим қилди.

Икки кеча ўшул баландийда кўнуб, душанба куни кўрғонға кириб сайр қилиб, Ғозихоннинг китобхонасиға кирдим. Бир неча нафис китоблар чиқти, бир нечаоини Ҳумоюнға бериб, бир нечасини Комронға йибордим. Муллоёна китоблар худ бисёр эди. Вале ояча нафис китобларким, кўз тутулур эди, онча чиқмади. Кечаси анда кўнуб, тонгласи ўрдуға келдим.

Ғозихонни кўрғонда тасаввур қилур эдук, ул беҳамият номард ота, оға, инисини ва она-эгачи-синглини Милватта ташлаб, маъдуде била тоғ сари қочибтур.

Мабин он беҳамиятро ки ҳаргиз

Нахоҳад дид рўи некбахтий,

Тан осони гузинад хештанро,

Зану фарзанд бигузорад ба сахтий.

Чаҳоршанба куни ул юрттип кўчуб, Ғозихон қочқои тоғ сари мутаважжих бўлдук. Милватнинг оғзидағи юрттин бир куруқ йўл келиб, бир кўлда туштук. Диловархон мунда келиб, мулоза мат қилди. Давлатхонни ва Алихонни ва Исмоилхонни ва яна бир неча уруғларини банд қилиб, Каттаға топшурдукким, Баҳрадағи Милват кўрғониға элтиб сахлағай. Ўзғаларниким, ҳар кишига туттурулуб эди, Диловархоннинг иттифоқи била хунбахо таъ-йин қилилди. Баъзини кафилга бсриб, баъзини банд қилиб, сахла-дилар. Катта бандиларини элтти. Давлатхон Султонпурға ета ўлди.

Милват кўрғонини Муҳаммад Али жапг жангнинг ухдасида қилдук. Ўз жонибидин оғаои Арғунни бир нора йигитлар била анда кўйди. Ҳазора ва афғондин ҳам икки юз элликча киши кўрғонға кўмак таъйин бўлди.

Хожа Калон Ғазни чоғирларидин бир неча тевада юклатиб эди. Хожа Калоннинг юрти бир баландийда воқе бўлуб эдиким, қўрғонға ва ўрдуға мушриф эди, анда суқбате тутулуб, баъзи эл чоғир ичти, баъзи эл арақ ичтилар, тавр, суқбате эди.

Андин кўчуб, Милватнинг бир арғадоллик ушоқ тоғларидин ошиб, дунға келдук. Ҳиндустон тили била жулгани «дун» дермишлар. Ҳиндустонда бир оқар сув ушбу дундадур. Дуннинг атрофи қалин кентлардур, Жсвол иарганаси эмишким, Диловархон аларнинг тағойилари бўлғай. Дун тавр жулгае тушубтур. Руд-нинг атрофлари ўлангдур, баъзи срда шоли экибтурлар, ўртасидин уч-тўрт тегирмон сув оқиб борадур. Жулгалинг кенглиги бир курух-икки курух. баъзи ери бўлғайким, уч курух ҳам бўлғай. Тоғлари кичикрак-кичикрак пушта йўсунлуқ тоғлардур, кентлари бу тоғларнинг доманаларида воқе бўлубтур. Кент бўлмағоп срларда товус ва маймун бисёр. Уй товуғидек товуқ ҳам кўптур. Бийпиҳи товуқдур, вале аксар бир рангдур.

Чун Ғозихоннинг хабари бир ерда муҳаққақ эмас эди. Турдикани ва Бирим Див Малинҳос била таъйин қилдукким, ҳар ерда Ғозихон бўлса, бориб, бир навъ қилиб, иликлағайлар.

Бу дун атрофидаги ушоқ тоғларда тавре мазбут қалъалар тушубтур. Шарқи шимол тарафила бир қалъа воқе бўлубтур. Кўтила отлик, атрофи етмиш-сексон қари якандоз, улуғ дарвозаси гарафи етти-секкиз қари бўлғай. Пули равон солур, срининг кенглиги ўн-ўн икки қари бўлғай, икки узун йиғочтш кўпрук қилибтурлар. Отни ва галани андин ўткарурлар.

Бу кўҳистонда Ғозихоннинг беркитган қўрғонларидин бири будур, кишиси бор экандур. Чопкунчи етиб, уруш солур. Алар свуш-қондурлар. Кеч бўлғоч, қўрғоннинг ичидагилар мундоқ руст қўрғонни ташлаб қочарлар.

Бу дун навоҳисида яна бир руст қўрғон Гинкута қўрғонидур, анинг атрофи ҳам учмадур, вале ул мунча руст эмастур. Оламхон ушбу Гинкута қўрғонига кириб эди, бурун мазкур бўлди.

Ғозихоннинг устига илғор айирғондип сўнг ҳиммат рикобиға оёқ Қўюб, таваккул инониға илик уруб, Султон Иброҳим бинни Сулгон Искандар бинни Султон Баҳлул Лудий афғоннинг устиғаким, ул гарихда Деҳли пойтахти ва Ҳиндустон мамолики анинг тахти та-сарруфида эди, ҳозир черигини бир лак дерлар эди, ўзида ва бекларида мингга ёвуқ фил ченарлар эди мутаважжих бўлдук. Бир кечдин сўнг Боқи шиғовулға Диболпурни иноят қилиб. Балх-қа кўмак йиборилди. Балх маслаҳати жиҳатидин, қалин ярмоқ ва Кобулдағи уруқ-қаёш ва ўғлон-ушоққа Милват фатҳида тушган матоъдин савғотлар йиборилди.

Дундии қуйи бир-икки кўчтин сўнг Шоҳ Имод Шерозий Оройишхон ва Мулло Муҳаммад музаҳҳибнинг хатларини олиб келди. Бир пора давлатоҳлик изҳори қилиб, бу

юрушга саяй ва эҳтимом-лар қилубтурлар. Биз дағи бир яёқдин иноят фармонлари йибориб, илгари кўчтук.

Милваттин борғон чопкунчи Харур, Кахлур, ва ул навоҳидаги тоғ қўрғонлариниким, муддатлар экандур, ул ораға берклигидин кеч ким борғон эмас экандур, тамом олиб, элини талаб, бизга келиб қўшулдилар. Оламхон ҳам хароблаб, яёқ-яланг келди. Ўтрусига беклардин ва ичкилардин йибориб, отлар ҳам шюордук. Ушбу навоҳида келиб, мулозамат қилди. Бу навоқининг тоғ ва даралариға дағи чопкунчи бориб, бир-икки кўнуб келдилар. Муътабар нима иликка тушмади. Шоҳ Мир Ҳусайн ва Жонбек ва баъзи йигитлар чопкунға рухсат тилаб бордилар.

Дунда эканда икки-уч навбат Исмоил Жилвонийнинг ва Бибаннинг арзадошлари келди! Мундин ҳам аларнинг кўнгли тилағандек фармонлар йиборилди.

Дундин кўчуб, Арупар келдук. Арупарда эканда қалин ёмғурлар ёғди. Филжумла совук бўлди. Оч-яланғоч ҳиндустонийлар қалин кирилди.

Арупардин кўчуб, Сихринд тўғриси Каралға' тушуб эдукким, бир ҳиндустоний: «Султон Иброҳимнинг элисидурмен»,— деб келди. Агарчи, хат ва китобати йўқ эди, биздин бир киши эл-чиликка истидьо қилибдур. Биз ҳам анинг муқобаласида бир Саводий тунқаторни йибордук. Бу факирлар етгач, ҳар иккисини Иброҳим банд қилдурур. Ўшал кунким, Иброҳимни бостук, ўшал замон Саводий халос бўлуб келди.

Ора кўнуб, Банур ва Санур рўдий ёқасиға туштук. Ҳиндустонда дарёлардин бошқа бир оқар сувким бор—будур, мунга Гагар суви дерлар. Читр ҳам бу сув ёқасидадур. Бу сув юққори сайр қила от-ландук. Читрдин уч-тўрт курух юққорроқ бу сув рўднинг зихидин чиқиб келаду, рўд юққориким, сайрға борилди, бир кенг дарадин тўрт-беш тегирмон сув чиқиб келаду. Юққорроқ хейли латиф ва хуш ҳаво муносиб ерлардур. Ушбу сувнинг кенг дарадин чиқишида бир чахорбоғ буюрдум. Бу сув тузга тушуб, бир-икки курух йўл бориб, рўдға сингаду. Гагар суви заҳобдин чиқар, бу сув сингар ердин уч-тўрт курух куйироқ бўлғай. Пашколда бу рўд суви қалш келиб, Гагар сувиға қотилиб, Сомона ва Саномға борурлар.

Бу юртта хабар топтукким, Султон Иброҳимким, Деҳлини! бери ёнида эди, андин илгари боқа кўчубтур. Яна Ҳисори Фирузанинг шакдори Ҳамидхони хосса хайлий Ҳисори Фируза ва ул навоҳининг чсрики била Ҳисори Фирузадин ўн-ўн беш курух берирак циқиб келибтур. Каттабекни хабар учун Иброҳимнинг ўрдусиға йиборилди. Мўмин аткани Ҳисори Фируза черикига хабар учун диборилди.

Якшанба куни жумодил-аввал ойининг ўн учида Анболадин кўчуб, бир кўл ёқасиға тушуб эдукким, Мўмин атка ва Каттабек ушбу кун келдилар. Ҳумоюнни тамом буронғор кишиси билаким, Хожа Калон ва Султон Муҳаммад дўлдой ва Вали Хозин бўлғай ва

Ҳиндустонда қолғон беклардин Хисравбек ва Қиндубек ва Абдулазиз ва Муҳаммад Али жанг-жанг ва ғулдин, ичкилардин ва йигитлардин Шох Мансур барлос ва Каттабек ва Муҳиб Али ва бир пора киши қўшуб, Ҳамидхон устига таъйин қилдур.

Бибан ушбу юртта келиб, мулозамат қилди. Бу афғонлар кўп рустойи ва беҳуш эл бўладур. Бовужудким. Диловархон ҳам навкар ва ҳам мартабаға андин улукрок, ўлтурмас, Оламхоннинг ўғлонлариким, подшоҳзодалардур, алар ўлтурмас, бу ўлтурмоқ истидьо қилди, анинг номаъкулиға ким кулоқ солур.

Душанба куни сабоҳи ойнинг ўн тўртида Ҳамидхон устига Ҳумоюн муттаважжих бўлди, Илғоб, Ҳумоюн ўзидин илгаррак юз-юз эллик ўбдон йигитни қоровул айирур. Қоровул кишиси ёвуқ етиб, илик олишиб, бир-икки даст эгаришган маҳалда кейиндин Ҳумоюннинг қораси пайдо бўлғач-ўқ ғаним кочар. Юз-икки юз киши тушуруб, яримининг бўйинини уруб, яримини етти-секкиз фил била келтурди. Ҳумоюннинг бу фатҳининг хабарини одина куни туш вақ-тида «Йўлнинг ўн секкизида Бек Мирак мўғул ўшал юртта-ўқ келтурди. Филҳол хосса бош-оёқ ва тавиладағи хосса отлардин бир от иноят қилиб, жулду ҳам ваъда бўлди.

Душанба куни ойнинг йигирма бирида ўшал юртта Ҳумоюн юзча банди била ва етти-секкиз фил била келиб, мулозамат қилди. Банди-ларни Устод Аликули ва туфангандозларга буюрулдиким, сиёсат жиҳатидин борини туфанг била кирдилар. Аввали юруши ва аввал иш кўргани бу эди. Шугунға бисёр яхши бўлди, Қовуғунчи қочғон элини қовлаб, Ҳисори Фирузаға етган била-ўқ олурлар, Ҳисори Фирузани талаб келдилар. Ҳумоюнға Ҳисори Фирузани тавобе ва лавоҳиқи билаким, бир курур вилояттур, яна бир курур ярмоқ жулду берилди.

Ул юрттин кўчуб, Шохобод келдур. Тил тутар учун Султон Иброҳимнинг ўрдусиға киши йибориб, неча кун бу юртта таваккуф бўлди. Раҳмат пиёдани фатҳномалар била Кобулға йиборилди.

Ушбу юртта душанба куни жумодил-аввал ойнинг йигирма секкизида офтоб ҳамал буржиға таҳвил қилди. Ўн секкиз ёшда эди, ушбу юртта Ҳумоюн юзига устара ё микроз тегурди, тарих сана 961 бўлғай.

Иброҳимнинг ўрдусидин ҳам мутавотир хабарлар кела бошладиким, бир куруҳ-икки куруҳ кўчуб ҳар юртта икки-уч кун мақом қила-қила келадур. Бпз ҳам муттаважжих, бўлуб, Шохободдин ора икки кўнуб, Жўн дарёсннинг еқосига Сарсова гарбиси келпи туштук. Хожа Калоннинг навкари Ҳайдарқулини тил тутта йиборилди.

Мен Жўн дарёсини гузар била ксчиб борнб. Сарсовани сайир қилдим. Ул кун маъжун ҳам сдук. Сарсованинг чашмаси бор. озроцча сув бу чашмадин чикиб борадур, ёмон ер эмас. Бир Турдибек хоксор таъриф қилди. Мен дедимким, сеники бўлсун. Бу тақриб била Турдибекка

Сарсова берилди.

Бир кемада толор ясатиб, гоҳи кема сайри қилур эдим. гоҳи кўчларда ксма била андин келур эдим.

Ул юрттин дарё ёқалай қуйға боқа иккп кўч кўчулуб эдиким, тил тута борғонлардин Ҳайдарқули хабар келтурдиким, Довудхон Ҳайтимхонни беш-олти минг киши била Миёни дуоб сари кечурубтур. Уч-тўрт курух Иброҳимнинг доирасидин берирак доира уруб ўлтурубтур.

Бу фавжнинг устида якшанба куни жумодил-охир ойнинг ўн секкизида Чин Темур Султонни ва Маҳди Хожа ва Муҳаммад Султон мнрзо ва Одил Султонни тамом жувонгор кншишшкпм. Султон Жунайд ва Шоҳ Мир Ҳусайн ва Қутлуккадам бўлиш ғулдин ҳам Юнус Али ва Абдулло ва Аҳмадий ва Каттабекни илгор айир-дўк. Намози пешин бу ердин сув кечиб, намози дигар-намози шом орасида ул юздий тебрадилар. Бибан ушбу нлгор баҳонаеи била сувдин ўтуб қочти. Фарз вақтида ғаним устига етарлар. Оз-оғдоқ ясаб чиққандек қилурлар. Бизнинг киши етган била-ўқ олиб тебрарлар. Иброҳимнинг доираси тўғрисиғача тушура борурлар. Ҳайтпмхон-никим, Довудхоннинг оғаси ва бпр сардорй ул эди, тушуруб, етмиш-сексон банди бнла, олти-етти фил била, келиб кўрдилар. Сиёсат учун, аскарри ясоққа етти.

Андин кўчуб, буронгор, жувоиғор, ғул ясол яеаб кўрулди. Ул миқдорким, киёс қилур эдук, онча черик بازارға келмади.

Бу юртта фармоп бўлдиким, жамиъ черик эли фарохўр ҳолиға ароба келтургайлар. Етти юз ароба бўлди. Устод Алпукулиға фармон бўлдиким, Рум дастури била аробаларнинг ораснда занжир ўрниға ўйнинг хомидни аргамчилар эншб, бир-бириға боғлайлар. Ҳар икки ароба орасда олти-ётти тўра бўлғай. Туфакандозлар бу ароба ва тўраларнинг кейнида туруб, туфак отқайлар. Бу асбобнинг гартиби жиҳатидин беш-олти кун бу юртта таваққуф бўлди.

Ва бу асбоб ва олот тайер ва мукаммал бўлгондин сўнг, тамом бекларни ва сўз билур ўбдон йигитларни дағи кенгашга тнлаб, ом кенғаш қилиб, раъйлар мунга қарор топтиким, Понипат шахредур, маҳаллот ва уйлари қалин. ҳар тараф маҳаллот ва уйлар бўлур- яна атрофини ароба ва тўра бнла беркитиб, туфакандоз ва яёкни ароба ва тўра орқасида таъйин қилмоқ керак.

Бу қарор била кўчуб, ора қўнуб, панжшанба куни жумодил-охир ойнинг салхи Понипат келдук. Ўнг қўл шахр ва маҳаллот бўлди. Олимизда тартиб қилгон тўралар бўлди. Сўл қўлдава баъзи ерларда хандақ ва шох бўлди. Ҳар ўқ отимв ерда юз-юз эллик отлик чиққудек ерлар қўюлди. Черик эли баъзи хейли мутараддид ва мутаваҳҳим эдилар. Тараддуд ва таваҳҳум бетақрибдур. Неким азалда тенгри тақдир қилибтур, андин ўзга бўлмас. Агарчи

аларни ҳам айб қилиб бўлмас, ҳақ алар жониби эди. Неучунким, ватандин икки-уч ойчилик йўл келилиб эди. Ғариб қавме била элнинг иши тушуб эди. Не биз аларнинг тилларини билур эдук, не алар бизнинг тилимизни.

Парешон жамъёю, жамъэ парешон,

Гирифтор қавмею, қавме ажойиб.

Ғанимнинг ҳозир черикини бир лак ченарлар эди. Ўзининг ва умаросининг минг-икки мингга ёвук, фили бор дерлар эди. Иккп отасидин қолғон хазина худ нақд илигида эди, Ҳиндустонда расме бордурким, мундоқ иш тушганларда ярмоқ бериб, мийод била нав-кар тутарлар. Бу элни бидҳиндий дерлар. Агар мундоқ хаёл қилса эди, бир лак, икки лак ҳам навкар тута олур эди. Тенгри таоло рост келтурди, не йигитини рози қила олди, не хазинасини улаша олди. Қандин йигитини ризо қила олурким, табиатиға имсоқ кўп ғолиб эди. Ўзи ярмоқ йиғиштурмоққа беҳад толиб, бетажриба йигит эди. Не келиши саранжомлик эди, не туруши, не юруши эҳтимомлик эди, не уруши.

Ул фурсаттаким, Понипатта черик элининг атроф ва жавонибини ароба ва шох ва хандақ била мазбут ва мураттаб қилиладур эди. Дарвеш Муҳаммад сарбон арзға етгурдиким: «Мунча эҳтиёт ким бўлди, ул не имкондурким келгай».

Дедимким; «Сен буларни ўзбак хон, султонлариға қиёс килурмусен? Ул йил Самарқанддин чиқиб, Ҳисор келганда ўзбакнинг жамиъ хон ва султонлари йиғилиб, иттифоқ қилиб бизнинг устумизға келур азимат била Дарбанддин ўттилар. Биз жамиъ сипоҳи ва мўғулнинг кўч ва молларини маҳаллотқа киюруб, маҳаллотни кўча-банд қилиб, беркиттук. Чун ул хонлар ва султонлар юруш-турушининг ҳисоб ва яроғини билур эдилар, кўрдиларким, ўлук-тирикни Ҳисорда кўруб, Ҳисорни беркиттук. Ҳисор устиға келмакнинг ҳисо-бин топа олмай, Чағониён навоҳиси Навандокдин-ўқ ендиладар. Буларни аларға ўхшатма. Иш ҳисобини ва юруш яроғини қанда билур-лар?»

Тенгри рост келтурди, мен дегандек-ўқ бўлди. Етти-секкиз кун Понипатта эдук, оз-оз кишимиз бориб, доирасиғача қалин кишила-рига ўқ кўярлар эди, бош кесиб келтурурлар эди. Алар ҳеч ҳаракате ва жунбуше қилмаслар эди. Охир баъзи давлатхоҳ ҳиндустоний ВДкларнинг раъйи била амал қилиб, Маҳди Хожа ва Муҳаммад Сул-тон мирзо ва Одил Султон ва Хисрав ва Шоҳ Мир Қусайн ва Султон "Кунайд барлос ва Абдулазиз мирохур ва Муҳаммад Али жанг-жанг Ва Қутлукқадам ва Вали Хозин ва Муҳиб Али халифа ва Муҳаммад бахши ва Жонбек ва Қарақўзи бошлиғ тўрт-беш минг кишини шабихунға йибордук. Кеча била ўбдон иттифоқ қила олмай, парешон бориб тегарлар, иш қила олмадилар. Тонг отиб, ёруқ бўлгунча ғаним ниНг доирасининг яқинида эдилар. Ғаним кишиси нақораларини чолдуруб, филлар била ясаб чиқтиилар. Агарчи иш қила олмадилари андоқ қалин киши била илик олишиб, вале ҳеч киши қора олдурмай, солим ва

саломат чиқтилар. Муқаммад Али жанг-жангнинг оёғига. ўқ тегди, агарчи муҳлик эмас эди, вале уруш куни ишга ярамади.

Бу хабарни топиб, Ҳумоюнни черики била бир курух-бир ярим курух буларнинг ўтрисиға йибориб, ўзум ҳам қолгон черик била ясаб чиқтим. Шабихун боргонлар Ҳумоюнға қўшулуб келдилар. Чун ғаним кишиси илгаррак келмади, биз ҳам ёниб туштук.

Бу кеча ўрдуда ғалат ғавғое тушти. Бир гирига евук, суроп пди ва гавго эди. Мундок ғавғоларни кўрмаган элларга хейли тарадуд ва таваҳҳум бўлди. Бир замондин сўнг ғавғо босилди.

Одина куни ражаб ойининг секкизида фарз вақтида коривулдин хабар келдиким, ғаним ясаб келадур. Виз дағи жибаланиб. яроғланиб отландук. Буронғор Қумоюн ва Хожа Калон ва Султон Муҳаммад дўлдой ва Ҳиндубек ва Вали Хозин ва Пиркули Сийстоний эди. Жувонғор Муҳаммад Султон мирзо ва Маҳди Хожа ва Одил Султон ва Шох Мир Ҳусайн ва Султон Жунайид барлос ва Қутлукқадам ва Жонбек ва Муҳаммад бахши ва Шох Ҳусайн Ёрагий мўгул ғончи эди.

Ғулнинг ўнг қўли Чин Темур Султон ва Сулаймон мирзо, Муҳаммадий кўкалтош ва Шох Мансур барлос ва Юнус Али ва Дарвиш Муҳаммад сорбон ва Абдулло китобдор эди. Ғулнинг сўл қўли Халифа ва Хожа Мирмирон ва Ақмадий нарвоначи ва Турдибек ва Қўчбек ва Муҳиб Али қалифа ва Мирзобек тархон эди. Ировул Хисрав кўкалтош ва Муҳаммад Али жанг-жанг эди. Абдулазиз мирохурни тарҳқа тайин қилиб эдук. Буронғорнинг учида Вали Қизил ва Малик Қосимии, Бобо қағакани мўғуллари била тўлғамаға муқаррар қилдук. Жувонғорнинг учида Қорақўзи ва Абул Муҳаммад найзабоз ва Шайх Али ва Шайх Жамол борин ва Мақди ва Тенгрикули Пишғи мўғулни тўлғамаға ясадук. Ғаним кишиси ёвук келган, бу икки бў-лак тўлғана ўнг қўлдин, сўл қўлдин ғанимнинг орқасиға эврулғай-лар. Ғанимнинг қораси кўрунганда, буронғор сари майли кўпрая эди, бу жиҳаттин Абдулазизниким, тарҳқа муайян эди, буронғорға кўмак йиборилди.

Султон Иброҳимнинг қораси йироктинким, кўрунди, ҳеч ерда даранг қилмай, тсз-ўк келадур эди. Илгаррак кела бизнинг қорамизким, аларға кўрунди, бу тартиб ва яеолниким, мулоқаз қилдилар, ҳаср бўлуб, турай-турмай, келаи-келмай дегандек қилиб, не тура олди, не бурунғидек бедаранг кела олди.

Фармон бўлдиким, тўлғамаға тайин бўлгон киши ўнг қўлдин, сўл қўлдин ғанимнинг орқасиға эврулуб, ўк кўгоб, уруптқа машғул бўлғайлар. Буронғор, жувонғор ҳам юруб, ғаним била тоғишғайлар. Тулғама кишиси орқасиға эврулуб, ўк кўя кириштилари. Жувонғордин Маҳди Хожа бурунроқ тегишли. Маҳди Хожанинг ўтрисиға бир фавж бир фил била келди. Булар ҳам қалин ўк кўюб, ул фавжня ёндурдилар. Жувонғорға кўмак

ғулднн Ақмадий нарвоначн ва Турдибек, Қўчбек ва Муҳиб Али халифани йиборилди. Буронғорда қам уруш қойим бўлди.

Муҳаммад Али кўкалтош ва Шох Мансур барлос ва Юсуф Али ва Абдуллоға фармон бўлдим, ғулнинг олида рўбарўдин юруб, урушқа машғул бўлдилар. Устод Алпуқли ҳам ғулнинг олидин неча қатла яхши фарангилар отти. Мустафо тўпчи қам ғулшиғ сўл қўлидин ароба устидаги зарбзанлар била яхши зарбзанлар отти. Буронғор, жувонғор ва ғул ва ғулғама ғанимнинг гирдо-гирдини олиб, шиба қўюб, бажид урушқа машғул бўлдилар. Бир-икки қатла жувон-ғор, буронғор сарц қисқа-қисқа ҳамлалар қилдилар. Бизнинг киши ўқ қўюб, шиба зарби била яна ғулнға тиктилар. Ғанимнинг ўнг қўлн ва сўл қўли бори бир ерда Йиғилиб, андоқ тикилиш бўлдим, не илгари кела олдилар, не қочғали йўл топа олдилар.

Офтоб бир найза бўйи чиқиб эдиким, уруш ангизи бўлди. Куп тушгача зарб уруш эди. Кун туш бўла аъдо мағлуб ва мақхур ва ахиббо мубтаҳиж ва масрур бўлдилар. Тенгри таоло фазлу карами била мундоқ душвор иштш бизга осон қилди ва андоқ қалин черикни ярнм кунда андоқ ер била яксон этилди. Беш-олти минг киши Иброҳимнинг яқинида бир ерда-ўқ қатлға етибтурлар. Ўзга ҳар ерда ўлганларни бу маърақада ўн беш-ўн олги мннг тахмин қилур эдук. Сўнгра Ограға келғанда Ҳиндустон эли тақридин андоқ маълум бўлдим, қирқ-эллик минг киши бу маърақада ўлган экандур.

Ёғийни босиб тушира-тушира юрулди. Утруднн тушурган ума-роларни ва ўғлонларни олиб кела бошладилар. Сурук-сурук филларнинг филбонлари келтуруб, пешкаш қилдилар. Ёғийнинг ксйнича юруб, хосса тобиндин Қисмтой мирзони ва Бобочухрапи ва Бужка бошлиқларни, Иброҳимни чиққан хаёл қилиб, қувғунчи таъйин қил-укким, Ограға етгунча таъжил била бориб, иликлагайлар.

Иброҳимнинг ўрдусининг ичи била ўтуб, сароча ва уйларини сайр қилиб, бир қора сув ёқасиға туштук. Намози дигар бор эдмкнм, Тоҳир Табарий халифанинг қайин иниси Султол Иброҳимнинг ўлу гинц қалнн ўлуклар ичида таниб, бошини келтурди.

Ушбу кун-ўқ Қумоюп мирзони ва Хожа Калон на Муҳаммадий ва Шох Мансур барлос ва Юнус Алн ва Абдулло ва Вали Хозинни тайин қилдукким, жарида илдам юруб, Ограни иликлуб, хизонани забт қилғайлар.

Маҳди Хожани ва Муҳаммад Султон мирзо ва Одил Султон ва Султон Жунайд барлос ва Қутлукқадамни муқаррар қилдукким, партолдин айрилиб, илғаб, Дсхли кўрғоннға кириб, хизоналарни эхтиёт қилғайлар.

Тонгласи кўчуб, бир курух йўл келчб. оі маслаҳатиға Жўн² ёқа Ғиға туштук. Ора иккн кўнуб, ссшанба куми Шайх Низом авлиёнинг Мазорини тавоф қилиб, Дсхли тўғриси Жўн ёқасида тушулди. Ушбу чоҳоршанба оқшоми ўқ Дсхли кўрғонини сайр қилиб, кечаси анда

бўлуб, тонгласи панжшанба куни Хожа Қутбиддиннинг мазорини тавоф қилиб, Султон Гиёсиддин филбон ва Султон Алоуддин Хилжийнинг макбара ва иморатлари ва минорини ва ҳавзи хосни ва Султон Баҳлул ва Султон Искандарнинг мақобири ва боғотини сайр қилиб, ўрдаға тушуб, кемага кириб, арақ ичилди. Деҳлининг шикдорлиғини Вали Қизилға иноят қилиб, Дўстни Деҳли вилоятида девон қилиб, бўлгон хизоналарни муҳр қилиб, буларнинг уҳдаеиға қилдук.

Панжшанба куни андин кўчуб, Туғулқобод тўғриси Жўн еқасиға тушулди.

Одина куни ул юртда таваққуф қилдук. Мавлоно Маҳмуд ва Шайх Зайн, яна баъзи бориб, Деҳлида жумъа намози қилиб, менинг отимға хутба ўқуттилар. Фуқаро ва масокинға бир нора ярмоқ улашиб, ўрдуға келдилар.

Шанба куни ул юрттин кўчуб, кўч-баркўч Огра азимати қилилди. Мен бориб, Туғулқободни сайр қилиб, ўрдуға туштум.

Одина куни ражаб ойининг йигирма иккисида Огранинг маҳоллоти Сулаймон фармулийнинг манзилиға тушулди. Чун бу юрт хейли қўрғондин йироқ эди. Тонгласиға кўчуб, Жалолхон Жикҳатнинг иморатиға тушулди.

Қумоюнким, илгаррак келиб эди, қўрғондағилар узр айтиб, ҳиял қилибтурлар, булар ҳам элнинг бесарлиғини мулоҳаза қилиб, хизонаға дастандоз бўлмағайлар деб биз келгунча чиқар йўлларни эҳтиёт қилиб, ўлтурубтурлар.

Бикраможит қилдуким, Гувалёр рожаси эди, юз йилдин кўпраш Гувалёр вилоятида оталари салтанат қилиб эдилар. Искандар Гувалёрнн олур маслақатиға неча йил Оғрада ўлтурди. Сўнгра Иброҳим замонида Аъзам Ҳумоюн Сарвоний неча маҳал бажид урушти, охир сулҳ била олиб, Шамсободни анга берди. Бикраможит Султон Иброҳимни босқонда дўзаққа борди. Авлоди ва хайлхонаси Ограга келганда Бикраможитнинг хайлхонасининг қочар хаели бор экандурким, Қумоюн қўйгон кишилар кўп эҳтиёт мақомида бўлур, Ҳумоюн ҳам борғали қўймас. Ўз ризолари била қалин жавоҳир ва жаров Ҳумоюнға пешкаш қилур. Бу жумладин бир ашҳар олмос эдиким, Султон Алоуддин келтурган экандур. Аидоқ машҳурдуркимл бир муқаййим³ мунинг қийматини тамоми бламнинг икки ярим кунлуқ харжи⁴ дебтур, ғолибо секкиз мисқолдур. Мен келганда Ҳумоюн менга пешкаш қилди, мен Ҳумоюнға-ўқ бағишладим.

Қўрғон ичидаги сипоҳилардин билғулук кишилардин бири Малик Дод Кароний эди, яна Малик Сурук, яна Фирузхон Мсвотий эди, бир нима ҳиял булардин зоҳир бўлди. Сиёсат қилиб йиборилди. Малик Дод Каронийни чиқариб, баъзи истидъолар қилибтурлар. Бора-кела бу сўзлар қарор топкунча тўрт-беш кун ўтти. Аларнинг муддаосидек иноят ва шафқат қилиб, жамиъ жиҳотларини ўзларига-ўқ маоф туттук. Иброҳимнинг отасиға етти

лаклик паргана нақд иноят бўлди. Бекларига ҳам ҳар қайсиға парганалар берилди. Иброҳимнинг отасини байрилари била чиқариб, Оградин бир курух сув қуйи юрт берилди,

Панжшанба куни ражаб ойиинг йигирма секкизида намози дигар Ограга кириб, Султон Иброҳимнинг манзилига тушулди. Тарих тўккуз юз ўндаким, Кобул вилояти мусаххар бўлди, ул тарихдин бу тарихқача ҳамиша Ҳиндустон ҳаваси қилилур эди. Гоҳи бекларнинг суст райлиғидин, гоҳи оға-ипининг ноҳампойли-ғидин Ҳиндустон юруши муяссар бўлмас эди. Охир мундоқ мавоне қолмади. Кичик-кирим бек ва бекоггин ҳеч ким хилофи мақсуд сўз айта олмади.

Тарих тўккуз юз йигирма бешида черик тортиб, Бажурни зўр била икки-уч керида олиб элини қатли ом қилиб, Беҳраға келдук. Толон ва торож қилмай. Беҳра элига моли омон солиб, нақд ва жинсдин тўрт лак шоҳруҳий олиб, черик элига навкар адади била улашиб, Кобулға мурожаат қилилди.

Ушбу тарихдин тўккуз юз ўттуз иккигача Ҳиндустонға, бажид юрушуб, етти-секкиз йилда беш навбат Ҳиндустонға черик торттук. Бешинчи навбат тснгри таоло ўз фазлу карами била Султон Иброҳимдек ғанимни маххур ва абтар илиб, Ҳиндустондек вале мамлакатни бизга муяссар ва мусаххар қилди.

Ҳазрати рисолат замонидин бу тарихқача ул юз подшоҳларндин уч киши Ҳиндустон вилоятиға мусаллит бўлуб, салтанат қилибтурлар; бир, Султон Маҳмуд Ғози ва авлоди Ҳиндуотон мамлакатада муддати мадид салтанат тахтиға ўлтурубтурлар. Иккинчи, Султон Шихобиддин Ғурий ва қуллари ва тавобеи кўп йиллар бу мамоликда подшоҳлик сурубтурлар. Учунчи мендурмен, вале менинг ишим ул подшоҳларнинг ишига ўхшамас: не учунким, Султон Маҳмуд Ҳиндустонниким мусаххар қилди, Хуросон тахти анинг тахти забтида эди ва Хоразм ва Дорулмурз оалотини анга муте ва муноқ эди. Самарқанд подшоҳи анинг зери дасти эди. Черики икки лак бўлмаса, худ бир лакта не сўз эди. Яна ғанимлари рожалар эди. Тамом Ҳиндустон бир подшоҳда эмас эди. Ҳар рожа бир вилоятга ўз бошича подшоҳлик қилур эди.

Яна султон Шихобиддин Ғурий агарчи Хуросон оалтанати анда эмас эди, оғаси Султон Ғиёсиддин Ғурийда эди, «Табақоти Носи-рий»да келтурубтурким, бир навбат бир лаку Йигирма минг баргуствондор била Ҳиндустонға черик тортибдур. Мунинг ғанимлари Ҳам рой ва рожалар эди. Тамом Ҳиндуотон бир кишида эмас эди. Аввал навбатким, Беҳраға келдук, минг беш юз, ниҳояти иккй минг киши бўлғай эдук. Бешинчи навбатким келиб, Султон Иброҳимни босиб, Ҳиндустон мамоликини фатҳ қилдим, ҳеч қачон Ҳиндустон юрушида мунча черик била келилмайдур эди. Навкар ва савдар ва чокар жамиъ черик била бўлғонлар ўн икки минг киши қаламға келди. Манга тааллуқ вилоёт Бадахшон ва Кундуз ва Кобул ва Қандаҳор эди, вале бу вилоятлардин муътаддун бих нафъэ йўқ эди,

балки баъзи вилоятлар еғийға ёвуқ воқе бўлгон учун, куллий мададлар қилмоқ лозим эди. Яна жамиъ Мовароуннаҳр вилоятлари ўзбак хавонин ва салотиннинг тасарруфида эди, юз мингга ёвуқ чериклари бор эди, қадимий душман эди. Яна Ҳиндустон мамлакати Бехрадин Баҳорғача афгон тасарруфида эди, подшоҳи Султон Иброҳим эди. Вилоят ҳисоби била беш лак черики бўлмоқ керак эди. Ул фурсатта юруб умароси муҳолафат мақомида эдилар. Ҳозир черикини бир лак ченарлар эди. Ўзининг ва умаросининг минг чоғлиқ фили бор дерлар эди. Бу ҳол ва бу кувват била таваккул қилиб, ўзбакдек юз минг қари ёғийни орқада кўюб, Султон Иброҳимдек қалин чериклик ва васе мулклик подшоҳ била рўбарў бўлдук. Таваккулимизга яраша тенгри таоло ранж ва машаққатимизни зое қилмай, мундоқ зўр ғанимни мағлуб қилиб, Ҳиндустондек кенг мамлакатни мафтўҳ айлади. Бу давлатни ўзумизнинг зўр ва қувватидин кўрмасбиз, балки тенгрининг маҳзи лутф ва шафқатидиндур ва бу саодатни ўзумизнинг саъй ва ҳимматидин билмасбиз, балки тенгрининг айни карам ва иноятидиндур.

Ҳиндустон мамолики васе ва пурмардум ва пурҳосил вилоят воқе бўлубтур. Шарқи ва жануби, балки ғарби ҳам Муҳит даресиға мунтаҳи бўлур. Шимоли бир тоғдурким, Ҳиндукуш ва Кофиристон ва Кашмир тоғлари била пайваस्तтур. Ғарби гаимоли Кобул ва Ғазни ва Қандаҳор воқе бўлубтур. Жамиъ Ҳиндустон вилоятининг пойтахти Декли эрмиш. Султон Шикобиддин Ғурийдин сўнг, Султон Фирузшоҳнинг охир ахдиғача аксар Ҳиндустон Деҳли салотинининг тахти забтида экандур.

Бу тарихдаким, мен Ҳиндустонни фатҳ қилдим, беш мусулмон подшоҳ ва икки кофир Ҳиндустонда салтанат қилурлар эди. Агарчи кичик-кирим рой ва рожа тоғ ва жангалда хейли бор эдилар, вале муътабар ва мустақил булар эдилар. Бир афгонлар эдиким, Деҳли пойтахти аларда эди. Бехрадин Баҳорғача қобиз эдилар. Афгонлардин бурун Жунпур Султон Ҳусайн Шарқийнинг қабзида эди. Бу жамоатни пурий дерлар. Буларнинг оталари Султон Фирузшоҳ ва ул салотиннинг олида саққо экандурлар. Фирузшоҳдин сўнг Жунпур мамлакатайға мусаллит бўлубтурлар. .

Деҳли Султон Алоуддиннинг илигида эди. Бу табақа сайидтур. Темурбек Деҳлини олғонда Деҳли ҳукуматиини буларнинг оталарига бериб, бориб эди. Султон Баҳлул Лудий афгон ва ўғли Султон Искандар Деҳли нойтахти била Жунпур пойтахтига қобиз бўлдилар. Ҳар икки пойтахт бир подшоҳнишин бўлди.

Иккинчи Гужаротта Султон Музаффар эди. Султон Иброҳим фатҳидин бир неча кун бурунроқ оламдин нақл қилди. Бисёр муташарре подшоҳ эди, толиби илмлиғи бор эрди, ҳадис мутолаа килур эрди, доим мусхаф китобат килур эрди. Бу табакани тонк дерлар. Буларнинг қам оталари Султон Фирузшоҳ ва ул сало-тинға шаробдор экадурлар. Фирузшоҳдин сўнг Гужарот вилоятига қобиз бўлубтурлар.

Учунчи Даканда Бахманийлар эди. Вале бу тарихта Дакан салотиниға ихтиёр ва иктидор қолмайдур эди. Тамом вилоятларни улуғ беклар иликляб эди. Бир нимаға эҳтиёж бўлса, беклардин тилар эди.

Тўртунчи Молва вилоятидаким, Мандов ҳам дерлар, Султон Махмуд эди. Бу табақани халжий дерлар. Муни Роно Санго кофир босиб, аксар вилоятиға қобиз бўлуб эди, бу ҳам заиф бўлуб эди. Буларнинг оталари Фирузшоҳнинг тарбияткардаларидин экандур. Андин сўнгра Молва вилоятиға қобиз бўлубтурлар.

Бешинчи Бангола вилоятида Нусратшоҳ эди. Отаси Банголада подшоҳ бўлуб эди. Сайид эди ва Султон Алоуддинға мулаққаб эди. Мунга салтанат мерос тегиб эди. Ажаб расмедур, Банголада салтанат мероси камроқ бўлур. Подшоҳининг бир муайян тахти бор. Умаро ва вузаро ва соҳиб манеабларнинг ҳар қайсининг бир муқаррарий ери бордур. Бангола эл қошида ул тахт ва ерлар муътабардур. Ҳар қайси ерда тобе ва муте навкар ва чокар ва жамъи муайян ва муқаррардур. Подшоҳининг насб ва азли хотири гиласа ҳар кимни-ким бировнинг ериға ўлтурғузди, ул ерга тобе ва муте навкар ва чокар тамом бу кишининг бўлур, балки подшоҳнинг тахтида ҳам бу хосияттур. Ҳар ким подшоҳини ўлтуруб, тахтға чиққунча фурсат топса, ул подшоҳ бўлур. Умаро ва вузаро ва синоҳи ва раият барча анга итоат ва инқиёд қилурлар. Бурунги подшоҳидек подшоҳ ва фармонраво билурлар. Баигола элининг сўзи будурким, биз тахти қалолхуридурбиз. Қар ким тахт устида бўлса, биз анга муте ва мунқоддурбиз. Нечукким, Нусратшоҳнинг отаси Султон Алоуддиндин бурун бир ҳабаший иодшоҳини ўлтуруб, тахтқа чикиб, муддате салтанат қилди. Ҳабашийни Султон Алоуддиндин сўнг, ирс тарийқи била ҳоло ўғли подшоҳ бўлубтур.

Яна Банголада бу расмдурким, ҳар кишиким подшоҳ бўлди, бурунги подшоҳларнинг хизоналарини сарф ва харж қилмоғлиқ куллий айб ва ордур. Ҳар ким подшоҳ бўлса, яна янги хизона йиғмоқ керак. Хизона жамъ қилмоғлиқ ул элнинг қошида фахр ва мубоҳоттур. Яна бир расм будурким, хизона ва пойгоҳ ва мулк салотинининг жамиъ маунотининг қадимдин муқаррар ва муайян танлари парганалар бордурким, ўзга ерга асло харж бўлмас.

Улуқ муътабар ва мусулмон ва қалин чериклик ва бисёр вилоятлиқ бу беш подшоҳ эдиким, мазкур бўлди.

Кофирлардин улуғроғи вилоят ва черик била Бижонгар рожасидур. Яна Роно Сангодурким, бу ёвуқларда ўзининг журъати ва қиличидин мунча улғайиб эди. Асли вилояти Четур эди, Мандов салотинининг еалтанати ҳалал топганда Мандовға тааллуқ қалий вилоятқа қобиз бўлди: Мисли, Ратанпур ва Сорангпур ва Бхилсон ва Чандирий.

Тарих гўккуз юз ўн тўртта тенгри таоло инояти била Чандет рийким, неча йил эди, дорулҳарб бўлуб эди. Медини-ров отлиқ Роно Сангонинг улуғ ва муъгабар кишиси тўрт-

беш минг кофир бпла анда эди. Бир-икки керида-зўрлаб олиб, кофирларни қатли ом қилнб, дорул-ислом қилдим, нечунким, шарҳи мазкур бўлғусидур.

Япа Ҳиндустоннинг атроф ва жавонибида ғалаба рой ва рожа-ур, баъзи мутиул-ислом, баъзи йироқлигинин ё ери берклигинин ислом нодшоҳлариға итоат қилмайдурлар.

Ҳиндустон аввалғи иқлимдин ва иккинчи иқлимдин ва учунчи илқимдиндур. Тўртунчи иқлимдин Ҳиндустонда йўқтур. Ғариб мамлакатё воқе бўлубтур. Бизнинг вилоятларға боқа ўзга оламедур. Тоғ ва дареси ва жангал ва саҳроси, мавозиё ва вилоётти ва ҳайвонот ва набототи, эли ва тили ва емғури ва ели борча ўзгача воқе бўлубтур. Кобул тавобен гармсерлар агарчи баъзи ишта Ҳиндустонға мушобақати бор, баъзида йўқ. Синд сувини ўтгач, ер ва сув ва йиғоч ва тош ва эл ва улус ва роҳ ва расм тамоми Ҳиндустон тарийкндадур. Шимолдағи тоғким, мазкур бўлди, Синд дарёсидин ўтгач, бу тоғда Кашмир тавобеи вилоятлардур. Лгарчи бу тарихда бу тоғдаги вилоятлар, мисли, Пакли ва Шақманг аксари Кашмирга итоат қилмас, вале бурун Кашмир доҳили экандур, Кашмирдин ўтгач, бу тоғда бениҳоят эл ва улус ва паргана ва вилоятлардур. Бангола ва балки муҳит ёқасиғача бу тоғда найваст халойикдур. Ҳиндустон элидин мунча таҳқиқ ва тафтиш қилилди, ҳеч ким бу тавоифдин таҳқиқ хабар айта олмади. Ушмунча дейдурларким, бу тоғ элини Кас дерлар. Хотирға еттиким. Ҳиндустон эли «шиш»ни «син» талаффуз қилур. Чуп бу тоғда муътабар шаҳр Кашмирдур, балки Кашмирдин ўзга бу тоғда япа шаҳре эшитилмайдур. Бу жиҳаттин бўла олурким. Кашмир демиш бўлғайлар.

Бу тоғ элидин матоъ нофа, мушк ва қўтоси баҳрий ва заъфарон ва сурб ва мисдур. Бу тоғни Ҳинд эли Саво лак парбат дерлар, кинд тили била «саво» — рубъ, «лак» — юз минг, «парбат» — тоғ, яъни рубъ ва юз минг тоғким, юз йигирма беш миңг тоғ бўлган. Бу тоғларда қор ўқсумас, Ҳиндустоннинг баъзи вилоятидин, мисли Лоҳур ва Сихринд ва Санбалдин бу тоғда қор оқариб кўрунур. Ушбу тоғ Кобулда Ҳиндукушқа мавсумдур. Кобулдин бу тоғ шарққа боқа борибтур. бир нима жанубқа мойил. Жануби тамом Ҳиндусто-ноттур. Бу тоғнинг ва бу иомаълум улусларнинг ким, «кас» дерлар, шимоли Тебат вилоятидур.

Бу тоғдин қалин дарё чиқиб. Ҳиндустоннинг ичи била оқар Сихринддин шимол сари боқа олти дарёким, Синд ва Баҳат ва Чоноб ва Ровий ва Биеҳ ва Сатлуж бўлғай ушбу тоғдин чиқиб, Мўлтон навоҳисида борча бир ерда қотилур, борча бир ерда қогилғонда ҳам Синд дерлар: Ғарб сари оқиб Татта вилоятининг ичи била ўтуб, Уммонға қотилур. Бу олти дарёдин ўзга дарёлар: Жўч ва Ганг ва Раҳаб ва Гўмти ва Гагар ва Сиру ва Гандак ва яна қалии дарелардурким, бори Ганг дарёсига қотилиб, Ганг-ўқ атанур. Шарқ сари оқиб, Бангола вилоятининг ораси била ўтуб, муҳитқа тўқулур. Борининг манбаи ушбу саво лак парбаттур. Яна баъзи дарёлардурким, Ҳиндустон тоғларидан чиқар, мисли, Чанбал ва

Банос ва Битви ва Сун, бу тоғларда қор асло бўлмас, алар ҳам Гаиг дарёси-га қотилур.

Ҳиндустонда ҳам тоғлар бордур. Ул жумладин бир тоғе тушуб тур, шимолдин жанубқа боқа бориштур. Бу тоғнинг ибтидоси Дехли вилоятида Фирузшоҳнинг Жаҳоннамо отлик иморатдиндурким, иарчағина тошлиқ тоғнинг устида воқе бўлубтур. Мундин ўтгач, Дехли навоҳисида парча-парча, кичикрак-кичикрак, анда-мунда тошлиқ тоққиналар пайдо бўлибтур. Мевот вилоятига ета бу тоғлар улуғроқ бўлур, Мевотдин ўтуб, Биена вилоятига борур, Секри ва Бори ва Дулпурнинг тоғлари ҳам ушбу тута тоғлардиндур, агар-чи пайваст эмас. Гувалёрнингким, Колпур дерлар, тоғлари ушбу тоғнинг шуъбаларидиндур. Рантанбур ва Четур ва Мандов ва Чан-дирий тоғлари ҳам ушбу тоғ рағларидиндур. Баъзи ерларда етти-секкиз курух мунқатиъ бўлубтур. Бу тоғлар паст-паст ва дурушт ва тошлиқ ва жангаллиқ тоғлардур. Бу тоғларда қор асло ёғмас.

Ҳиндустонда баъзи дарёларнинг манбаи бу тоғлардур. Ҳиндустоннинг аксари вилояти туз ерда воқе бўлубтур. Мунча шаҳрлар ва мунча вилоятларким бор, ҳеч ерда оқар сув йўктур. Оқар суви дарёлардур, баъзи ерларда қора сувлардур.

Баъзи шаҳрларнингким, ариқ қозиб, сув чиқарур қобнлиятк ҳам бор, сув чиқормайдурлар. Бу неча жиҳаттин бўла олур: бир буким, зироат ва боғотиға асло сув эҳтиёж эмас, ҳарифий мақсули худ пашкол ёмғури била бўладур. Бу ғарибтурким, рабийй мақсулиға агар ёмғур бўлмаса ҳам бўладур. Дарахтларнинг ниҳолиға бир-икки йил сувни ташиб ё чарх била ё далв била сув берадурлар, андин сўнг асло бермак эҳтиёж эмас. Баъзи сабзиларға сув берадурлар. Лоҳур ва Диболпур ва Сихринд ва ул навоҳида чарх била сув берадурлар.

Икки узун ипни чоҳнинг қаддича ҳалқа қилибтурлар, икки ипиинг орасиға йиғочлар боғлаб, кўзаларни йиғочларға беркитибтурлар. Бу кўзаларни беркитган ипни чоқ устидаги чархга со-либтурлар. Бу чархнинг тийрининг яна бир бошида яна бир чарх қилибтурлар, бу чархнинг қошида яна бир чарх қилибтурларким, ўқи тик турубтур, ўй бу чархни эвургач, парралари иккинчи чархнинг парралариға кириб, ул кўзалик чарх вврулур. Сув тўкулур ерда иов қўюбтурлар, новдин хар қаён сув элтарлар.

Яна Огра ва Чандувор ва Биёна ва бу навоҳида далв била сув берурлар, Бу машаққатлиқтур ва мурдорлиғч ҳам бор. Чоҳ ёқасида айри йиғочни беркитиб, айрининг орасида ғалтак тартиб қилибтурлар. Узун арғамчиға улуг далвни боғлаб, бу ғалтак устиға солибтурлар. Арғамчннинг бир учини ўйға боғлабтурлар, Бир киши ўйни ҳайдамоқ керак, бир киши далв сувин тўкмак керак. Ҳар қатла ўй тортиб, далвни чиқориб ёнар мақалда ул арғамчч ўйнинг йўлиғаким, ўй сийдук ва тезаги била мулавваодур, тегиб, яна чокқа тушар. Баъзи зироатларға еув эҳтиёж бўлса, кўза била эр ва хотун сув ташиб суғорадурлар.

Ҳиндустоннинг шаҳрларч ва вилоятлари асру бесафодур. Бори шаҳрлари ва борн ерлари бир вазълик, боғотиға том бўлмас. Аксар ерлари туб-туз шжо бўлубтур. Баъзи дарёларшиг ва рудларнинг ёқаси пашкол ёпшлари жихатидин обканлар бўлубтурким, ҳар ердин убур ва мурур мутааззирдур. Тузларида баъзи ерларда тиконлик дарахт жангали бордурким, парганаларнинг эли бу жангалларда қузғадаб мутамарридлик қилиб, мол бермаслар.

Ҳиндустонда оқар сув дарёлардин ўзга камдур. Аҳёнан баъзи ерда қора сувлар бор, Ушмунча шаҳр ва вилоят чоҳ суви била ё ҳавз суви билаким, пашкол ёмғуридин йиғилмиш бўлғай. маишат қилурлар.

Ҳиндустонда мавозиё ва кентларнинг, балки гаакрларииви бузулмоқ ва тузалмаги бир замонда бўладур. Ушмундоқ улук шаҳрларким, Йиллар анда мутаваггиндурлар, агар қочарлари бўл-са, бир кунда-бир ярим кунда андоқ қочарларким, осор ва аломатя ларн қолмайдур. Агар тузалмакка юз қўйсалар, ариқ қозмоғи ва банд боғламоғи эҳтиёж эмас. Экинлари тамом лалимийдур. Злнга худ ииҳоят йўқтур, жамиё йиғилдилар, бир ҳавз ясадилар, ё чоҳ қозидилар. Уй ясамоқ ё том қўпармоқ худ йўқтур. Хас бж;ёр ва дарахт бешумор, чирилар қилдилар, филҳол кент ё шаҳр бўлди.

Ҳайвонотким, Ҳиндустон махсусидур, вуҳушдин бпр филдурким, Ҳиндустоний «хотий» дерким, Колпи вполятишшг сарқадларида бўлур. Андин юққори шарқ сари боқа борғон сарч саҳроий фил қўпрак бўлур. Ул орадин фил тутуб келтурурлар. Карра ва Моникпурдин ўттуз қирқ мавзиёнинг иши фил тутмоқдур. Дсвонға фил-ўк жавоб берурлар. Фил азимул-жусса ва зийрак жонивордуря Қар не десалар билур ва ҳар не буюрсалар қилур. Баҳоси улук! луғиға ярашадур, қарилаб сотарлар. Ҳар неча улукроқ — баҳоси қўпроқ. Андоқ ривоят қилдиларким, баъзи жазоирда ўн қари фил бўлур эрмиш. Бу орада худ тўрт-беш қаридин икизрак қўрулмади. Филнинг емак ва ичмаги тамом хартуми биладур, хартуми бўлмаса тирилмас. Хартумнинг икки ёнида юққориғи энгагида иккч улуиЯ тиши бор. томға ва Йиғочқа ушбу тишларини қўюб, зўрлаб йиқитур. Урушмоқ ва ҳар зўр ишларким бўлса, ушбу тишлар бчла қилур. Ож бу тишларни дерлар. Бу тишларнинг ҳинд элининг қошида хойли қадри бор. Филнинг туки йўқтур. Ҳиндустон элининг қошида филнинг бисер эътибори бор. Черикларида ҳар фавжким бор, албатта, бир неча фил ҳамроҳдур. Филнинг баъзи яхши ҳайсиятлари бор: улук сувлардин ва тунд ва теа сувлардин қалин юк қўтариб, осон ўтадур. Яна тўрт-беш юз киши тортар қазон аробасшш уч-тўрт фил осон тортиб борадур, вале бўғузи хейли улуктур, икки қатор теваинг бўғузини бир фил ер.

Яна қарқдур: бу ҳам улуғ жониворедур, захомати уч говмишча бўлғай. Ул сўзким, ул вилоятларда машҳурдурким, қарқ филни шох била қўтарур эмиш, ғолибо галагтур. Бир

шохи бор, бурнининг устида, узунлиги бир қаришдин кўпрак, икки қариш худ кўрулмачдур. Бир улук шохидин бир обхўра кишти бўлди, яна бир нард нинг тоси бўлди, яна учтўрг эллик ҳам шояд ортти экин. Териси бисёр қалин бўлур. Қаттиқ ёй била бағалкушо ва хўб тўлтуруб, урсалар, яхши кирса, тўрг эллик кирар. Дерларким, пўстининг баъзи ерларидин ўқ хейли ўтар эрмиш. Икки қўлининг қошидин ва икки бутининг қошидин тихи тушубтур. Йирокдин ёнуғ ёйқон-дек кўрунур. Ўзга қайвоноттин отқа мушобахатп кўпрактур. Нечукким, отнинг улук қорни бўлмас, мунннг ҳам улук қорни йўктур, нечукким. отнинг ошук ўрнида парча сўнгаги бўлур, мунинг ҳам ошук ўричда чарча сўнгаги бор: нечукким отнинг илгида кўмук бўлур, мунинг ҳам илгида кўмук бор. Бу филдин даррандароқтур. Нале онча муте ва мунқод бўлмас, Паршовар ва Ҳашангарнинг жангалларида қалин бўлур. Яна Синд суви била Бехра вилоятининг орасидаги жангалларда ҳам бўлур. Яна Ҳиндустонда Сару дарёсининг ёқасида қалин бўлур. Аксар Ҳиндустон юрушларида Паршовар, Ҳашаиғар жангалларида карк ўлтурулур эди. Тавр шохлар урар. Бу овларда ғалаба кшпиип ва отнн гаох урубтур. Бир овда Мақсуд отлиқ чухранинг отини шохи била бчр цайза бўйи таш-лади. Бу жиҳаттин Мақсуд каркка мулаққаб бўлди.

Яна саҳройи говмишидир. Бу говмигадин хейли улуғроқдур, Шохи бу говмишнинг шохидек кейинга боқа ётуқ эмастур. Бу маҳкам музир ва дарранда жонивордур. Ҳиндустонда Сару дарг сининг ёқасида ҳам қалин бўлур.

Яна нидаговдур, баландлиги отча бўлғай, отдин бир ннма инич-карактур. Эркаги кўктур. Бу жиҳаттин ғолнбо нилагов дерлар. Икки киччкрак гаохч бор. Бўғзида бир қаришдин узунроқ туки оордур. Баҳрий кўтосқа мушобахати бор. Тувоғи ўйнинг туврғидек айридур. Модасининг ранги бўту-маралнинг ранғидекдур. Шохн ҳам иўктур. Бўғзидаги туки ҳам иўктур. Эркагига боқа тупчок вазъдур.

Яна кўтахпойдур. Улуклуғиок, кийнкча бўлғай, Мунинг икки қўли ва икки бути қисқароқдур. Ву жнқаттин кўтахпой дерлар. Мунгузи бўғу мунгузидек шохчалиқдур, вале кичикрактур. Ҳар йил, бўғудек. бу ҳам мунгуз солур. Югурушда забунроқдур. Бу жиҳатдин жачгалдин чиқмас.

Яна бир жайраннинг эркаги ҳуна йўсунлуқ кийикдур. Орқаси Қора, туки оқ. қунанинг шохидин муинг шохи узунроқтур ва наришонроқтур. Ҳиндустоний «ғалаҳра» дер. Аслда «голоҳран» экандур, яъни қора кийик, тахфиф қилиб, «ғалаҳра» дебтурлар. Модаси оқдур, Ушбу галаҳра била кийик тутарлар: бу галаҳранинг шохига тузоқнинг ҳалқасини беркитурлар. Оёғига тўпукдин улуғроқ тошни овизон боғларлар, яъни кийик элтғондин сўнг йирок кетарига моне бўлғай. Андин сўнг ёзи галаҳраси кўруб. муқобаласида қўя берурлар. Бу кийик урушқа ғариб ҳарисдур, филҳол урушга кирур, шох урушуб, сусуб-сусуб илгари кейин борурда-келўрда ул кийикнинг шохи бу кийикнипг шохига беркитгап тузоққа кирар.

Ул қочмоққа майл қилса, ром кийик қочмас, ғолибо оёғига боғлағои тош моне бўлур. Бу навъ била қалин кийик тутарлар. Тутқондин сўнг ром қилурлар. Яна кийикларни тутмоққа ром қилурлар. Яна бу ром кийикларни ҳам уйда урушға солурлар. Яхши урушур.

Яна Ҳиндустоннинг тоғ доманаларида кичикрак кийик бўлур. Арқар ғалчанииг бир йиллик тўқлисица улуғлуғи бўлғай.

Яна биргина ўйдур, кичиккина ўйдур. Ул ерларнинг улук қўчқорича бўлғай. Гўшти бисёр гомшоқ ва лазиздур.

Яна маймундур. Ҳиндустоний «бондар» дер. Бу қам нурапвоъ бўлур. Бир навъи улдурким, ул вилоятларға элтарлар. Лўлилар уюн ўргатурлар. Дараи Нур тоғларида Қўҳи Сафиднинг жар навоҳисидағи доманаларида ва андин қуйи тамом Ҳиндустонотта бўлур. Булардин юққори бўлмас. Туки сариқ ва юзи оқдур, қуйруғи хейли узун эмастур.

Яна бир навъ маймун бўлур. Бажур ва Савод ва ул навоҳиларда кўрулмайдур. Ул вилоятларға элтар маймунлардин хейли улукроқдур. Қуйруғи ҳам бисёр узундур. Туки оқроқтур. Юзи қоп-қо-радур. Бу навъ маймун Ҳиндустоннинг тоғларида ва жангалларида бўладур. Ул вилоятларда йўқтур.

Яна бир навъ маймун бўладур, юзи ва туки ва бори узви қоп-қорадур.

Яна нулдур, кншидин жузвий кичикрак бўлғай. Йиғочқа чиқар. Баъзи муш хурмо қам дерлар. Муни муборак тутарлар.

Яна бир сичқондурким, килохирий дерлар. Бу ҳамиша дарахтларда-ўқ бўлур. Дарахтларнинг устнда юққори-қўйи ажаб чусту часпон югурур.

Туюрдин: бир товuedур. Пурранг ва пурзеб жониворедур-Андоми ранг ва зебича эмас. Жусеада турнача бўлғай. турнача баланд эмастур. Нарининг ва модасининг бошида йигирма-ўттузлар бордур, икки-уч эллик баландлиғи бўлғай. Модасининг яна зеб ва ранги йўқтур. Нарининг бошида товқи савсанийдир, бўйни хушранг кўктур. Бўннидин қуйи орқаси сариқ тутагий ва кўк ва бинафша ранглар била мунаққаш воқе бўлубтур. Орқасидағи гуллари кичикрак-кичикрак гуллардур. Орқасидин қуйирок ушбу ранглар била мунаққаш улуг-улуг гуллар қуйруғининг учиғача бордур. Баъзи товусларнинг қуйруғи бирар қулоч бўлур ва гуллуқ парларининг остида қисқароқ, ўзга қушларнинг қуйруғидек, қуйруғи ҳам бордур. Бу расмий қуйруғи ва қанотлари қизилдур. Бажур ва Саводда ва андин қуйи бўлур. Андин гоққори Кунар ва Ламғо лот ва ҳеч ерда бўлмас. Учмоқта қирғовулдин ҳам ожизроқдур. Бир-икки қатладин ортуқ уча олмас. Учмоқта забун жиҳатидин ётоғда бўлур ё жангалда. Бу ажабтурким, товус бўлур жангал-дарда шағол кўп бўлур. Бир қулоч қуйруғи била жангалдин жангалға юрур, шағолдин нечук мутазаррир бўлмас экан. Ҳиндустоний «мўр» дер. **Имом Абуханифа** мазҳабида ҳалолдур.

Гўшти холи аз маза эмас , дуррож гўштига ўхшар, вале тева этидек кароҳати табъ била ейиладур.

Яна тўтидур. Бу ҳам Бажур ва андин куйиғи вилоятларда бўлур. Ёзлар тут пишиғида Нингнахор ва Ламғонотқа келур. Ўзга вақтларда бўлмас. Тўти турлук-турлук бўладур . Бир навъи ул-дурким, ул вилоятларга элтарлар, суҳангўй қилурлар.

Яна бир навъи бу тўтидин кичикрак бўлур. Муни ҳам суҳангўй қилурлар. Бу жинсни жангалий дерлар. Бу жинс Бажур ва Савод ва ул навоҳида бисёр бўлур. Ул мартабадаким, беш минг-олти минг бир хил учар. Бу тўти била ул тўти орасида жуссада тафовуттур. Ранглари худ бирдек-ўқтур.

Яна бир навъ тўти бўлур. Бу жангалий тўтидин хануз кичикрак, боши қип-қизил, қанотларининг усти ҳам қизил бўлур. Қуйруғи-нинг учи икки элликча ер оқ бўлур. Ушбу жинсининг баъзисининг боши савсаний бўлур. Бу жино суҳангўй бўлмас. Муни Кашмир тўтиси дерлар.

Яна бир навъ тўти бўлур. Жангалий тўтидек кичикрак бўлур. Тумгауғи қора, бўйнида улук қора тавқи бор, қанотларининг усти қизил, яхши сўз ўрганур. Хаёл қилур эдукким, тўти ва шорак ҳарне ўргатсалар айтур, ўз бошича маъни тахайюл қилиб, талаффуз қила Олмас. Бу фурсатта Абулкосим жалойирким, яқин мулозимларим-диндур, ажаб нима ривоят қилди: ушбу жинс тўтининг қафаси ёпук экандур, тўти айтибтурким, «Рўйи маро во кун ки дамгир шудам». Яна бир навбат кўтарган қаҳорлар дам олғали ўлтурғонда раҳгузар эл ўтуб борадурлар экандур, тўти дебтурким: «Мардум рафтанд, шумоён намеравед?» вал-ухдату аларровий⁶. Бовужуд киши ўз қулоғи била эшитмагунча инонса бўлмас.

Яна бир навъ тўти бўлур, хушранг қип-қизил. Яна баъзи ранглари ҳам бор. Мушаххас хотирда қолмағон учун магаруҳ битил-мади. Қизил, бисёр хугаранг ва хушшакл тўтидур, суҳангўй ҳам қилурлар эмиш. Айби будурким, чинни синиғини мис табаққа тортқондек кўп нохуш ва тез уни бор.

Яна бир шоракдур. Бу Ламғонотта бисёрдур. Андин куйи тамом Ҳиндустонотта кўп бўлур. Бу ҳам турлук-турлук бўладур. Бир навъи будурким. Ламғонотта кўитур, боши қора, қанотлари ола, жуссаси чуғурчукдин бир нима улук ва қабороқтур. Сўз ўргатурлар. Бир навъини мийно дерлар. Банголадин келтурурлар. Якранг қорадур, жуссаси бу шоракдин хейли улукдур, тумшуғи ва оёғи сарикдур, икки қулоғида сарик пўетлари бор, солиниб турадур. Мунинг баднамолиғи бор. Суҳангўй қилурлар, яхши айтур ва фасих айтур.

Яна бир навъ шорак бўлур. Бурун мазкур бўлғон гаорақдин иничкарақтур. Кўзларининг гирди қизил бўлур. Бу жинс суҳангўй бўлмас, «вин шорак» дерлар.

Яна бу фурсатдаким, Ганг сувиға кўнрук боғлаб ўтуб, муҳолифларни кочурдук.

Лакнурда ва навохисида бир навъ шорак кўрулдиким, кўкси оқ, боши ола, елкаси қора, каргиз кўрулмайдур эди. Бу жинс ғолибо сўз ўрганмас.

Яна лўчадур, бу қушни букаламун ҳам дерлар. Бошидин қуйруғигача беш-олти мухталиф ранги бор, кабутарнинг бўйнидек барроқдур. Улуқлуғи кабки дарийча бўлғай, ғолибо Ҳиндустон кабки дарийсидур. Нечукким, кабки дарий тоғларшиг қулларида юрур, бу ҳам тоғ қулларида юрур. Кобул вилоятларидип Нижров тоғларида ва андин қуйиғи тоғларда бўлур. Андин юққори бўлмас. Ул эл ажаб нима ривоят қилдилар: қиш бўлғоч, тоғ доманалариға тушар, агар учурсаларким, узум богадин ўтса, яна асло учолмас, тутарлар. Маъкулуллаҳмдур, бисёр лазиз эти бордур.

Яна бир дуррождур. Бу Ҳиндустон махсуси эмастур. Гармсео вилоятларда бўлур, вале баъзи жинси Ҳиндустондин ўзга ерда бўлмас учун, муни тақриб била зикр қилдим. Дуррожнинг жуссаси какликча бўлғай. Нарининг орқаси қирғовулнинг модаеи рангидекдур, бўғзи ва кўкси қорадур, оқ-оқ туклари бордур, икки кўзининг икки ёнида қизил хатте тушубтур, товре қичқурурким: «Шир дорам шакарак» анинг унидин масмуъ бўлур, «шир»ни қитдек айтадур, «дорам шакарак» худ дуруст муталаффиз бўладур. Астробод дуррожлари «бот мени туттилар» деб қичқирур эмиш. Арабистон ва ул навоҳининг дуррожи «Бишшукри тадумун-нааум» деб чорлар эмиш. Модаси қирғовулниш юзларидек рангликдур. Нижровдин қуйи бўлур.

Яна бир дуррож жинси бир қушдур, «канжал» дерлар. Жуссасм дуррожча-ўқ бўлғай, уни какликнинг, унига хейли ўхшар, вале мунинг уни кўп тездур. Нар била модасининг ранги орасида тавофут камдур. Паршовар ва Хашанғар вилоятида ва андин қуйиғи вилоятларда бўлур, андин юққори бўлмас.

Яна пул-пакордур, улуқлуғи кабки дарийча бўлғай. уй товуғи андомликдур, ранги қам мокиён рангликдур, томоғидии қуйи кўкси-гача хушранг кип-қизилдур. Пул-пакор Ҳиндустон тоғларида бўлур.

Яна саҳройи товукдур. Уй товуғи била бу товукнинг орасида фарқ будурким, бу саҳройи товук қирғовулдек учар, яна уй товуғидек ҳар ранг-ҳар ранг бўлмас. Бу товук Бажур тоғларида ва андин қуйиғи тоғларда бўлур. Бажурдин юққори бўлмас.

Яна чалсийдур. Жуссада пул-пакордектур, пул-пакор мунын хушрангрокдур. Бажур тоғларида бўлур.

Яна шомдур. Улуқлуғи уй товуғича бўлғай. Ғайри мукаррар ранглари бор. Бу қам Бажур тоғларида бўлур.

Яна бўданадур. Агарчи бўдана Ҳиндустон махсуси эмасдур, вале тўрт-беш жинс бўданадурким, Ҳиндустон махсусидур. Бир бўданадурким, бизнинг вилоятларға борур бўданадин улуқроқдур. Яна бир бўданадурким. ул вилоятқа борур бўданалардин қисқа-

рокдур, канот-қуйруғининг қизилроқ ранги бор. Бу жинс бўдана чирдек хайл-хайл учадур. Яна бир бўданадурким, ул вилоятларға борур бўданадин кичикрак, бўғзи била кўксида қораси кўпрак бўлур. Яна бир бўданадур. Бу бўдана Кобулға оз-оз борур. Кичикки на бўданадур, қорчадин бир нима улукроқ бўлғай, Кобулда «куро-ту» дерлар.

Яна бир харчалдур, улуғлиғи туғдоқча бўлғай. Ғолибо, Ҳиндустон туғдоғидур. Гўшти бисёр лаззатлиқдур. Баъзи қушнинг бут эти яхши бўлур, баъзининг кўксига эти яхши бўлур: харчалнинг бори эти лаззатлик ва хўбдур.

Яна чарздур. Туғдоридин жуссаси бир нима кичикракдур. Нарининг орқаси туғдоридектур, кўкси қорадур. Модаси якрангдур. Чарзнинг гўшти ҳам бисёр лазиздур. Нечукким, харчалнинг туғдоққа мушобаҳати бор, чарзнинг ҳам туғдориға мушобаҳати бор.

Яна Ҳиндустон бағриқаросидур, ул бағриқародин кичикрак ва иничкарактур. Бағрининг қораси ҳам камдур. Уни ҳам андин иничкарактур.

Яна қушлардурким, сувда ва сув ёқаларида бўлур: ул жумладин: бир дингдур, улук жуссалик жонивордур, ҳар қаноти бир Қулоч бордур. Бошининг ва бўйнининг туки йўқтур. Бўғзида харигадек бир нима солиниб турубтур. Орқаси қора, кўкси оқдур. Аҳёнан Кобулға борур. Бир йил Кобулда динг тутуб келтуруб эдилар, яхши ром бўлуб эди. Гўштни ташлаб берсалар ҳарғиз Хато қилмас эди, тумшуғи била олур эди. Бир қатла бир шаш наъл кафшни ютуб эди. Яна бир навбат бир бутун товукни қанотлари ва натлари била дуруст ютти.

Яна бири сорасдур. Ҳиндустонда бўлғон турклар теватурна дейдурлар. Бу бир нима дингдии кичикрак бўлғай, бўйи дингдин баландроқдур, боши кип-қизилдур. Муни уйда сахлайдурлар, яхши ром бўладур.

Яна маниқдур. Бўйи сорасқа ёвушур. Журсаси кичикрактур Лаклакдин хейли улукдур, лаклакка мушобаҳати бор, тумшуғи лаклакнинг тумшуғидин узунроқдур. Тумшуғи қорадур, боши савсаний, бўйни оқ, қаноти оладур, жарка қанотларининг учлари ва тублари оқдур, ўртаси қорадур.

Яна бир лаклакдур. Бўйни оқдур, боши ва жамиъ аъзоси қорадур. Ул вилоятларға борур лаклакдин кичикракдур. Бу лаклакни Ҳиндустоний якранг дер. Яна бир лаклакдур — ранги ва ваъзи тамом ул вилоятларға борур лаклаклардектур. Ғоятага, тумшуғи қорароқтур. Ул лаклакдин хейли кичикдур.

Яна бир қушдур, укор била лаклакка мушобаҳати бор. Укордир тумшуғи улукроқ ва узунроқдур, жуссаси лаклакдин кичикрактур.

Яна бир улур бўзакдур. Улуғлуғи сорча бўлғай. Икки қанотининг орқаси оқдур. Баланд уни бордур.

Яна бир, боши ва тумшуғи қора оқ бўзакдур. Ул вилоятқа борура бўзакдин хейли улукдур. Ҳиндустон бўзакидин кичикракдур.

Яна бир ўдактур, гармпой дерлар, сўна бурчиндин улуғрокдур, нари ва модаси бир рангдур. Ҳашанғарда дойим бўлур, гоҳи Лам-ғонотқа ҳам борур. Гўшти хейли лазиздур.

Яна бир ўрдактур, шаҳмурғ дерлар, қоздин жузвий кичикрак бўлғай, тумшуғининг устида баландлиғи бор, кўкси окдур, орқаси қорадур. Гўшти мазаликдур.

Яна бир зумаждур, улуғлуғи бўркча бўлғай. Қора рангликдуш

Яна бир сор бўладур орқаси ва қуйруғи қизил,

Яна Ҳиндустоннинг олақарғасидур, ул вилоятнинг олақарғаси-дин кичикрак ва иничкаракдур. Бўйнида жузвий оқи бордур.

Яна бир қушдур қарға била аккаға мушобаҳати бор. Ламғонотта мурғи жангал дерлар. Боши ва кўкси қора, қанотлари ва қуйруғи қизилроқ, кўзлари кип-қизил. Учмоқта ожиз учун жангалдин чиқмас. Бу жиҳатдин мурғи жангал дерлар.

Яна бир улуғ шаппарадур, чамағдар дерлар. Улуқлуғи япалоқча бўлғай. Боши итнинг кучугининг бошига ўхшар. Дарахтқаким, кўнар хаёли қиладур, бир шохни тутиб, сарнигун бўлуб турадур. Ғаробати бордур.

Яна бир Ҳиндустон аккасидур, мато дерлар. Аккадин жузвии кичикрак бўлғай. Акка оқ-оладур, мато малла оладур.

Яна бир қушкинадур, улуклуғи сондуғочча бўлғай. хушранг қизилдур, қанотларида озроқча қоралари бордур.

Яна бир қарчадур, қорлуғоч йўсунлукдур, қорлуғочдин хейли улукдур, якранг қоп-қорадур.

Яна бир қуйилдур, узунлуғи зоғча бўлғай, зоғчадин хейли иничкаракдур. Тавре ўкур. Ҳиндустон булбули бу омиш. Ҳиндустон эли қошида булбулча ҳурмати бордур. Қалин дарахтлик боғларда бўладур.

Яна бир қушдур шакроқ йўсунлукдур. Йиғочларға ёпугаиб юрур, улуклуғи шакроқча бўлғай. Тўтидек сабз рангликдур.

С у в ҳ а й в о н о т и : бир шери обийдур. қора сувларда бўладур, калсға мушобаҳати бор. Дерларким, кишинн ва балки говмиш-ни олур эмиш.

Яна сепсордур, бу ҳам калс вазъликдур. Тамом Ҳиндустон дарёларида бордур. Тутуб келтуруб эдилар, узунлуғи тўрт-беш қари ёвушар эди. Йўғонлиғи қўйча бўлғай. Мундин улуғрок қам бўлур эмиш. Ярим қаридин узунрок тумшуғи бор. юққориғи тум-шуғи ва қуйиғн тумшуғида иничка-иничка қатор кичик тишлари бор. Сув ёқаларида чикиб ётадур.

Яна ҳуки обийдур, бу ҳам тамом Ҳиндустон дарёларида бўлур. Сувдан баякбор чиқар,

боши кўрунур-кўрунмас яна сувға чўмар, қуйруғи кўрунуб қолур. Мунинг тумшуғи ҳам сесор тумшуғидек узундур ва ушок қатор тишлари бордур. Ўзга боши ва танаси балиқдектур, сувда ўйнар вақт мушук йўсунлук кўрунадур. Сару сувидағи хуки обийлар ўйнар маҳалда сувдин дуруст чиқадур. Бу балиқдек сувдин ташқари ҳаргиз чикмас.

Яна карёлдур, бу улук бўлур эмиш. Сару даресида черик элидин хейли киши кўрдилар. Бу кишини олур эмиш. Сару ёқасида эканда бир-иккн додакни олибтур. Ғозипур била Банорас орасида ўрду элидин уч-тўрт кишини олди. Ушбу навоҳида мен ҳам карёлни йироктин кўрдум, ўбдон мушаххас кўрулмади.

Яна какка балиқдур. Икки қулоғининг тўғриси икки сўнгак чиқибтур, узунлиғи уч эллик бўлғай. Ёгонда бу икки сўнгакни тсбратадур. Ғариб тавр ун ксладур. Ғолибо ул уни жиҳатидин какка дебтурлар.

Ҳиндустон балиқларининг гўшти лазиз бўлур эди ва қилтиғи бўлмас. Ажаб чуст балиқдурлар. Бир қатла бир сувнинг икки тарафидин тўр солиб келдилар, тўрнинг бир тарафи сувдин ярим қаридин кўдрак юққори эди, балиқларнинг кўпраги тўрдин бир қари юққорроқ сачраб ўттилар.

Яна Ҳиндустоннинг баъзи сувларида ушок балиқлар бор, бир қаттиқ ун ё товуш бўлса баякбор сачраб, сувдин бир қари-бир ярим қари баланд чиқадурлар.

Яна Ҳиндустон бақалари, агарчи ўшал бақалардектур, валс бу бақалар сувнинг гозида етти-секкиз қари югурадурлар.

Н а б о т о т к и м , Ҳиндустон махсусидур, бир анбадур. Аксар Ҳиндустон эли «бе» ни беҳаракат талаффуз қилурлар, ёмон муталаффиз бўлур учун баъзи «нағзак» дебтурлар, нечукким, Хожа Хисрав дебтур:

Нағзаки мо нағз куни бўстон,

Нағзтарин меваи Ҳиндустон.

Яхшиси яхши бўладур, ғалаба еса бўладур, вале яхшиси кам бўладур. Аксар хом узадурлар, уйда пишадур, хоми хўб ош қатиғи бўладур. Ғўрасининг мураббоси ҳам хўб бўладур. Филвоқс Ҳиндустоннинг яхши меваси будур. Дарахти бисёр болида бўладур. Баъзи эл анбани андок таъриф қилиб эдиларким, қовундин ўзга жамиъ мевага таржих қилиб эдилар. Эл таъриф қилгонча худ эмастур. Кордий шафтолуға шабоҳати бор. Пашкол вақтида пишадур. Икки навъ ейилур: бири, сиқиб, пўла қилиб, терисини тешиб, сўруб сувини ичарлар, нна бир шафтолуи кордийдек терисини аритиб ерлар. Барги шафтолу баргига андаке ўхшар, танаси баднамо ва бад андомдур. Бангола ва Гужаротта яхши бўлур эмиш.

Яна кайладур, араб мавз дер. Дарахти хейли баланд эмас, балки дарахт деб ҳам

бўлмас. Гиёҳ била дарахт дсб ҳам бўлмас. Гиёҳ била дарахт орасида бир нимадур. Барги амон қаронинг баргига мушобихдур, вале кайланинг баргининг узунлуғи икки қари бўлур, яссилиғи бир қариға ёвушур, ўртасида юракдек бир шох чиқар, ғунчаси бу шохда бўлур ва улук ғунчаси қўй юраги вазълик-дур, ғунчасининг ҳар барги очилғоч, баргининг тубида қатор олти-етти гули бўлур, бу қатор гуллар кайла бўлур. Ушбу юракдек шох узоғон сойи ул улук ғунчанинг барглари очилиб, қатор кайла гуллари зоҳир бўлур. Ҳар кайла дарахти бир қатла-ўқ бар берур эмиш. Кайланинг икки латофати бор: бир улким, териси осон сўюлур. Яна бир улким, ҳеч донаеи ва жирми бўлмас, бодинжондин бир нима узунроқ ва иничкаракдур, хейли чучук эмас. Бангола кайлалари бисёр чучук бўлур эмиш. Хейли хушнамо дарахти бор, ясси-ясси хушранг сабз барглари яхши кўрунур.

Яна анбулидур, хурмойи ҳиндийни бу от била айтурлар. Реза барги бор, жавзи-бўё баргига филжумла ўхшар, вале мунинг барги бўё баргидин резароқтур. Хейли хушнамо дарахтедур, сояси қалин бўлур. Дарахти хейли болида бўладур. Саҳройиси ҳам қалин бўладур.

Яна бир маҳвадур, гул чикон ҳам дерлар. Мунинг дарахти ҳам хейли болида бўлур. Ҳиндустон элининг иморатлари аксар маҳва йиғочидиндур. Махванинг гулидин арақ тортарлар ва гулини мавиздек қурутуб ерлар ва арақ ҳам тортарлар. Филжумла кишмишга шабоҳати бор. Бад мазалиғи бор. Гулининг ўли ҳам ёмон эмас, еса бўлур. Бу ҳам саҳройи бўладур. Меваси бемаза бўладур, донаси улукроқ, териси юпко, мунинг донасининг мағзидин ёғ ҳам тортарлар.

Яна кирнидур. Мунинг дарахти агарчи кўп болида бўлмас, кичик ҳам бўлмас. Меваси сариғ рангликдур, жигдадин иничкарактур. Мазаси филжумла узумга ўхшар, охирида озроқча бадтаъмлиғи бор, ёмон эмас, еса бўлур. Донасининг териси юпқадур.

Яна жомандур, барги тол баргига филжумла ўхшар, гирдроқ ва яшилроқтур, дарахти холи аз хуш намолиқ эмас. Меваси қора узумға ўхшар, туршроқ мазаси бор, хейли яхши эмастур.

Яна камракдур. Панж паҳлудур. Уруғлуғи ғайнолуча бўлғай, узунлуғи тўрт эллик бўлғай, сариқ пишадур, мунинг ҳам донаси йўктур. Хомроқ узгани кўн ачкиктур. Яхши пишғоннинг туршлиғи маихушдур, ёмон эмас, холи аз латофат² эмас.

Яна қадҳилдур. Бу ғарийб бадҳайъат ва бадмаза мевадур, 5иайниҳи қўйминг қонидурким, киссадек қориннинг ичи ташқари бўлғай. Мазаси дил очур чучукдур, ичида фундукдек-фундукдек поналари бор. Хурмоға филжумла шабоҳати бор. Мунинг доналари гирддур, узун эмастур. Бу доналарнинг хурмодин юмгаокроқ гўшти бор, ани ейдурлар, хейли часпандадур. Часпандалиғидин баъзи иликни, оғизни ёғлаб ер эмишлар. Ҳам

дарахтнинг шохида бўладур, ҳам танасида, илдизида ҳам бўлур эмиш. Дарахтдин гўёким киссаларни осиб-осиб қўюбтурлар.

Яна бадҳалдур, улуғлуғи олмача бўлғай эди. Ёмон эмас, хомлиғида ғариб ғурш ва бемазадур, пишиғи ямон эмас юмшоқ пишар ва ҳар еридин илик била узуб еса бўладур. Мазаси биҳининг ганда бўлғониға хейли ўхшар, турш-турш яхшиғина мазаси бор.

Яна бийрдур, форсий кунор дерлар эмиш. Бу анвоъ бўладур. Олучадин бир нима улукроқдур. Бир навъи бўладур, хусайни узум аттдомида, аксари хейли яхгаи бўлмайдур. Бондирда бир бийр кўрдук, хейли яхши эди. Мунинг дарахти савр ва жавзода барг тугуб, саратонда ва асадтаким, айни пашколдур, барг чиқариб. тар ва тоза бўладур. Меваои далв ва хутта пишадур.

Яна карундадур, бизнинг вилоятнинг жикаси йўсунлуқ бута-бута бўладур. Жика тоғларда бўлур. Бу даштларда бўладур. Мазаси мирминхонға ўхшар, мирмихондин чучукроқ ва кам оброқтур. Андин қалъилиқ ош пиширадурлар, мазалик бўладур. Хейли қалъаси ривожқа ўхшар.

Яна панёладур, олучадин улуғроқтур, қизил олманинг ғўрасиға шабиқдур, туршқина мазаси бор, яхшиғинадур. Дарахти анор йиғочидин улуғроқтур, барги бодом барғиға ўхшар.

Яна ғулардур, меваси дарахтнинг танасидин чиқар, анжирға ўхшар. Гулар ғариб бсмаза мевадур.

Яна омиладур, бу ҳам панж паҳлудур, ғўзанинг ғунчасига ўхшар, зумухт ва бемаза нимадур. Мураббоси ёмон эмас. Хейли пур фойдя мевадур. Дарахтнинг яхши ҳайъати бор, бисёр реза барғлиқтур.

Яна чирунчидур, дарахти кўҳий эмиш. Визнинг боғларда уч-турт туп бор экандур, сўнгра билдим. Маҳваға хейли шабиҳдур, мағзи ёмон эмас, мағзи яш-оқ мағи била бодом мағзи орасгаа бир нимадур. Мағзи писта мағзидин кичикрактур. Чирунчининг мағзи гирдтур, полудаға ва қалволарға солурлар.

Яна хурмодур. Агарчи хурмо Ҳиндустон махеуси эмас. Чун у вилоятларда йўқ эди, мазкур бўлди. Хурмо дарахти Ламғонда ҳа бордур, шохларн дарахт калласида бир ерда-ўқ бўлур. Барғларг шохларннинг тубидин учиғача икки тарафида бўлур, танаси ноҳач вор ва бадрангдур. Меваси узумнинг хўшасидек бўлур. узумнин хўшасндин хейли улуғроқ бўлур.

Дерларким, наботот орасида хурмо дарахтининг икки нши ҳайвоаатқо ўхшар: бир улким, нечукким, ҳайвонот бошини кесарлар — ҳаёти мунқатиъ бўлур. Хурмо дарахтининг ҳам боши кесилса, дарахт курур. Яна бир улким, нечукким, ҳайвонотнинг

бе нар натижа ҳосил бўлмас, хурмо дарахтига ҳам нур хурмодни шохти. келтуруб, тегурмасалар, яхши бар бермас. Бу сўзнинг ҳақиқати маълум эмас.

Хурмонинг бошиким мазкур бўлди, ул паниредии ибораттур. Хурмо панири андоқ бўлурким, шох ва баргининг чиқар ери панирдек оқ бўладур. Бу оқ панирдекдин шох ва барғ чиқадур. Шох ва барғ узоғон сойи барги сабзроқ бўладур. Бу оқ нимани хурмонинг панири дерлар, Тавредур, ямон эмас. Ул ёнғокнинг ўл мағзиға хейли ўхшар. Ушбу панири бўлур ерни захм қиладурлар. Ул захмға хурмо баргини андоқ қўядурларким, ул захмдин ҳар сув колса, бу хурмо барпшинг усти била оқадур, баргини кўзаннинг оғзинға кўюб, кўзани дарахтқа боғлабтурлар, ул захмдин ҳар сувким ҳосил бўлса, кўзада йиғиладур. Агар филҳол ичилса, чучумонроқ сувдур, уч-тўрт кундин сўнг ичилса, филжумла кайфияти бордерлар. Мен бир навбат Борини сайр қилаборгонда, Чанбал дарёсининг ёқасидаги контларға сайр қила бориб эдим. Йўлда кўлда ушбу навъ хурмо сувини оладурғонлар учради. Бу сувдин хейли ичилдиким, анинг кайфияти маълум бўлғай, кайфияти маълум бўлмади. Ғолиб хейли ичмак ксракким, андак кайфияти маълум бўлғай.

Яна норгилдур, араб муарраб қилиб «норжил» дор, Ҳиндустон эли нолир дейдур. Ғолибо ғалати омадур. Норгилнинг бириси жавза ҳиндийдурким, қора қошқуларни андин қилурлар. Улуғроғни ғижжакнинг косаси қилурлар. Дарахти биайниҳи хурмо дарахгидур, ғояташ, норгилнинг шохи пурбаргактур. Баргининг ранги қам равшанроқтур. Нечукким, ёнғокнинг тошида кўк пўсти бўлур, норғилнинг юшида ҳам кўк пўсти бор, вале норгилнинг пўсти реша-реша бўладур. Тамом дарёдаги жиҳозларнинг ва кемаларнинг танобини ушбу норгилнинг пўстидин қилурлар эмиш. Кемаларнинг дарзларини ҳам муниг нпи била тикар эмишлар. Норгилнинг пўстини артқоч, бир учида мусаллас уч тўшак ўрни зоҳир бўлур иккиси руст, бири бўш, андак ишорат била тешиладур. Мағз боғлардин бурун норгилнинг ичи сув бўладур. Бу тушукни тсшиб, ул сувни ичадурлар. Мазаси ямон эмас, гўёким хурмо панирини сув қилибтурлар.

Яна бир тордур, торнинг шохлар ҳам бошида-ўқ бўлур, торға ҳам хурмодск кўза боғлаб, сувини олиб ичадурлар: бу сувнинг дейдурлар. Муниг кайфияти хурмо сувининг кайфиятидин тундроқ бўлур эмиш. Торнинг шохларининг бир қари-бир ярим қаригача ҳсч барғи бўлмас, андин сўнг ўтгуз-қирқ барғ шохининг учида бпр срдин-ўқ орикроқ панжа урадур. Бу барғларининг узунлуғи бир қариға ёвушур. Ҳинди хатларни дафтар йўсунлук бу барғларда хейли битнйидурлар. Ҳиндустон эли кенг-кенг қулоқларининг тушукларига ҳалқа бўлмаса, бу тор баргидин ясаб соладурлар. Ушбу тор баргидин қулоқ тушугуға солмоқ учун бозорларда ясаб-ясаб сотадурлар. Танаси хурмо дарахтнинг танасидин яхшироқ ва ҳамворроқтур.

Яна норанж ва лиму машхур мевалардур. Норанж Ламғонотта ва Бажур ва Саводта кўп бўлур ва ҳўб бўлур. Ламғонот норанжи кичикрак ва киндиклик бўлур, бисёр латиф ва нозук ва сероб бўлур. Хуросон навоҳисининг норанжиға ҳеч нисбати йўқтур. Нозуклугидиндурким, Ламғопоттин Кобулғачаким, ўн учўн тўрт йиғоч бўлғай, келтургунча баъзи норанглар хароб бўлур, Астробод норанжини Самарқандғаким, икки юз етмиш-икки юз сексон йиғоч булғай, элтарлар. Терисининг калинлиғидин ва кам облиғидин онча хароб бўлмас. Бажур норанжларннинг улуғлуғи бихича бўлур, сувни кўптур ва ўзга норанжларннинг сувтгдин турюроқтур. Хожа Калон деднким, Бажурда ушбу жинс норанжнинг бир дарахтидин олиб санадук, етти мннг норанж чиқти. Менинг хотиримға дойин ксчар эдиким, «норанж» лафзи муарраб монанддур, ўшандок-ўқ экандур. Бажур ва Савод эли норанжни тамом норанг дейдурлар.

Яна лимудур, бисёр бўладур, улуғлуғи юмurtқача бўлғай, юмurtка андомлиқтур. Илдизини масмум кайнатиб ичса, мазарратинн дафъ қилур эмиш.

Яна бир норанж мушобихи мсва турунждур. Бажур ва Савод эли болинг дейдурлар. Бу жиҳаттин турунж пўстннинг мураббосини мураббопи болинг дер эмишлар. Ҳиндусгонда турунжни бажурий дейдурлар. Турунж икки навъ бўладур: бири чучук ва бемаза ва дил ошур. Чучук, еярга худ ярамас, магар пўсти муроббоға ярағай. Ламғонотшшг турунжи ушмундок дил ошур чучуктур. Яна Бажур турунжлари ва Ҳиндустон турунжлари турш бўладур ва ҳўб туршдурлар. Шарбати бисёр хушмаза ва хуштаъм бўладур. Турунжнинг улуғлиғи хисравтгй қовунча бўлғай. Пўсти кутур-путур ва ноҳамвордур. Учи иничка ва тумшуклук бўлур. Турунжнннг раиги норанж рангпдаи сариғроқтур. Дарахти таналик дарахт бўлмас, кпчнкрак бўлур. Ва бута-бута бўлур, барғи поранж баргидин Улуғроқ бўлур.

Яна норанж мушобихи мевалардин сангторадур, ранғи ва вазъи турунждекдур, ғояғаш, мунинг териси сийдамдур, ноҳамвор эмас, Жузвий турунждин кичикракдур. Дарахти улук бўладур. Ўрук Дарахтича бўладур, барғи иоранж баргига ўхшар, ҳўб туршлуғи бордур. Шарбаги яхши лаззатлиқ ва хуштаъм бўладур. Бу лимудек муқаввийи меъдадур, норанждек музъиф эмас.

Яна норанж мушобаҳати мевалардин улук лимудуркпм, Ҳиндустонда галғал лиму дейдурлар. Андоми қоз юмurtкасиға ўхшар вале юмurtқадек икки боши иничкарак эмас. Мунинг пўсти қам сангтора пўстидек ҳамвордур, ғариб сероб бўладур.

Яна чанбирийдур, норапж мушобиқидир. Андоми норанждектур, вале ранги сарикдур, норанжий эмас, иди турунж идига ўхгаар, мунинг ҳам яхши туршлиғи бор.

Яна норанж мушобихи садофалдур, амурд андомлиқтур, раиги бики рангидектур. Чучук бўладур, вале чучук норанжча дил ошур эмас.

Яна норанж мушобиқи амрадпалдур.

Яна норанж мушобиқи карнадур. Мунинг улуғлуғи галгал лимуча бўлғай. Бу ҳам туршдур.

Яна норанж мушобиқи амалбеддурким, бу уч йилдан бери эмди назарға келди. Андоқ дедиларқим, игнани мунинг ичига солсалар эрир, туршлиғидинму экин, ё хосиятинму экин. Туршлиғи норанж ва лимуча бўлғай.

Яна Ҳиндустонда тавре гуллар бордур: бир жосундур. Баъзи ҳиндустоний қарҳал дейдур. Гиёҳ эмас, дарахти соқлиқтур. Гулбундин бир нима баландракдур, ранги анор гулидия ҳануз сабзроқтур, улуғлуғи қизил гулча бўлғай, вале қизил гул ғунча бўлгондин сўнг бир-ўқ очилур. Бу жосунким, очилди-ўртасидин яна ҳам ушбу баргидин иничка бўлуб, танадек бир эллик узаб, яна ушбу жосун барглари очиладур. Қосил дусунба гул бўладур, холи аз ғаройиб эмас. Дарахтининг устида бисёр хушранг ва хушнамо кўрунадур, кўп турмайдур, бир кунда-ўқ нажмурда бўла-ур. Тўрт ой — пашкол ойларида асру хўб ва кўи очиладур, ғолибо аксар Йил очилур, вале бу кўклук била иди йўқтур.

Яна бир канирдур, оқ ҳам бўладур, қизил ҳам бўладур. Шафтолу гули вазълиқ панж барга бўладур. Қизил канирнинг шафтолу гулига шабоҳати бор. Вале канир гули ўн тўрт-ўн беш гул бир срда очиладур, йироқтин бир улук гулдек кўрунадур. Мунинг бутаси гулбундин улуғроқтур. Қизил канирнинг тавреғина иди бор, хуш ояндадур. Бу ҳам пашколда кўп ва хўб очиладур. Бу ҳам аксар йил топилур.

Яна киюрадур, бисёр латиф иди бор. Мушкнинг айби будурким, хушклуғи бордур, муни «мушки тар» дсса бўлур. Бисер латиф иди бордур. Агарчи ўзининг ғариб тавр ҳаёйати бордур, гулининг узунлуғи бир ярим қариш-икки қариш бўлғай. Вазъи ғарав баргидек узун барглардур. Мунинг тикани бордур. Ғунчадек тикилгон ташқариғи барглари сабароқ тиканликрак. нчкариғи барглари юмшоқроқ барглар бўладур. Ичкариғи баргларининг ораларнда гулнинг ўртасидағидек нималар бўладур, яхши иди андии келадур. Янги чикиб, қануз тана пайдо қилмағони эркак қамишнинг бутасиға ўхшар. Мунинг барги яссироқтур, ва тиканлик, таналиғи бисер беандомдур, илдизлари кўрунуб турубтур.

Яна ёсуман бўладур оқ, мунинг жамбулий дерлар. Бизнинг ер ёсуманларидин улуғроқ ва иди тундрок бўладур.

Яна ул вилоятларда т ў р т ф а с л т у р . Ҳиндустонда уч фасл бўлур, тўрт ойи ёздур, тўрт ойи пашкол, тўрт ойи қиш. Ойларнинг ибтидоси қилолий ойларнинг истиқболидиндур. Ҳар уч Йилда бир ойни пашкол ойлариға зиёда қилурлар. Яна уч йилда қиш ойлариға зиёда қилурлар. Яна уч йилда ёз ойлариға. Буларнинг кабисаси будур.

Читар, байсок, жит, асор — тобистон; мувофиқи: кут ва ҳамал ва савр ва жавзо.

Сован, бодун, кувор, котик — пашкол; мувофиқи; саратон ва асад ва сунбула ва мезон.

Агхан, пўс, моҳ, погун—зимистон; мувофиқи; ақраб ва қавс ва жадй ва далв.

Ҳинд эли фусулниким, тўрттар ой тайин қилибтурлар, ҳар фаслда яна иккирар ойни иссиқнинг ва ёғиннииг ва совуқнинг зўри тутубтурлар. Ёз ойларидин икки сўнгги ойким, жит била асордур, иссиқнинг зўри бу икки ойдур. Пашкол ойларидин икки бурунги ойким, сован ва бодундур, ёғиннинг зўри бу икки ойдур. Қиш ойларидин икки ўртадаги ыйким, пўс ва моҳдур, совуқнинг зўри бу икки ойдур. Бу эътибор ила буларнинг фасли олти бўладур.

Кунларга ҳам от қўюбтурлар: шанба — (соничар); якшанба — (айтвар); душанба — (сумвар); сешанба — (монгалвар); чаҳоршан-ба — (будвор); панжшанба — (бриспатвор); одина — (сукрвор). Нечукким, бизинг вилоятлар истилоҳида кеча-кундузни йигирма тўрт қисмат қилибтурлар, ҳар қайсисини бир соат дебтурлар ва ҳар соатни олтмиш қисмат қилибтурлар, ҳар қайсисини бир дақиқа дебтурларким, бир кеча-кундуз минг тўрт юз дақиқа бўлғай. Дақиқанинг микдори тақрибан олти қатла «фотиҳа»ни «бисмилло» била ўқуғунчадурким, бир кеча-кундуз секкиз минг олти юз қирқ навбат «фотиҳа»ни «бисмилло» била ўқуғунча бўлғай.

Ҳинд эли кеча-кундузни олтмиш қисмат қилибтурлар, ҳар қайсини бир гири дебтурлар, яна кечани тўрт ва кундузни тўрт қисмат қилибтурлар. Ҳар қайсини бир паҳр дебтурларким, форсиси пос бўлғай. Ул вилоятларда пос ва посбон эшитилур эди, бу хусусият била маълум эмас эди.

Ушбу маслаҳатқа Ҳиндустоннинг жамиъ муътабар шаҳрларида жамиъи муқаррар ва муайяндурларким, карёлий дерлар. Биринждин бир ясси нима қўюбтурлар, улуғлуғи табақча бўлғай, қалинлиғи иккм элликча бўлғай. Бу биринжни «карёл» дерлар. Бу карёлни бир баланд ерда овзон қилибтурлар. Яна бир тослари боржом соат, анинг қуйиси тушукдур, ҳар гирида бир тўлар, карёлийлар навбат била тосни сувға қўюб мунтазирдурлар. Масалан: кун туғар вақттаким, бу тосни қўйдилар, тос бир тўлса, тўқмоқлари била карёлға бир урарлар. икки тўлса, икки, то паҳр тугагунча. Ҳар паҳрким туганса, аломати будурким, тўқмоқни карёлға бот-бот ғалаба-ғалаба қоқарлар. Агар кундуздин аввалғи паҳр бўлғон бўлса, бот-бот қоққондин сўнг даранги қилиб, бир навбат қоқарлар. Иккинчи наҳр бўлғон бўлса, бот-бот қоққондин сўнг икки қоқарлар, учунчида уч, тўртунчида тўрт. Кундузнинг тўрт паҳриким туганди, кеча паҳридин бошлаб ушбу дастур била кечанинг тўрт паҳрини тугатурлар.

Бурун карёлийлар кеча-кундузда паҳр туганганда-ўк паҳр ало матини қоқарлар эди. Кечалар уйқудин уйғонғонларға уч гири е тўрт гирининг қоққон уни келса эди, маълум бўлмас эдиким, иккинчи паҳрмудур, ё учунчи наҳрмудур. Мен буюрдумким, кеча гирилари ва булутлук кундуз гирилари қоққондин сунг, паҳрнинг аломатини қоққайлар, масалан, кечанинг аввалги паҳридин уч гири қоққондии сўнг, даранг қилиб, паҳрнинг аломатини яна бир ҳам қоққайлар, яъни маълум бўлғайким, бу уч гири аввалги наҳрдиндур. Кечанинг учунчи паҳридин тўрт гири қоққондин сўнг, даранг қилиб, паҳрнинг аломатини уч қоққайлар, яъни маълум бўлғайким, бу тўрт гири учунчи наҳрдиндур, хейли яхши бўлди. Кечалар вақт уйғонғонда карёл уни келса, мушаххас бўладурким, қайси наҳрдин неча гири бўлубтур.

Яна ҳар гирини олтмиш бўлубтурлар, ҳар бирини пул дебтурларким, бир кеча-кундуз уч минг олти юз пул бўлғай. Яна ҳар бир пул миқдорини олтмиш қатла кўзни юмуб очқунча дебтур-ларким, кеча-кундуз икки юз ўн олти минг кўзни юмуб очқунча бўлғай. Бир нулни тажриба қилилди, тақрийбан секкиз қатла «қулҳувалло» ни «биемилло» била ўқуғунча бўлдиким, кеча-кун-дуз йигирма с:еккиз минг секкиз юз «қулҳувалло»ни «бисмилло» била ўқуғунча бўлғай.

Яна ҳинд эли вазнларни тавре таъйин қилиб турлар: секкиз рати бир моша, тўрт моша бир тонгким, ўттуз икки рати бўлғай. Беш моша бир мисқолким, қирқ рати бўлғай. Ўн икки моша бир тўлаким, тўқсон олти рати бўлғай. Ўн тўрт тўла бир сер. Бу худ муқаррардурким ҳар ерда қирқ сер бир ботмон бўлур, ўн икки ботмон бир мони бўлур. Юз монини бир миносa дерлар. Жавахир ва марворидни тонг била тортарлар.

Яна ҳинд эли ададни ҳам хўб тайин қилибтурлар: юз мингни лак дерлар, юз лакни курур дерлар. Юз курурни арб дерлар. Юз арбни карб, юз карбни нил, юз нилни падам, юз падампн сонг. Бу ададларнинг тайини Ҳиндустон молининг кўплугининг далилидур.

Ҳиндустон элининг кўпраги кофир бўладур. Ҳинд эли кофирш ҳинду дерлар. Ҳиндулар аксар таносухий бўладур. Омил ва мустаъжир ва коргузор тамом хиндудур.

Бизнинг вилоятларда, саҳрода юрур элнинг қабила-қабила отлари бўлур, мунда вилоят ва кентларда мутаваддин элларнинг қабила-қабила отлари бўладур.

Яна ҳар ҳирфагарким бор, ота-отасидин бери ул ҳирфани кила келибтур.

Ҳиндустон кам латофат ер воке бўлубтур. Элида ҳусн йўқ ва ҳусни ихтилот ва омизиш ва омаду рафт йўқ ва табъ ва идрок ва адаб йўқ ва карам ва мурувват йўқ ва ҳунарларида ва ишларида сиеқ ва андом ва ража ва гўния йўқ ва яхши от йўқ ва яхши ит йўқ ва узум ва қовун ва яхши мевалар йўқ ва ях йўқ ва совук сув йўқ ва бозорларида яхши ош ва яхши нон йўқ ва ҳаммом йўқ ва мадраса йўқ ва шамъ йўқ ва машъал йўқ, шамъдон йўқ ва шамъ ва машъал ўрнига жамиъ касир чиркини бўладур, «девтий» дейдурлар, чап иликларига кичикрак сепоя тутубтурларким, бу сеноянинг бир поясининг учида шамъдоннинг бошидек бир темурни сепоя йиғочиға беркитибтурлар. Бир йўғон фатиланиким, бош бар-моқча бўлғай, сепоянинг темурлук. йиғочиға боғлабтурлар. Ўнг иликларида бир кадудурким, тўшукини торроқ қўюбтурларким, еғи андин иничка чубуруб оқадур. Ҳарқачон фатилаға ёғ эҳтиёж бўлса, бу кадудин ёғ куядурлар. Улуғларнинг бу девтийлари юз-икки юз бўладур, шамъ ва магаъал ўрнига мунӣ истиъмол қиладурлар. Подшоҳлари ва бекларига кечалар шамъға эҳтиёж бўлғулук иш бўлса, ушбу чиркин девтийлар бу чироғни келтуруб, яқин олиб турадурлар.

Дареларидин ва қора сувларидин ўзгаким, жарлар ва чуқурларда оқадур, боғ ва иморатида оқар сувлар йўқ. Ва иморатларида сафо ва ҳаво ва сиеқ ва андом йўқ. Раият резапой эли тамом яланғоч юруйдурлар. Лункутадек бир нима боғлайдурлар, киндикдин икки қариш қуйи, қисик латта солилиб турубтур, бу солинғон қисик латтанинг устида яна бир парча латта бор, лункутанинг боғинингким боғларлар, ул иарча латтани икки бутнинг аросидин олиб, кейин лункутанинг боғидии ўткариб беркитадурлар. Хотунлари худ бир узун лунг боғлабтурлар, ярмини беллариға, ярмини бошлариға соладурлар.

Латофатеким, Ҳиндустонда бор — улук вилоятдур. Ва олтун ва ярмоғи қалин бўладур ва нашкол ҳаволари бисёр хўб бўладур. Гоҳ куни бўладурким, ўн-ўнбеш-йигирма қатла ёғадур. Ёғинларида бир замонда селлар келадур, ҳеч сув йўқ ерларда дарелар оқадур. Ёғар маҳаллида ва ёғиб турғон маҳалларида ғариб яхши ҳаволар бўладур, андоқким, ҳавонинг эътидоли ва латофати андин ўтмас. Айби будурким, ҳаво кўн пурнам бўладур.

Ул вилоятларнинг ёйлариға нашкол ўлса, худ ўтиб бўлмайдур, тез бузуладур, не ёлғуз ёй, жиба ва китоб, рахт ва матоъға — бориға таъсир қиладур. Иморат ҳам кўп турмайдур. Пашколдин бошқа ҳам қиш ва ёз яхши ҳаволардур, вале шимол ели ҳамиша қўпадур. Гард ва хок хейли бўладур. Ёзлар савр ва жавзода пашкоға ёвуқ бу ел йилда тўрт-беш навбат бисёр тунд қўпадур.

Андоққим, гард ва хок ул мартабада бўладурким, бир-бирни кўруб бўлмайду, мун
«анди» дейдурлар. Жавзо иссиқ бўладур, вале онча беиътидол иссиқ эмастур. Балх ва
Қандаҳорнинг иссиғича йўқтур ва имтидоди худ ул ерларнинг иссиғиинг ярмисича бўл-
гай.

Нна бир латофати будурким, ҳар синфдин ва қар ҳирфагардин беҳад ва бениҳоят
кўптур. Ҳар иш учун ва ҳар нима учун жами муқаррар ва муайяндурким, ота-оталаридин
бери ул иш ва ул нимани қила келгандурлар. Нечукким, «Зафарнома»да Темурбекнинг
«масжиди сангн» иморатини қилурда Мулло Шараф мундоқ муболаға била
битибдурким, Озарбайжон ва Форс ва Ҳиндустон ва яна ўзга мамолик сангтарошларидин
ҳар кунда икки юз киши масжидда иш қилурлар оди. Бир Ограда ушбу Огранинг сангта-
рошларидин менинг иморатларимда ҳар кунда олти юз соксон киши иш қилурлар эди. Яна
Ограда ва Секрида ва Биёнада ва Дулпурда ва Гувалёрда ва Кўлда минг тўрт юз тўқсон
бир сангтарош ҳар кунда менинг иморатимда иш қилурлар эди. Қар ҳирфагар ва ҳар
коригардин ушбу қиёс била Ҳиндустонда беҳад ва бениҳоятдур.

Бу вилоятларким, Бехрадин Баҳорғача ҳоло менинг тасарруфимдадур, эллик икки
курурдур, нечукким, бу муфассалидин мужмали маълум бўлғусидир. Бу жумладин секкиз-
тўққиз курур рой ва рожаларнинг парганаларидурким, итоат қилиб, қадимдин бу парга-
наотни важҳи истиқомат тариқида топибтурлар.

Тахмини жамъи Қиндустон аз ончи бил-феъл дар таҳти тасхири раъяти нусрат оят
даромада.

С а р к о р и он рӯи оби Сатлуж ва Бехра ва Лоҳур ва Сиёлкут ва Диболпур ва
ғайриҳо: се куруру сию се лаку попздаҳ ҳазору нуҳсаду ҳаштоду нуҳ танга.

С а р к о р и Сихринд: як куруру бисту нуҳ лаку сию як ҳазору нуҳ саду ҳаштоду
панж танга.

С а р к о р и Ҳисорӣ Фируза: як куруру сий лаку ҳафтоду ианж ҳазору яксаду
ҳафтоду чаҳор танга.

С а р к о р и дорул-малики Дехли ва Миёни дуоб: се курур шаоту нуҳ лаку
панжоҳ ҳазору дувисту панжоҳу чаҳор танг

С а р к о р и Мевотки дар замони Искандар дохил набуда: я куруру шасту нуҳ лаку
ҳаштоду як ҳазор танга.

С а р к о р и Биёна: як куруру чихлу чаҳор лаку чаҳорда ҳазору нуҳ саду сий
танга.

С а р к о р и О г р а : бисту нуҳ лаку ҳафтоду шаш ҳазога
нуҳ саду нуздаҳ танга.

С а р к о р и Миёни вилоят: ду куруру наваду як лаку чаҳо ҳазор танга.

С а р к о р и Гувалёр: ду куруру бисту се лаку панжоҳу ҳафт ҳазору чаҳор саду панжоҳ танга.

С а р к о р и Колпий ва Сиханда ва ғайриҳи: чаҳор куруру бисту қашт лаку панжоҳу ианж ҳазору нуҳ гаду нанжоҳ танга.

С а р к о р и Кануж: як куруру сию шаш лаку шасту се ҳазор; сесаду панжоҳу ҳашт танга.

Саркори Санбал: як куруру сию ҳашт лаку чихлу чаҳор қазор танга.

С а р к о р и Лакнур ва Бакасар як куруру сию нуҳ лаку ҳаштоду ду ҳазору чаҳор саду сию се танга,

С а р к о р и Хайробод: дувоздаҳ лаку шасту панж ҳазор танга.

С а р к о р и Уд ва Баҳроҷ: як куруру ҳафдаҳ лаку як ҳазору сесаду шасту нуҳ танга.

С а р к о р и Жунпур; чаҳор куруру ҳаштоду ҳашт қазору сеса ду сию се танга.

С а р к о р и Карра ва Моникпур: як куруру шасту се лаку бисту ҳафт ҳазору дувист ҳаштоду ду танга.

С а р к о р и Баҳор: чаҳор куруру нанж лаку шаст қазор танга.

С а р к о р и Сарвор: як куруру панжоҳу панж лаку ҳафдаҳ ҳазору понсаду шашу ним танга.

С а р к о р и Соран: як куруру даҳ лаку ҳаждаҳ ҳазору сесаду ҳафтоду се танга.

С а р к о р и Чапоран: як куруру навад лаку ҳаштоду шаш ҳазору гааст танга.

С а р к о р и Кандла: чихлу се лаку сий ҳазору сесад танга.

С а р к о р и Тирҳут аз ҳадди миёнаи рожа Руп Нарин: ду лаку панжоҳу панж ҳазор тангаи нуқра, бисту ҳафт лаку панжоҳ ҳазор сиёҳ танга.

С а р к о р и Рантанбур Бўли дар Чотсу Малона: бстст лак.

С а р к о р и Ногур.

С а р к о р и рожа Бикраможит аз Рантанбур.

С а р к о р и Каланжарий.

С а р к о р и рожа Синг-дев.

С а р к о р и рожа Бикам-дев.

С а р к о р и рожа Бикам чанд.

Ҳиндустон вилоятининг ерининг ва элининг хусусиёти ва кай фиёти улча маълум ва мушаххас бўлуб эди, мазкур ва мастур бўлди. Мундин сўнг яна битилгудек нима назарға келса, таҳрир қилғумдур; эшитулгудек нима эшитилса, тақрир қилғумдур.

Душанба куни ражаб ойининг йиғирма гўққида ҳизонани кўрмак ва улашмак бунёд бўлди: Ҳумоюнға етмиш лак хизонадин берилди, Яна бир битилмаган, таҳқиқ қилмаган

хизона уйини ўшандоқ-ўқ Ҳумоюнға инъом қилдим. Яна баъзи бекларга ўн лак, баъзиларига секкиз лак, етти лак, олти лак берилди. Жамиъ чсрикта бўлгон афгин ва хазора ва араб ва балуж ва ҳар жамоатка қадри ҳолларига яраша хизонадин нақд инъомлар бўлди. Ҳар савдогар ва ҳар толиби илм ва балки ҳар кишиким, бу черикда ҳамроҳ эдилар, барча инъом ва бахшишдин ҳаззи вофир ва насиби комил элтилар.

Черикта бўлмагонларға ҳам бу хизонадин қалин инъом ва бахшигалар борди. Мисли, Комронға ўн етти лак, Муҳаммад Замон мирзоға ўн беш лак, Аскарыйға ва Ҳиндолға ва балки жамиъ уруқ-қаёш, ўғлон-ушоққа қалин қизилдин, оқтин, рахттин, жавохирдин, бардадин савғотлар борди.

Ул юздаги бекларга ва сипоҳиларға қалин инъомлар борди. Самарқанд ва Хуросон ва Кошғар ва Ироққа уруқ қаёш учун савғотлар йиборилди. Самарқанд ва Хуросондаги машойихқа нузур борди. Макка ва Мадинаға ҳам назр борди. Кобул вилояти била Варсак садасининг жондор бошиға эрдин ва хотундин банда ва озоддин, болиғ ва ноболиғдин бирор шохруҳий инъом бўлди.

Биз аввал Ограга келганда, бизнинг эл била бу элнинг орасида ғариб муғоярат ва мунофарат эди. Сипоҳиси ва раияти бизнинг элдин қир-қир қочарлар эди. Бир Дехли ва Оградин ўзга жамиъ кўрғонлиқ ерлар кўрғонларини беркитиб, итоат ва инқиёд қилмадилар. Саибалда Қосим Санбалий эди, Биёнада Низомхон эди. Мевотта худ Ҳасанхон Мевотий эди. Бу шару шўрни бошлагон тамом ушул мулҳид мардак эди. Дулпурда Муҳаммад Зайтун эди, Гувалёрда Тоторхон Сорангхоний эди. Робирийда Хусайнхон Нухоний эди. Атовада Қутбхон эди, Колпийда Оламхон, Қануж ва Гангнинг нари юзи худ тамом муҳолиф афгонларда эди. Мисли, Насирхон Нухоний ва Маъруф Фармулий ва яна қалин умаро эди. Иброҳим, ўларидин икки-уч йил бурундин бери ёғикиб эдилар. Мен Иброҳимни босқон фурсат Қануж ва андин нариги жамиъ вилоятларға қобиз бўлуб, Қануждин бир-икки кўч бери келиб, ўлтуруб эдилар. Дарёхоннинг ўғли Баҳорхонни подшоҳ қилиб, Султон Муҳаммад лақаб қўюб эдилар. Маҳовинда Марғубқўл эди. Ушмунча ёвуқ туруб, неча маҳалғача келмади.

Биз Ограга келганда иссиқ вақтлари эди, халойиқ таваҳҳумдин тамом қочиб эдилар. Ўзга ва отқа ошлиқ ва хас тоиилмас эди. Кентлар муғоярат ва мунофарат жиҳатидин ёғийлиққа ва ўғурлуққа ва раҳзанлиққа юз қўюб эдилар. Йўллар равон бўлмайдур эди. Бизга ҳануз фурсат ул бўлмайдур эдиким, хизонани улашиб, ҳар паргана ва ҳар ерга мазбут кишилар тайин қилғайбиз. Яна ул йил хейли иссиқ эди. Хейли эл боди самумнинг таъсиридин ҳар замонда йиқилиб-йиқилиб, ўла кириштилари. Бу жиҳатлардин аксар беклар ва ўбдон-ўбдон йигитлар кўнгул солиб эдилар. Ҳиндустонда турмоққа рози эмае эдилар, балки кетарга юз қўғоб эдилар.

Улуқ ёшлиқ тажрибалиқ беклар мундоқ сўзларни айтса айби йўқтур. Мундоқ сўзларни ҳамким айттилар, бу кишида онча ақл ва қуш бордурким, алар тақрир қилғондин сўнг салоҳ ва фасодиға етгай ва яхши-ёмонни фарқ этгай. Борчани бу киши ўзига кўруб, бир игаиниким жазм қилди, ўзга айтилғон сўзларни муқаррар оида қилмоқнинг не мазаси бор. Кичик-киримдин худ мундоқ сўзлар ва мундоқ бемаза раъйларнинг не тақрийби бор. Бу ғарибдурким, кичик-киримдин бу навбат Кобулдин отланадурғонда, бир нечани янги бёк қилилиб эдн. Менинг чашмдоштим булардин мундоқ эдиким, мен ўтқа, сувға кирсам-чиксам, бетаҳоший булар бида киргайлар ва бида чикқайлар. Мен ҳар сориға бўлсам, алар менинг сори бўлғайлар. Йўқким: менинг хилофи мақсудум сўз айтқайлар, ҳар иш ва ҳар муҳимнингким, борининг кенгаш ва иттифоқи бида ўзумизга жазм қилдук, кенгаштин қўшмасдин бурунроқ ул сўз ва муҳимдин қайтқайлар.

Булар агарчи ёмон бордилар, Аҳмадий парвоиачи ва Вали Хозин булардин ёмонроқ борди. Кобулдин чиқиб, Иброҳимни босиб, Ограи олгунча, Хожа Калон яхшилар борди, мардона сўзлар айтти ва соҳиб қимматон раъйлар кўрсатти, вале Ограи олғондин неча кун сўнгра тамом раъйлари ўзга бўлди. Бир бормоққа бажид Хожа Калон эди.

Элнинг бу музабзаблиғини билпб, тамом бекларни тилаб кенгаштук. Мен дедимким: «Салтанат ва жаҳонгирлиғ беасбоб ва олот даст бермас. Подшоҳлиқ ва амирлиқ бснавкар ва вилоят мумкин эрмас. Ноча йил саъйлар қилиб. машаққатлар кўруб, узок ерлар қатъи этиб, чериклар ғоруб. ўзумузни ва черикни ҳарб ва қитол мухотаралариға солғайбиз. Тенгри инояти бида бу навъ қалин ёғийларни босиб, мундоқ кенг мамлакатларни олғайбиз. Ҳоло не зўр келибтур ва не зарур қилибтурким, мундоқ жонлар тортиб олғон вилоятларни бсжихат солғайбиз. Итга бориб, Кобулга тангдастлиғ ибтилосиға қолғайбиз. Ҳар ким давлатхохдур, мундин сўнг мундоқ сўзларни айтмасун, ҳар ким тоқат келтура олмай кетарға юз қўйса, борғонидин қайтмасун».

Мундоқ маъқул ва муважжақ сўзларни хотирнишон қилиб, хоҳи ва нохоҳл элни бу дағдагалардин ўткардук.

Чун Хожа Калоннинг турар кўнглин йўқ эди, муқаррар андоқ бўлдиким, савғотларни Хожа Калон, қалин навкарлик кишидур, олиб борғай. Кобул ва Ғазнида ҳам киши оздур. аларни забт ва саранжом қилғай. Ғазни ва Гардиз ва Султон Масъудий ҳазорани Хожа Калонға иноят қилдим. Ҳиндустонда яна уч-тўрт лаклик Кухром парганасини ҳам берилди. Хожа Мирмирон ҳам муқаррар бўлдиким, Кобулға борғай. Савғотилар Мирнинг уҳдасиға бўлди. Қобиз Мулло Ҳасан сарроф ва Тўка ҳинду таъйин бўлди.

Хожа Калон чун қинддин мутанаффир эди, борурида уйининг иморатларининг томида бу байтни битибтурким:

Агар ба хайру саломат гузар зи Синд кунам, Сиёҳ рўй шавам, гар ҳавои Ҳинд кунам.

Биз Ҳиндистонда туруб, мундоқ зарофатомпз байт айтмоқ ва оитмоқ бесураттур.
Кетмакдин бир кудурат бўлса, бу навъ зарофаттин икки кудураттур. .Мен дағи бадихада
бир рубойи айтиб, битиб йибордим:

Юз шукур де, Бобурки, кариму ғаффор

Берди сенга Синду Ҳинду мулки бисёр.

Иссиқлиғига гар санга йўқтур тоқат,

Совуқ юзини кўрай десанг Ғазни бор.

Бу фурсатта Мулло Опоқниким, бурунлар мартабаси асру фуруд эди, икки-уч йил
эдиким, оға-инисини йиғиштуруб, филжумла жамъият қилиб эди. Ўрук зайни ва Синд
ёқасидағи баъзи афғонларни берилиб эди, Кўлга йиборилди. Ул навоҳида бўлур таркашбанд
ва сипоҳига истимолат фармонлари йиборилди.

Шайх Гўран эътиқод ва ихлос била келиб, мулозамат қилди. Миёни дуоб
таркашбандларидин ҳам икки-уч минг сипоқини келтуруб, мулозим қилди. Алихон
Фармулийниг ўғлонлари ва уруғи Деҳли била Огранинг орасида, Юнус Али озиқиб,
Ҳумоюндин айрилғон маҳалда учрар. Оз оғлоқ урушуб босиб, ўғлонларини банд қилиб,
келтуруб эди. Бу тақрийб била Давлатқадам туркнинг ўғли Мирза.Мўғулга
Алихоннинг банддағи ўғлонларидин бирини қўшуб, Алихонғаким, бу бузуқлукта бориб
эди, истимолат фармонлари била йиборилди, олиб келди. Алихонга тарбият қилиб,
йигирма беш лаклик айни парганаларидин берилди.

Султон Иброҳим, Мустасро Фармулий ва Фирузхон Сарангхоний бошлиқ неча умарони
бузуб, тоғи еғий боғий умро устига тайин қилиб эди, Мустафо бу боғий умаро била
яхшилаб ҳарб ва зарб қилди. Неча қатла яхши бости, Иброҳимнинг шикастидин бурунрок
Мустафо ўлди. Шайх Боязид иниси эди. Чун Иброҳим муҳимми усгида эди, филҳол
оғасининг эл-кунини ул боши-кўз қилди.

Фирузхон ва Шайх Болзид ва Маҳмудхон Нухоний ва Қози Жие қуллукқа келдилар.
Буларни ҳам муддаоларидин ортуқрок риоят ва шафқатлар қилиб, Фирузхонга
Жўнпурдин бир куруру кирк олти лаку беш минг танга: Шайх Боязидқа Уддин бир куруру
тўқсон лаку ўттуз беш минг танга ва Қози Жиега Жўнпурдин йигирма лак иноят бўлди.

Шаввал ийдидин неча кун ўтуб эдиким, Султон Иброҳимнинг ҳарамсаройининг
ўртасидағи тош сутунлуқ айвон гунбазта улук суҳбат тутулди. Ҳумоюнга чорқаб ва
камар шамшир ва олтун эгарлик тупчоқ, Чин Темур Султонга ва Маҳди Хожага ва
Муҳаммад Султон Мирзога ҳам чорқаб ва камар шамшир ва камар ханжарлар инъом
бўлди. Яна бекларга ва йигитларга фарохўр ҳоллари камар шамшир ва камар ханжар ва
хилъатлар инъом бўлди. Нечукким, мужмали мунда мастурдур;

Тупчоқ от эгари била; камар шамшири мурассаъ икки қабза; ханжари мурассаъ йигирма беш қабза; катора мурассаъ ўн олти қабза; жамдараи мурассаъ икки қабза; пичоқбанд ва бори олтун қабза; чаҳорқаб тўрт тўп; сақарлот чакман йигирма секкиз тўп.

Сухбат куни ажаб ғалаба емғур ёғди. Ўн уч мартаба ёмғур ёғди. Баъзиларга ер ташқари тегиб эди, ғарқ ўл бўлдилар.

Муҳаммад кўкалтошқа Сомона вилоятини иноят қилиб, Санбалга илғор таъйин қилилди. Ҳисори Фирузани Ҳумоюнға жулду берилиб эди. Санбални дағи Ҳумоюнға иноят қилдим. Ҳиндубекни Ҳумоюн қошида қўйюлуб эди, бу муносабаттин Муҳаммадий ўрнига Санбалга илғор Ҳиндубекни ва Катта бекни ва Малик Қооим Бобо Қашқани оға-иниси била, Мулло Опоқни, Шайх Гўранни Миёни дуоб орасидағи таркашбандлари била илғор йиборилди.

Уч-тўрт навбат Қосим Санбалийдин киши келиб эдиким, Бибан ҳаромхўр Санбални қабаб, ожиз қилибтур, илғор келсун деб, Бибан бу шақ ва ҳайъати била биздинким қочти, тоғни доманалаб бориб қочқан-кўрараған афғон ва ҳиндустонийни йиғиб, бу фатарапта ерни холи топиб, келиб Санбални қабабтур.

Ҳиндубек ва Каттабек ва тайин бўлғон илғор, Оҳор гузариға етиб, сув кечмакка машғул бўлуб, Малик Қосим Бобо Қашқани оға-иниси била илгаррак аюрурлар. Малик Қосим сув ўтган била юз-юз эллик киши ўз оға-иниси била илдам-ўқ юруб, намози пешин Санбалга етар. Бибан ҳам ясаб, ўрдусидин чиқар, Малик Қосим алар тез-ўқ юруб, кўрғонни орқага олиб, илик қўшарлар. Бибан тўхтай олмай қочар. Бир пора кишисининг бошини кесиб, бир неча фил ва қалин от ва ўлжа олур.

Тонгласига бу илғор беклари ҳам етар. Қосим Санбалий келиб кўрар, вале кўрғонни буларға топгаурмоқ хуш ёқмас, хаял қилур.

Бир кун Шайх Гўран, Ҳиндубек алар била сўзлашиб, бир баҳона била Қосим Санбалийни бу беклар қошиға келтуруб, бизнинг кишини Санбал кўрғониға киюрур. Қосим Санбалийнинг кўч ва мутаалиқларини солим ва саломат чиқариб йибордилар.

Биёнаға Каландар пиёдани йибориб, Низомхонга ваъда ва ваид фармонлари йиборилди. Буодна қитъани бадихада айтиб, битиб йиборилди:

Бо турк ситеза макун, эй мири Биёна,
Чолокию мардонагии турк аёнаст,
Гар зуд наёию насиҳат накуни гўш,
Онжо ки аенаст чи ҳожат ба баёнаст.

Биёна кўрғони Ҳиндустоннинг машхур қалъаларидиндур. Беҳуш Мардак қалъасининг берклигига ишониб, ҳавсаласидин ортуқроқ нималар истидьо килиб йиборибтур. Анинг

келган кишисига яхши жавоб бермай, қалъагирлик асбобиға иштиғол кўрсатилди.

Бобоқулибекни Муҳаммад Зайтунға ваъда ва вайд фармонлари била йиборилди. Бу кам узр айтиб, ҳаял қилибтур.

Роно Санго кофир агарчи биз Кобулда эканда элчиси келиб, изҳори давлатхоқлик қилиб, мундоқ қарор қилиб эдиким. подшоҳ ул тарафдин Деҳли навоҳисига келсалар, мен бу саридин Огра устиға юруймен.

Мен Иброҳимни бостим ва Деҳли ва Ограни олдим: бу чоққача: бу кофирдин кеч ҳаракате зоҳир бўлмади. Неча мақалдин сўнг келиб, Кандор деган кўрғонниким, Маканнинг Ҳасан отлук ўғли анда эди, қабади. Ҳасан Макандин неча қатла кишилар келд. Макан ҳануз келиб кўрмайдур эди, Бу теградаги кўрғоилар, мисли Атова ва Дўлпур, Гувалёр, Биёна ҳануз кирмайдурлар эди. Шарқ сариғи афғонлар инод ва саркашлик мақомида эдилар. Қануждин икки-уч кўч Огра сариға чериклаб ўлтуруб эдилар. Ёвукдағи гирду гўшадин ҳануз хотир тамом жамъ бўлмайдур эди. Бу жиҳаттин анинг кўмагига киши айира олмадук.

Икки-уч ойдин сўнг Ҳасан бечора бўлуб, аҳд қилиб, Кандор кўрғонини берди. Робирийдағи Ҳусайнхон таваҳҳум қилиб, Робирийни ташлаб чиқти. Робирийни Муҳаммад Али жанг-жангға бсрилди. Қутбхонким, Атовада эди, неча навбат ваъда ва вайд била фармонлар йиборилди, не келиб бизни кўрди, не Лтовадин солиб чиқти.

Атовани Маҳди Хожаға иноят қилиб, Муҳаммад Султон мирзони ва Султон Муҳаммад дўлдой, Муҳаммад Али жанг-жанг, Абдулазиз мирохур бошлиқ беклардин ва ячкилардин бир пора қалин кишини кўмак қўшуб, Атова устиға йиборилди. Қанужни Султон Муҳаммад дўлдойға берилди. Фирузхон ва Маҳмудхон ва Шайх Боязид ва Қози, Жиё бошлиқларғаким, асру улук риоятлар қилиб, Пўруб сари парганалар берилиб эди, булар ҳам Атоваға таъйин бўлдилар. Муҳаммад Зайтун Дўлпурда ўлтуруб, ҳаял қилиб, келмайдур эди. Дўлпурни Султон Жунайд барлосқа иноят қилиб, Одил Султон, Муҳаммадий кўкалтош, Шоҳ Манеур барлос, Қутлукқадам, Абдулло Вали, Жонбек, Пирқули, Шоҳ Ҳусайн Боракий бошлнкларни тайин қилдукким, Дўлпурни зўрлаб олиб, Султон Жунайдка топшулуб, Биёна устиға борғайлар.

Бу черикларни тайин қилғондин сўнг, турк умаросини ва ҳинд умаросини тилаб машварат қилиб, бу сўзни ораға солдукким, Пўруб ёғий боғи умароким, Насирхон Нухоний ва Маъруф Фармулий бошлиқ бўлғай, қирқ-эллик минг киши Гангдин ўтуб, Қанужука нужқа мутасарриф бўлуб, икки-уч кўч берроқ келиб ўлтурубтур. Роно Санго кофир Кандорни олиб, фитна ва фасод мақомидадур. Пашкол ҳам охир бўла ёвушти. Ё боғий устиға е кофир устиға мутаважжих бўлмоқ вожиб ва лозим кўрунадур. Бу гирд ва наво-ҳидағи кўрғонларнинг игаи саҳлдур. Бу улук душманлар дафъ бўлғондин сўнг булар

қаён борғайлар.

Роно Сангони мунча тасаввур қилилмас эди, борча муттаффиқул-калима арз қилдиларким, Роно Санго йироқроқтур, маълум змаским ёвуқ ҳам кела олғай. Бу ёғийларқим, мунча ёвуқ келибтурлар, буларнинг дафъи аҳам ва авлодур.

Бу ёғийларнинг устпа отланмоқчи эдукким, Ҳумоюн арзга еткурдиким, подшоҳ, отланмок не ҳожат, бу куллуқни мен қилай. Борчаға бу хуш келиб, турк ҳинд умароси бу раъйни писанд туттилар. Ҳумоюнни Пўрубка тайин қилиб, Дўлпурға тайин қилғон черикларга Кобулпй Аҳмад Қосимни чоптурулдиким, ул чермқлар келиб, Ҳумоюнға Чандворда кўшулсун. Маҳди Хожа, Муҳаммад Султон мирзо бошлиқ Атова устиға таъйин бўлғон черик-яарга қам фармон бўлдиким, Ҳумогойға кўшулғайлар.

Панжшанба кунн зулқаъда ойининг ўн учида Ҳумоюк сафар қилиб, Жнлисир деган кентгийагаким, Оградин уч курух бўлғай, тушти. Бир кун анда таваққуф қилиб, андин кўчуб, кўч-баркўч му гавважжих бўлди.

Панжшанба куни ушбу ойннинг йигирмасида Хожа Калонға Кобулға борурға рухсат бўлди.

Доим хотирға етар эдпким, Ҳиндустоннинг бир улуғ айби будурким, оқар суви йўқтур-Ҳар ерда ўлтурушлуқ бўлса, чархлар ясаб, оқар сувлар қилиб, тарқлиқ ва сиёқ ерлар ясаса бўлур. Ограга келганидан бир неча кундин сўнг ушбу маслаҳатқа Жўн сувидин ўтуб. Боғ ерларни мулоҳаза қилдук. Андоқ бесафо ва хароб ерлар эднким, юз кароҳат ва нохушлуқ била андин убур эттук. Бу ернинг макрухлуғи ва нохушлуғинди чорбоғ хаёли хотирдин чиқти. Мундин ўзга мундоқ ёвуқ ер Ограда чун йўқ эди, неча кундин сўнг зарур бўлуб, бу срга-ўк илик қўюлди. Ул улуғ чоҳким, ҳаммом суви андиндур, бунёд бўлди. Яна бу парча ерким, амбули дарахтлари ва мусамман ҳавз андадур, булардин сўнг улуғ ҳавз ва саҳне бўлди. Андин сўнг тош иморат олидағи ҳавз ва толор бўлди. Андин сўнг «Хилватхона» боғчаси ва уйлари бўлди. Андин сўнг ҳаммом бўлди. Мундоқ бесафо ва бесиёқ Ҳиндта тавр тарроҳликлар ва сиёқлик боғчалар пайдо бўлди. Қар гўшада макбул чаманлар. ҳар чаманда муважжах гул ва настанлар мурағтаб иа мукаммал бўлди.

Ҳиндустоннинг яна уч ишидин мутазаррир эрдук: бир иссиғидин, яна бир гардидин. япа бир тунд елидин. Ҳаммом ҳар учаласининг дофийи эрмиш. Гард ва ел худ ҳаммомда не қилар. Иссиқ Ҳаволарда андоқ совук бўладурким, ёвуқдурким, киши совуққа тўпғай. Ҳаммомининг бир ҳужрасиниким, қуллатайин ҳавз андадур, тамом тошди тугатибтурлар. Изораси ок тошдин, ўзга тамом фарш ва сақфи қизил тошдинким, Биёна тошидур.

Яна Халифа ва Шайх Зайн ва Юнус Али ва ҳар кимгаким дарё ёқасида ер тегиб эди, сиёқлик ва яхши тарҳлик боғчалар ва ҳавзлар ясадилар. Лоҳур ва Доболпур дастури била чарх рост қилиб, сувлар жорий қилдилар.

Ҳинд эли бу тарҳ ва бу андом била ерлар кўрмаган жихатидин, Жўннинг иморатлари қилгон тарафи ерларға Кобул от қўюбтурлар. Яна қўрғон ичида Иброҳимнинг иморати била фасилнинг орасида бир холи ер эди, анда ҳам бпр улук войин буюрдум даҳидардах. Ҳиндустон истилоҳи била зиналик улук чоҳни «войин» дерлар, Бу войинни бу чорбоғдин бурун бунёд қилилиб эди. Айни пашколда қазмоққа машғул эдилар, неча навбат йиқилди, муздурларни бости. Роно Сангонинг ғазвидии сўнг тамом бўлди. Нечукким, тарих тошида битибтурлар, итмоми ғазвдин сўнгра эркониға ишорат этибтурлар. Тавр войине воқе бўлубтур. Уч табақа иморат бу войиннинг ичида бўлубтур. Боридин у қуйиғи табақаси уч айвондур, йўли чоҳқа тушадур, зинадин ўктур. Ҳар уч айвоиға бир йўл-ўк борур. Ҳар айвон бир-биридин учар зина баландтур. Боридин қуйиғи айвондин сув тортилгон чоғда сув бир зина қуйи тушар. Боридин юқориғи айвонға пашкол вақти сув улғайғонда гоҳи чиқар. Ўртанчи таба-қасида бир қазноқлик айвондур. Бу айвоннинг каринаси бир гунбаздурким, сув чархини уюрур, ўй бу гунбазта уюрулур. Юқорриғи табақаси бир айвондур, ташқари боқишлиқ чоҳ устидаги саҳндин беш-олти зина қуйироқ, икки тарафдин зинадин бу айвонға йўл борур. Рост тарафиға борур йўлнинг ўтрусиди тарих тошидур. Бу чоҳнинг ёнида яна бир чоҳ қўпорилибтур. Ул чоҳнинг туби бурунги чоҳнинг ўртасидин бир нима юққорроқ бўлғай. Мазкур бўлгон гунбазга чархнинг ўйи уйрулуб, ул чоҳдин сув бу чоҳқа келур. Бу чоҳқа яна бир чарх ясалибтурким, ул чарх била сув фасилнинг устига чиқар. Фасил усти билан юққориғи боғчаға сув борур. Чоҳнинг зинаси чиқар ерда ҳам бир тошдин иморат бўлубтур. Бу чоҳнинг муҳавватасидин ташқари бир тош масжид қилибтур, вале яхши қилмайдурлар. Ҳиндустон тарийқи била қилибтурлар.

Ҳумоюн отлангон фурсатта, Насирхон Нуҳоний ва Маъруф Фармулий бошлиғ еғий умаро Жожмовда жамият қилиб ўлтуруб эдилар. Ҳумоюн ўн-ўн беш курух йўлдин Мўмии аткани хабарға йиборур, молға чопқунға бўлур, яхшиғина ҳам хабар келтура олмас. Мўмин атканинг борғонидин хабардор бўлур, бу ёғийлар туруш бермай қочиб кетарлар, Мўмии аткадин сўнгра Қисимтой била Бобочўхра ва Бўчкани хабар учун йиборурлар. Бу борғонларнинг еғийнинг бузулуб, қочқанпинг хабарини келтурур. Ҳумоюн юруб, Жожмовни ўтуб, Далмов навоҳисида келганда Фатҳхон Сарвоний келиб кўрар. Фатҳхон Сарвонийни Маҳди Хожа ва Муҳаммад Султон мирзоға кўшуб, бизга йиборли.

Ушбу йил Убайхои Бухородин чсрик тортиб, Марв устига келдй. Марвнинг аркида ўн-ўн беш раият экандур, олиб қириб Марвнинг бандини қирқ-эллик кунда боғлаб, Сарахс устига борди. Сарахсда ўтгуз-қирқ қизилбош экандур, дарвозани тортиб, қўрғонни бермаслар. Раиятлар олақишиб дарвозани очарлар. Ўзбаклар қириб, бу қизилбошларни ҳам қирарлар. Сарахсни олиб, Тус ва Мағаҳад устиға борурлар. Машҳад эли бечора бўлуб, қирарлар.

Тусни секкиз ой қабаб, сулҳ била олиб, ахдға турмай, тамом эр атоғлиғини кириб, хотунларини асир килурлар.

Ҳам ушбу йил Султон Музаффар Гужаротийнинг Баҳодурхой отлиқ ўгликим, ҳоло отасининг ўрнига Гужаротга подшоҳ бўлбтур отасидин ямонлаб, Султон Иброҳим қошига келди. Бу беиззатона кўрди. Понипат навоҳисида эканда манга арзадошлари келди. Мен ҳам ииоят омиз мушфиқона фармонлар йибориб, тиладим. Келур хаёлда эди. Яна раъйи мунқалиб бўлуб, Иброҳим чорикидин айрилиб. Гужарот сари мутаиважжих бўлди.

Ушбу фурсатларда отаси Султон Музаффар фавт бўлуб, отаси Искандаршоҳким, Султрн Музаффарнинг улук ўғли бўлғай. отаси ўрушга Гужаротга подшоҳ бўлди. Маошинингямонлиғндин Имодул-мулк отлиқ кули жамиъ била ҳамжиҳат бўлуб, Искандаршоҳни бўғуб ўлтуруб, Баҳодурхонним, хануз йўлда эди, тилаб келгуруб. отасининг ўрнига ўлтуррузди. Баҳодуршоҳқа мулаққаб бўлди. Бу қам хўб борди. Имодулмўлкдинкнм, мундоқ намакҳаромлиқ бош уруб эди, ўлгуруб жазосига сгкурди. Мунд1П1 бошқа ҳам отасидин қолғом бгкларни хейли ўлтурди. Хейли саффок ва бебок йигит пишон борадурлар.

ВАҚОЕИ САНАИ САЛОСА ВА САЛОСИНА ВА ТИСЪА МИА

Муҳаррам ойида Форукнинг таваллудининг хабарини Бек Вайс келтурди. Агарчи бурун хабарни бир пиёда келтуруб эди, вале севинчиға Бек Вайс бу ойда келди. Одина кечаси шаввол ойининг йигирма учида мутаваллид бўлғондур, Форукқа мавсум бўлди.

Биёна ва баъзи кирмаган кўрғонлар маслаҳатиға бир улук: қозон Устод Алиқулиға буюрулуб эдиким, қўйғай. Кўра ва жамъи масолиҳини тайёр қилиб, манга киши йиборди. Дупганба куни муҳаррам ойининг ўн бешида устод Алиқулининг қозон қуярининг тафарружиға бордук. Қозон қуяр ернинг гирдида секкиз кўра қилиб, олотни эритибтур. Ҳар кўранинг тубидин бир ариғе бу қозоннинг қолибиға рост қилибтур. Биз борғоч, кўраларнинг тегаукларини очти, ҳар арикдин эриган олот сувдек шарилдоб қолибға кирар эди, Бир замондин сўнг қолиб тўлмай, бу кўралардин келатурган эриган олотнинг келмоғи бирар-бирар мунқате бўлди. Кўрада е олотта қусуре бор экандур. Устод Алиқулиға ғариб ямон ҳолате бўлди. Дарин эдиким, ўзиний қолиб ичидаги эриган мисқа ташлагай. Устод Алиқулиға дилжўйлук қилиб, хилъат кийдуруб, бу инфийолдин чиқардук. Бир-икки кун қолиб совуғондин сўнг очтилар. Устод Алиқули кўи башошат била киши йиборибтурким, қозоннинг тош уйи бекусурдур. Дорухонасини қуймоқ осондур. Қозонининг тош уйини чиқариб, жамъэни анинг ислоҳиға тайин қилиб, ўзи қозон-нинг дорухонасини қуймоққа машғул бўлди.

Маҳди Хожа Фатҳхон Сарвонийни Ҳумоюннинг қошидин олиб келди. Ҳумоюнден Далмовдин айрилибтурлар. Фатҳхошш яхши кўруб, отаси Аъзам Ҳумоюннинг парганаларини бериб, яна ортукси вилоятлар ҳам иноят бўлди. Бир куруру олтмиш лаклик паргана берилди.

Ҳиндустонда улук риоят қилгон умароға муқаррарий хитоблар берурлар: ул жумладин бири Аъзам Ҳумоюндур, яна бир — Хонижаҳон, яна бир — Хонихонон. Муниг отасининг хитоби Аъзам Ҳумоюн эди. Бовужуди Ҳумоюн бу хитоб била бировни мухотаб кплмоқлнк босураттур. Бу хитобни бартараф қилдим, Фатҳхон Сарвонийга Хонижаҳон хитоб бсрилди.

Чаҳоршанба куни сафар ойининг секкизида анбули дарахтларининг юққориги ёнидаги улук ҳавзнинг ёқагида шомисналар тикиб, мажлис тартиб қилиб, Фотиҳхон Сарвонийни чоғир мажлисига чорлаб, чоғир бериб, кийган дастор ва бош-оёғимни иноят қилиб, бу иноят ва илтифот била сарафроз қилиб, вилоятига рухсат берилди. Андоқ муқарар бўлдимки, ўғли Маҳмудхон доим мулозаматга бўлғай. Чаҳоршанба куни муҳаррам ойининг йигирма тўртида Муҳаммад Али Хайдар рикобдорни Ҳумоюнга кадага била йиборилдиким, Шукр Пўруб еғлари қочмиш. Бу боргон киши еттач, Жўнпурға бир ноца муносиб бсқларни тайин қилиб, ўзинг черикни олиб, бизга бот етишакелгайсан, Роно Санго кофир ёвук копуда қолибтур, апимг фикрини бар асл қилалинг.

Чсриклар Пўруб сари боргондин сўнг Турдибек Қўчбекни ва иниси Шерафганни ва Муҳаммад Халил ахтабсгини ва оға-иниси ва ахтачилари била ва Рустам туркмонни оға-иниси била ва яна Ҳиндустон элидшт Ровуйи-Сарвонийни таин қилилдиким, бориб Биёна навоҳийсини чопиб, талагайлар. Агар қўрғондағиларни ваъда ва истимолат била бизга боқтура олсалар, боқтургайлар. Йўк эрса чопиб, талаб, ғанимни ожиз қилгайлар.

Бу Биенадаги Низомхоннинг бир оғаси Оламхон отлик Таҳангар кўришида эди, анинг кишилари муқаррар келиб, қуллуқ ва давлатхоҳлиғни арзга тегурдилар. Бу Оламхон ўзига олдиким, подшоҳдин фавж тайин бўлса, жамиъ Биёна ва бу кентларнинг таркаш-бандиларини оаъда ва истимолат била келтурмак ва Биёна кўрғонини иликламак манга тегди.

Бу муқаррар бўлгон Турдибек бошлиқ илғор йигитларига фармон бўлдиким, Оламхон, чун ерлик кишидур, бу навъ қуллуқ ва хизматкорликни ўзига оладур. Биёна маслаҳачида анинг салоҳ ва савоб дийди била амал қилинг.

Ҳиндустон эли агарчи баъзиси қилич чопқай, вале аксар сипоҳилиқ роҳ ва равишдин ва сардорлик юруш-турушидин орий ва бебақрадурлар. Бу Оламхонғаким. бизнинг илғор кўшулур, ҳеч кишнинг сўзига боқмай, ишнинг яхшиси ва ямонини мулоҳаза қилмай, Биёнага бу илғорни ёвук олиб борур. Бизнинг боргон илғор турқдин иккн юз эллик-уч

юзга ёвушур эди. Ҳиндустонийдин ва атрофий ҳсрикдин икки мингдин бир нима кўпрак бўлғой эдн. Низомхон ва Биёнадағи афғон ва сипоҳи тўрт мингдин кўпрак отлик ҳсрик бор эди. Яеғи худ ўн мингдин ҳам кўирак эди. Буларни кўруб, билиб, ушбу мазкур бўлғон отлик-яёк ҳсрики била тез-ўқ буларнинг устига чиқар; илдам етиб, қалин киши от солғон била бу илғор кишисини қочурур. Оламхон Таҳангарийниким, оғосн эди, тушурурлар. Яна беш-олти киши ҳам олурлар. Бир пора партол олдурурлар. Бовужуди бу ҳаракат ваъда ва истимолат бериб, бурунги ва сўнгги жаримасини афв қилиб, фармонлар йиборилди.

Роно Санго кофиршшг хабари тезрак бўлғач, чора қилмади. Сайид Рафиъни тилаб, С.айид Рафнънинг тавассути била қўрғонни, бизнинг кишига топшуруб, Сайид Рафиъ била келиб, мулозамат давлатиға мушарраф бўлди. Йигирма лаклик паргана Миёна дуобни иноят қилдим.

Дўст эшик оғани Биёнаға орийтий йиборилди. Неча кундин сўнг Биёнани Маҳди Хожаға иноят қилиб, вазҳи истикоматини етмиш лак қилиб. Биёнаға рухсат бсрилди.

Тоторхон Саронгхонийким, Гувалёрда эдиким, кишиси келиб, изҳори қуллуқ ва давлатхоҳлиқ қилур эди. Кофир Кандорни олиб, Биёнаға ёвукрок келганда Гувалёр рожаларидин Дарманкат яна Хонижаҳон отлик кофир Гувалёр навоҳисиға кслиб, қалъа таманға шўр ва фитна ангез қила бошладилар. Тоторхон келиб, Гувалёрни топшурмок бўлди. Беклар ва ичкилар ва аксар ўбдон йиғитлар тамом черикта ва қар тараф илғорда эдилар. Раҳимдодқа бнр нсча Бсҳралик ва Лоқурлуқни, Ҳастичи тунқаторни оғо-иниси била қўшуб, ушбу мазкур бўлғонларға Гувалёрда-ўқ парганалар тайин қилиб йиборилди. Мулло Опоқ ва Шайх Гўранни дағи йиборилдиким, Раҳимдодни Гувалёрда ўлтурғузуб. келгайлар. Буларким Гувалернинг ёвуғиға борурлар. Тоторхоннинг раъйн мункалиб бўлуб, буларни қалъаға тиламас.

Ўшул аснода Шайх Муҳаммад Ғавским, дарвеш кишидур, хейли машғуллуғи ҳам бор, мурид ва асҳоби ҳам бисёрдур, Гувалёрнинг қўрғонининг ичидин Раҳимдодқа кишн йиборурким, ҳарнавъ қилиб, қўрғонға ўзунгизни солингким, бу кишининг раъйи мункалиб бўлур, фосид хаелдадур.

Бу хабар Раҳимдодқа келгач, айтиб йиборуркмм, ташқарилар кофирлар жиҳатидин мухотарадур. Мен бир неча киши била қўрғонға кирай, ўзгалар ташқари турсун. Муболағалар била мунга рози бўлур. Озрок киши била киргач дерким, бу дарвозада бизнинг киши турсун. Ҳотипулда ўзининг кишисин кўяр. Ушбу кеча-ўқ ушбу Ҳотипулдин бўлғон кишисини киюрур. Тонгласиға Тоторхон бечора бўлур, қўрғонни хоҳи-нохоҳи топшуруб чиқар. Келиб, Ограда мулозамат қилди. Анинг вазоҳи истикомати Биёна парганасидин йигирма лаклик тайин бўлди.

Муҳаммад Зайтун ҳам чора қила олмай, Дўлпурни топшуруб, келиб мулозамаг қилди.

Анга бир неча лаклик паргана иноят бўлди. Дўлпурни холиса қилиб, шақдорлиғини Абулфатҳ туркманга иноят қилиб, Дўлпурга йиборилди.

Ҳисори Фируза навоҳисида Хамидхон Сорангхоний ва бир пора иаийй афғонларидин ва яна атрофий афғонлардин уч-тўрт минг жамъият қилиб шўр фитча мақомида эдилар.

Чахоршанба куни — сафар ойининг ўн бешида Чии Тсмур Сулгонға, Аҳмадий парвоначи ва Абулфатҳ туркман ва Малиқдод Кароний ва Мужоқидхон Мўлтоний бошлиқларни кўшуб, бу афғонларнинг устига тайин килдук. Бориб, йироқтин илғоб, бу афғонларни яхши босиб. калин кишисини қириб, ғалаба бошлар йибордя Сафар ойининг охирларида Хожагий Асадким, Ироққа Шаҳ-зода Таҳмосбқа элчиликка бориб эди, Сулаймон деган туркман била келиб, савғотлар келтурди. Ул жумладин икки чаркас қиз эди.

Одина куни рабиул-аввал ойининг ўн олтисида ғариб воқеа даст берди: нечукким, Кобулға битиган китобатда машруҳ битилиб эди. Ул китобатни ўқ безнеда ва бенуқсон мунда келтурулди. Ул китобат будур:

«Воқеаи узмоким, жумъа куни рабиул-аввал ойининг ўн олти-сида тарих тўққуз юз ўттуз учта рўй бердй, тафсили будурким, Иброқимнинг онаси бу бадбахт эшитурким, мен Ҳиндустон элининг илгидин нима ейдурман. Бу қисса мундоқ эдиким, уч-тўрт ой бу тарихдин бурунроқ Ҳиндустон ошларини чун кўрмайдур эдим, дедимким, Иброҳимнинг бовурчиларини келтурдилар. Эллик-олтмишча бовурчидин тўртини сақладим. Бу кайфиятни бу эшитиб, Аҳмад чошнигиргаким. Қиндустон эли бакавулни чошнигир дсйдурлар, Атоваға киши йибориб келтуруб, бир додак илгига чорсўта қилғон қоғазда бир тўла захр берур, тўла икки мисқолдин бир нима кўпрак бўлур, нечукким, бурунроқ мазкур бўлдики, Аҳмад чошнигирга бергай, Аҳмад бизнинг бовурчихонадаги Ҳиндустоний бовурчиға бериб, тўрт паргана ваъда қилурким, ҳар тавр килиб менинг ошимға захрни солгай. Ул додақдинким, захрни Аҳмад чошнигирга йиборур, яна бир додакни анинг сўнгича йиборурким, кўргай, ул захрни берадурму ё йўқму? Яхшиким, қозонға солмай, табаққа солур. Бу жиҳаттин қозонға солмаским, бакавулларга таъкидлар қилиб эдимки, Ҳиндустонийлардин ҳозир бўлғайлар, қозонда ош пиширур маҳалда тотгурурлар эрмиш. Ош тортарда бизнинг бедавлат бакавуллар ғофил бўлурлар. Чийни устига юпка нонни солур ва ноп устига ул қоғаздаги захрнинг озроқ ярмини сепар, захрнинг устига ёғлиқ қалияни солур. Агар қалия устига сепса эди, ё қозонға солса эди, ёмон эди. Даст-поча бўлуб, захрнинг улуғ ярмини учоққа ташлар.

Одина куни кеч намози дигар ош торттилар. Товушқон ошидин хейли едим. Бу Ҳиндустоний захрлиқ ошининг устидин бир-икки тикка майл қилдим, қалия олиб едим, ҳеч нохуш маза маълум бўлмади. Қоқ гўшттин бир-икки тикка олдим. Кўнглум барҳам урди,

ўтган кун қоқ гўштни еганимда бир нохуш маза анда бор эди, кўнглумнинг барҳам урғонин андин хаёл қилдим. Яна бир кўнглум кўзғолиб келди. Дастурхон устида икки-уч марта кўнглум барҳам уруб, қусаёзим. Охир кўрдумким, бўлмас, кўптум. Обхонаға боргунча Йўлда бир навбат қусаёзим. Яна бир навбат қусаёзим. Обхонаға бориб, қалин қустум. Ҳаргиз ошдин сўнг қусмас эдим, балки ичганда ҳам қусмас эдим. Кўнглумға шубҳа кечти. Бовурчини сахлатиб буюрдумким, ул қайни итга бсриб, итни сахлағайлар. Тонгласиға бир пахраға ёвуқ ит беҳолроқ бўлуб, қорин дам қилғондек бўлди. Ҳар неча тош бида урдилар, эвруштилар. қупмади: Кун тушгача бу ҳоли бор эди, андин сўнгра кўпти, ўлмади. Бир-икки чўхра қам бу ошдин егандур. Тонгласиға алар ҳам қалин қустилар, бирисининг худ ҳоли хароб эди, охир бори халос бўлдилар. Мисраъ

«Расида буд балое, вале ба хайр гузагат».

Тенгри манга бошдин жон берди. Ул дунёдин келадурмен, онадин эмди туғдум. Мен хаста ўлуб эдим, тирилдим. Жон қадрини, биллоҳ эмди билдим.

Султон Муҳаммад баҳшиға буюрдумким, бовурчини эҳтиёт қилғай. Қийинғаким тутар, мазкур бўлғондек бирин-бирин шарҳи бида айтур.

Душанба куни девон куни буюрдумким, ақобир ва ашроф ва умаро ва вузаро девонда ҳозир бўлғайлар. Ул икки эр кишини ва икки хотун кишни келтуруб сўрғайлар ва баени воқони шарм на басти бида айтдилар. Ул чошнигирни пора-пора қилдурдум. Бовурчини тириклай терисини сўйдурдум. Ул хотунлардин бирисини фил остиға солдурдум, Бирини эҳтиёт қилдурдум. Ул ҳам ўз амалиға гирифтор бўлуб, жазосиға етгусидур.

Шанба куни бпр аёқ сут ичтим. Якшанба куни ҳам бнр аёқ сут ичтим, «гили махтум»ни ва «тарёки форуқ»ни эзнб ичтим. Душанба кунн сут ичтим, сут ичимни хейли сурди. Шанба куни, аввалғи куни сафройи сўхтадек қора-қора нималар дафъ бўлди. Шукр, холо ҳеч қисса йўқтур. Жон мундоқ азиз нима эмиш, мунча билмас эдим, ул мисраъ борким;

«Ким ўлар ҳолатқа етса, ул билур жон қадрини».

Ҳар қанча бу воқеаи ҳоила хотиримға келса, беҳост ҳолим мутағаййир бўлур. Тенгри таолонинг инояти бор экандур, манга янги бошдин жон бағишлади. Мунунг шукрини на тил бида қилғаймон. Хогирларға тараддуд кечмағай деб, ҳар не воқе бўлғошш шарҳи ва басти бида битидим. Агарчи тилга, оғизға сиққусиз кўрққудек воқеа эди, шукр тенгриға яна куи кўрарим бор экандур. Хайр-хўблук бида ўтти. Қеч дағдаға ва тараддуд хотирларингизға кечурманг деб, сешанба куни рабиул-аввал ойининг йигирмасида чаҳорбоғда эрурда битилди».

Булардин фориғ бўлуб, бу битилган хатни Кобулға йиборилд. Чун мундоқ улуғ гуноҳ

бу бадбахттин сарбар урди, Юнус Али била Хожатий Асадға буюрулдиким, нақд ва жинс ва кул ва додакини олғондин сўнг, Абдуррахим шиғовулға топшурулдиким, эҳтиёт била сахлағай. Бунинг набираси Иброҳимнинг ўғлиниким, хейли таъзим ва эҳтиром била нигоҳдошт қилннур эдн, чун мундоқ қасдг бу табақадин содқр бўлди, Иброҳимнинг ўғлини мунда сахламоқнинг салоҳинни кўрмай, панжшанба куни рабиул-аввал ойининг йигирма тўккузида Мулло Сарсонғаким, Комрон қошидин баъзи нш-куч учун келиб эди, қўшуб Комронға йиборилди.

Хумоюнким, Пўруб тоғи ёғийлар устига бориб эди, Жўнпурни фатҳ қилиб, Ғозипурға Насирхонинг устига илдам бордн. Хабар топиб, Ганг дарёсини кечган экандур. Ғозипурдин Харид устига борди. Андағи афгонлар ҳам хабар топиб, Сару сувини кечган экандур. Харидни черик эли торож қилиб, андин ёнди. Мен муқаррар қилғон йўсунлук Шоҳ Мир Ҳусайн била Султон Жунайдни би иора ўбдон йигитлар била Жўнпурда кўюб, Қози Жиени ҳам булар била тайни қилди. Удқа Шайх Боязидни муқаррар қилди. Бу муҳиммотни забт ва саранжом қилиб, Карра Моникпур навоҳисидин Ганг дарёсини ўтуб, Коллий йўли била мутаважжих бўлур вақтта, Оламхон ва Жалолхон жикҳатким Колпийда эди, арзадошти келур эди, ўзи келмайдур эди. Хумоюн Колпий тўғриси етганда киши йибориб, дағдағани анинг кўнглидин чиқариб, ўзи била олиб келди.

Якшанба куни рабиул-охир ойининг учиди «Ҳашт бихишт» боғида Хумоюн келиб, мулозамат қилди. Ушбу кун Хожа Дўст Хованд ҳам Кобулдин келди.

Бу кунларда Махдн Хожанинг кишиси пайдарпай ксла бошладиким, Ропо Сангонинг келури таҳқиқ бўлди. Ҳасанхон Мсвотий ҳам Роноға қўшулмоқчи эмиш. Буларнинг фикрини бар асл қилмоқ керак. Чериктин илгаррак бир пора кўмак киши ҳам Биёнаға кслса, давлатға муносибдур деб, черик отланмоққа азм-жазм қилиб, ўзумиздин илгаррак Муҳаммад Султон мирзо, Юнус Али, Шоҳ Мансур барлос, Каттабек. Қисимтой. Бўжака бошлиқларни Биёнаға илғор нпборилди.

Ҳасанхон Мсвотийнинг Ноҳиржон отлиқ ўғли Иброҳимнинг урушида иликка тушуб эди, гаравга сақлаб эдук. Бу жиҳаттин отаси Ҳасанхон зохирда омаду рафт қилур эди. Ўғлини доим тилар эди. Баъзининг хотириға еттиким, Ҳасанхоннинг истимолати жиҳатидин ўғлини йиборилса кўпрак мустамол бўлуб, хизматкорлиқни яхшироқ бажой келтурғай. Қасанхоннинг ўғли Ноҳирхонға хидъат кнйдуруб, отасиға ваъдалар қилиб, рухсат берилди. Бу мунофиқ мардак худ ўғлининг рухсатиға маътал экандур. Ўғлининг рўхсатини хабар топқоч, ўғли етмасдин бурун-ўқ, Алвордин чиқиб келиб, Роно Сангоға Тўдада келиб қўгпулди. Анинг ўғлини мундоқ мақалда рухсат бермоқ беҳисоб экандур.

Бу фурсатларда ёмғур хейли ёғор эрди, доим суҳбатлар тутулур эди. Хумоюн ҳам суҳбатларда бўлур эди. Агарчи мутанаффир эди, ул бир неча кун иртикоб қилди.

Бу овонда ўтган ғаройиб воқеоттин бири будурким, Ҳумоюн Қалъаи Зафардин Ҳиндустон черикига келурда йўлдин Мулло Бобо Пашоғарий ва иниси Бобошайх қочиб, Кетин Қаро султонга бордилар. Балхдағилар ожиз бўлдулар. Балх Кетин султоннинг илигига тушти. Бу ковок мардак иниси била бу тарафминг иш-кучини бўйинлариға олиб, Айбак ва Хуррам ва Сорбоғ наво-Ҳисига келурлар. Шоҳ Искандар Балхнинг кирганидин бепой бўлуб, Ғўри қалъасини ўзбакка берур. Мулло Бобо била Бобошайх бир неча ўзбак кишиси била Ғўри қўрғониға келиб кирарлар. Мирҳаманинг қўрғони чун яқин эди, чора қила олмас, ўзбакка кирар. Бир неча кундин сўнг Мирҳамани жамоати била кўчуруб, Балх сори элтар маслақатидин Бобошайх бир неча ўзбак кишиси била Мирҳаманинг қўрғониға келурлар. Мирқама Бобошайхни қўрғонида тушурур. Ўзгаларни хар ерда-хар ерда ўтоқ берур. Мирқама Бобошайхни чопкулаб, бир неча кишиси била баид қилиб, Тенгрибердига Қундузга киши чоптурур. Тенгриберди. Ёр Али ва Абдуллатифни бир неча ўбдон йигити била йиборур. Булар етганча Мулло Бобо ўзбак кишиси била Мирҳаманинг қўрғониға келиб, уруш-муруш солур хаёли қилур, ҳеч иш қила олмас. Тенгрибердининг кишисига қўшулуб, Қундуз келдилар.

Бобошайхнинг бир иниси ямон экандур, ул жиҳаттин бошини кесиб, ушбу фурсатларда Мирқама келтурди. Иноятлар ва шафқатлар била сарафроз қилиб, акрон ва амсолидин мумтоз айладим. Боқи шиғовул борғонда бу икки кўҳна бедавлатнинг бошиға бирар сер олтун ваъда қилиб эдим. Бу ипоятлардин бошқа, бир сер олтун ўшал ваъда йўсуни била Мирқамага берилди.

Бу фурсатта Қисимтойким, Биёнаға илғор бориб эди, бир неча бош кесиб келтурди. Қисимтой била Бўжака бир неча қазоқ йигитлар била тил тутта борғонда икки бўлак кофирнинг чопқунчисини босиб, етмиш-сексон киши олурлар. Ҳасанхон Мевотийнинг таҳқиқ келиб қўшулғон хабарини Қисимтой айта келди.

Якшанба куни ойнинг секкизида Устод Алиқули ўгаул улук қозони билаким, қуярда тош уйи бенуксон эди, дорухонасини ҳам еўнгра куюб, тайёр қилиб эди, тош отарида тафарружиға бордим. Намози дигар бор эди, ошотти. Минг олти юз қадам борди. Устодга камар ханжар ва хилъат ва тупчоқ от инъом бўлди.

Душанба куни жумодил-аввал ойининг тўккузида ғазо иши била сафар қилиб, мақаллоттин чиқиб, тузда тушулди. Уч-тўрт кун мунда черик йиғилмоққа ва черикнинг жабдуғи қилмоққа кутуб турдук. Чун Ҳиндустон элиға хейли эътимод йўқ эди, хар тарафга-хар тарафга бу Ҳиндустон умаросидин илғор битилди: Оламхонни Гувалёрға илғор йиборилдиким, бориб Раҳимдодга, кўмак бўлғай. Маканни ва Қосимбек Санбалийни ва Хомид ва оға-иниси била ва Муҳаммад Зайтунни Санбалға илғор битилди.

Ушбу юртта хабар келдиким, Роно Санго бўлғон черики била Биёнанинг яқиниғача чопар.

Қоровулликқа борғонлар хабар еткура олмаслар, балки қўрғонға ҳам кира олмаслар. Қўрғон эли қўрғондин йироқроқ ва бесирпароқ чиқарлар. Ёғий зўрроқ келиб, буларни дурбатур. Сангархон жанжуҳа анда шаҳид бўлди.

Бу ғавғода Каттабек жибасиз-ўқ чониб чиқар. Бир кофирни яёқлатиб олур маҳалда Каттабекнинг бир навқаришшг қиличини олиб, Каттабекнинг кифтига-ўқ чопар. Ғалаба ташвишлар тортти. Роно Сангонинг ғазосида кела олмади. Неча маҳалдин сўнг яхшироқ бўлди. Вале маъюброқ бўлубтур,

Қисимтой ва Шоҳ Мансур барлос ва ҳар кимки, Биёнадин келди, билмон кўрққонлариму эди, ё элни кўркутқонлариму эди? Кофирнинг черикини жалд ва жаррорлиқ била асру қўи ситойиш ва таъриф қилдилар.

Сафар қилғон юрттин Қосим мирохўрни белдорлар била йиборил-диким, Мадхокур нарганазидаким, ўрду тушар ердур чоҳ қоздурғай.

Шанба куни жумодил-аввал ойининг ўн тўртида Огра навоҳи сидин кўчуб, чоҳлар қозилғон юртқа келиб тушулди. Эртасига андин кўчтук. Хотирға кечтиким, бу навоҳида улук ўрдуға суйи вафо қилур ер Секридур. Эҳтимол борким, кофир сувни олиб тушгай. Бу жиҳаттин буронғор, жувонғор, ғул ясол ясаб-ўқ мутаважжих бўлдук. Дарвеш Муҳаммад Сарбон била Қисимтойким, Биёнаға бориб келиб, ер-сувни кўруббилиб эди, илгари Секри кўлининг ёқасида юрт кўра йиборилди. Келиб, юртта гушуб, Маҳди Хожаға, Биёнада-гиларга киши чоптурулдиким, бетаваккуф келиб қўшулғайлар.

Хумоюннинг навқари Бекмирак мўғулни бир неча йигит била кофирдин хабар олғали йиборилди. Кечаси бориб, хабар олиб, тонгласига хабар келтурдиларким, ғаним кишиси. Басовардин бир курух илгарроқ келиб тушган эрмиш. Ҳам ушбу кун Маҳди Хожа ва Муҳаммад Султон мирзо ва Биёнадағи илғор келиб қўшулдилар. Беклар навбат била қоровуллукқа тайин бўлдилар.

Абдулазиз қоровуллук навбатида илгари-кейинни мулоҳаза қилмай, рост Конвоҳаға борибтурким, Секридин беш курух йўлдур, кофир илгаррак кўчган экандур. Буларнинг мундоқ жиловсиз илгари борғонларини билиб, тўрт-беш минг киши тез-ўқ етиб кслурлар. Абдулазиз ва Мулло Опоқ минг беш юзча киши бўлғай эди, ғаним кишисини чоғламай, булар ҳам илик қўшарлар. Қалин киши олғон била-ўқ тебрар. Бу хабар бизга келгач, Муҳиб Али халифани навқарлари била йибордук. Мулло Хусайнни ва яна баъзиларни убруқ-субруқ буларнинг кўмакига йибордук. Сўнгра Муҳаммад Али жанг-жангни ҳам йиборилди.

Илгари таъйин бўлғонлар, Муҳиб Али алар етгунча Абдулазиз аларни тебратиб, туғини олиб, Мулло Неъмат ва Мулло Довуд ва Мулло Опоқнинг иниси ва яна бир нсчани олиб, шаҳид қилғон экандурлар. Булар етғач, Тоҳир Табарий Муҳиб Алининг тағойиси чопар,

кўмак етмас, Тохирни ўшанда-ўқ олурлар. Муҳиб Али ҳам Уруш асносида йиқилур. Болту кўндалондин кириб, Муқиб Алини чиқарур. Бир курухгача буларнииг кейнича келурлар. Муҳаммад Али жанг-жангнинг қораси пайдо бўлгач, турарлар.

Бизга паёпай хабар келдиким, ғаним кишиси ёвуқ келди. Жийба кийиб, отларга кежим солиб, яроғланиб, чопа отландук. Буюрдумрим, аробаларни тортиб келтурғайлар. Бир курух келдук. Ғаним кишиси ёнғон экандур. Ёнимизда улук кўл эди, сув маслаҳатиға Ушбу ерда тушулди. Аробаларни илгари мазбут қилиб, занжирлар беда аробаларни марбут айладук. Ҳар икки ароба фосиласи етти-секкиз қари бўлғай эдиким, занжир тортилур эди. Мустафо Румий Рум дастури била ароба қилиб эди, хейли чуст ва часпон яхши аробалар эди. Чун Устод Алиқули зиддона маош қилур эди, бу жиҳаттин Мустафони буронғорда Ҳумоюннинг олида тайин қилилди. Ароба етмаган ерга хуросоний ва ҳиндустоний белдорлар ва каландийларни солиб, хандақ қоздурулди.

Бу кофирнинг мундоқ илдам келишидин ва Биёнада булғон уруш ишидин ва Шох Мансур ва Қисимтой Биёнадин келганларнинг таъриф ва ситойишидин черик элида бедиллиг зоҳир бўладур эди. Абдулазизнинг бостурғони худ бир сари бўлди. Элнинг итмийноии хотири ва черикнинг истиҳкоми зоҳири учун ароба етмаган ерига йиғочдин сепоядек нима ясаб, ҳар икки сепоянинг орасиниким, етти-секкиз қари бўлғай, ўйнинг хомидин арғамчилар қилиб мазбут ва марбут қилилди. Бу асбоб ва олот муҳайё ва мукамал бўлғунча йигирма-йигирма беш кунга тортти.

Ушбу фурсатта Кобулдин Султон Ҳусайн мирзонинг қиз набираси, Қосим Ҳусайн султон ва Аҳмад Юсуф, Сайид Юсуф ва Қивом Ўрдушоҳ яна баъзи якка-яримдин беш юзча киши келдилар. Муҳаммад Шариф Мунажжим гаумнафас ҳам булар била келди. Бо-бодўст сувчиким, чоғир учун Кобулға бориб эди, Ғазнининг муважжаҳ чоғирларидин уч қатор тевада юклаб, ул ҳам булар била келди.

Мундоқ маҳалдаким, ўтган вақое ва ҳолот паришон сўз ва калимоттин, нечукким мазкур бўлди, черик элининг тараддуди ва таваҳҳуми бисер эди. Муҳаммад Шариф мунажжим шумнафас, агарчи манга айтур ёроси йўқ эди, ҳар кимга йўлуқса муболағалар билан айтур эдиким: «Бу айёмда Миррих ғарб саридур, ҳар ким бу тарафдин урушса мағлуб бўлур». Мундоқ шумнафас неким сурди, бедил элнинг кўнглини кўнрак синдурди. Анинг бу паришон сўзлариға гўш қилмай, қилур ишларимизни тигилмай уруш ишида бажид ва масоф қилмоққа мустаид бўлдук.

Якшанба куни ойнинг йигирма иккисида Шайх Жамолни йиборилдиким, Миёни дуоб таркашбандларидин ва Дехлидин йиға олғонча черик йиғиб, Мевотийнинг кентларини чопяб, талаб, илигидин келганини тақсир қилмағай. То буларға ул тарафдин ҳадуге бўлғай. Мулло Турк Аликим, Кобулдин келадур эди, фар-мои булдиким, Шайх Жамол

била қўшулуб, Мевотни чотшоқта ва бузмоқта тақсир қилмағайлар. Мағфур девонга ҳам бу йўсунлуқ фармон бўлди. Бориб, Мевотнинг бир неча ёқа бучқоқдағи кент-ларини чопиб, талаб, асир қилибтурлар. Ул мамардин буларга чандон ҳадук бўлмади.

Душанба куни жумодил-аввал ойининг йигирма учида сайр қила отландим. Сайр асносида хотиримга еттиким, қамиша тав-ба дағдағаси хотиримда бор эди, бу номашруъ амр иртикобидия аладдавом кўнглумда ғубор эди, дедимким, эй нафс:

Чанд боши зи маосй мазакаш,

Тавба ҳам бемаза нест би чаш.

Неча исён била олудалиғинг,

Неча қирмон ара осудалиғинг,

Неча нафсингга бўлурсен тобе,

Неча умрунгни қилурсен зое

Нияти ғазв илаким юрубсен,

Ўлмакиигни ўзунга кўрубсен,

Кимки ўлмак ўзига жазм этар,

Ушбу ҳолатта билурсенки нетар,

Дур этар жумла маноҳийдин ўзин,

Аритур барча гуноҳидин ўзин,

Хуш қилиб ўзни бу кечмакликтин,

Тавба қилдим чоғир ичмакликтин.

Олтуну нуқра суроҳийю аёқ,

Мажлис олоти тамомин ул чоқ,

Ҳозир айлаб борини синдурдум,

Тарк этиб майни, кўнгул тиндурдум.

Бу синдурулгон олтун-кумуш суроҳий ва олотни мустақиқларга ва дарвешларга улашилди. Ул кишиким, тавбада мувофақат қилиб эди, Асас эди. Соқол қирмоқта ва қўймоқта мувофақат қилиб эди, ул кечаси ва тонгласи беклардин ва ичкилардин ва сипоҳилардин ва ғайри сипоҳидин уч юзга яқин кигаи тавба қилдилар. Ҳозир чоғирларни тўктуруб, Бободўст келтурган чоғирларни буюрдуқким, туз солиб, сирка қилғайлар.

Чоғирларни тўккан ерда бир войин қоздурулди. Ният қилдимким, бу войинни тош била кўпортиб, бу войиннинг ёнида буқайи хайре қилғайлар.

Муҳаррам оийи тўккуз юз ўттуз бешдаким, бориб Гувалёрни сайр қилдим, ёнғонда Дўлпурдин Секрий келдим. Бу войин тамом бўлуб эди.

Бурунроқ ният қилиб эдимким, Роно Санго кофирға зафар топсам, тамғани мусулмонларға бағишлай. Тавба асносида Дарвеш Муҳаммад сорбон била Шайхи Зайн тамға бахшишини ёд бердилар. Дедимким, яхши ёд бердингиз, илигимиздаги вилоятларда мусулмонларнинг тамғаси бахшиш бўлди. Муншийларини тилаб, буюрдумким, бу икки азимуш-шаън умурким, воқе бўлди, бунииг ихбори-ға фармонлар битигайлар.

Шайх Зайннинг иншоси била фармонлар битилиб, жамиъ қаламравға йиборилди. Ул иишо будур.

«ФАРМОНИ ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР»

Нахмаду таввобан юҳиббут-таввобина ва юҳиббул-мутатаҳ-Ҳирини ва нашкуру ваҳҳобан яҳдил-музнибина ва яғфирул-мустағфирини ва нусалли ало хайри халқиҳи Муҳаммадин ва олиҳит-тайибина ва саҳбихат-тоҳирин.

Мароён арои арбоби албоб ки мачлиси мачолин суvari асбоб ва мақозини лаолии нукуши сидқ ва сабот аст нақш назири чачоҳири завоҳири ин маънй хоҳад буд ки, табиати инсоний ба муҳтазой фитрат моили лаззоти нафсонист ва тарки муштаҳиёт мутавакқиф бар тавфиқи яздонӣ ва таъйиди осмонӣ, нафси башар аз майл ба шар дур нест. «Ва м» убарриу нафсий иннан-нафса ла амморатун бис-суъ» ва ич,тинобаз он чуз ба раъфати малика ғафур не,«ва золика фазлуллоҳи юътиҳи ман яшоъ, валлоҳу зулфазлил-азимч Ғараз аз тасвири ин мақола ва тақрири ин мақула он ки ба муқтазои башарият ба ҳасби маросими подшоҳон ва лавозими подшоҳӣ ва бар одати соҳиб чаҳон аз шоҳ ва сипоҳӣ дар унфвони аиеми шабоб баъзе аз манохӣ ва бархе аз малоҳӣ иртиқоб намуда мсшуд ва баъд аз чанд рўзе рўзи надомат ва хасрат тамом ҳосил омада як-як аз он манохии муртақибаро тарк менамуд ва ба тавбаи насух боби ручуъ ба дон масдуд мегашт.

Аммо тавбаи шароб ки, аҳамми матолиби он мақсад ва аъзами маориби он мақсуд аст дар ҳичрби «ал-умуру марҳунатун биавқоти-ҳо» мухтачиб монда, рўй наменамуд. То он ки дар ин авқоти фар-хунда соот ки ба чаҳди тамом ихроми чрход баста бо асокири ис-ломи мосир дар муқобалаи куффор ба муқотала нишаста будем, аз мулҳими ғайбӣ ва хотифи лорайбӣ мазмуни маймуни «Алам яъни лиллазина оману ан таҳшаа қулубаҳум бизикриллоҳи» шунуда, жиҳати қалъи асбоби маъсият ба чадди тамоми том қаръи абвоби инобат намудем. Ва ҳодии тавфиқ ҳасабал-мазмун «ман қараа бобан валача вача» дари иқбол кушд, ва ифтитоҳи ин чяҳод ба чиходи акбар ки муҳолифати нафс аст, амр

фармуд. Алқисса: «раббано заламно анфусано» бар забони ихлох баён оварда, «тубту илайка ва ана аввалул муслимин»ро бар лавҳи дил мунаққаш гардонидем. Ва доияи тавбаи шаробро ки макнуни хазинаи сина буд, бя имзо расонидем. Ва худдоми зафар ихтишом ба му^иби кукми фархунда фарҷрм суроҳӣ ва жом ва соир адавот ва олотӣ тилло ва нуқра ки ба касрат ва зинат чун кавокиби силехри рафе музаййини мачлиси баде буд иззати шариатро бар замини хорӣ ва мазал-лат зада, монанди асном ки иншооллох таоло анқарийб ба касрашон муваффақ шавем, пора-нора сохтанд ва ҳар пораро назди мискине бечорае андохтанд. Ва ба юмни ин инобати қарибул-ичобат бисерӣ аз муқаррабони даргоҳ ва муқтазои «Анносӯ ало дини мули-киҳим» дар ҳамон мачушс ба шарафи тавба мушарраф гаштанд ва билкуллия аз сари шурби хамр дар гузаштанд, ва ҳануз фавч-фавч аз мутиони авомир ва навоҳӣ соатан ғасоатан ба-дин еодат мустаъид мерганданд. Умед ки ба муқтазои «аддоллу алалхайри ка-фоилиҳи» савоби ин аъмол ба рӯзгори бо иқболи наввоби хуч,аста фоли подшоҳӣ оид гардад ва ба майманати ин саодат фатҳ нусрат явман фа-явман мутазоид ояд.

Ва баъд аз итмоми ин ният ва такмили ин амният фармони олам-муте шараф нафоз ёфт ки дар мамолики маҳруса (харасаҳаллоқу анил-офат вал-мухофот), мутлақан ҳеч офармида муртакиби шурби хамр нашавад ва дар таҳсили он нақӯшад ва хамр насозад ва нафрӯшад ва наҳарад ва надорад ва набарад ва наёрад: «фач^иганнбуҳу лааллакум гуфлихун».

Ва шукран ало ҳозиҳил-футуҳ ва тасаддуқан ли қабули тид кат-тавбатан-насуҳ бақри бахшойиши подшоҳӣ дар чӯш омада, амвочи қарам, ки сабаби ободонии илам ва обрӯй бани одаМ аст, зоҳир сохт, ва тамғои жаеи мамолиқро аз мусулмонон «иҳосили он аз ҳаду ҳаср афзун аст, бовучдди истимрори азминаи салотини собиқ бағирифтани он чун аз завобити шариати сай-йидул-мурсалин берун буд, барандохта фармон содир шуд ки дар ҳеч шаҳр ва балад ва роҳ ва гузар ва мамар ва бандар тамғо нағиранд ва наситонанд ва тағйир ва тадбил ба қавоиди ин ҳукм роҳ надиханд: «Ва ман бадалаҳу баъда мо самиаҳу фаиннамо исмуҳу алаллазипа юбаддилунаҳ».

Сабили мустаъминони зилоли отифати подшоҳӣ аз турк ва тоҷ^ик ва араб ва аҷдм ва ҳиндий ва форсий ва раият ва сипоҳӣ ва коғаи умам ва оммаи тавоифи банӣ одам он, ки ба-дин орифаи муайяда мустазҳир ва умедвор буда ба дуои давлати абад итти-сол иштиғол намоянд ва аз лавозими ин аҳкоми майманат анҷом дар нагузаранд ва инҳироф наварзанд.

Мебояд ки бар ҳасаби фармон амал намуда ба тақдим расонанд ва чун ба тавқиъи вақии ашрафи аъло расад эътимод намоянд.

Кутиба биамрил-олий аълаллоқул-мутаолий ва халлада нақо-заҳу:, фи 24 шаҳри

чумодил-аввал, сана 932».

Ушбу айёмда ўтган вақодин нечукким мазкур бўлди, улук-кичикта дағдаға ва тараддуд кўп эди. Ҳеч кимдин мардона сўз ва далирона раъй эшитилмас эди. Ҳикоят дегучи вузаронинг ва вилоят тегучи умаронинг не сўзлари мардона эди, на тадбирлари, на ўзлари соҳиб ҳимматона эди, на тақрирлари.

Бу юрушта Халифа яхшилар борди, забт ва истиҳком бобида жидду ихтимомни тақсир қилмади.

Охир элнинг мундоқ бедилликларини сўруб ва бу навъ сушт-луқларини кўруб, бир тадбир хотиримға етти. Жамиъ бекларни ва йигитларни чорлаб дедимким:

«Беклар ва йигитлар!

Ҳар ки омад ба жаҳон аҳли фано хоҳад буд,

Он ки пояндау боқест худо хоҳад буд.

Ҳар кимки ҳаёт мажлисиға кирибтур, оқибат ажал паймонасидин ичгусидур ва ҳар кишиким, тириклик манзилиға келибтур, охир дунё ғамхонасидин кечгусидур. Ёмон от била тирилгандин яхши от била ўлган яхшироқ.

Ба номи некў гар бимирам равост,

Маро ном бояд ки тан маргрост.

Тенгри таоло бу навъ саодатни бизга насиб қилибтур ва мундоқ давлатни бизга қарийб айлабтур. Ўлган шахид, ўлтурган ғози. Барча тенгрининг каломи била онт ичмак керакким, ҳеч ким бу қитолдин юз ёндурур ҳаёл қилмағай, то бадандин жони айрилмағунча, бу муҳораба ва муқоталадин айрилмағай».

Бек ва навкар улук-кичик борча рағбат била мусҳафни иликка олиб, ушбу мазмун била аҳд ва шарт қилдилар. Тавр тадбире эди, ёвуқтин, йироқтин дўст, душман кўргали, эшитгали яхши бўлди.

Ушбу айёмда тўш-тўшдин гаўр ва фитна қойим бўлди. Ҳусайнхон Нухоний Робирийни кслиб олди. Қутбхоннинг кигаиси Чандворни олди. Рустамхон деган бир мардак Миёни дуобдағи такаш бандларни йиғуштуруб, келиб Кўлни олиб, Кичик Алини банд қилд. Санбални Зоҳид ташлаб чиқти. Қаиужни Султон Муҳаммад дўлдой кўюб келди. Гувалёрни гувалёрлик кофирлар келиб, муҳосал қилди. Оламхонником, Гувалёрға кўмак йиборилиб эди, Гувалёрға бормаи, ўз вилоятиға борди. Ҳар кун ҳар тарафтиб бир нохуня хабар келур эди. Черикдин баъзи хиндустонийлар коча кириштилари: Ҳайбатхон Каркандоз қочиб, Санбалға борди. Ҳасанхон Боривол қочиб, кофирға кирди. Буларға парво қилмай, олимизға-ўқ мутаважжих бўлдук.

Аробалар ва ғалтаклик сепоялар, бу асбоб ва олотким тайём бўлди, сешанба куни жумодил-охир ойининг тўккузида паврўд куни кўчтук. Буронғор, жувонғор, ғул ясол

ясаб, олимизда аробаларни ва ғалтаклик сепояларни юрутуб, буларнинг кейинида Устод Алиқулини жамиъ туфангандозлари била таъйин қидилдив ким, яёқ, аробанинг кейнидин айрилмай, ясол била юругайлар Ясоллар ерлик ерига келгандин сўнг, жамиъ ясолларга илдам қатраб етиб, буронғор, жувонғор, ғулдағи беклар ва йигитлар ва сипоҳиларга кўнгуллар бериб, ҳар қайси бўлакнинг қайси ерда турушини, не йўсунлуқ горушини муқаррар ва муайян қилиб ушбу тартиб ва насак била бир курухча йўл келиб туштук.

Кофир кишиси қам хабардор бўлуб, ўтрудин бўлак-бўлак ясаб келдилар. Ароба ва хандак била ўрду тушгандин сўнг, ўрдуни ва ўрду ўтрусини мазбут ва мустаҳкам қилилди. Чун букун уруш хаели йўк эди, оз-оғлоқ йигит-яланг илгари чиқиб, ганим кишиси била илик олишиб, гаул куни бостила. Бир неча кофирни олиб, бо-шини кесиб келтурдилар. Малик Қосим ҳам бир печа бош кееиб келтурди. Малик Қосим яхши борди. Ушмунча била черик элининг кўнгли хейли қўпти, қувонди. Элга ўзгача таҳният пайдо бўлди.

Тонгласи кўчу^урушур хаёлимиз бор эдиким, Халифа ва баъзи давлатхоҳлар арзга еткурдиларким, чун муқаррар бўлгон юрт ёвуқ-тур, ани хандақлаб, мазбут килиб-ўқ кўчулса давлатка муносибтур. Хандақ маслаҳати учун Халифа отланиб, хандақ ерларини, белдор-ларга таъйин қилиб, муҳассиллар муқаррар қилиб келди.

Шанба куни жумодил-охир ойининг ўн учида аробаларни оли-мизга торттуруб, буронғор, жувонғор, ғул ясол била бир курухча ёвуқ йўл келиб, муқаррар бўлгон юртқа тушулди. Баъзи чодирлар тикилиб, баъзи тикилмоқда эдиким, хабар келтурдиларким, ёғунинг ясоли пайдо бўлди. Филҳол отланиб, фармон бўлдимки, буронғор буронғорга, жувонғор жувонғорга, ерлик-ерига бориб. аробалар била ясолларни мазбут ва мураттаб қилғайлар.

Чун бу «Фатҳнома»дин ислом черикининг кайфияти ва куффор ҳайлининг камийяти, суфуф ва ясолнинг турушлари ва аҳли ислоМ ва аҳли куфрнинг урушлари мушаххас ва маълум бўлур, ул жихаттин беэиёда ва нуқсон ўшул «Фатҳнома»ким, Шайх Зайн о килиб эди, сабт бўлди.

ФАРМОНИ ЗАҚИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ҶОЗЎ

Алҳамду лиллоҳил-лази саддақа ваъдаҳу ва нараса абдаҳу ва ғазза чдндаҳу ва қазамал-ақзоба ваҳдаҳу ва лошайъа баъдаҳу ё ман рафаа даоимал-исломи бинасри авлисҳир-рошидина ва вазаа қавоимал-асноми биқаҳри аъдоихил-моридина фақутиа добириул-қавмил лазина заламу вал-ҳамду лиллоҳи раббил-оламина ва салла-лоҳу ало хайри халқиҳи Муҳаммадин Саййидил ғуззоти вал-муч,о-ҳидина ва ало олиҳи ва асҳобиҳил-худоги ило явмиддин.

Тавотури нуамои субҳонӣ боиси тақосури шукр ва санои ҷадонист ва тақосури шукр ва санои ҷадони муриси тавотури нуамои субҳонӣ. Бар ҳар неъмат шукре мураттаб аст ва ҳар шукреро неъмате аз ақиб: адои лавозими шукр аз қудрати башар мутачарриз аст ва аҳли иқтидор аз истефои маросими он очиз. Алалхусус шукре ки дар муқобили неъмате лозим ояд, ки на дар дунё давлате аз он азимтар бошад ва на дар уқбо саодате аз он ҳисимтар намояд. Ва ин маъни чиз нустар бар ақвиёи қуффор ва истнло бар ағниёи фучдор, ки: «улоика қумулқаратул-қачира», дар баёни амсоли эшон нозил аст, нахоқад буд ва дар назари басорати арбоби албоб аҳсан аз он саодате нахоқад намуд.

Алминнату лиллоҳ, ки он саодати узмо ва мавҳибати қубро ки миғал-маҳди ило ҳозал-аҳд матлуби асли ва мақсуди ҳақиқии замири ҳайрамдеш ва раъи савобкеш буд, дар ин айеми ҳуҳаста фарҷрм аз мамкани авотиғи ҳазрати малики аллом рӯй намуд. Фаттоҳи беминнат ва файёзи беиллат муч^аддидан бамифтоҳи фатқи абвоби файз бар чеҳраи омили наввоби нусрат маоли мо қушуд. Асомии номии афғачи бо ибтиҳочрт мо дар дафтари ғуззоти қиромӣ сабт гардид, ва ливои ислом бо имдоди лашка-риёни зафар анҷрми мо ба авҷд рифъат ва иртиқо раоид.

Қайфияти судури ин саодат ва зуҳури ин давлат он ки чун ашиъаи суюғи сипоҳи исломпаноҳи мо мамолики Ҳяндро ба лама-оти анвори фатҳ ва зафар мунаввар сохт. Чунончи дар фатҳнома-ҳои собиқ самти таҳрир ёфта буд, аедии тавфиқ роёти зафар оёти моро дар мамолики Деқли ва Оғра ва Чўнпур ва Харид ва Баҳор ва ғайри золика бар афғохт. Аксар тавоифи ақвом аз асҳоби қуфр ва арбоби ислом итоат ва инқиёди наввобии фарҳунда фарҷрми моро ихтиёр намуда тариқи убудиетро ба қадами сидқ ва ихлос паймуданд.

Аммо Роно Санго қофирки, дар савобиқи айем дами итоати наввобии ҳуҷ^аста аиҷрми мо мезад, акнун ба мазмуни: «або ва истакбара ва қона миғал-қофирин» амал намуда шайтонсифат сар-қашида қоиди лашкари даврон ва сархайли сипоҳи маҳҷурон гашта, боиси иҷтимои тавоиф гардид, ки баъзе тавқи лаънати зуннор Дар гардан доштанд ва бархе хори меҳнати иртидод дар доман ва Истилои он қофири лаин «ҳазалаҳу фи явмид-дин» дар вилояти Ҳинд ба мартабае буд ки пеш аз тулуи афғоби далати подшоҳӣ ва қабл аз сутун найири ҳилофати шаҳаншоҳи бо он ки рочаҳу ва роёни бузург ниҳод ки дар ин муқотала итоати фармонаш намуданд ва ҳокимон ва пешвоени муттасиф ба иртидод ки дар ин муҳораба дар инонаш буданд, бузургии ҳудро манзур дошта дар ҳоҷ қитале мутобаат, бал мувоффақати вай нақардаанд, ва дар ҳсч мусофарат тариқи мусоҳабат ва мувофакатн ў насупурдаанд. Томи салол тини рағип ин хиттаи васеъ, чун султони Деҳли ва султони Ғуҷирот ва султони Монду ва ғайриҳим аз муқоамати он бадсияр

мувофақати куффори дигар очиз будаанд, ба латоифул ҳиял ба ў мудоро ва мувосо менамуданд. Ливои куфр дар қариб дивист шаҳр аз би лоди ислом афрохта буд ва таҳриби масҷид ва маобид намуда, аёл) ва атрофи мўминони он булдон ва амсорро асир сохта ва қуввати вай аз қарори воқеъ бачо,ое расида ки назар ба қоидаи мустамирраи ҳиндӣ, як лак вилоятро сад сувор ва куруреро даҳ қазор сувор эътибор мекунанд, билоди мусаххараи он ҷарҳайли қадара ба даҳ курур расида ки ҷои як лак сувор бошад. Дар ин айём бисе аз куффори номи ки ҳаргиз дар қеч маъракаи яке аз ислом имдодаш намунамудаанд, бино бар адовати асокири исломи бар лашкари шақоват асари вай афзуданд.

Чунончи даҳ ҳокими ба истиқлол, ки ҳар як чун дуд даъвии саркашӣ менамуданд ва дар қутри аз актори қоидаи чимъи аз куффор буданд, монанди ағлол ва салосид, бадон қоғми фочра муттасил гаштанд ва он ашараи қадара, ки бар нақизи ашараи мубаш-шара, ливои шақоват фазои «қабашширхум би азобин алим» меафроштанд, тавобеъ ва асокири бисъёр ва парғаноти васаулақтор доштанд.

Чунончи: Салоҳиддин сӣ ҳазор сувор ва Менди Ров дувоздаҳ сувор вилоят дошт, ва Ровал Удӣ Синг Ногарӣ дувоздаҳ. ҳазор сувор, ва Ҳасанхони Мевоти дувоздаҳ ҳазор сувор, Бормал Эдри чаҳор қазор ва Нарпат Ҳора ҳафт қазор, ва Сатрвӣ Кечи шат қазор ва Дерим Дев чоҳор ҳазор. Бирсинг Дсв чаҳор ҳазор ва Маҳмудхон валади Сулгон Скандар агарчи вилоят ва парғана надотт, аммо даҳ ҳазор сувор тахминан ба умедвории сардорӣ чамъ карда буд ки маҷмуи чамъияти он маҷхури водии саломат ва амният назар ба қайдан мустамирра парғана ва вилояти Ҳинд ду лаку як ҳазор бошад.

Алқисса, он қоғири мағрури ботин кӯр, зоҳири дилхон бо қасовати куффори сиек рузгорро «Қазулмотин баъзуҳо фавқа баъз» бо якдшар мувофиқ сохта, дар маҷоми муҳолафат ва муқорабай аҳли ислом ва қадми асоси шариати саййидул-аном алайҳис-салоту. вассалом даромад ва муҷриҳдони асокири подшоҳ монанди қазон илоҳӣ бар сари он даҷ,ҷрли аъвар омада қазияи «Изо чоал-қазбу амиялбасар»ро манзурн назарн ба сирати ақоби сират гардони-данд. ва қарномаи «Ман ҷрҳада фа иннамо юҷриҳиду линафсик» ро малхуз дошта ҳукми воҷибул-изъони «ҷоҳидул куффора вал-муно-фиқин» ро ба имзо расонданд.

Рӯзи шанба сездҳми шаҳри ҷумодис-сонӣ 933 ки «борақаллоҳу фи сабтиқум» ниғаони мубораки он рӯз аст, дар навоҳии мавзии Конво аз музофоти Биёна ҳаволи кӯҳе ки ду куруҳи аъдои дин буд маҷриби хиёми нусратанҷрми лашкари ислом гардид, чун қав-қаб ва дабадаи мавкиби исломӣ ба ғӯшти аъдои дин ва қоғирини лаин расид, муҳолифони миллати Муҳаммадӣ ки монанди «асҳоби фил» дар паи инҳидоми қабъаи аҳли ислом буданд, филоии кӯҳ пайкари ифрит манзарро эътизоди худ соштанд ва ҳама муттафиқ ва

якдил гашта лашкари шақоват асари худре фавчо мепардохтанд:

Ба он филҳо ҳиндувони залил

Шунда ғарра монанди «асҳоби фил»,

Чу шомӣ ач^л ч,умла макруҳу шум,

Сияҳтар зи шаб, бештар аз нуч^лум,

Ҳама ҳамчу оташ, валекин чу дуд,

Кашида сар аз кин ба чархи кабуд,

Чу мӯр омаданд аз ямину ясор,

Сувору пиёда ҳазорон-ҳазор.

Ва ба азми муқотала ва корзор мутаваҷҷи ӯрдуи нусрат-шиор шуданд, ғуззоти асокири исломӣ, ки агач,ори риёзи шучратанд, санавбарсифат софҳо кашиданд ва нӯги ҳӯди санавбарӣ ҳайъати офтоб шиоъро чун қулуби «мучрҳидини филлоҳ» ба авҷи иртифоъ расониданд, сафе чун «Садди Скандарӣ» оҳанфом ва биноҳе мо-нанди тариқи шарии пайғамбарӣ ба истиқомат ва истиҳком: матини қуввати матонаташ «каннаҳум бунъёнун марсус» ва фалоҳ ва фирузе ба муқтазои «улоика ало ҳудан мин раббихим ва улоика хумул-муфлиҳун» бо аҳолии он сифати махсус.

Қ и т ъ а:

Дар он раҳна не аз тибоу ваҳим,

Чу раъйи шаҳаншоҳу дини қавим.

Аламҳои ӯ фарши фаршо ҳама,

Алифҳои «Инно фатаҳно» ҳама.

Ва риояти ҳазро манзур дошта ба тариқи ғуззоти Рум чрҳати пайоҳи туфакчиён ва раъдандозон ки дар пеши сипоҳ буданд, сафе аз ароба тартиб намуда бо як-дигар ба занҷдф иттисол дода шуд.

Алқисса чуюши ислом чунон интизом ва истехкоми падид овард, ки ақли пир ва чархи асир мударбир ва мураттибагаро офарин кард.

Дар ин тартиб ва истехком ва ташйид ва интизом муқаррабул-Ҳазрати султопъ эътимодуд-давлотул-ҳақонӣ Низомуддин Али Халифадоод саъй ва иҷтиҳод ва ҳама тадбироташ мувофиқи тақдир^а чумла сардорихо ва корғузориҳои ӯ иисандидан раъйи мунир афтод.

Мақарри иззати подшоҳӣ дар ғул муқаррар гашт ва бар дасти Ростӣ ғул бродари ааззи аршади арчиманди саодат ёр алмухтассу биавотифил-маликил-мустаон Чин Темур султон

фарзанди ааззи аршади манзури анзори ҳазрати илоҳ Сулаймоншоҳ ва ^аноби хидоят маоби вилоят интисоб Хочи Камолиддин Дўст Ҳованд «а мўътамаддус-салтанатул-алия мўътаманул-атабатус сания муқарраби хос ва зубдаи асҳоби ихтисос Камолиддин Юнуе Лли ва умдатул-хавос комилул-ихлос Чалолиддин Шох Мансур барлос ва умдатул-хавас зубдаи асҳоби итисос Низомиддин Дарвеш Муҳаммад сорбон ва умдатул-хавос содиқул ихлос Шихобиддин Абдулло китобдор ва Низомиддин Дўст эшикоқо дар маҳалли худ қарор гирифтанд.

Ва бар дасти чапи ғул салтанат маоб, хилофат интисоб, алмухтассу биавотифил-маликил-мустаон Султон Алоуддин ОламЯ хон бинни Султон Бақлул Лудий ва муқаррабил-ҳазратис султоний алмушору илайҳ ва дастури аъзамис-судур байнал-аном малозил-Чумхур ва муаййидил ислом Шайх Зайни Ҳофий ва умдатул-хавос комилул-ихлос Камолиддин Муҳиб Али валадч муқарраби ҳазрати султонӣ мушорун илайҳ ва умдатул-хавос Низомиддин Турдибек бродари Қўч Аҳмади марҳум ва умдатул-аозим вал-аъён хони аъзам Орайишхон валади Қўчбеки марҳуми мазкур ва Шерафкан ва дастури аозими вузаро байнал умам Хоча Камолиддин Ҳусайн чамоаи девониёни изом ҳар як дар мавҳиз муқарраристоданд.

Ва дар буронғор фарзанди аршади аруманди саодат ёри комгор манзури анзори иноёти ҳазрати офаридгор ахтари бурчи салтанат ва комгори, меҳри синехри хилофат ва шаҳриёри ал-мамдуҳ билисонилабд вал-хур муиззис-салтанат вал хилофат Муҳаммад Қумоюн Баҳодур мутамаккин гашта: бар ямини саодат қарин аль-азиз фарзанди ч,аноби салтанат маоб алмухтассу биавотифил-мали-кид-дайён Қосим Ҳусайн султон ва умдатул-хавос Низомиддин Аҳмад Юсуф ўғлоқчи ва мўътамаддул мулк комилул-ихлос Чалолиддин Қиндубек қавчин ва мўътамаддул-мулк содиқул ихлос Чалолиддин Хисрав кукалтош ва мўътамаддул«мулк қивомбек Ўрдушоҳ ва умдатул-хавос комилул-ақида вал-ихлос Вали Хозин Қароқўзӣ ва умдатул-хавос Низомиддин Пиркули Сийстонӣ ва умдатул-ву-заро банал-умам Хоча Камолиддин Паҳловон Бадахш ва мўъта-маддул-хавос Низомиддин Абдушшукур ва умдатул-аъён Сулаймон оқо элчии Ироқ ва Ҳусайн оқо элчи Сийстон муқаррар гашта: бар ясори зафар дисори фарзанди комгори мушорун илайҳ оличанобӣ саёдат маоби муртазавӣ интисоб Мирҳама ва умдатул-хавос комилул-ихтисос Шамсиддин Муҳаммадӣ кўкалтош ва Низомиддин Хоч^аги Асади хоидор таъйин ёфтанд.

Ва дар буронғор аз умарои Ҳинд умдатул-мулк Хонихоноӣ Диловархон ва умдатул-аъён Малиқдод Каронӣ ва умдагул-аъён шайхул-машойих Шайх Гўран — ҳар як дар мақоме. ки фармоя шуда буд. истоданд.

Ва дар чувонғори асокири ислом шиор оли^оҳ нақобатиано» рифъатдастгоҳ ифтихори оли тоҳо ва ёсин, қудваи авлоди СайЙй-дул-мурсалив Сайид Маҳди Хоча ва бродари ааззи

аршади комгор манзури анзори иноети ҳазрати офаридгор Муҳаммад Султон мирзо ва салтанат маоб хилофат интисоб алмухтассу биавотифил-мали-кил-мустаон Одил Султон бишш Маҳди Султон ва мўътамаддул-мулк комилул ихлос Муиззиддин Абдулазиз мирохур ва мўътамад-дул-мулк Шамсиддин Муҳаммад Али чанг-чанг ва умдатул-хавос комилул-ихлос Чалолиддин Қутлукқадам қаровул ва умдатул-хавос комилул-ихлос Чалолиддин Шоҳ Ҳусайн Ёракии мўғули ғончи ва Низомиддин хон Муҳаммадбек атка саф кашиданд.

Ва дар ин ҷриб аз умарои Ҳинд натиҷдтус-салотин Камолхон ва Чдлолхон авлодн Султон Алоуддини мазкур ва умдатул аъён Алихони Шайхзодаи Фармулӣ ва умдатул-аъён Низомхони Биёна таъйин шуда буданд.

Ва чиҳоти тўлғама мўътамаддул-хавос комилул-ихлос Турдика ва Малик Қосим бродари Бобо Қашқа бо чамъ аз фирқаи мўғул дар ҷриби буронғор: мўътамаддул-хавос содикул-ихлос. Мўмин ағка ва мўътамаддул-хавос Рустам туркман бошлиғ бо ҷамоати аз юбинони хосса — дар тарафн чувонғор номзад шуданд ва умда тул-хавос комилул-ихлос зубдан асҳоби ихтисос Низомиддин Султон Муҳаммад баҳши аъён ва аркони ғуззоти исломро дар мавзуъ ва маҳол муқаррари эшон дошта, худ ба истимои аҳкоми мо мустаид буд ва тавочён ва ясовулонро ба атроф ва чивониб ирсол мегар-донид ва аҳкоми мутаоли моро дар забт ва рабти сипоҳ ва синоҳӣ ба салотини изом ва умарои киром ва сонри ғуззоти завил-эҳтиром мерасонид ва чун аркотш лашкар қоим гашта ҳар кас ба ҷри худ шитофт, фармони вочибул-изъоии лозимул-имтисол шараф исдор ёфт ки ҳсч кас беҳукм аз маҳоли худ ҳаракат нанамояд ва берухсат даст ба муҳораба накушояд ва аз рӯзи мазкур посе гузашта буд, ки фарнқайини мутақобилайн мутақориби як дигар гашта, бунъеди муқотала ва корзор шуд. Қалбайни аскарайн монанди нур ва зулмат дар баробари як-дигар исгода дар буронғор ва чувонғор чунон азим қитоле воқеъ шуд ки залзала дар замин ва валвала дар сипеҳри барпн афтод. Чувонғори куффори шақоватосор ва ҷаниби бурон-ғори майманат дисори асокирн исломшиор мутаваҷднх гашта бар сари Хисрав кўкалтош ва Малик Қосим бродари Бобо Қашқа ҳамла оварданд. Бродари ааззи аршад Чин Темур султон ҳасбул фармуда ба кўмаки эшон рафта мардона қитоле оғоз ниҳод ва куффорро аз ҷо бардошта қариб ба ақби қалби эшон расонид чулду ба номи он азиз бродар шуд ва нодирул-асрӣ Мустафо Румӣ аз ғули фарзанди ааззи комгор мапзури назари анзори иноёти ҳазрати офаридгор, алмухтассу би авотифил-маликиллази янҳо ва яъмур Муҳаммад Ҳумоюн Баҳодур аробаҳоро пеш оварда суфуфи сипоҳи куффорро ба туфак ва зарбзан монанди қулубашон мункасир гардопид ва дар айни муқораба бродарн ааззи аршад Қосим Ҳусайн султон ва умдатул-хавос Низомиддин Аҳмад Юсуф, Қивомбек фармон ёфта ба имдоди эшон шитофтанд ва, чун замон-замон афвоч куффор мутақиб ва тутавотир ба имдоди мардуми худ меомаданд.

Мо низ мўътамаддул-мулк Налолиддин Ҳиндубекро ва аз ақби У умдатул хавос

Муҳаммадӣ кӯкалтош ва Хочги Асадиҳондор ва аъд аз он мӯътамаддус-салтанатул алия мӯътамаиул-атабагуссания муқаррабп хос Камолиддин Юнус Али ва умдатул-хавос комилул-ихлос. Чалолидин Шоқ Мансур барлос ва умдатул-хавос Шиқобнддин Абдулло китобдор ва аз паи эшон умдатул-хавос Дӯст эшиқоқо ва Шамсиддин Муҳаммад Халил ахтабегиро ба кӯмак фиристодем.

Ва буронғори кафара ба каррот ва маррот ҳамлаҳо бар ҷрибӣ чувонғори лашкари ислом оварданд ва худро ба ғуззоти зунначрт расониданд, ва ҳар навбат ғозӣни изом баъзеро базаҳми сиҳоми зафар-фарҷом ба дорулбавори яславнаҳо фа биъсал-қарор фирис-тода, барҳсро бар гардонданд, ва мӯътамаддул-хавос Мӯмин агва ва Рустам туркман ба ҷониби ақби сшӯҳн зулмағдастғӯҳн куфғори шаковатпаиоҳ тавачдуҳ намуданд ва мӯътамаддул хавос соднқуд нхлос Хоча Маҳмуд Али атка бошлиғи навқарои, муқаррабул-ҳазратус-султонӣ эътимодуд-давлатул-ҳоқонӣ Низомуддин Ади Халифаро ба кӯмаки мушорун илайх фиристодем ва бродари ааззи аргаад Муҳаммад Султон мирзо ва салтанағмаоб Одил Султон ва мӯътамаддул-мулк Муиззиддин Абдулазиз мироҳӯр ва Чалолиддин Қутлукқадам қаровул ва Шамсиддин Муҳаммад Али ҷанг-ҷанг ва умдатул-хавос Шоҳ Ҳусайни Ёракии мӯғули ғончи даст ба муҳораба кутаода пой маҳкам карданд ва дастури аозимул-вуза-ро байнал-умам Хоча Камолиддин Ҳусайнро батамоам девониён ба кӯмаки эшон фиристодем. Ҳамаи аҳли ҷикод дар рноятп ҷид ва иҷтиҳод роғиби муқотала омада қаримаи «Қул ҳал тарабба-суна бино илло ихдал-ҳуснайн» ро манзур доштанд ва азимати ҷонфишонӣ қарда ливои ҷрнснточрга афроштанд.

Ва ҷун муҳораба ва муқотала дер кашид ва ба татвил анҷомид, фармонп вочбул-изъон ба ноғиз расид, ки аз тобиюнп хоссаи подшоҳӣ ҷавонони ҷишғӣ ва ҳизаброни бешаи яқранғӣ дар иасӣи аро-ба монанди шер дар занҷир буданд, аз рост ва ҷани ғул берун оянд ва ҷри туфакчиёнро дар миён гузоранд ва аз ҳар ду ҷриб корзор иамоянд. Аз иаси ароба монанди тулуи талиаи субҳи содиқ аз тутуқи уфук берун тохтанд ва ҳуни шафақғуни куфори номаймунро дар маъракаи майдоне, ки назари сипеҳри гардон буд. рсхта бисъё-рий аз сарқон сарқашонро ситора сифат аз фалакн вугуд маҳв сохтанд ва нодирул-аср Устод Алиқули ки бо тавобии худ дар пеши ғул истода буд, мардонағиҳо қарда ва санғҳои азимул-қадр ки ҷуя дар паллаи мнзотп аъмолаш ниҳанд соҳибаш: «Фааммо маи сақулаТ мавозинуҳу фаҳува фи ишатир-розия» ном барорад ва агар бар кӯҳи росих ва ҷабали шомих андозанд «кал-ихнил-манфупт аз по дар орад, ба ҷриби ҳдсори оҳандисори сафи куффор аидохТ ва ба андохтани санг ва зарбзан ва туфак бисёр аз абқиян аҷсоми куфорро мунқадим сохт. Туфакандозони ғулн подшоҳӣ қасабул-фармон аз ароба ба миёни маърака омада ҳар якп аз эшон бпсъёре аз куффорро заҳрн мамот ҷашонданд ва пиёда дар мақаллп муҳотараи азим даромада, номи худро дар миёни шерони беша ва далӣ-рони маъракаи

чавонмардӣ зоҳир гардонданд.

Ва муқорини ин ҳолат фармони ҳазрати ҳоконӣ ба пеш рондани аробаҳои ғул ва нафоз расид ва нафси нафиси подшоҳӣ фатҳ ва давлат аз ямину иқбол ва нусрат аз ясор ба ҷаноби спокӣ куффор мутаҳоррик гардид ва аз атроф ва чавониб асокирӣ зафар маноқиб ин маъниро мушоҳада намуда тамоми баҳри захҳори лашкари нусратшиор тамаввучд азим баровард ва шучр-ати ҳамаи наҳонгонӣ он бақро аз қувват ба фсъл даровард ва зиломи ғубори ғнмомкирдор чун саҳобӣ музлик дар тамоми маърака мутароким гашт ва бариқи ламаоти суюф дар он аз ламаони барқ дар гузашт, таҳайюҷи гард рӯи у хуршидро чун пушти оина аз нур оӣ кард, зориб ба мазруб, ғолиб ба мағлуб омехта самти имтиёз аз назар мутаворӣ шуд. Соҳири замона чунон шабе дар назар овард ки сайёра дар он ғайри тир набуд ва кавокнби савобиташ ҷуз мавокиби собитул ақдом наменамуд:

Фурӯ рафту бар рафт рӯзи набард,

Нами хун ба моҳню бар моҳ гард,

Зи сумми сутурон дар он паҳн дашт,

Замин шаш шуду осмон гашт ҳашт.

Мучрҳидони ғози ки дар айнаи сарандозӣ ва ҷрнбозӣ буданд. аз хоҳири ғайбӣ навид: «ва ло таҳину ва ло таҳзану ва антум аълавна» мсшуниданд ва аз мунҳии лорайбӣ муждаи «Насрун миналлоҳн ва фатҳун қариб ва башширил-мўминин» истимоъ мснамуданд. Чунон ба шавқ муҳораба мекарданд, ки аз қудсиёни «Малап аъло» нндои таҳсии ба-дешон мсрасид ва малоики муқарраб парвонасифат бар гирди сари эшон мегардид. Ва мобайнас-салотайн ноираи қитол чунон иштиол ёфт ки машоили он алам бар афлок меафрошт ва маймана ва майсараи лашкари ислом майсара ва майманаи куффори нофарҷрмо бо қалбашон дар як маҳал мучтамеъ гардонид.

Чун осори ғолибиятн мучрҳидони номӣ ва иртифои ливои исломӣ зоҳир шудан гирифт, соате он куффори лаин ва он ашрори бедин дар ҳоли худ мутаҳаййир монданд ва охир дилҳо аз ҷрн барканда бар ҷрниби рост ва чапи ғул қамла оварданд ва дар ҷорниби чап бештар ҳучум карда худро наздик расониданд, аммо ғуззоти шучрат симот самарн савобро манзур дошта ниҳоли тнр дар замини синаи ҳар як нишонданд ва қамаро ҷуп бахти сиеҳи эшон баргардониданд. Қарини нн қол насонми нусрат ва иқбол бар чамани давлати наввобии хучаста маолни мо варзид ва муждаи «Инно фатоҳно лака фатҳан мубинан» расониданд, шоҳиди фаҳҳки чамоли олам орояш ба турраи «янсурақаллоҳу насратт азизан» музайян гашта саодати иқбол ки дар ситри ихфо буд, срӣ намуда қарини ҳол

гардид.

Ҳиндувони ботил ҳоли худро мушкил доништа «кал-ихнил-ман-фуш» мутафарриқ шуданд ва: «кал-фарошил-мабсус» муталошӣ гаштанд, бисъере кушта гашта дар маърака афтоданд ва касре аз сари худ дар гузашта сар дар биёбони оворагӣ ниҳоданд ва тўъман зоғу заған гардиданд ва аз кушта пуштаҳо афрохта шуд ва аз сарҳо манораҳо пардохта гардид. Ҳасанхони Мевотӣ ба ғарби туфак дар силки амвот даромада ва қамчунин бештари аз он саркашони залолат нишонро ки саромадопи қавм буданд, тийр ва туфак расида рӯзи қайт саромад.

Аз ҷумла Ровал Удӣ Синг Богарӣ, ки волии вилояти Удайпур буда ва дувоздаҳ ҳазор сувор дошта ва Рой Чандарнон Чуҳонқз чаҳор ҳазор сувор дошта ва Пупат Ров валади Салоҳиддини мазкур ки ҳокими хиттаи Чандрӣ буда, шаш ҳазор сувор дошта ва Мпикчинд Чуҳон ва Дилпат Ров ки соҳиби чаҳор ҳазор сувор буда ва Гангу ва Кармсинг ва Дангуси ки сӣ ҳазор сувор дошта ва ҷамъи дигар ки ҳар яке аз эшон бузург гуруҳе ва сардори қотибаи зи шавкат ва шукуҳе буданд, роҳи дўзах паймуданд ва аз ин дори ваҳал ба дарки асфал интиқол намуданд, Роҳи дорулҳарб аз зах-миени дар роҳ мурда монанди ҷаҳаннам пур шуд ва даркул-асфал аз мунофиқон ҷан ба молики дўзах супурда мамлу гардид.

Аз асокири исломӣ ҳар кас ба ҳар ҷониб ки шитофӣ дар ҳар гоми худ гоме ро кушта ёфтӣ ва ўрдуи номӣ аз ақби мунҳазимон ҳар ҷанд кўч намудӣ ҳеҷ қадам аз фарсудаи муҳташам ҳолӣ наёфтӣ.

Ҳамма ҳиндувон кушта зору залил,
Ба санги туфак ҳамчу асҳоби фил,
Зи танҳо бисе кўҳҳо шуд аён,
Ба ҳар кўҳ аз он ҷашмаи хун равон,
Зи саҳми сиҳомӣ сафи пуршукуҳ,
Гузoron гурезон ба ҳар дашту кўҳ.

Вал-лав ало абдориҳим нуфуран ва кона амруллоҳи қадаран мақдуран. Фа наҳмадуллоҳас-самииул-алим. Ва ман насара илло мип индиллоҳил-азизил-ҳаким.
Таҳриран фи бист панҷуми шаҳри ҷумодил-охир сана 933.

* * *

Бу фатҳдин сўнгра «туғро»да «ғозий» битилди. Фатҳномада туғронинг остида бу рубоийни битидим:

Ислом учун овораи ёзи бўлдум,

Куффору ҳунуд ҳарбсози бўлдум,

Жазм айлаб эдим ўзни шаҳид ўлмоққа

Алминнату лиллаҳки ғозий бўлдум.

Шайх Зайн бу фатҳқа «Фатҳи подшоҳи ислом» лафзини тария топиб, рубоий айтиб йибориб эди,— таворуд воқе бўлубтур. Ҳам Шайх Зайн ва ҳам Мир Гисуннинг рубоийларидин топқонлари яхшироқ учун ўшул алфозни-ўк келтурулди. Яна бир қатла Дибол-пурни фатҳида Шайх Зайн «васати шаҳри рабиул-аввалини тарих топиб эди. Мир Гису ҳам ушбу лафзни топиб эди.

Ёғийни босиб тушура-тушура тебрадук. Кофирнинг доираси бизнинг ўрдудин икки курух бўлғай эди, ўрдусиға етиб, Муҳаммадий ва Абдулазиз ва Алихон ва баъзиларни кофир кейниға қувғунчи йиборилди. Бир нима коҳиллик бўлди. Киши умидига қўймай, ўзум-ўк бормоқ керак эдим. Бир курухча куффор доирасидин ўтуб эдим. Кун кеч бўлғон жиҳатидин ёниб, намози хуфтанда ўрдуға келилди.

Муҳаммад Шариф мунажжимким, не навъ шумнафаслар суруб эди, филҳол муборақбодға келди. Ғалаба сўқуб, ичимни холи қилдим. Агарчи кофирваш ва шумнафас ва ўзига асру мағрур ва бисёр сард киши эди, чун қидакий хизмати бор эди, бир лак инъом қилиб, рухсат бердимккм, менинг қаламравимда турмағай.

Тонғласи ўшўл юртта турулди. Муҳаммад Али жанг-жангни ва Шайх Гўранни ва Абдулмалик қўрчини қалин фавж била Илёс-хоннинг устига йиборилдиким, Миёни дуобда хуруж қилиб, Кўлни олиб. Кичик Алини банд қилиб эди. Булар етган била уруша олмас, бузулуб ҳар тараф паришон бўлурлар. Мен Огра келгандии бир неча кундин сўнг тутуб келтурдилар, тириклай терисини сўйдурдим. Кўхбаччаким, ўрдунинг олида эдиким, уруш ушбу Кўхбаччанинг олида воқе бўлди, куффорнинг бошилдин ушбу Кўхбаччанинг устида калла манора фармон бўлдиким, кўпорғайлар.

Бу юрттин икки кўчуб, Биёна борилди. Биёнағача, балки Алвор ва Мевотқача аҳли куффор ва аҳли иртидоднинг жийфаси бени-хоят ётиб эди. Мен бориб, Биёнани сайр қилдим. Ўрдуға келиб, турк ва ҳинд умаросини чарлаб, бу кофирнинг вилоятининг устига юрурни машварат қилилди. Йўлда суйининг ози ва иссиғишшг кўпи жиҳатидин ул юруш мавқуф бўлди.

Мевот вилояте воқе бўлубтур, Деҳлининг евуғида, тақрийбан уч-тўрт курурча жамиъи бор. Ҳасанхон Мевотий ота-отасидин бери юз-икки юз йилга яқин Мевотта истиқлол била ҳукумат қила келибтурлар. Деҳли салотиниға нимкора итоате қилурлар экондур. Ҳинд салотини вилоятлари кенглигидин е фурсатларининг торлиғидин, ё Мевот вилояти кенглигидин ё фурсатларининг торлиғидин, е Мевот вилояти кўҳистон жиҳатидин

эврушмай, бу вилоятнинг забтининг пайиға тушмай, ушмунча итоат била аларға-ўқ мусаллам тутубтурлар. Биз ҳам Ҳинд фатҳидин сўнг салотини собиқ дастўри била Ҳасанхонға риоятни маръий туттук. Бу ҳақ ношунос, кофирваш, мулҳид бизнинг лутф ва иноятимизни кўзга илмай, тарбият ва риоятимизни шукрин қилмай, барча фитналарға ул муҳрик ва Жамъи ёмонликларға ул боис эди,— нечукким, мазкур бўлди.

Чун ул юруш мавқуф бўлди. Мевот тасхириға мутаважжих бўлдук. Ора тўрт кўнуб, Алвор кўрғониниким, Мевотнинг ҳокимнишини, бу эди, олти куруҳида Монас суйининг екасиға тушулди. Ҳасанхондин бурун, ота-отаси Тижорада ўлтурурлар экондур. Мец Ҳиндустонға эврушуб, Паҳорхонни босиб, Лоҳур, Диболнурни олгон йили менинг тараддудимдин дур андешлик қилиб, бу кўрғоннинг иморатиға машғул бўлгондур.

Ҳасанхоннинг Кармчанд отлиқ муътабар кишиси ўғли Ограда эканда ҳам келиб эди, ўғлининг қошидин Алвордин келиб, амоц тилади. Абдурахим шиғовулни анга қўшуб, истимолат фармонларц била йиборилди. Бориб, Ҳасанхоннинг ўғли Ноҳирхопни олиб келди. Яна иноят мақомида бўлуб, бир неча лаклик паргана важҳиға берилди.

Урушта Хисравни яхши иш қилибтур хаёл қилиб, важҳи исти-қоматини эллик лак қилиб, Алворни айтилди. Бедавлатлиғидин ноз қилиб олмади. Сўнгра худ маълум бўлдиким, ишни Чин Темур Султон қилгон экандур. Жулду Султон отиға бўлуб, Тижора шаҳриниким, Мевотнинг пойтахтидур, иноят қилиб, важҳи истиқоматини эллик лак қилилди.

Турдиғаким, Санго урушида ўнг қўл тўлғамасида эди, ўзгаларға боқа яхши эди, важҳини ўн беш лак қилиб, Алвор кўрғонини иноят қилилди. Алвор кўрғонининг хазойинини ичидагилари била Ҳумоюнға иноят бўлди.

Ул юрттин чаҳоргаанба куни ражаб ойининг ғуррасида кўчуб, Алворнинг икки куруҳасида келдук. Мен бориб, Алвор кўрғонини сайр қилдим. Ул кеча андаўқ бўлдум. Тонғласи ўрдуга келдим.

Кофир ғазитидин бурунрок, нечукким мазкур бўлди, улуг-кичикка онт берурда, бу ҳам мазкур бўлуб эдиким, бу фатҳдин сўнгра таклифе йўқтур. Ҳар ким агар борур бўлса, рухсат берилгай. Ҳумоюннинг навкарлари аксар Бадахшоний ва ул юзлук эллар эди. Ҳаргиз бир ойчилик, икки ойчилик черик тортқон эмас эдилар. Урушдин бурун бетоқатлиқлари бор эди. Андоқ ваъда ҳам воқе бўлдиким, Кобул ҳам холи эди. Бу жиҳаттин райлар мунга қарор топтиким, Ҳумоюнға Кобулга рухсат берилгай. Сўзни муша қўюб, Алвордин панжшанба куни ражаб ойининг тўққузида кўчуб, тўрт-беш куруҳ келиб Монас суйининг

ёқасига тушулди. Маҳди Хожанинг ҳам хейли ташвиши бор эди, Кобулға рухсат берилди. Биёнанинг шақдорлиғини Дўст эшик оқаға берилди. Бурун чун Атовани Маҳди Хожаға аталиб эди, Қутбхонким, Атовани ташлаб, қочиб чиқди, Маҳди Хожанинг ўрнига ўғли Жаъфар Хожани Атоваға йиборилди. Ҳумоюнға рухсат берур жиҳатдин икки-уч кун бу юртта турулди. Ушбу юрттин Муъмин Али тавочини фатҳнома била Кобулға йиборилди.

Пирўзпурнинг чагамасининг ва Кутиланинг улуғ кўлининг таърифини эшитилиб эди, ҳам Ҳумоюнни узата ва ҳам бу ерларни сайр қилр якшанба куни ўрдуни ўшул ерда кўюб, ўрдудин отландим. Ул куни Пирўзиурни ва чашмасини сайр қилиб, маъжун ейилди. Чашма суйи келур дарада тамом канир гуллари очилибтур. ҳоли аз сафо, эмас, агарчи таъриф қилғонча эмас. Ушбу даранинг ичида ҳар ердаким, сув кенграк бўлуб эди, буюрдумким, тошларни тарош қилиб, даҳи-дардах қилғайлар.

Ул кеча ўшул дарада бўлуб, тонгласиб отланиб бориб, Кутила кўлини сайр қилдим, ҳар ени тоғнинг доманаси воқе бўлубтур. Монас суйи бу кўлға кирар эмиш, хейли улуғ кўл, бу ёқасидин ул ёқасини яхши кўрунмайдур. Кўлнинг ўртасида бир баланде воқе бўлубтур. Кўлнинг атрофида кичик кемагиналар хейли бор. Атрофидаги кентлик эл шўру ғавғода бу кемаларга кириб ўзларини кутқорурлар эмиш. Биз етганда ҳам бир пора киши кемага кириб, кўлнинг ичига бордилар.

Кўлни сайр қилиб, келиб Ҳумоюннинг ўрдусига тушулди. Анда истироҳат қилиб, таом еб, мирзоға ва бекларига хилъатлар кий-дуруб, намози хуфтанда Ҳумоюнни видоъ қилиб, отланиб, йўлда бир ерда уйхулаб, андин отланиб, тонг отқонда Кухрий парганасидан ўтуб, яиа андаке уйхулаб, ўрдуғаким, Тўдада тушуб эди, келилди.

Тўдадин кўчуб, Сункарога тушганда Қасанхон Мевотийнинг ўғли Нохирхонким, Абдирахимға топшурулуб эди, қочти. Мундин ора кўнуб, Бусовар била Жўсанинг оралиғидаги тоғнинг тумшуғида воқс бўлғон чашмаға тушуб, шомийёналар тиктуруб, маъжун иртиқоб қилдук. Черик мундин ўтарда Турдибек Хоксор бу чашмани таъриф қилиб эди, келиб сари асбаки сайр қилиб ўтулуб эди, тавр чашма воқе бўлубтур. Ҳиндустондаким, оқар сув ҳаргиз бўлмас, чашма худ не тилар, Аҳенан чашма ҳамким бор, ердин зах суйидек сизиб чиқар. Ул ернинг чашмаларидек қайнаб чиқмас. Бу чашманинг суйи ярим тегирмон суйига ёвушур. Тоғнинг доманасидин қайнаб чиқадур, атрофи тамом ўланғ, хейли хуш келди. Буюрдумким. бу чашманинг устида санги тарошида била мусамман хавз қилғайлар. Чашма ёқасида маъжуннокликда Турдибек ҳар замон мубоҳот била такрор қиладур эдиким: «Чун чрс хуш кардаам номе мебояд монд» Абдулло дедиким, «Чашмаи подшоҳийи Турдибек хушкарда» демок керак. Бу сўзи хейли боиси зихқ ва башошат бўлди.

Дўст эшик оқа Биёнадин бу чашма бошида келиб, мулозамат қилди. Бу ердин яна бориб,

Биёгани сайр қилиб, Секрий келиб, буюрулган боғнинг ёнида тушуб, икки кун туруб, боғни эҳтимом қилиб, панжшанба саҳари ражаб ойининг йигирма учида Оғрага келдим. Чандвор ва Робирийни нечукким мазкур бўлди, муҳолифлар бу ғавғода мутасарриф бўлуб эдилар. Муҳаммад Али жанг-жангни, Турдибек Қўчбекни, Абдулмалик қўрчини ва Ҳусайнхонни дарёхонийлари била Чандвор ва Робирий устига йиборилди. Чандворга ёвуғ етгач, ичидаги Қутбхоннинг кигаиси хабар топиб, қочиб чиқар. Чандворни иликлаб Робирийга ўтарлар. Ҳусайнхон Нуҳонийнинг кишилари кўча бандта оз-оғлоқ уруш хаёли била келурлар, Булар зўрлаб етгач, тўхтай олмаслар, қочарлар. Ҳусайнхон фил миниб, бир неча кишиси била дарёга кирар. Бунда ғарқ бўлур. Бу хабарни эшитиб, Қутбхон ҳам Атовани ташлаб, оз кишиси била қочиб кетти.

Атовани чун аввал Маҳди Хожага аталиб эди, ўғли Жаъфар Хожани Маҳди Хожа ўрнига Атовага йиборилди, Сангойн кофирнинг хуружча, нечукким, мазкур бўлди, аксари Ҳиндуестоний ва афғон эвруладилар, тамомий паргана вилоятга мутасарриф бўлдилар.

Султон Муҳаммад дўлдойким, Қанужни ташлаб келиб эди қўркунчдин с номусдин Қанужга бормоқни қабул қилмай, Қанужнинг ўттуз лаквин Сихриндинг ўн беш лаки била муоваза қилди. Қанужни Муҳаммад Султон мирвога иноят қийиб, важҳни ўттуз лак қилилди. Бадоунни Қосим Ҳусайн Султонга бериб, Муҳаммад Султон мирзога қўшуб, яна турк умаросидин Малик Қосим Бобо қашқани, оға-ини ва мўғуллари била ва Абул-Мухаддмад найзабоз ии ва Муайядни отаси ва Ҳусайнхонни Дарехонийларч била ва Султон Муҳаммад дўлдойнинг навкарлари била, яна хинд умаросидин Алихон Фармулий ва Маликдод Кароний ва Шайх Муҳаммад Шайх Нигорий ва Тоторхон Хонижаҳонни Муҳаммад Султон мирзога қўшуб, Бибаннинг устигаким, Сангойи кофирниш ғавғоснда кслиб Лакнурни қабаб, олиб эди, йиборилди. Бу фавж Ганг дарёсидин ўгар фурсатта Бибан хабар топиб, партолин ташлаб қомибтур. Бу фавж сўнгича Хайрободқа бориб, неча куч туруб, андин ёндилар.

Хизонани улашилиб эрди. Вилоят ва парганотни улашгунча кофир муҳимми орага тушти. Кофир ғазводин фориғ бўлғоч, вилоят ва йартанотни қисмат қилилди. Чун нашкол ёвуғлашиб эди. муқаррар андоқбўлдиким, ҳар ким парганасига бориб;яроғин қилиб, чашкол ўта ҳозир бўлғайлар.

Бу аснода хабар келдиким, Ҳумоюн Дехлига бориб, Дечлидагя хизоналардин бир неча уйни очиб, беҳукм мутасарриф бўлубгур. Мен андин ҳаргиз мундоқ кўз тутмас одчм. Кўнглумга бисёр дутвор келди. Дурушт-дурушт насиҳатлар битиб, йибордим.

Панжшаба куни шаъбон ойининг ўн бсшида Хожатий Асадником, Ироққа элчиликка бориб, Сулаймон туркман била қолиб эди, яна Сулаймонга қўшуб, Шахзода Таҳмосбқа

муносиб савготлар била элчиликка йиборилди.

Турдибек Хоксорким дарвешликдин чиқариб, сипоҳи қилиб эдим, нсча йил мулозаматта эди, яна дарвешлик дағдағаси ғолиб бўлуб, рухсат тилади. Рухсат бериб, Комронга элчи йўғунлук ичборилди. Уч лак хизона ҳам Комронга йиборилди. Ўтган йил борғонларнинг қасби қолиға биргана қитъа айтилиб эди Мулло Алихонни мухотаб қилиб, ул қитъани Турдибекдин Мулло Алихонга йиборилди. Ул қитъа будур:

Эй аларким, бу Ҳинд кишваридин
Бордингиз англаб ўзга ранжу алам,
Кобулу хуш қавосини соғиниб,
Ҳинддин гарм бординга ул дам.
Кўрднгиз, топтигиз зкин анда
Ишрату айш бирла нозу ниам.
Биздағи дағч ўлмадук, бихамдиллоқ,
Гарчч кўп ранж эдию беҳад ғам.
Ҳазани нафсию машаққатий баданий,
Сиздин ўтти ва ўтти биздин ҳам.

Бу рамазонни «Ҳашт биҳишт» боғида ўтқарилди, Қар таровиҳни гусл била ўталди. Ўн бир ешимдим бери икки рамазон ийдини иаёпай бчр ерда ҳялғон эмас эдим. Ўтган рамазон ийди Ограда бўлуб эди. Бу кочда ҳалал топмасун деб, якшанба салх оқшоми ийд кила Секрийга борилди. Секрийда солғон «Боғи фатҳ»нинг ғарби-шимол тарафидағи тош суфа сайёр бўлуб эди. Ул суфа устида оқ уй тикиб, анда ийд қилилди. Оградин отлангон оқшоми Мир Али кўрчини Шох Ҳасанга Таттага йиборилди. Канжафага хейли майли бор эди, тилаб эди. Канжафа йиборилди.

Якшанба куни зилқабда бешида соҳиби узр бўлдум, ўн етти кунга тортти.

Одина мазкур ойнинг йигирма тўртида Дулпур сайрига борилди. Кечаси ярим йўлда бир ерда уюхлаб, сабоҳи Султон Искандарнинг бандиға келчб туштум. Бандтин куйироқ тоғнинг туганишида қизил иморат тошидин якпора тоше тушубтур. Устод Шох Муҳаммад сангтарошни келтуруб, буюрдумким, агар якиора уй тарош қилиб бўлур, худ якпора қилсунлар. Агар паст бўлса, иморат учун ҳамвор қилғон тошда якпора ҳавз қозғайлар.

Дулпурдин Борий сайрига борилди. Тонгласи Борийдин отланиб, Борий била Чанбал орасидағи тоғдин ўтуб, Чанбал дарёсини сайр қилиб ёнилди. Ушбу оралиғдағи тоғда обнус йиғочини кўрдук. Мевасини тунд дейдурлар. Обнус йиғочининг оқи ҳам бўлур эмиш. Бу тоғда аксар оқ обнус эди. Борийдин бориб, Секрийни сайр қилиб, чаҳоршанба кучи ушбу ойнинг йигирма тўққузида Ограга келдук.

Ушбу кунларда Шайх Боязиддин чаришон хабарлар антадурлар эди. Султон Али туркни йигирма кунлук мийод била Шайх Боязидқа йиборилди.

Одина куни зил-ҳижа ойининг иккисида қирқ бир қатла ўқур вирдни бунёд қилдим. Ушбу айемда бу байтимни:

Қаду хадду сочу белиниму де —

Қаду хадду сочу белиниму де —

беш юз тўрт вазнда тақте қилдим. Бу жиҳатдин рисола тартиб берилди. Бу кун яна соҳиби узр бўлдум, тўккуз кунга тортти. Панжшанба куни зил-ҳижа ойининг йигирма тўккузида Кўл ва Санбал сайрига отланилди.

ВАҚОЕИ СЛНАИ АРБАА ВА САЛОСИНА ВА ТИСЪА МИА

Шанба куни муҳаррам ойининг ғуррасида Кўлга туштук. Дарвеш Али Юсуфни Ҳумоюн Санбалда қуюб эди. Қутб Сервонийни ва бир пора рожаларни дарёдин ўтуб урушуб, яхши босибтурлар. Қалин киши ўлтуруб, бир пора бош ва бир фил йиборибтур. Кўлда эканда келтурдилар. Икки кун Кўлни сайр қилиб, Шайх Гўран истидьо қилгон учун, анинг уйига туштук. Зиёфат қилиб, пешкашлар тортти. Андин отланиб, Ўтрули тушулди.

Чаҳоршанба Ганг дарёсидин ўтуб, Санбал кентларида қўнулди.

Панжшанба куни Санбалга туштук. Икки кун Санбални сайр қилиб, шанба саҳари Санбалдин мурожаат қилилди.

Якшанба куни Скандарада Ров Сервонийнинг уйига туштук. Ошлар тортиб, хизматкорлик қилди. Андин субҳдин бурун отланилди. Йўлда бир баҳона била элдин айрилиб, чисолиб Огранинг бир қуруҳиғача ёлғуз келдим. Эл андин сўнг кейиндин келиб қўшулди. Намози пешин Ограга тушулди.

Якшанба куни муҳаррам ойининг ўн олтисида иситтим, титрадим, навбат-навбат бўлди. Йигирма беш-йигирма олти кунга тортти. Доруйи кор ичтим. Охир басит ярагати, уйқусизлиғ ва ташналиғ-дин бисёр ташвиш торттим. Бу мараз айёмида уч-тўрт рубой айтилди. Ул жумладин бири будур:

Жисмимда иситма кунда маҳкам бўладур,

Кўздин ўчадур уйқу, чу охшом бўладур.

Ҳар иккаласи ғамим била сабримдек,

Борғон сайи бу ортадур, ул кам бўладур.

Шанба куни сафар ойининг йигирма секкизида Фахр Жаҳонбегим ва Хадича Султонбегим — Амма бегимлар келдилар. Кема била бориб, Скандарободдин юққорок мулозамат қилдим.

Якшанба куни Устод Аликули улуғ қозон била тош отти. Агарчи тохпи йироқ борди, вале қозон пора-пора бўлди. Бир пораси жамэни бости. Бу жумладин секкиз киши ўлди.

Душанба куни рабиул-аввал ойининг еттисида Секрийни сайр қила отландим. Қўлнинг ичида буюрғон мусамман суфа тайер тушубтур. Качванинг шарқ жанубидаш тоғининг орасида банд солибтурлар, улуғ қўл бўлубтур, гирдо-гирди беш-олти қурух бўлғай. Бу қўл Качванинг уч тарафини ихота қилибтур. Ғарби шимол тарафида андак ер қуруқтурким, дарвозаси ўшул тарафдур, Бу қўлнинг ичида кичиккина кемалар бор, уч-тўрт киши сикқунча, ҳар қачон қочарлари бўлса кемаларга кириб, сувнинг ичига кирарлар. Качваға етгунча яна икки ерда ушмундоқ тоғ орасида банд солиб, қўллар қилибтурлар. Качва қўлидан кичикрак.

Качвада бир кун туруб, жалд муҳассиллар ва қалин белдорларни тайин қилилдим, йўлнинг чақир-чуқурини рост қилдиб, жангалларни қосгайларким, аробалар ва қозон беташвиш ўтгай. Качва била Чандирий ораси жангаллиқ ер воқе бўлубтур.

Качвадин ора қўнуб, Чандирийнинг уч қуруҳида Бурҳонпур суйини ўғуб туштук. Чандирийнинг арки тоғ устида тушубтур. Тош қўрғони ва шаҳри тоғ орасида воқе бўлубтур. Ҳамвор йўликим, ароба юрур, қўрғонининг тубидин ўтар. Бурҳонпурдин қўчуб, ароба маслаҳатиға бир қурух Чандирийдин қуйироқдин юрулди.

Орада қўнуб, сешанба куни ойишғ йигирма ееккизида Баҳжат-хоннинг қавзининг ёқасида банд устида туштум. Тонгласига отланиб, булжор-булжор қўрғоннинг гирдо-гирдининг ғул ва бурунғор ва жувонғорға қисмат қилилди. Устод Аликули тош отар учун бир боғда ясси ерни ихтиер қилди. Муҳассиллар ва белдорлар тайин бўлдим, қозон қураи учун булжор қўпарғайлар. Жамиъ черик элига фармон бўлдим, тўра ва шоту ва навқари тўраниким, қалъагирлик асбобидур, тайёр қилғайлар.

Чандирий бурун Мандов подгаохлариға тааллуқ экандур. Султой Носириддин ўлганидин сўнг бир ўғли Султон Маҳмудким, ҳоло Мандовдадур, Мандовға ва ул навоҳиға мутасарриф бўлур. Яна бир ўғли Муҳаммадшоҳ отлиқ Чандирийпи иликлуб, Султон Искандарға илтижо келтурур. Султон Искандар қам қалин қарнлар йибориб. анинг ҳомиси бўлур, Султон Искандардин сўнг Султон Иброҳимнинг замонида Муҳаммадшоҳўар, Аҳмадшоҳ отлиқ кичиккина ўғли қолур. Султон Иброҳим Аҳмадшоҳни чиқариб, ўз кишисини қўяр. Роно Санго Иброҳимнинг устига черик тортиб, Дўлпур қолганда беклари муҳолафат қилурлар. Ўшуб фурсатта Чандирий Сангонинг илигига тушар. Миндий Ров отлиқ улуғ муътабар кофирға берур. Бу фурсатта тўрт-беш минг кофир била Миндий Ров Чандирий қўрғонида эди. Оройишхоининг ошнолиғи бор экандур. Оройишхон била Шайх Гўранни йибориб, иноят ва шафқат сўзлари айтилди. Чандирийнинг мубидаласига Шамсободини ваъда қилилди. Бир-икки эътиборлиқ кишиси чиқти. Билмон, эътимод қилмадиму, ё қўрғониға ишондиму,-

ислоҳ иши сомон топмади.

Чандирий кўрғониға зўрламоқ азимати била сешанба сабохн жумодшг-аввал ойииинг олтисида Баҳжатхоннинг ҳавзидип кўчуб, кўрғоининг яқинидағи ўрта ҳавзанинг ёқосида тушулди. Ушбу сабох, келадурганда Халифа бир-икки хат олиб келдн. Мазмунп букчм.Пурабға гайин бўлгон черик беҳисоб бориб, урушуб, шикаст топибтурлар. Лакнавни тагалаб, Қанужға келибтурлар. Кўрдумким, бу жиҳаттин Халифа бисёр мутараддид ва пурдағдага.

Мен дсдимким: «Тараддуд ва дағдаға беважҳ аст, ҳарчи тақдири худост, гайри он намешавад. Чун ин кор дар пеш аст, азин мақула дам намебойд зад фардо ба қалъа зўр аварем. Баъд аз он ҳарчи рўй диҳад бубинем».

Булар худ аркни беркиттан экандурлар. Тош кўрғонда баройи маелаҳат бирин-иккнн киши юрур экандур. Бу охшом ҳар тарафдин черик эли тош кўрғониға чиқтилар. Оз-оғлоқ кишиси бор эди, чандон уруш ҳам бўлмади. Қочиб аркка чиқтилар.

Чаҳоршанба сабоҳи жумодил-аввал ойининг еттисида черик элига фармон бўлдимки, яроғланиб, булжорлик булжорига бориб, уруш ангизи килғайлар. Мен нақора ва алам била отланғоч, тўш-лук-тўшидин зўр келтургайлар. Уруш қизиғунча нақора ва аламин мавқуф қилиб, ўзум устод Алиқулининг тош отарини тафарруж кўра бордим. Уч-тўрт тош отти. Чун ери боғдайсиз ва фасили асру мустаҳкам ва тамом тошдин эди, коргар колмади.

Мазкур бўлуб эдиким, Чандирийнинг арки тоғ устида воқе бўлубтур, бир тарафида сув жиҳатидин дутаҳи қилибтурлар. Бу дутаҳининг фасилн тоғдин куйидур, бир зўр келтурур ер бу ердур. Ғулнинг ўнг қўли ва сўл қўли ва хосса тобиға бу ср булжар тегиб эди. Ҳар тарафдин уруш солдилар. Бу ердии кўпрак зўр келтурдилар. Юққоридин куффор ҳар неча тош огтилар, ўт ёндуруб солдилар, бу йигитлар ёнмадилар. Охир тош кўрғоннинг фасилн бу дутаҳининг фасилиға етган ердин Шохим юзбеги чиқти, яна иккиуч ердин ҳам йигитлар тормоюиб чиқтилар. Дутаҳидағи кофирлар қоча бердилар, дутаҳи олилдн.

Юққоридари кўрғонда мунча ҳам урушмадилар, бот қочтилар. Ғалаба киши тормошиб, юққорнғи кўрғонға чиқтилар. Андак фурсаттин сўнгра кофирлар тамом яланғоч бўлуб келиб, уруша кириштилар. Ғалаба элни қочуруб, фасилдин учурдилар. Вир нсча кишини чопқулаб, зое қилдилар. Фасилнинг устидан бот борғонларннннг жиҳати бу экандурким, олдурурларини жазм қилиб, хотунлариний тамом чонқулаб, ўлтуруб, ўзларига ўлумни кўруб, яланғоч бўлуб, урушқа келмишлар. Охир туш-тушдин зўр қилиб, фасил устидин қочурдилар. Икки юз-уч юз кофир Миндний Ровнинг ҳаволисиға кирди. Ушбу ҳаволида аксар ўзлари бир-бирларини ўлтурубтур. Андоқким. бириси бир қилични олиб турубтур, ўзгалари бирар-бирар рағбат била бўюнларини узотиб турубтур. Аксар бу дастур била дўзаҳқа борди.

Тенгри инояти била мундоқ номдор кўрғон алам ва нақорани келтурмай, бажид уруш

солмай-ўқ кирийда фатх бўлди. Чандирийнинг ғарбн-шимол тарафндаги тоғнинг устидида куффорнинг бошидин калла манора кўпорилди. Бу фатхнинг тарихига «фатх дорул ҳарб» лафзини тарих топиб эдилар. Мен мучдоқ боғладим:

Буд чанде макомн Чандирний
Пур зи куффору дорул-ҳарб.
Фағх кардам ба ҳарб қалъаи ў.
Ғашт тарих «Фатх дорул-ҳарб»

Чандирий тавре вҷлоят воқе бўлубтур. Атроф ва навоҳийсида оқар сув хейли бор. Арқч тоғнинг устида тушубтур, ичида тошдин улуг ҳавз қозибтурлар. Яна бир улуг қавз ушбу дутаҳида эдиким, ўшул срдн зўрлаб олилди. Вазо ва шарифнинг иморати тамом тошдин, улугларининг имиратларнин такаллуф била тарошида тошдин қилибтурлар. Резапой элшишг иморати ҳам тошдин, ғояташ тарошида эмас. Пўшиши сафол ўрнига тахта санглар била қилибтурлар. Кўргонининг олида уч улуг ҳавздур. Лтроф ва жавонибида буручш х,уқком бандлар еолиб, қавзлар қилибтурлар. Ери баланд воқе бўлубтур. Битвий деб бир дарёчаеи бор. Чандирийдин уч қуруқ бўлғай. Ҳиндустонда Кичвчй суйн хўблук ва хуб таъмлиқ бнла машҳурдур, тавр дарёғиия воқе бўлубтур. Ўртасида парча-парча қиелар тушубтур, иморат қилмоққа муносиб. Оградин Чандирий жанубга боқа тўқсон қуруқ йўлдур. Чандирийда жудайнинг иртифои йигирма беш даражадур.

Тонгласи панжшанба куни қўрғон гирдиднн кўчуб. Маллухотнининг хавзининг ёқасига тушулди. Бу ният бнла келилиб эдиким. Чандирий фатҳидин сўнг Рой Синг ва Бихилстон ва Сорангпур устигаким, куффор вилоятидур. Салоҳиддин кофирга тааллуқ эдч, қурулғач. Буларни олчб, Сангонинг устига Чстурга қурулғай. Чун мундоқ паришон хабар келди, бсқларни қарлаб, машварат қилиб, бу муфаттин ва ёғийларнинг шўр ва фитнасининг дафъига мутаважжих бўлмоқ ансаб ва авло кўрунди.

Чандирийни Аҳмадшоҳ мазқураким, Султои Носириддиннинг набираси бўлғай, берилди. Чандирийдин эллик лак ҳолиса қилиб, шакдорлиғини Мулло Опоқга уҳда қилиб, икки-уч минг турк ва ҳиндустоний бчла Аҳмадшоҳқа қўмак қўюлди.

Бу ишларга сомон бсриб. якшанба куни жумодил-аввал ойининг ўн бирида мурожаат азимати била Маллухоннинг хавзидин қуруб. Бурҳонпур суйининг ёқасига туштук.

Якшанбеҳийга Бондирдин Якка Хожа бкла Жаъфархожани йиборилдиким, Қолпий кемаларини Қанор қузарча келтургайлар.

Якшанба куни ойининг йигирма тўртида Қанор қузарига тушуб, фармон бўлдиким, черик эли ўта қиришгайлар. Бу қунларда хабар келдиким, илғор борғонлар Қанужни ҳам ташлаб, Робирийга ке либтурлар. Шамсобоқ қўрғонини Абул-Муҳаммад найзабоз берқитган экандур.

Қалин киши келиб, Шамсобод кўрғонини зўрлаб олиб турлар. Уч-тўрт кун черик даредин кечгунча ул юзда-бу гозда макс бўлди, Даредин ўтуб, кўчбаркўч Қануж сорн юруб, казок йигитларни муҳолифлардин хабар олғали илгари айирдук. Қанужға икки-уч кўч қола хабар келтурдиларким, бу чил тута борғонларнинг қорасини кўруб, Қануждин Маъруфнинг ўғли қочиб чиқибтур. Бибан ва Боязид ва Маъруф биэнинг хабаримиани топиб, Гангдин ўтуб, Қануж тўғриси Гангнинг шарқий тарафига гузарбаидлиқ хаёли била ўлтурубтурлар.

Панжшанба куни жумодил-охир ойининг олтисида Қануждин ўтуб, Ганг ёқасида ғарбий тарафида тушулди. Бизнинг йигитлар бориб, муҳолифларнинг бир неча кемасини зўрлаб олдилар. Юқоридин-қуйидин улуғ-кичик ўттуз-қирқ ксма келтурдилар. Мир Муҳаммад жолабонни йиборилдиким, кўпрук солмокра муносиб ер кўруб, кўорук асбобини мавжуд қилғай. Ўрду тушгандин бир ку рукча қуйироқ ер хушлаб келди. Жалд муҳассиллар тайин қилилди. Кўпрук солур ершиг ёвуғида Устод Алиқули қозон куруб, тош отмоғ учун ер хушлаб. тош отмоққа иштиғол кўрсатти. Кўпрук боғлар ердин қуйироқ Мустафо Румий зарбзанлиқ аробаларини бир аролға кечуруб, аролдин зарбзан ота киришти. Кўпрукдйн юққори мўлжар кўпорилиб эди, Туфакандозлар мўлжар устидин яхши туфаклар оттилар. Бир-икки навбат Малик Қосим мўғул ва баъзи йигитлар ксма била кечиб оз-оз киши яхшилар уруштилар.

Бобо Султон ва Дарвеш ўн-ўн беш киши била ушбу далирлик била беҳисоб бир намози шом кома била ўтуб, уруш йўк, нима йўк, яна ёниб келдилар. Бу ўтушларини ҳёили маломат қилилди. Охир далир бўлуб, оз кити била Малик Қосим ёғийни доирасиға уруб отқулаб, сиғиндурди. Муҳолифлар қалин киши бир фил била келиб, зўрладилар. Буларни тебраттилар. Кемага кириб, кемани юрутгунча фил етиб, кемани ғарқ қилди. Малик Қосим ул урушта ўлди. Бу неча кун кўпрук боғлағунча Устод Алиқули яхшилар тош отти. Аввалғи кун секкиз тош отти, иккинчи кун ўн олти тош отти. Уч-тўрт кун ушмундоқ тош отти. Бу тошларни «Ғозий қозони» била отти. Бу қозон ул қозоп эдиким, Саиғойи кофирнинг урушида тош отиб эди. Ул жиҳаттин ғозийға мавсум бўлуб эди. Яна бир улуғроқ қозон кууб эди, бир-ўқ тош отти, қозон синди. Туфакандозлар кам қалин туфак оттилар. Ғалаба кишини ва отни туфак била юмалаттилар. Нуфур қўллардин ҳам коргар бўла раҳрав киши ва от оттилар.

Кўпрук иши ёвуг стгач, чаҳоршанба куни жумодил-охир ойининг ўн тўққизида кўчуб, кўпрук устига келдук. Асфғонлар кўирук боғламоқни истибъод қилиб, тамасхур қилурлар экандур. Панжшанба куни кўпрук тайёр бўлди. Оз-оғлоқ яёқ ва Лоҳурий ўтуб озроқча уруш бўлди.

Кўпрук иши ёвуг стгач, чаҳоршанба куни жумодил-охир ойининг ўн тўққизида кўчуб, кўпрук устига келдук. Асфғонлар кўирук боғламоқни истибъод қилиб, тамасхур қилурлар экандур.

Панжшанба куни кўпрук тайёр бўлди. Оз-оғлоқ яёқ ва Лоҳурий ўтуб озроқча уруш бўлди.

Одина куни ғулдин хосса тобин ва ўнг қўл ва сўл қўл йигитлар ва туфакандозлар яёқ ўттилар. Афғонлар тамом яроғланиб отлани филлари била келиб, зўр келтурдилар. Бир даст сўл қўл кишисини тебраттилар. Ғул кишиси ва ўнг қўл кишиси тўхтаб уруб, ғанимларни ёндурдилар. Икки кишиси қалинидин тезроқ айрилиб чоптилар. Бирисини ўшонда-ўқ тушуруб олиб қолдилар. Яна бирининг отини ва ўзини қалин урдилар. Оти туйлаб ёниб, ўз элининг орасида йиқилди. Ўшул кунн етти-секкиз бош келтурдилар. Қалин кишисига ўқ яраси ва туфак яраси бўлди. Кеч намози дигарғача уруш эди.

Кеча тамом ўтганларни ёндурулди. Лгар ушбу шанба охшоми киши ўткарилса эди, эҳтимоли бор эдиким, аксари иликка тушгай эди, вале хотирға бу еттиким, ўтган йил сешанба куни наврўз куни Секрийдин Санго уруши азимати била кўчуб, шанба куни ёғийни бостук. Бу йил чаҳоршанба куни наврўз куни бу ёғийларнинг уруши азимати била кўчтук. Якшанба куни ғанимға зафар топсоқ ғаройиб воқеотединдур. Бу жиҳатднн киши ўткарилмади.

Шанба куни урушға келмадилар, йироқдин ясоб турдилар. Ушбу кун аробаларни ўткарилди. Ушбу саҳар фармон бўлдиким, эл ўтгай. Нақора вақтида қаровулдин хабар келдиким, ғаним кишиси қочиб кетибтур.

Чин Темур Султонға ҳукм бўлдиким, черикни бошлаб, ғатшмни қавлағай. Муҳаммад Али жанг-жанг, Ҳисомиддин Али халифа, Муҳнб Али халифа, Кўки Бобо қашқа, Дўст Муҳаммад Бобо қашқа, Боқи Тошкандий, Вали Қизил бошликларни қовғунчи тайин қилилдиким, Султон била бўлуб, Султоннинг сўзидин чиқмағайлар. Сун-нат вақти мен ҳам ўттум. Тевани ҳукм бўлди, куйироқ кўрулган гузар била ўтгам.

Ул кун якшанба куни Бангармовнинг бир куруҳида Қорасув ёқасига тушулди. Қовғунчиға тайин бўлғонлар яхши юрумайдур-лар, Бангармовда тушган экандурлар. Ушбу пазози пешин Бангар-мовдин тебратурлар. Тонгласи Бангармовнинг олидағи қўлнинг ёқасига тушулди.

Ушбу кун Тўхта Буға султон, кичик хон додамнинг ўғли, келиб манга мулозамат килди.

Шанба куни жумодил-охир ойининг йигирма тўққузида Лакнавни сайр қилиб келиб, Кўй суйидин ўтуб тушулди. Ушбу кун Куй суйида ғул килдим. Билмон, қулоғимға сув кирдим, ё қаво таъсиридин бўлдим, ўнг қулоғим тутти, вале бир неча кун хейли оғриғи йўқ эди.

Удға бир-икки кўч қола Чин Темур Султондин киши келдиким, ғаним Сару даресининг ул юзида ўлтурубтур, кўмак йиборсунлар. Қазоқ бошлиқ мингқа чоғлиқ йигитни ғул кишисидин кўмак айирдук.

Шанба куни ражаб ойининг еттисида Удтин икки-уч курух юққороқ Гагар била Сарунинг қотилишида тушулди.

Ушбу кунгача Уд тўғрисида Сарунинг нари юзида Шайх Боязид бор экандур. Хат йибориб, Султон била сўзлашадур экандур. Анинг ҳиялини Султон маълум қилиб, намози пешин Қарочаға киши йибориб, дарё кечмак бўлурлар. Қароча Султонға қўшулғоч бетатакқуф сувдин ўтарлар. Элликча отлиғи уч-тўрт фил била бор экандур, туруш беролмай, кочарлар. Бир неча киши тушуруб, бош кесиб йибордилар. Беҳуб Султон ва Турдибек ва Бобочўхра, Қўчбек, Боқи шиғовол Султондин сўнгра кечарлар. Булардин бурунроқ бурно кечганлар. Шайх Боязидни намози шомғача қовларлар. Шайх Боязид ўзини жангалға солиб қутулур, Чин Темур Султон кеча Қора сув ёқасиға тушуб, ярим кеча отланиб, ёғий кейинича суарлар. Қирқ курухча йўл бориб, кўч ва сабиҳиси бўлғон ерга етарлар. Алар қочқон экандурлар. Бу ердин чопқунчи ҳар тарафға айрилур. Боқи шиғовул бир неча йигиг била ёғийнинг кейинича суруб, кўч ва сабиҳисиға етиб, афғонларнинг ясирий келтурдилар.

Бир неча кун Уднинг ва бу навоҳининг забт ва рабти учун бу юртта тавакқуф бўлди. Удтин етти-саккиз курух юққори Сару дарёсининг ёқасини овлоқ ер, дсб таъриф қилдилар. Мир Муҳаммад жолабонни йиборилди. Гагар суйининг ва Сару суйининг гузарини кўруб келди. Памжшанба куни ойнинг ўн иккисида овламоқ хаёли била отландим.

ВАҚОЕИ САНАИ ХАМСА ВА САЛОСИНА ВА ТИСЪА МИА

Одина куни муҳаррам ойининг учида Аскарыйниким, Чандирий юрушидин бурунроқ Мултон маслаҳатиға тилаб эдим, келиб, хил-ватхонада мулозамат қилди. Тонгласи Хондамир муаррих ва Мавлоно Шиҳоб муаммойи ва Мир Иброҳим қонуний Юнус Алининг қаробатиким, муддати мадид эдиким, мулозамат доияси била Ҳирийдин чиқиб эдилар, келиб мулозамат қилдилар.

Якшанба намози дигари ойнинг бешида Гувалёр сайри доияси билаким, китобларда Голюр битирлар, Жўндин кечиб, Огра қалъасиға кириф Фаҳрижаҳонбегим била Хадича султонбегим билаким, ушул икки-уч кунда Кобулға азимат қилмоқчи эдилар, ҳайрбод қилиб, отландим. Муҳаммад Замон мирзо рухсат тилаб, Ограда қолди. Ўшул коча уч-тўрт курух, йўл юруб, улуғ бир кўл ёқасида тушуб, ўй қувладук. Намозни эртарак ўтаб. отландук. Гамбир суйининг ёқасида тушланиб, намози пешин андин отланиб йўлда Мулло Рафе ясағон сафуфни кайфият учун толкон била чолиб ичтук. Бисёр бадхўр ва бемаза келди.

Ксч намози дигар Дўлпурнинг бпр куруҳида ғарб сори боғ ва иморатиғаким, буюрулуб эди, келиб туштум. Бу боғ ва иморат буюрғон бир тоғнинг тумшуғининг

туганиши воқе бўлубтур. Бу тоғ тугашиш тумшук якпора қизил иморат тошидиндур. Муни буюруб, эдимким, бу тоғни қозиб, ерға ер текургайлар. Агар якпора тошдин онча баланд қолсаким, якпора тошдин иморат тарошласа бўлғай, худ иморат тарош қилгайлар. Агар онча баланд қолмаса, буякпора тошдин ҳамвор бўлгон сахнда ҳавз қозилғай. Онча баланд тоғ қол-майдурким, якпора тошдин иморат бўлғай. Устод Шох Муҳаммад сангтарошқа буюрулдим, бир калладор мусамман ҳавз бу якпора сахн бўлгон тошнинг устида тарҳ қилдн. Ҳукм бўлди: сангтарошлар бажид машғул бўлғайлар,

Бу якпора тошдин ҳавз буюрғон ернинг шимоли қалнн дарахтлардур: анба ва жомин ва ҳар навъ дарахттин. Бу дарахтларнинг орасида бир даҳи дардах чоҳе буюруб эдим, ул чоҳ итмомиға ета евушубтур. Бу чоҳнинг суйи ул хавзға борур. Бу ҳавзнинг ғарби-шимолида Султон Искандар банде солибтур. Банднинг устидаиморатлар қилибтур. Бандтин юқори пашкол сувлари йиғилиб, улук кўл бўлур, бу кўлнинг шарқ атрофи боғдур. Кўлнинг шарқ тарафида ҳам буюрдумким, якпора тошдин суфанамолар тарош қилгайлар. Ғарб тарафида масжид буюрулди. Сецханба ва чоршанба бу маслаҳатлар учун Дўлпурда турудди.

Панжшанба куни отланиб. Чанбал дарёсидин ўтуб, намози пшшини дарё ёқасида қилиб, икки намоз орасида Чанбал ёқасидин тебраб, намози шом била намози хуфтан орасида Каворий суйидин ўтуб гуштук. Ёғин жиҳатидин сув улуғ бўлуб, отни уздурур эди, кема била ўттук.

Тонғласи одина куниким, ошур эди, андин отланиб, йўлда бир кентта тушланиб, намози хуфтан Гувалёрдин бир гуруҳ шимол сари бир чорбоғдаким, мен ўтган йил буюруб эдим, келиб туштум.

Тонғласи намози пешиндин сўнг отланиб, Гувалёрнинг шимолий нушталарини ва намозгоҳини сайр қилиб келиб, Гувалернинг Ҳотипул отлиқ дарвозасидинким, Рожа Мон Сингнинг иморати бу дарвозаға пайваструр, кириб, Рожа Бикраможитнинг иморатлариғаким, Раҳимдод апда ўлтуруб, эди, ксч намози дигар келиб туштум.

Ушбу кеча қулоғимиинг ташвиши жиҳатидин ва моҳтоб ҳам бонс эди, афюн ихтиёр қилдим. Тонғласи афюн хумори бисёр ташвиш бсрди Хейли қай қилдим. Бовужуди хумор Мон Сингнинг ва Бикраможитнинг иморатларини тамом юруб, сайр қилдим, ғариб иморатлардур. Агарчи бўлук-бўлук ва бесиёкдур, бу иморатлар тамом санги тарошидадиндур. Борча рожалар иморатларидин Мон Сингнинг иморатлари яхшироқ ва олийроқтур. Мон Синг иморати-нинг томининг бир зилъи шарқ соридур. Бу зилънн ўзга зилъларға боқа кўпрак такаллуф қилибтур. Баландлиғи тахминан қирқ-эллик қари бўлғай, тамом санги тарошидадин, юзини ғач била оқортибтурлар. Баъзи ерда тўрт

табақа имораттур. Икки қуйиғи табақаси хейли қоронғудур, андак ёруғлуғи муддате ўлтурғондин сўнгра зохир бўладур. Буларни шамъ била юруб сайр қилдук. Бу иморатнинг хар зилъида беш гунбазтур. Бу гунбазларни ораларида кичик Ҳиндустон дастури била чорсу-чорсу гунбазчалардур. Бу беш улук гунбазларнинг устига зарандуд қилгон мис тангаларини қадабтурлар. Бу томларнинг ташқарисини яшил кошн била кошикорлик қилибтурлар. Яшил коши била гирдо-гирдини тамом кела дарахт ларини кўрсатибтурлар. Шарқ сойиғи зилъининг буржида Ҳотийпулдур. Филни «ҳотий» дерлар, дарвозани «пул». Бу дарвозанинг чиқишида бир филнинг суратини мужассам қилибтурлар, устида икки филбон ҳам қилибтурлар: биайниҳи фил, хейли мушобих қилибтурлар. Бу жиҳаттин «Ҳотийпул» дерлар. Тўрт табақа иморатким бор, боридин қуйиғи табақасининг бу мужассам фил сори равзани бор, андин фил ёвук кўрунадур. Юққориғи мартабаси худ мазкур бўлгон гунбазлардур. Иккинчи табақасида ўлтурур уйларибтур. Бу уйлар ҳам чукур ерларда воқе бўлубтур. Агарчи Ҳиндустоний такаллуфлар қилибтурлар, валс беҳавороқ ерлардур.

Монг Синг ўғли Бикраможитнинг иморатлари кўрғоннинг шимоли сори ўртача воқе бўлубтур. Ўғлининг иморатлари отасинин иморатича эмас. Бир улук гунбаз қилибтур, хейли қоронғу, муддате турғондин сўнгра равшанлиқ зоқир бўладур. Бу улук гунбазнинг остидағи бир кичикрак имораттур, анга худ ҳеч тарафдин ёруғлук кирмас.

Ушбу улук гунбазнинг устида Раҳимдод бир кичикрак толорғига қилибтур. Раҳимдод ушбу Бикраможитнинг иморатларида ўлтурубтур. Ушбу Бикраможитнинг иморатларидин бир йўле қилибтурларким. отасининг иморатлариға борур. Тошоридин асло маълум эмас, ичкаридин ҳам ҳеч ер кўрунмас, баъзи ердин еруғлиқ кирар, тавр йўледур.

Бу иморатларни сайр қилиб, отланиб Раҳимдод солғои мадрасани кезиб, кўрғоннинг жанубий тарафида бир улук ҳавзнинг ёқасида Раҳимдод солгон боғчани тафарруж қилиб, кеч ўрду тушган чорбоғқа келдук.

Бу боғчада хейли гуллар тикибтур. Хушранг қизил канир ҳсйли бор. Бу ерларнинг канири гули шафтоли бўлур. Гувалёрнинг канири кип-қизил хушранг канирлардур. Бир пора қизил канири Гувалёрдин Огра боғлариға келтуруб эктурдум.

Бу боғ жанубида бир улук кўлдур. Пашкол сувлари бу кўлда йиғилур. Бу кўлнинг ғарбида бир баланд бутхонадур. Султон Шамсиддин Илтамиш бу бутхонанинг ёнида бир масжиди жоме солибтур. Бу бутхона хейли баланд бутхонадур. Кўрғонда мундин баландрок иморат йўқтур ва Дўлпурнинг тоғидин Гувалёр кўрғони ва бутхона мушаххас кўринур, Дерларким, бу бутхонанинг тошларини тамом ушбу улук кўлдин қозиб олибтурлар. Бу боғчада бир йнғоч толор қилибтур, пастроқ, беандомроқ. Боғчанинг эшигида Ҳиндустоний вазълиқ бемаза айвонлар қилибтур.

Тонгласи намози пешин Гувалёрнинг кўрмаган ерларининг сайри дояси била отланиб, Мон Сингнинг кўрғонидин тошқориғи Бодалғар отлик иморатини кўруб, Хотийпул дарвозасидин кириб, Удво деган срга бордук. Бу Удво деган ер кўрғоннинг ғарбий тарафида бир кўл воқе бўлубтур. Агарчи бу кўл бир фасилдннким, тоғ устида қилибтурлар, тошқоридур, вале бу кўлнинг даҳанаеида яна икки мартаба баланд фасиллар қилибтурлар. Бу фасилларнинг баландлиги ўттуз-қирқ қари ёвушур. Ичкариги фасил узунроқтун ва балапдроктур. Бу фасил кўлнинг бу юзидаги ва ул юзидаг кўрғон фасилига пайваст бўлубтур. Бу фасилнинг ўртасида бу фасилдин пастроқ яна бир фасил игрибтурлар. Бу фасил сар-тосаи эмас, обрўд маслаҳатиға бу фасилни игирғандурлар. Бу фасилнинг ичида сув олмоқ учун войине қилибтурлар, ўн-ўнбеш зийна била сувға етар. Бу улук фасилнинг войинлик фасилиға чиқар эшигининг устида Султон Шамсиддин Илтамишнинг отини тошда қазиб, битибтурлар, тарихи; «санаи салоснна ва ситта миадур »..

Бу тошқориғи фасилнинг тубида кўрғондин тошқори улук кўл тушубтур, ғолибоким. кам бўлур кўл эмас, обрўдға бу кўл суйи борур. Бу Удвонинг ичида яна иккй улук кўлдур. Кўрғон эли бу кўлларнинг суйини ўзга сувларға таржих қилурлар. Бу Удвонинг уч тарафи якпора тоғ воқе бўлубтур. Тошининг ранги Биёна тош-ларидек қизил эмастур, бир нима берангроқтур.

Бу Удвонинг атрофидаги якпора қиёларни қозиб, улук-кичик мужассам бутлар тарош қилибтурлар. Жануб тарафи бир улук буттур, баландлиғи тахминан йигирма қари бўлғай. Бу бутларни гамом яланғоч, бесатри аврат кўрсатибтурлар.

Удвонинг ичидаги икки улук кўлнинг атрофида йигирма-йигирма беш чоқ қозибтурлар. Бу чоҳлардин сув тортиб, сабзикорлиқлар қилиб ва гуллар ва дарахтлар экибтурлар. Удво ёмон ер эмас, тавр ередур. Айби атрофидаги бутлардур. Бутларни қам буюрдумким бузғайлар. Удводин яна кўрғонға чиқиб, Султоний пулнинг ўзини ким, кофирлар замонидин бери бу дарвоза масдуд экондур, тафарруж қилиб, намози шом Раҳимдод солғон боғчага келиб туштум, ул охшом ўшул боғчада-ўқ бўлдум.

Сешанба куни ойнинг ўн тўртида Роно Сангоннинг Бикраможит отлик иккинчи ўғлидинкнм, онаси Падмовати била Рантапур қалъасида эдилар, кишилари келди. Гувалёр сайриға отлаиғонднн Пурун ҳам Бикраможитнинг улук эътиборлиқ Асук отлик ҳиндустонидин кишилар келиб, куллуқ ва хизматгорлиқ изҳорини қилиб, ўзига етмиш лаклик важҳи истиқомат истидьо қилиб эди. Андоқ муқаррар қилиб эдиким, Рантапурни топшурғай. Муддаосидск парганалар иноят қилиб, кипшларига рухсат бердук. Гувалёр сайриға бориладур эди, ул кишиларига Гувалёрда мийод қилдук Мийоддин бир неча кун кейинроқ қолдилар. Бу Асук ҳинду Бикраможитнинг онаси Падмоватиға якин уруқ бўлур эмиш. Бу кайфият ни оналик-ўғуллуққа ҳам изҳор

килибтур. Улар ҳам бу Асук била муттафиқ бўлуб, давлатхоҳлиқ ва хизматгорлиқ қабул килибтур лар.

Тож, кулоҳ ва зар камарким, Санго Султон Маҳмудни босиб, Султон Маҳмуд кофирнинг қайдиға тушганда бу таърифий тож ва кулоҳ ва зар камарни олиб: Султон Маҳмудни қўюб эди Ушул тож ва кулоҳ ва зар камар Бикраможитта экандур, оғаси Ратансинким, холо отаси ўрниға роио бўлуб, Читурға қобиздур, тож, кулоҳ била зар камарни инисидин тилабтур. Бу бермайдур. Бу келган кишилардин тож, кулоҳ ва зар камарни манга сўзланибтур. Рантабурнинг мубодаласиға Биёнанни тилабтур. Биёна сўзидин аларим ўтқариб, Шамсободни Рантабур мубодаласиға ваъда қилдук. Ўшул куни-ўк бу келган кишиларига хилъатлар кийдуруб, тўккуз кунда Биёнаға келмок мийоди била рухсат борилди.

Бу боғчадин отланиб, Гўвалёрнинг бутхоналарини сайр қилдук. Баъзи бутхоналар ду ошёна, се ошёна, ошёнлари пастроқ, қадимий вазълиқ, изорасида тамом мужассам сураатлар тошдин қозибтур-лар. Баъзи бутхона мадраса вазълиқ нешгоҳида улук ва баланд гунбаз, мадраса ҳужраларидек ҳужралариким бор, ҳар ҳужранинг устида танг танг гунбазлар тарошида тошдин қилибтурлар. Қуйиғи ҳужраларида мужассам тошдин бутлар тарош қилибтурлар. Бу иморатларни тафарруж қилиб, Гувалёрнинг ғарбий дарвозаонини чиқиб, Гувалёр кўрғонипинг жануб тарафидин эврулуб, сайр қилиб, Раҳимдод солгон чаҳорбоғқаким, Ҳотийпулнинг олидадур. келиб туштум. Раҳимдод тўй ишини бу чорбоғда тайёр қилиб эди. яхши ошлар тортиб, қалин пешкашлар қилди, жинс ва нақддин тўрт лак пешкаш эди. Бу чорбоғдин отланиб, кеч ўз чорбоғимға келдим.

Чаҳоршанба куни ойнаинг ўн бешиди Гувалёрнинг шарқи-жануби сори обшорниким, Гувалёрдин олти курук йўлдур, сайр қила бордим, мундин кечрак отланилгон экандур. Обшоргаким, кеч намози пешин етиштук. Бир арғамчи баланд қиёдин бир тегирмон гуйн шбрилдоб тушадур. Бу сув тушар ердин қуйироқ улук йўл бўлубтур. Бу обшордин юққори бу сув якпора қиёнинг устидин оқиб келадур. Бу сувнинг туби якпора тошдур. Ҳар ерда-ҳар ерда тушуб қўл бўлубтур. Бу сувнинг ёкаларида якпора парча-парча тошлар тушубтур, ўлтурғудек, вале бу сув доимий эмас эмиш. Обшорнинг устидида ўлтуруб, маъжун одук. Сув юққори бориб, сувнинг бидоятиғача сайр қилиб, ёниб, бир баланд устига чиқиб, муддаго ўлтурдук. Созандалар, соз чолдилар ва гўяндалар нима айттилар. Обнус йиғочниким, ҳинд эли тинду дёрлар, кўрмаганларга кўрсатилади.

Андин ёниб, тоғдин тушуб, намози пюм била намози хуфтанния орасида андин отландук. Икки иосға ёвуқ бир ерда келиб уйқуладук, Куннинг бир паҳри бўла чорбоғқа келиб тушулди.

Одина куни ойнаинг ўн еттисида Сўхжана деган Салоҳиддиннинг зодбуд кентини ва

кентидин юкқорн гог орасидағи ва қўл ичидаги лиму ва садофал боғини сайр қилиб, бир паҳрда келиб, чорбоғқа туштум.

Якшанба куни — ойнинг ўн тўккузида тонгдин бурунроқ чорбоғдин отланиб, Кавори суйидин ўтуб, тушландук. Намози пешин андин отланиб, Офтоб ўлтурур маҳал Чанбал суйидин ўтуб, намози шом намози хуфтан орасида Дўлпур кўрғонига кириб, чароғ била Абулфатҳ солғон ҳаммомни сайр қилиб, андин отланиб, янги чорбоғ солғон срга банд бошиға келиб тушулди.

Тонгласиға буюрулғон орларни юруб сайр қилдим. Якпора тошда буюрулғон калладор ҳавзининг юзини бир мартаба тамом кўтармайдурлар эди, буюрулдиким, сангтауюшлар кўпрак келиб, бир мартаба, ҳавзнинг тубини дуруст олсунларким, сув куюб, атрофини тарозу қилса бўлғай. Кеч намози дигар ҳавзнинг бир мартаба юзини тамом олдилар. Буюрдумким, сув тўлдурдилар. Атрофини сув била тарозу қилиб, ҳамвор қилмоққа машғул бўлдилар. Бу навбат яна бир обхона буюрдумким, ерини якпора тошдин тарош қилғайлар, ичидаги кичик ҳавзни ҳам якпора тошдин қозғойлар. Душанба куни маъжун суҳбати бўлди. Сешанба куни ҳам анда-ўк эдим.

Чаҳоршанба кечаси оғиз очиб, нима еб. Секрийга бормоқ азимати била отланилди. Икки нахрга ёвуқ бир ерда тушуб, уйқуладук. Қулоғимға, бнлмон, совуқнинг таъсири бўлди ўхшар, бу охшом асру кўп оғриди, уйқулай олмадим. Тонг бошида бу ердин тебраб, бир паҳрда Секрийда солюн боққа стиб тушулди. Боғининг томи ва чоҳнинг иморатлари хотйрхоқ бўлмағон жиҳатидин иш устидагиларни таҳдид ва сиесат қилилди. Секрийдин намози дигар била намози шом орасида отланиб, Мадҳокурдин ўтуб, бир ерда тушуб уйқуладук. Андин отланиб, бир нахр бўла Ограга келиб, қалъада Хадича султонбегимним, Фахрижаҳонбегим бориб, булар баъзи иш-куч учун қолибтурлар, кўруб, Жўндин ўтуб, «Ҳашт биҳишт» боғиға келдим.

Шанба куни сафар ойининг учиди улук амма бегимлардин уч бегим: Гуҳаршодбегим, Бадиул-Жамолбегим. Окбегим; кичик бегимлардин: Хонзодабегим, Султон Масъуд Мирзонинг қизи, яна Султон Бахтбегимнинг қизи, яна янга чечамнингким, Зайнаб Султонбегим бўлғай, набираси келиб, Тутадин ўтуб, маҳаллот ёқасида дарё қирғоғида тушуб эдилар, бориб, намози дигар била намози шомнинг орасида кўрдум. Андин кема била-ўк келдим.

Душанба сафар ойининг бешида Бикраможитнинг бурунғи элчиси ва сўнғи элчисига бойри Бехралик хиндулардин Дсвапинг ўғли Хомусини кўшуб йиборилдиким, Рантабурни тоишурмоқ учун, хизматгорликни қабул қилмоқ учун ўз роҳ ва расми била аҳд ва шарт қилғай. Бизнинг йиборган киши кўруб, билиб, инониб келгай. Ул бу айтғонларининг устига турса, мен ҳам ваъда қилдимким, тенгри рост келтурса, отасининг ўрниға роно

қилиб, Четурда ўлтурғузай.

Ушбу фурсатларда Дсҳлидағи ва Оградағи Искандар била Иб-роҳимнинг хизоналари тамом бўлди. Черикёроғиға ва тўп ва туфакчининг дору ва жидоғиға панжшанба куни сафар ойииинг секкизида жамиъ важхдорнинг важхидин саду сий фармон бўлди-ким, девонға тушуруб, бу асбоб ва алотқа сарф ва харж қилғайлар.

Шанба куни ойнинг ўнида Султон Мухаммад бахшининг Шоқ Қосим отлик пиёдасшшким, бир қатла Хуросон аҳлиға истимолат фармонлари элтиб эди, яна Ҳирийға йиборилди. Бу мазмун била фармонлар элиттиким: «Ҳиндустоннинг шарқ ва ғарб ёғиларидин ва кофирларидин тенгри инояти била хотирлар жамъ бўлди. Ушбу ёз тенгри рост келтурса, албатта ўзумизни ҳар навъ қилиб еткурғумиздур». Аҳмад Афшорға ҳам фармон йиборилди. Фармоннинг хошиясида ўз хатим била битиб, Фаридун кубузийни тиладим. Ушбу кун пешин симоб емакни бунёд қилдим.

Чахоршанба куни ойнинг йигирма бирида бир ҳиндустоний почи Комроннинг ва Хожа Дўст Хованднинг арзадошларини келтурди. Хожа Дўст Хованд зилҳижжа ойининг ўнида Кобулға бориб, Ҳумоюн қошиға тебраб экандур. Хубёнда Комроннинг кишиси Хожаға борурким: «Хожа келсунлар, ҳар некм фармон бўлубтур, еткурсунлар, сўзунни сўзлашиб бореунлар».

Комрон зилҳижжа ойининг ўн стисида Кобулға келгандур. Хожа била сўзлашиб, Хожа ушбу зилҳижжа ойининг йигирма секкизида Қалъаи Зафарға узотур.

Бу келган арзадошларда яхши хабарлар эди: Шахзода Таҳмосб ўзбакнинг дафъиға азимат қилиб, Рениш ўзбакни Домғонда олиб ўлтуруб, элини қатли ом қилур. Убайдхон қизилбош хабарини таққиқ толқоч, Ҳирий гирдиди кўпуб, Марвға бориб, Самарканд ва ул навоҳийдағи султонларни Марвға тилар. Мовароуннаҳрдағи султонлар тамом Марвға қўмакка борурлар.

Бу хабарни ушбу почи келтурдиким, Ҳумоншнинг ўғли бўлмш. Ёдгор тағойининг кизидин, Комрон ҳам Кобулда кадхудо бўладур эмиш, тағойиси Султон Алимирзонинг кизини оладур эмиш.

Ушбу кун Сайид Дакний Шерозий жибагарға хилъат кийдуруб, И инъом қилиб, хоралиқ чохни буюрдукким, билурича итмомға тсгургай..

Одина куни ойнинг йигирма учда ҳарорате баданимда зоҳир бўлди. Андоққим, жумъа намозини масжидта ташвиш била ўтадим. Намози пешин эқтиётини келиб, кнтобхонада бир замондин сўзи машаққат била ўтадим. Индини якшанба куни иситиб, озроқ титрадим.

Сешанба кечаси сафар ойининг йигирма етгисида ҳазрати Хожа Убайдуллонинг «Волидия» рисоласини назм қилмоқ хотиримға кечти. Ҳазратнинг руҳиға илтижо қилиб,

кўнглумга кечурдумким, агар бу манзум ул қазратнинг мақбули бўлур, ҳуд нечукким, сохиби «Қасидаи Бурда»нинг қасидаси мақбул тушуб, ўзи афлиж маразидин халос бўлди, меи доғи бу оризадин қутулуб, назмимнинг кабулига далиле бўлгусидур. Ушбу ният била «рамали мусаддаси махбуни аруз» ва «зарбоғи махбуни махфуз» вазнидаким, мавлоно Абдуррахмон Жомийнинг «Сухба»си ҳам бу вазнадаур, рисола назмига шуруъ қилдим, ҳам ўшал кеча ўн уч байт айтилди. Илтизом йўсунлуқ, кунда ўн байттин камрак айтилмас эди. Голибо бир кун тарк бўлди. Ўтган йил ва балки ҳар мақал мундоқ оризаким бўлди, ақалли бир ой-қирқ кунга гортти. Тенгирн инояти била, ҳазратнинг ҳиматидин, панжшанба куни ойнинг йигирма тўққузида андаке афсурда бўлди, ўзга бу оризадин халос бўлдум. Шанба куни рабиул-аввал ойининг секкизхгда рисола сўзлариининг назм қилмоғ ихтимомига етти. Бир кун эллек икки байт айтилди.

Чахоршанба куни ойнинг йигирма соккизида атроф ва жаво-нибка черикларга фармонлар йиборилдиким, якин фурсатга. тенгри еткурса, черик отланғумиздур. Черик яроғи била бот етиша келсунлар.

Якшанба куни рабиул-аввал ойининг тўққузида Бек Муҳаммад таълиқчи келди. Ўтган йил муқаррам ойининг охирида Қумоюнға хилъат ва от элтиб эди.

Душанба куни ойнинг ўнида Беккина Вайс лоғарий била Баён-шайх отлиқ Хумоюннинг бир навқари Хумоюннинг қошидин келдилар. Беккина Хумоюннинг ўғлининг севинчисига кслибтур. Отини Алъамон қўюбтур, Шайх Абулважд валодатиға тарих: «Шаҳи саодатманд» топибтур. Баёншайх Беккинадин хейли сўнгра чқақибтур. Одина куни сафар ойиминг тўққузида Кишмнпнг оёғида Душанба деган ердин Хумоюнди айрилибтур. Душанба куни рабиул-аввал ойининг ўнида Ограга келди, жалд келди. Яна бир қатла ҳам ушбу Баёншайх қалъаи Зафардин Қандақорға ўн бир кунда бориб эди. Шаҳзоданинг келгонининг ва ўзбакнинг шикаст топқонининг хабарини бу Баёншайх келтурди.

Тафсилн будурким, гоаҳзода Таҳмосб Ироқдин қирқ минг киши била Рум дастури туфак ва ароба тартиб қилиб, тез ўқ юруб келиб, Бисгом ва Домюнда Рениш ўзбакни олиб, эли била кириб, тез-ўқ ўтар. Кепак бийнинг ўғли Қамбур Алини ҳам кизилбош одами босар. ()з-оғлоқ кнши била Убайдхон қошиға келур. Убайдхон Ҳирий навоҳийсида туруш яроғинн топмай, жамиъ Балх ва Қисор ва Са-марқанд ва Тошканддаги хон ва султонларға қадаға била кишилар чоптуруб, ўзи Марвға келур, бот-ўқ йиғилурлар. Тошканддин Суюнчақхоннинг улуғидпн кичикроқ ўғли Бароқ султон Самарқанд ва Миёнколдин Кўчумхон ва Абусаид султон ва Пўлод султон ва Жонибек султон ўғлонлари била ва Ҳисордин Ҳамза султон била Маҳди султоннинг ўғлонлари ва Балхдин, Кетин каро султон³ ва жамиъ султонлар бот-ўқ бориб, Марвда Убайдхон била мулҳақ бўлурлар. Юз беш минг киши бўлурлар. Буларнинг тилчиси мундоқ хабар келтурурким, шаҳзода Убайдхонни Ҳирийнинг навоҳийсида оз-оғлоқ черик била

Ўлтурубтур деб. қирқ минг киши била илдам келибтур. Ҳоло бу жамъиятнинг хабарини топиб. Родагон ўлангида хандақлаб ўлтурубтурлар. Ўзбаклар бу хабарни топиб, ғанимни кўзга илмай, кенгашни мунга қўярларким, барча хон ва сулгонлар Машҳадда ўлтурурбиз, бир ноча султонни йигирма минг киши била гайин қилурбизким. қизил боганинг ўрдусининг навоқийсида юруб, бошини чиқорғали қўймас. Ақраб бўлғоч, ядачиларға буюрурбиз-ким, яда қилғайлар. Ушбу рангда ожизлапдуруб олурбиз деб, Марвдин кўчарлар. Шахзода ҳам Машҳаддин чқиб, Жом ва Харгирд навоқийсида муқобала бўлурлар. Шикаст ўзбак сори воқе бўлур. Қалин султон гирифтор бўлуб, қатлға борур.

Бир хатта худ андоқ битиб эдиларким, Кўчумхондин ўзга ҳеч султоннинг таққиқ чиққани мушаххас эмас. Черик била бўлгон кишилардин ҳануз киши келмайдур. Ҳисордағи султонлар Ҳисорни ташлаб чқарлар. Чалмаким, асли оти Исмоилдур, Иброҳим-хонийинг ўғли Қисор қўрғонида экандур. Ушул Баёншайхдин ўқ Ҳумоюнға, Комронға хатлар битиб, тез-ўқ ёндурулди.

Одина куни ойнинг ўн тўртида хат ва китобатлар тайёр бўлубэ Баёншайхқа топшуруб, рухсат берилди. Шанба куни ойнинг ўн бешида Ограднн узади.

Ҳумоюнға битилган хатнинг саводи:

«Ҳумоюнға муштоқликлар била соғиниб салом дсгач, сўз улким, душанба куни рабиул-аввал ойининг ўнида Беккина била Баёншайх келдилар. Хатлардин ва арзадоштлардин ул юздаги. бу юздаги кайфият ва ҳолот мушаххас ва маълум бўлди.

Шукр, бермиш санга ҳақ фарзанде,

Санга фарзанду, манга дилбанде.

Тенгри таоло мундоқ севинчларни манга ва санга ҳамиша рўзи қилғай, оим ё раббал-оламин. Отини Аъмон қўймишсн. Тенгри муборак қилғай. Вале бовужудким, ўзунг битибеен, мундин ғофил бўлуб сенким, каерати истиъмол била авом Аламо дерлар. ё Эл Амон дерлар, ўзга мундоқ алиф-лом отта кам бўлур. Тенгри отини ва зотини фархунда ва муборак қилғай, манга ва санга кўн йиллар ва бисёр қарнлар Аъмонни давлат ва саодат била тута бергай.

Тенгри таоло ўз фазлу карами била бизнинг ишимизни яояйдур. Мундоқ қопу қарнларда топилмас. Яна сешанба куни ойнинг ўн бирида арожиф хабар келдиким. Балх эли Қурбонни тилаб Балхқа киюрмишлар.

Яна Комронға, Кобулдағи бсқларга фармон бўлдиким, бориб, санга қўшулуб, Қисор ё Самарканд ё қар сориғаким салоҳи давлат бўлса, юругайснз. Тенгрининг инояти била еғийларни босиб, вилоятларни олиб, дўстларни шод, душмаиларни нигунсор қилғайсиз, иншооллоҳу таоло. Сизларнинг жон тортиб, қилич чопмоқ маҳалларингиздур. Қопуда

келган ишни тақсир қилмангиз. Гаронжонлик била қоқиллик подшоҳлик била рост келмас.

Жаҳонгирс таваккуф бар наёбад.

Жаҳон онро бувад ку бех, шитобад,

Ҳама чизи зи рӯи кадхудой,

Сукун меёбад илло подшоҳй.

Агар тенгри инояти била Балх ва Ҳисор вилояти муяссар ва мусаххар бўлса, Ҳисорда сснинг кишинг бўлсун, Балхта Ком-роннинг кишиси бўлсун. Агар тенгри инояти била Самарқанд ҳам мусаххар бўлса, Самарқандта сен ўлтурғил. Ҳисор вилоятини, иншооллоҳ, ҳолиса қилғумдур. Агар Комрон Балхни «зирғанса, арзадошт қилинг, иншооллоҳ апинг қусурини ўшал вшюятлардин-ўк рост қилғумиздур.

Яна сен ўзинг билур эдингким. доим бу қоида маръий эди: олти ҳисса санга бўлса, беш ҳисса Комронга бўлур эди. Ҳамиша бу қонданн маръий тутуб, мундин тажовуз қилманг. Яна ининг била яхши маош қилғайсан. Улуқлар кўтаримлик керак, умидим борки, сен ҳам яхши ихтилот қилғайсан. Анинг ҳам муташарриъ ва яхши йигит кўюбтур, ул ҳам мулозамат ва якжиқатлиқта тақсир қилмағай.

Яна сендин озроқ гинам бор, бу икки-уч йилдин бери бир кишинг келмадн. Мен йиборган киши ҳам рост бир йилдин сўнгра келди. Мундоқ бўлурму?

Яна хатларингда ёлғузлук,, ёлғузлукким, доб сен. подшоҳликта айбдур, нечукким дебтурлар:

Агар пой банди ризо пеш гир,

Ва гар яксувори сари хеш гир.

Ҳеч қайде подшоҳлик қайдича йўқтур. Подшоҳлик била ёлғузлук рост келмас. Яна мен дегандск. бу хатлариниш битибсен ва ўкумайсен, не учунким, агар ўкур хаёл қилсанг эди, ўқуйолмас эдинг. Ўқуйолмагандин сўнг албатта тағйир берур эдинг. Хатингни худ татнвиш била ўкуса бўладур, вале асру муғлақтур. Насри муаммо ҳсч киши кўрган эмас. Имлоиг ёмон эмас. Агарчи хейли рост эмас. илтифотни «То» била битибсен. Қулунжни «ё» била битибсен. Хатингни худ ҳар тавр қилиб ўкуса бўладур, вале бу муғлак алфозингдин мақсуд тамом мафҳум бўлмайдур. Голибо хат битирда қоҳиллигинг ҳам ушбу жиҳаттиндур. Такаллуф қнлай дейсен, ул жиҳаттин муғлак бўладур. Бундин нари бстакалуф ва равшан ва пок алфоз била бити: ҳам санга тагавиш озроқ бўлур ва ғам ўқуғучиға.

Яна улук иш устига борасен, иш кўрган, рай ва тадбирлик беклар била кенгашиб, аларнинг сўзи била амал қилғайсен.

Агар менинг ризомни тиларсен, хилватнишинликни ва эл била кам ихтилотликни баргараф қилғил. Кунда икки навбат инингни ва бекларни ихтиёрлариға қўймай, қошингға чарлаб, ҳар

маслаҳат бўлса кенгашиб, бу давлатхоҳларнинг иттифоқи била ҳар сўз-унга қарор бергайсен.

Яна Хожа Калон менинг била густохона ихтилот кила ўрганиб эди, сен доғи, нечукким Хожа Калон била ихтилот қилур эдим, ўшундоқ ихтилот қилгайсен. Тенгри инояти била ул сорилар иш озроқ бўлса, Комронға эҳтиёж бўлмаса, Комрон Балхта мазбут кишиларни қўюб, ўзи менинг қошимға келсун.

Яна мунча фатҳ ва зафарлар Кобулда эканда бўлди. Кобулни шугун тутубтурмен, ани холиса қилдим. Ҳеч қайсингиз тамаъ қилмағайсиз.

Яна яхши борибсен, Султон Вайсининг кўнглини олибсен, ани қошинға келтуруб, анинг раъйи била амал қилгайсенким, иш билур кишидур. Черикни яхши йиғиб юргайсен. Оғиз сўзларидин Баён-шайх соҳиб вуқуфдур, маълум бўлғусидур, деб муштоқликлар била салом.

Панжшанба куни рабиул-аввал ойининг ўн учиди битилди».

Комронға ва Хожа Калонға дағи ушбу мазмун била ўз илгим била хатлар битиб йибордим.

Чаҳоршанба куни ойнинг ўн тўққузиди мирзолар ва султонлар, турк ва ҳинд умаросини чарлаб, машварат қилиб, сўзни мунга қўюлдимким, бу йил худ, албатта, бир сори черик юрумак ксрак. Ўзумиздин бурунроқ Аскарый Пўрубқа мутаважжиқ бўлғай. Ганг дарёсидин нариғи салотин ва умаро ҳсриклари била Аскарыйға келиб қўшулуб, ҳар сориғаким, салоҳи давлат бўлса, азимат қилғайлар.

Бу кайфиятларни битиб, шанба куни ойнинг йиғирма иккисиди ўн олти кунлик булжор била Ғиёсиддин қўрчини Султон Жунайд барлос боғалиқ Пўруб умаросиға чоптурулди. Оғиз сўзлари бу бўлдимким, зарбзан ва ароба ва туфак уруш асбоб ва олотидур, булар тайёр бўлғунча, ўзумиздин илгаррак Аскарыйни йиборилди. Гангнинг нари юзидағи жамиъ салотин ва умароға фармон бўлдимким, Аскарый қошиға йиғилиб, ҳар сориға салоҳи давлат бўлеа, тенгри инояти била мутаважжих бўлғай. Андағи давлатхоҳлар била машварат қилинг. Агар мапға эҳтиёжлик иш бўлса, ушбу мийод бнла борғон киши келгач-ўқ бетаваққуф иншооллоҳу таоло, отланғумдур. Агар Банголий якжиҳатлик ва ихлос мақомида бўлса ва ул орада манга эҳтиёж бўлғудек иши бўлмаса, апи ҳам шарҳ била арзадошт қилинг. Боқиб туруб бўлмас, ўзга сори азимат қилғумдур. Сизлар давлатхоҳларнинг машварати била, Аскарыйни олиб юруб. андағи ишларга тенгри таоло инояти била файсал бергайсиз.

Шанба куни рабиул-аввал ойининг йиғирма тўққузиди Аскарыйға мурассаъ камар ханжар била, подшоҳона хилъат кийдуруб, алам ва туғ ва нақора ва тавила тўпчоқ ва ўн фил ва қатор тева ва қатор хачир, подшоҳона асбоб ва олоти инъом бўлди. Ҳукм булдимким, девон бошида ўлтурғай. Муллосиға ва икки атқасига тугмалик чакманлар ва яна ўзга

навкарларига уч тўккуз тўн инъом бўлди.

Якшанба куни ойнинг салхида Султон Муҳаммад бахшшшнг уйига бордим, пойандоз солиб, сочиқ киярди. Нақд ва жинсдин икки лакдин кўпрак нима пешкаш қилди. Ош ва пешкаш тортилгондин сўпг яна бир ҳужрасига бориб, ўлтуриб маъжун едук. Андин уч паҳра чикиб сувдин ўтуб, «Хилватхона» келилди.

Панжшанба куни рабиул-охир ойининг тўртида мундоқ мукаррар бўлдики. Оградин Кобулгача Чақмоқбек Шоқий тамғочтшнг нависандалиғи била таноб урғай. Ҳар тўккуз куруҳда манор кўпорғайларким, манорнинг баландлиғи ўн икки қари бўлғай, Устида бир чордара кўпорғайлар. Ҳар ўн секкиз куруҳда олти ём оти боғлагайлар. Ёмчи ва сайисга улуфа ва отларга алиқ таъйин бўлғай. Дидоқ фармон бўлдики, бу ем оти боғлатур ер агар бир холисага ёвук бўлса, бу мазкур бўлгонларни андин саранжом қилсунлар, йўқ эрса, ҳар бекнинг парганасига воқе бўлса, анинг ухдасида қилсунлар. Ушбу кун Чақмоқ била Шоҳий Оградин чиқтилар. Бу куруҳларни мил била мувофиқ тайин қилилди. Нечукким, «Мубай-йини»да мазкурдурлар:

Тўрт мингдур қадам била бир мил,
Бир куруҳ они Ҳинд эли дер бил.
Дедилар бир ярим қари бир қадам,
Ҳар қари билки, бордур олти тутам,
Ҳар тутам тўрт элик, яна ҳар элик
Олти жав арзи бўлди бил бу билик.

Паймойиш танобини бу мазкур бўлгон бир ярим қари билаким, тўккуз тутам бўлғай, қирқ қари тайин қилилдики, юз таноби бир куруҳ бўлғай.

Шаиба куни ойнинг олтисида тўй бўлди. Қизилбош ва ўзбек ва ҳиндуларнинг элчилари бу тўйда бор эрдилар. Қизилбош элчиларини ўнг қўлда, етмиш-сексон қари йироқроқ шомийна барпой қилиб, ўлтурғузудди. Фармон бўлдики, беклардин Юнус Али қизилбошлар била ўлтурғай. Сўл қўлда ҳам ушбу дастур била ўзбек элчилари ўлтуруб, беклардин Абдуллоқа фармон бўлдики, булар била ўлтурғай. Мсн янги солгон мусамман хаспўш толорнинг шимолий зилъида ўлтурдум, ўнг қўлумда беш-олти қари — Тўхта Бўға султон ва Аскарй ва Ҳазрати Хожанинг авлоди Хожа Абдушшаҳид ва Хожа Калон ва Хожа Хусайний ва Халифа яна Самарқанддин келган хожаларнинг тавобеи ҳофиз ва муллолар ўлтурдилар. Сўл қўлумда беш-олти қари — Муҳаммад Замон мирзо ва Тонготмиш султон ва Сайид Рафе ва Сайид Румий ва Шайх Абулфатҳ ва Шайх Жамолий ва Шайх Шиҳобиддин араб ва Сайид Дакний ўлтурдилар. Жамий салотин ва ҳавонини ва ақобир ва ума-ро ошдин бурун қизилдин, октин, қорадин, рахттин, жинстин

сочиклар киюрдилар. Буюрдумким, олимда зайлуча солдилар. Қизил ва оқни бу зайлуча устига тўктилар. Рахт ва оқ парча ва бадраларни ҳам қизил ва оқнинг ёнида тўда қилдилар.

Ошдин бурунроқ сочик киюрур асносида маст тевадарни ва филларни ўтрудоғи оролда урушқа солдилар. Бир неча қўчқор ҳам Уруштурдилар. Булардин сўнг куштигирлар кушти туттилар.

Улуғ ош тортилгондин кейин, Хожа Абдушшаҳид биля Хожа Калонға ўрмак абралик киш жуббалар муносиб хилъатлар биля Кийдурулди. Мулло Фарруҳ ва Хофиз бошлиқ биля келганларига Чакманлар кийдурулди. Кўчумхоннинг элчисига ва Ҳасан Чалабийнинг инисига ҳам қумош бошлиқ тугмалик киш жуббалар фарохўрий хилъатлар иноят бўлди. Абусаид султоннинг ва Меҳрибон хонимнинг ва ўғлининг, Пўлод султоннинг элчиларига ва Шоҳ Ҳасаннинг элчисига тугмалик чакманлар, қумош тўнлар инъом бўлди. Икки хожаға ва икки улуғ элчигаким, Кўчумхоннинг навқари ва Ҳасан Чалабийнинг иниси бўлғай, қумуш тоши биля олтун ва олтун тоши биля қумуга тортилиб, инъом бўлди. Олтун тоши беш юз мисқолдурким, Кобул тоши биля бир сер бўлғай, қумуш тоши икки юз эллик мисқолдурким, Кобулнинг ярим сери бўлғай. Хожа Мир султонға ва ўғлонларига ва Хофиз Тошкандий ва мулло Фарруҳ бошлиқ Хожанинг мулозимларига ва ўзга элчиларға ҳам олтундин, қумушдин тарқаш биля инъомлар бўлди. Ёдгор Носирға қамар ханжар инъом бўлди. Яна Мир Муҳаммад жолабонға Ганг дарсига яхши кўпрук боғлагони учун муштавжиби иноят бўлуб эди, бу Мир Муҳаммадға ва яна туфакандозлардин паҳлавон Хожи Муҳаммад ва паҳлавон Баҳлул ва Вали Порсчийға якка ханжар иноят бўлди. Устод Алиқулининг икки ўғлига қам ханжар инъом бўлди. Яна Сайид Довуд Гармсериёға қизилдин, оқдин инъом бўлди. Яна қизим Маъсуманинг ва ўғлум Ҳиндолнинг навқарларига тугмалик чакманлар ва қумош хилъатлар инъом бўлди. Яна Андижондин ва бевилоят ва бсватан юрган ерларимиз ва Сўх ва Хушёрдин келганларға чакманлар ва қумош хилъатлар ва олтундин ва қумушдин, рахтдин, жинсдин инъомлар бўлди. Қурбон биля Шайхнинг навқарларига ва Қоҳмард раоёсига ҳам ушбу дастур биля иноятлар бўлди.

Ош тортилгондин сўнг фармон бўлдиким, Ҳиндустонни бозигарлари келиб, ўюнларини кўрсатгайлар. Лўлилар келиб, ишларини кўрсаттилар. Ҳиндустон лўлилари баъзи ишларе кўрсатурларким, ул вилоятларнинг лўлиларидин кўрулмайдур эди. Ул жумладин бири будурким, етти халқани пешонасига ва икки тизига таъбия қилиб, яна тўрт халқани иккини икки илик бармоғи биля ва иккини икки оёғи бармоғи биля гез ва бедаранг эвурадур. Яна бири буним, рафтори товус йўсуллуқ бир илигини ерга қўюб, бир илиги ва икки оёғи биля уч халқани тез ва бедаранг эвурадур. Яна бири буким, ул вилоят лўлилари

икки йиғочни оёғлариға боғлаб «пойи чўбин» қи-либ, йўл юрурлар. Ҳиндустон лўлилари бир йиғоч била «пойи чўбин» қилиб, йўл юруйдурлар, оёғлариға ҳам боғламайдурлар. Яна бири буким, икки лўли бир-бирини тутушиб, ул вилоятларда икки турлук муаллак борурлар. Ҳиндустон лўлилари бир-бирларини тутушуб, уч, тўрт турлук муаллак борадурлар. Яна бири буким, олти-етти қари йиғочнинг тубини бир лўли белига қўюб, йиғочни тик тутуб гурадур, яна бир лўли бу йиғочқа чиқиб, йиғоч устида ўюнлар ўйнайдур. Яна бири буким, бир кичик лўли яна бир улуг лўлининг бошиға чиқиб, тик турадур, қуйиға лўли ул сари. бул сари илдам юруб, иш кўрсатганда, бу кичкина ул лўлининг бошининг уттида типтик тебранмай туруб, ул ҳам ишлар кўрсатадур. Қалин мотулар ҳам келиб, раққослик қилдилар.

Намози шомға якин қизилдин, оқдин, қорадин ғалаба сочилди. Ғариб ғавғо ва издиҳоме бўлди. Намози шом била намози хуфтан орасида беш-олти махсусларни қошимға ўлтурғуздум. Бир паҳрдин кўпроқ ўлтурулди. Тонгласи икки паҳрда кемага ўлтуруб, «Ҳашт биҳишт»ға келилди.

Душанба куни Аскарыйким, сафар қилиб чиқиб эди, келиб ҳаммомда рухсат олиб, Шарққа кўчди. Ссшанба куни Дўлпурда буюрғон ҳавз ва чоҳ иморатларини кўра бордим. Бир паҳр ва бир гирида боғдин отландим. Кечанинг аввалғи посидин беш гирий бўлуб эдиким, Дўлиур боғиға борилди.

Панжшанба кунн ойнинг ўн бирида сангин чоҳ ва йигирма олти тош тарнов ва тош сутун ва якпора қиёдин қазилғон ариғлар тайёр бўлиб, ушбу куннштг уч паҳридин чоҳдин сув тортмоқ бунёд бўлди. Дўлпурда иш қиладурғон сангтарош ва дурудгар ва жамиъ муздурларға Оградағи устодкорлар, муздурлар дастури била инъомлар бўлди. Чоҳ суйи иди учун эҳтнёғқа буюрулдиким, ўн беш кеча-кундуз тинмай чархин эвуруб, сув тортқайлар.

Одина куни аввалғи паҳрға бир гнрий қолиб эдчкм, Дўлпурдин отланилди. Офтоб хануз ўлтурмайдур эдиким. дарёдин кечилди.

Ссшанба куни ойиннг ўн олтисида қизилбош била ўзбакнинг урушида бор киши Дев султоннинг навқари келди. Лндок тақрир қилдиким, Жом ва Харгирд навоҳисида ошур кунн гуркман била ўзбакнинг масофи воқе бўлур. Фарз вақтидин намози пешингача урушурлар. Ўзбак кишисини уч юз минг бор эди, деди. Туркман кирк-эллик минг киши экандур. Қорасини юз минг кипиг ҳснади. Вале ўзбак ўзнтшнг кишисини тоз беш минг кнши дерлар эди. Қизилбош одами Рум дастури била ароба ва зарбзан ва туфакать доз тартиб қилнб. ўзипн беркитиб урушур. Икки минг ароба, олти минг туфакандоз бор экандур. Шахзода ва Жўҳа султон йигирма \iiiiг ўбдон йигит била аробаиннг ичида турар, ўзга бекларни ароба-дип ташқари буронғор ва жувонғор ясар, ўзбаклар етган била ташқариғи кишини босиб, тушура-тушура олиб ўқ гебрарлар. Орқага эврулуб, тсва ва партол ўлжа

килурлар, Охир, аробанинг нчидагилар занжирни очиб чиқарлар. Мунда ҳам зарб уруш бўлур. Ўзбак уч қатла ёндура солур. Тенгри таоло инояти бўлуб, ўзбакни босарлар. Кўчумхон, Убайдхон, Абусаид султон бошлиқ тўққуз султон гирифтор бўлур. Бир Лбусаид султон тирик эмиш, ўзга секкиз султон мақтул бўлур. Убайдхоннинг бошини топмаслар, танасини топарлар, ўзбактин эллик минг киши ва туркмандин йигирма минг киши қатлга борур.

Ҳам ушбу кун Гиёсиддин қўрчиқим, ўн олти кунлуқ булжор бўла Жунайдга бориб эди, келди. Султон Жунайд алар Харидқа черик борғондурлар. Бу Харидқа борғон жинҳатдин булжорга етиша олмас. Султон Жунайд оғиз сўзи мунини дебтурким, шукр-шукр тенгри иноятидин бу тарафлар подшоҳ мутаважжих бўлгунча иш кўрунмайдур. Мирзо келсалар, бу навоҳийдаги салотин ва хавонин ва умарога фармон бўлсаким, мирзо қадамида мутаважжих, бўлсалар. Умид борким, бори ишлар осонлиқ билан муяссар бўлғай.

Агарчи Султон Жунайдтин мундоқ жавоб келди. Вале Мулло Муҳаммад музаҳҳибниким, Сангойи кофирнинг ғазвидин сўнг Банголага элчиликка йиборилиб эди, бу кун тонгла келур дейдурлар эди, анинг хабарига ҳам боқилди.

Одина кунининг ўн тўққизиди маъжун эди, бир неча махсуслар билан «Хилватхона»да ўлтуруб эдим. Мулло Муҳаммад музаҳҳиб охшомигаким, шанба кечаси бўлғай, келиб мулозамат қилди. Ул тарафдаги кайфиятни бир-бир сўруб, маълум қилдукким, Банголий итоат ва яқжиҳатлиқ мақомида эмиш.

Якгаанба кунини турк ва қинд умаросини «Хилватхона»да чарлаб кенгаштук. Бу сўзлар орага туштиқим, Банголий элчи йибориб, итоат ва яқжиҳатлиқ мақомида эмиш. Банголага бормоқ худ бесураттур. Агар Бангола борилмаса, ул авоҳийда бир хизоналик йўқтурким, черик элига мададе бўлғай. Ғарб тарафиди баъзи ерлар бор ҳам ёвуқдур ва хизонаси бордур.

Моли вофир, эли кофир, йўл ёвуқ,

Шарқ сори гар йироқтур, ул ёвуқ.

Охир сўз мунга қарор топтиқим, ғарб тарафи борур йўлимиз чун ёвуқтур, бир неча кун таваққуф қилиб, шарқ тарафидин хотирни жамъ қилиб, борилса ҳам бўлур. Яна Гиёсиддин кўрчини йигирма кунлуқ мийод билан Пўруб умаросига фармонлар битиб чоптурулдиқим, бори салотин ва хавонин ва умароқим, Ганг суйининг нари юзидатурлар. Аскарининг қошига йигилиб, бу ёғийларнинг устига юругайлар. Бу фармонларни еткуруб, ҳар не опда бўлгон хабарни топиб олиб, мийодқа етди келғай.

Ушбу айёмда Муҳаммадий кўкалтоштин арзадошт келдиқим. Балуж яна келиб, баъзи ерларни чоттти.

Бу маслаҳат учун Чин Темур Султонни тайин қилилдиким, Сихринд ва Сомонавидин париғи беклар, мисли: Одил Султон, Султон Муҳаммад дўлдой, Хисрав кўкалтош, Муҳаммад Али жанг-жанг, Абдулазиз мирохўр, Сайид Али, Вали Қизил, Қароча, Ҳалоқил, Ошиқ бакавул, Шайх Алий Катта, Гужурхон, Ҳасан Али Саводий бошлиқлар султон қошиға йиғилиб, олти ойлиқ яроқ била Балуж устига юругайлар. Султоннинг жор ва ясоғига ҳозир бўлуб, йўллуқ, тўралик сўзидин чиқмағайлар. Бу фармонни еткурғали Абдулғаффор тавочи тайин бўлди. Андоқ муқаррар бўлдиким, аввал Чий Темир Султонға бу фармонларни тегургай. Андин ўтуб, мазкур бўлгон бекларга фармонни кўрсатиб, не ердаким, Чин Темир Сул-тон булжор қилгон бўлса, борчани чериги била анда ҳозир қилғай. Абдулғаффор ҳам ўзи бу черикда бўлғай. Ҳар кимдин суслуқ ва бсиҳтимомлик зоҳир бўлса, арзадошт қилғай. Ўшал тақсир қилгонни муча чаргасидин узатиб, вилоят ва парғанисидин йиратқайбиз. Бу фармонларни топшуруб, оғиз сўзларини туйтуруб, Абдулғаффорға рухсат берилди.

Якшанба кечаси ойнинг йигирма секкизида уч паҳр ва олти гирийда Жўндин ўтуб, Дўлпурда Нилуфар боғиға мутаважжих бўлдук. Якшанба куниди уч наҳр ёвушуб эдиким, боғқа келдук. Боғнинг атроф ва жавонибида бекларга ва ичкиларға орлар, юртлар тайин бўлдиким. Ўзлари учун нморатлар ва боғлар солғайлар.

Панжшанба куни жумодил-аввал ойининг учиди боғнинг шарки жанубий тарафида ҳаммомға ер тайин қилиб, ҳаммом ерини тузаттилар. Буюрдумким, бу гузалган срда ҳаммомнинг курсисини кўпорғондин сўнг, ҳаммом тарҳини солғайлар. Бу ҳаммомнинг бир уйида даҳидардаҳ ҳавз буюрдум.

Ушбу кунн Қози Жиёнинг ва Бир Синг Девнинг арзадошларипи Оградин Халифа йиборибтур. Биҳорни Искандарнинг ўғли Маҳмуд олгон эмиш. Бу хабар келгач, черик отланмоқини жазм қилиб, тонгласи одина куни олти гирийда Нилуфар боғидин отланиб, намо-зи шом Ограға кслилди. Муҳаммад Замон мирзо Дўлпурға борадур экандур, йўлда учради. Чин Темир Султон ҳам ушбу кун Ограға келиб экандур.

Тонгласи шанба куни кенгаш бекларини тилаб, панжшанба куни ойнинг ўнида Пўруб сари отланмоққа сўзни қарор берилди.

Ҳам ушбу шанба куни Кобулдин хат ва хабар келдиким, Ҳумоюн ул юзларнинг черикини йиғиб, Султон Вайсни ўзига қўшуб, қирқ-эллик мингча киши била Самарқанд устига азимат қилибтур. Ҳисорға Султон Вайснинг иниси Шохқули бориб кирибтур. Турсун Муҳаммад султон Тирмизтин юруб, Қабодиённи олиб, кўмак тилабтур. Ҳумоюн Тулак кўкалтошни ва Мир Хурдни қалин киши била ва бўлгон мўғуллар била Турсун Султонға кўмак йибориб, ўзи ҳам алариинг сўнгича мутаважжих бўлубтур.

Панжшанба куни жумодил-аввал ойининг ўнида уч гирийдин сўнг Пўруб азимати

била сафар килиб, Жалисир кентидин юкқорироқ ксма била Жўндин кечиб, «Зарафшон» боғиға келдим. Андоқ фармон бўлдики, туғ ва нақора ва тавила ва жамиъ чсрик эли боғнинг ўтрусиди сувнинг ул гозиға тушғай. Кўринишга келур киши кема била кечиб келгайлар.

Шанба куни Исмоил Матоким, Банғола элчиси эди, Банғолийнинг пешкашларин келтуруб. Ҳиндустон дастури била мулозамат қилди. Бир газ отими ер келиб, таъзим қилиб ёнди. Муътодий хилъатким- еермўйна дерлар, кийдуруб келтурдилар. Бизнинг дастур била уч юкунуб келиб. Нусратнўхнинг арзаштини берди. Келтурган шпкашларни ўтқариб, мурожаат қилди.

Душанба куни Хожа Абдулҳақ келдилар. Кема била сувдин кечиб, Хожанинг чодирлариға бориб, мулозамат қилдим.

Сешанба куни Ҳасан Чалабий келиб, мулозамат қилди. Черик жабдуғининг маслаҳағиға неча кун Чорбоғда таваққуф қилилди.

Панжшанба куни оининг ўн еттисида уч гирийдин кейин андин кўчулди. Мон ксмаға кириб бордим. Анвор кентигаким, Огра-дин етти курухдур, тушулди.

Якшанба ўзбек элчиларига рухсат берилди. Кўчумхоннинг элчи си Амин мирзоға камар ханжар ва зарбафт ялак ва етмиш минг ганга инъом бўлди. Абусаид султоннинг навқари Мулло Тағойиға ва Мехрихоним била ўғли Пўлод султоннинг навқарларига тугмалик чакманлар била қумош хилъатлар кийдурулди. Буларнинг қам фарохўр холлари нақддин инъом бўлди.

Тонгласиға Хожа Абдулҳаққа Ограда турмокқа ва Хожа Калон Хожа Яҳёнинг набирасигаким, ўзбек хон ва султонларидин рисолат тарийқи била келиб эдилар. Самарқанд бормокқа рухсат бўлди.

Хумоюннинг ўғли бўлгоннинг таҳниятиға ва Комроннинг кад-худолиғининг таҳниятиға Мирзойи Табрезийни ва Мирзобек тағойи-ни ўн минг шохрухий сочиқ била йиборилди. Ўзум кийган тўн ва боғлагон камар ҳар икки мирзоға йиборилди. Мулло Вихиштийдин Ҳиндолға мурассаъ камар ва ханжар ва мурассаъ давог ва садаф-қорлиқ сандали ва кийган нимча ва тағбанд ва «Бобурий хат»нинг муфрадотини йиборилди. Яна «Бобурий хати» била битилган қитъалар йиборилди. Хумоюнға таржиманиким, Ҳиндустонға келгали айтқон ашъорни йиборилди. Ҳиндолға ва Хожа Калонға ҳам таржима ва ашъор йиборилди. Мирзобек тағойидин ҳам Комронға таржима ва Ҳиндқа келгали айтқон ашъор ва «Бобурий хати» била битилган сархатлар йиборилди.

Сешанба куни Кобулға борур кишиларға хатлар бнтиб, рухсат бериб, Мулло Қосим ва устод Шох Муҳаммад еангтарош ва Мирак Мирғиёс ва Мир еангтарош ва Шох Вобойи белдорға Ограда ва Дўлпурда қилур иморатларни хотирнишои килиб, буларнинг ўхдасиға

қилиб, рухсат берилди.

Бир пахр ёвушуб эдиким, Анвордин отланилди. Охир намози пешин Чандворнинг бир курухида Обокур отлик кетита тушулди. Панжшанба охшоми Абдулмулук кўрчини Ҳасан Чалабийга қўшуб, шоқга ва Чопуқни ўзбак элчилари билла хонлар ва султонларга йиборилди.

Ксчадии тўрт гирий қолиб эди. Обокурдин кўчуб, мен тонг бошида Чандвор қошидин келиб, кемага кирдим. Намози хуфтанда Робирийнинг олдидин ксмадин чиқиб, ўрдуга кслдим. Ўрду Фатхпурда тушуб эди. Фатхпурда бир кун туруб, шанба сақари вузу қилиб, отланиб, Робирийнинг ёвуғида намози бомдодни жамоат била ўтадук. Мавлоно Маҳмуд Форобий имом эдилар. Офтоб тулунда Робирийнинг улуғ тўқайининг қуйисидин кемага кирилди. «Таркиб хати» била таржима битар учун букуя ўн бир сатрлик мистар боғладим. Ушбу кун ахлуллонинг сўзларидин кўнглумга танбихе бўлди.

Робирий парганаларидан Жокин отлик паргана тўғрисида кемаларни ёқага тортиб, ул охшом кемада-ўк бўлдук. Андин субхдин бурунроқ кемаларни юрутуб, орада намози бомдодни ўтадук. Кемада эдимким, Султон Муҳаммад бахши Хожа Калоннинг навкари Шамсиддин Муҳаммадни олиб келди. Хатларидин ва тақриридин Кобулдаги кайфият ва қолот мушаххас ва маълум бўлди. Маҳди Хожа ҳам кемада эканда келдилар.

Эрта намози пешин Атованинг олидаги сувнинг нари юзидаги боғқа чиқиб. Жўнда ғусл қилиб, зуҳр адо қилдим, Намоз ўтаган ердин Атова сарироқ келиб, ушбу боғнинг дарахтларининг соясида бир баландий устидаким, сувга мушриф эди, ўлтуруб, йигитларни шўхлукка солдук. Маҳди Хожа буюргон таом мунда тортилди. Намози шомда сувдин ўтуб, намози хуфтан ўрдуга келдим. Черикнинг йиғилури учун ва Шамсиддин Муҳаммаддин Кобулдағиларга хатлар битилур учун икки-уч кун ул юртта таваккуф бўлди.

Чаҳоршанба куни жумодил-аввал ойининг салхида Атовадин кўчуб, секкиз курух келиб, Мўрий ва Адугага тушуб, Кобулга борур баъзи қолғон хатларни бу юртта битилди. Ҳумоюнга бу мазмунни битилдиким: «Агар ҳолагача муътаддун биҳишс бўлмайдур, худ ўғри била қарокни манъ қилғил, орага тушган сулх ишини барҳам урмасун. Яна бу эдиким, Кобул вилоятини холиса қилдим, ўғлонлардин ҳеч ким тамаъ қилмағайсиз. Яна Ҳиндолни тилаб эдим. Яна Комронга Шахзода била яхши омаду рафт риоят қилмоғлиги ва Мўлтон вилоятипи ўзига иноят қилмоғлиги ва Кобул вилоятининг холиса бўлури, кўч ва урукнинг келурини битилиб эди. Яна баъзи кайфият Хожа Калонга битилган хаттин маълум бўлур учун ўшал хатнинг саводини бетафовут битилди:

«Хожа Калонга салом дегаҳ, сўз улқум, Шамсиддин Муҳаммад Атовага келди. Кайфиятлар маълум бўлди. Бизнинг эқтимомимиз ул сарилар бормоққа беҳад ва беғояттур. Ҳиндустон ишлари ҳам бир навъ сомон топиб келадур. Тенгри таолодин умид

андокдурким, бу оранинг иши тенгри таоло инояти била бот саранжом топғай. Бу иш забтидин сўнг бетаваккуф, тенгри еткурса, мутаважжиқ бўлғумдур. Ул вилоятларнинг латофатларини киши нечук унутқай. Алалхусус мундоқ тойиб ва торик бўлғонда қовун ва узумдек машруъ ҳазни киши не тавр хотирдин чиқарғай. Бу фурсатта бир қовун келтуруб эдилар, кесиб сгач, ғариб таъсир қилди. Тамом йиғлаб эдим, Кобулнинг иомарбутлуғини битилиб эди, ул бобта андиша қилиб, охир хотир мунга қарор тонтиким, етти-секкиз ҳоким бир вилоятта бўлса, не тавр марбут ва мазбут бўлғусудур. Бу важҳдин эгачимни ва ҳарамларни Ҳиндустонга тиладим. Жамиъ Қобул вилоят ва куроётини холиса қилдим. Хумоюнға ва Комронға ҳам бу мазмунни машруҳ битидим. Бир ўбдон киши ул хатларни мирзозарға элтсун. Мундин бурун ҳам ушбу мазмунни мирзозарға битиб йибориб эдим, шояд маълум бўлди эркин. Энди ул вилоятнинг забтида ва иморатида ҳеч узр ва сўз қолмади.

Мундин сўн агар кўрғон номазбут ё раият номаъмур бўлса, ё захира бўлмаса, ё ҳазина тўлмаса, ул умдатулмулкнинг бсмуҳосиллиғига ҳамл бўлғусидир. Баъзи заруриётким, мастур бўлғуси-дур, баъзисиға фармон ҳам борибтур. Булардин ортқон ҳазина бўлсун. Заруриёт булардур: аввал кўрғоннинг марамматиға, яна захира, яна келур-борур элчининг улуфа ва қўнлағаси, яна масжиди жумъанинг иморати ёрмоғини молдин олиб, шаръий қилиб сарф қилсунлар.

Яна корвонсаро ва ҳаммомларнинг мараҳмати, яна аркта устод Ҳасан Али қилгон пишиқ хишт била нимкора иморатнинг итмоми; бу иморатни устод Султон Муҳаммад била машварат қилиб, муносиб тарх била буйрулсун. Агар устод Ҳасан Али тортқон бурунги тарх бордур, худ ўшандоқ-ўқ тамом қилсун, йўқ эрса, иттифок била бир ширин тархлик иморат солсун. Андоқким, саҳн девонхона саҳни била баробар бўлғай. Яна Хурд Кобулнинг бандиким, тангининг Хурд Кобул сари чиқарида Бутҳақ суйиға боғлағулуктур. Яна Ғазнининг бандининг мараммати, яна Боғи Хиёбон ва хиёбон. Яна бу боғнинг суйи оздур, мунга бир тегирмон сувни сопқун олиб, келтурмак керак.

Яна Хожа Вастанинг ғарби-жануб тарафида Тутўм дара сувини бир пушта устига келтуруб ҳавз қилиб, ниҳоллар тиктуруб эдим. Гузаргоқнинг мукобаласида тушган учун ва яхши мадди назари бор учун, «Назаргоҳ»ға мавсум бўлиб эди, мунда ҳам яхши ниҳоллар тикмак керак. Тарх била чаманлар қилиб, чаманлар атрофида хушранг ва хушбўй гул ва раёҳин тикмак керак.

Яна Сайид Қосим ҳам кўмак тайин бўлди. Яна туфакандозлар била устод Муҳаммад Амин жибагининг аҳволидин ғофил бўлманг. Яна бу хат етгач-ўқ эгачимни ва ҳарамларни бот чиқариб, Нилобқача бадрақа бўлуб келинг. Керакким, ушбу хат етгач, ўшул ҳафтада ҳар неча кеч қолсалар. албатта, чиқсунлар. Не учунким, Ҳиндустондин борғон черик тор

ерда танқислик ҳам тортарлар, вилоят ҳам хароб бўлур.

Яна Абдуллоға битилган китобатта мастур эдиким, тавба водийсида мувофакат дағдағаси кўп бўлуб эди, бу рубоий андаке моне бўлди:

Май таркини қилғали наришондурмен,

Билмон қилур ишимни-ю хайрондурмен.

Эл борча пушаймоя бўлуру тавба қилур.

Мен тавба қилибмену пушаймондурмен.

Бинойнинг зарофат қилгони хотирға келди: бир кун Алишербек қошида Биноий зарофате қилур. Алишербек тугмалик чакман кийган экандур. Дерким: «Нағз зарофате карди, чакманро медодам, валс тугмаҳо наместонд ва монест». Биноий дерким: «Тугмаҳо чи монест, бодигҳо монест».² (Вал-ухдату аларровий). Маъзур тутуиг. Мунча зарофатким бўлди. тенгри учун, хотирингизға кечур-манғ.

Яна ул рубоий ўтган йил айтилиб эди. Филвоқе бу ўтган икки йилда чоғир мажлисининг орзу ва иштиёқи беҳад ва ғоят эди, андоқким, чоғир иштиёқидин борлар йиғламоқ сарҳадиға стар эдим. Бу йил, алҳамду лиллох, ул дағдаға тамом хотирдин рафъ бўлди. Ғолибо, таржимани назм қилмоғининг юмну баракатидин эди экин. Сиз қам тавба қилинг. Суқбат ва чоғир ҳамсухбат ва ҳамкоса била хуштурким. била сухбат тутқайеизким, била чоғир ичгайсиз. Агар ҳамсухбат, ҳамкоса Шерахмад ва Ҳайдаркулидур, худ бу тав-банинг хейли ашқоли йўктур, деб орзумандлиқ била салом. Панжшанба куни жумодил-охир ойининг ғуррасида битилди».

Бу насиҳат омиз сўзлар битир маҳалда манга бисёр таъсир қилди. Бу хатларни Шамсиддин Муҳаммадқа топшуруб, оғиз сўзларин туйдуруб, одина кечаси рухсат берилди.

Одина куни секкиз куруҳ келиб, Жувомандноға тушулди. Кетин Қаро султоннинг навқариким, элчиликка келган Камолиддин Қиёқ отлиқ навқарига йибориб эди, сарҳад бекларининг маош ва ихтилотидин ва қароқ ва ўғрининг шиква ва шикоятидин қиёққа нималар битиб эди, қиёқлар ул келган кишини мунда йибориб эди. Қиёққа рухсат бериб, сарҳад бекларига фармон бўлдики, қарод ва ўғрини манъ қилиб, яхши маош ва ихтилог қилғайлар. Бу фармонларни Кетин Қаро султондин келган кишига топшуруб, ушбу юрттин ижозат берилди.

Шоҳқули деган Ҳасан Чалабийдин келиб, уруш кайфиятларини арз қилиб эди, бу Шоҳқулидин Шоҳга хат битиб, Ҳасан Чалабийнинг кеч қолғонининг узрини бутуб, одина куни ойнинг иккисида рухсат берилди.

Шанба куни секкиз куруҳ келиб, Колпий иарганаларидин Какуро ва Чачовалийда тушулди.

Якшанба куни ойнинг тўртида тўккуз курух келиб, Колпий парганаларидин Дийдапур отлиқ нарганада бошимии қирқтим. Икки ой эдиким, бошимни қирқмайдур эдим. Сингар сувида ғусл қилдим.

Душанба куни ойнинг ўнида ўн тўрт курух келиб, Колпий парганаларидин Чаркадада тушулди.

Тонгласи сешанба куни ойнинг олтисида Қарочанинг Ҳиндустоний чокари, Моҳимнинг Қарочаға битилган фармонини олиб келди-келадур эмиш. Менинг юртда ўз илигим била битиган иарвона йўсуни била Лоҳур ва Бехра ва ул навоҳидағиларни бадрақа тилабтур. Жумодил-аввал ойнинг еттисида Кобулдин бу фармонни битигандур.

Чаҳоршанба куни етти курух келиб, Одампуру парганасига тушулди. Ушбу кун тонгдин бурун отланиб, ёлғуз тугалаб келиб, Жўн дарёсида еттим. Жўнни ёқалаб, қуйиға юрудум. Одампуру тўғрисиға етганда бир оролда ўрдунинг ёвуғида шомиёналар тиктуруб, маъжун ейилди. Ушбу кун Содик била Кулолни куштига солдук. Кулол даъво била келиб эди. Ограда кушти тутмоққа йўл кўфтини узр айтиб, йиғирма кун муҳлат тилади. Қирқ-эллик кун муҳлатидин ўтти. Букун зарур бўлди — кушти тутти. Содик яхши кугати тутти, хейли осон йиқти. Содикқа ўн минг танга ва эгарлик от ва бош-оёғ ва тугмалик чакман инъом бўлди. Бовужудким, Кулол йиқилиб эди, маъюс қилмай, анга ҳам сару пой ва уч минг танга ииъом бўлд. Фармон бўлдики, аробаларни ва қозонларни кемалардин чиқарғайлар. Йўл ясаб, ер тузатиб, аробаларни ва қозонларни чиқарғунча бу юртта уч-тўрт кун макс бўлди.

Душанба куни ойнинг ўн иккисида ўн икки курух келиб, Карраға тушулди. Букун тахтиравон била келдим. Каррадин ўн икки курух келиб, Карра нарганаларидин Курияға туштук. Куридин секкиз курух юруб, Фатҳпуру Асваға туштук. Фатҳпурудин секкиз курух юруб.. Сарой Мандоға тушулди. Ушмунда тушганда намози хуфтан Султон Жалолиддин келиб, мулозамат қилди, Икки кичиккина ўғлини ҳам ўзи била олиб келди.

Тонгласи шанба куни ойнинг ўн еттисида секкиз курух келиб. Карра парганаларидин Дугдугийға Ганг ёқасиға тушулди. Якшанба куни Муҳаммад Султон мирзо ва Қосим Ҳусайн Султон ва Бихўб Султон ва Турдика ушбу юртта келдилар. Душанба куни Аскарый ҳам ушбу юртта келиб, мулозамат қилди. Бу келганлар бори Гангнинг шарқий тарафидин келиб эдилар. Андоқ фармон бўлдики, Аскарый била чериклар тамом Гангнинг ул юзи била-ўқ юругайлар. Ҳар ерда бу ўрду тушса, агар дағи рўбарўда ул юзда тушгайлар. Ушбу навоҳида эканда илгаридин мутаоқиб хабарлар келадур эдиким, Султон Маҳмудға бир лак афғон йиғилибдур. Шайх Боязид била Бибанни қалин черик била Сарвор тарафи йибориб, ўзи ва Фатҳхон Сарвоний Ганг ёқалаб, Чунору устиға келадур. Шерхон сурким, ўтган йил риоят қилиб, қалин паргана бериб, бу навоҳида қўюлуб эди, бу афғонларға

кирибтур. Шерхон ва яна бир неча умарони сувдин ўтқарибтурлар. С.ултон Жалолиддиннинг кишиси Банорасни сахлай олмай, қочиб чиқибтур. Сўзлари бу эмишким, Банорас қўрғонида басҳийларини қўюб, Ганг ёқасида келиб урушқайлар. Дугдугийдин қўчуб, олти курух келиб, Карратганг уч тўрт куруҳида Кусора тушулди. Мен кема била келдим. Икки-уч кун бу юртта Султон Жалолиддиннинг зиёфати жиҳатидин турулди. Одиана куни Карра қалъасининг ичида Султон Жалолиддиннинг уйлариға тушулди. Меҳмондорлик қилиб, бир пора ош ва таом тортти. Таомдин сўнг ўзига ва ўғлонлариға яктойи, ома, нимча кийдурулди. Ўзининг истидъосидек улуғ ўғли — Султон Маҳмуд хитоби била мухотаб бўлди. Каррадин отланиб, бир курухча йўл келиб, Ганг ёқасиға тушулди. Шаҳрак бекким, Моҳим қошидин Гангга аввал келган юртта келиб эди, ушбу кун хат битиб, угабу юрттин рухсат берилди. Хожа Калон Хожа Яҳёнинг набираси мендин битийтурган воқоени тилайдур эди, истиктоб қилдуруб эрдим, Шаҳракдин йиборилди.

Тонгласи шанба қўчуб, тўрт курух келиб, Кўх туштук, Мен кема била-ўқ келдим. Тушар юрт ёвуқ экандур, эрта-ўқ келилди. Муддаттин сўнг кема ичида-ўқ ўлтуруб маъжун едук. Хожа Абдушшаҳид Нурбекнинг уйида экандур, аларни тиладук. Мулло Маҳмудни Мулло Алихоннинг уйидин тилаб келтурдук. Бир замон ўлтуруб, кема била ул юзга ўтуб, куштигирларни куштига солдук. Дўст Ясинхайрға буюрулдиким, паҳлавон Содик била тутмай, ўзглар била минегирлик қилғай. Хилофи қоида буюрулдиким, аввал зўрроқларни миёнгирлик қилғай. Секкиз кишини яхши миёнгирлик қилди. Намози дийгарда Султон Муҳаммад баҳши кема била ул тарафдин келди. Султон Искандарнинг ўғли Маҳмудхоннингким, бу ёғийлар Султон Маҳмуд дерлар эди, бузулғонининг хабарини келтурди. Намози пешин мундин борғон жооус бу ёғийларнинг бузулғонининг хабарини келтурур. Икки намоз орасида Тожиҳон Сорангхонийнинг арзадошти ҳам жосус хабариға мувофиқ келур. Бу кайфиятларни Султон Муҳаммад келиб арзға еткурди. Чунорни келиб муҳосара қилғон экандур. Озроқча уруш ҳам солғондур. Бизнинг келганимизнинг таҳқиқи хабарини тоикоч, бузулғон йўсунлуқ андин қўпар. Банорасқа ўтган афғонлар ҳам изтироб била ёниб, сув кечарда икки кема фарқ бўлуб, бир пора киши сувға борур.

Тонгласи олти куруқ келиб, Пиёғ парганаларидин Ссровалийға келилди. Мен кема била-ўқ келдим. Эсан Темур Султон била Тўхта Бўға султон ярим йўлда қўрунишға тушуб, туруб эдилар, султон-ларни ҳам ксмага тиладим. Тўхта Бўға султои яда қилғон экандур. Тун ел қўпуб, ёмғур ёғакиришти. Тавр хавое бўлди. Бу хаво маъжун емакка боис бўлди. Бовужудким, ўтган кун маъжун ейлиб эди, букун ҳам маъжун едук. Юртқа келиб, тонгласи юртта таваққуф қилилди.

Сешанба кун, ўрду тўғриси сабзалиқ орол бор экандур, кема била ўтуб, ул оролни

сайр қилиб, бир паҳрда келиб, кемага кирдим. Отлиқ сайр қилурда дарс ёқасида ғофил борилғон жарнинг усти била ўттум. От дарз қилғон жарнинг устига чикқач, жар учти, мен филҳол оекраб, ўзумни ёқаға солднм, от қам учмади. Агар мен отнинг устида бўлсам эди, ғолиб бу эдиким, от била-ўқ учғай эдим. Ушбу кун Ганг дарёсини қўл солиб ўттим. Бир қўл-ни санадим, ўтгуз уч қўл била ўттум, яна тинмай узуб, бу юзга қам ўттум. Бори дарёларни узуб, кечиб эдим, Ганг дарёси қолиб эди, намози шом Ганг суйи Жўн суйининг қотилишига етиб, Пиёғ тарафи била кемани торттуруб, бир пақр тўрт гирида ўрдуға келдим.

Чоршанба куни икки наҳрдин черик Жўн дарёсидин ўта кприш ти. Тўрт юз йигирма кема эди.

Одина куни ражаб ойининг ғуррасида мен сувдии ўттум. Душанба куни ойнинг тўртида Жўн ёқасидин Бақор азимати била кўчулди. Беш курух юруб, Лавойинға туштук. Мен кема била-ўқ келдим. Ушбу кунгача чорик эл сувдин кечадур эди. Зарбзанлиқ аробаларниким, Одампурдин кемалардин чиқарилиб эди, фармон бўлдиким, Ииегтин яна кемаға солиб, кема била келтургайлар. Тушған юртта куштигирларни куштига солдук. Паҳлавон Лоҳурий киштибон била Дўст Ясинхайр кушти тутти. Қалин талашти, ташвиш била Дўст йикитти. Иккаласига сарупо инъом бўлди. Илгари ботқоқлиқ болчиқлик ёмон сув бор эмиш, Тўс суйи дер эмишларг гузар кўрарга ва йўл ясарға икки кун бу юртта таваққуф бўлди. От ва тевага гузар юққоррок топилди. Юклук ароба ул гузарнинг ноҳамвор тошлари бор жикатидин чиқа олмас эмиш, юклук аробаларни фармон бўлдиким, андин-ўқ ўткаргайлар. Панжшанба куни андин кучуб, мен Тўс суйининг қотилишиғача ксма била келдим. Қотилишидан кемадин чиқиб отланиб, Тўс суйи юққори юруб, намози дийгар ўрдуғаким, сувдин ўтуб тушуб эдилар, келилди. Букун олти курух келилди. Тонгласи ул гортта мақом бўлди.

Шанба кўчуб, ўн икки курух юруб, Нилобға яна Ганг ёқосига келилди. Андин кўчуб, ўн икки курух юруб. Ушбу юртта Чунордин Тожихон ўғлонлари билан келиб, мулозамат қилди. Бу айёмда Муҳаммад бахшининг арзадошти келдиким, Кобулдин кўч ва уруғ таҳқиқ келадур эмиш.

Чоршанба куни ул юрттин кўчуб, Чунор қўрғонини сайр қилиб, Чунордин бир курухча ўтуб тушулди. Пиёғдин кўчган айёмда вужудумда обила жароҳати пайдо бўлуб эди. Бу юртта бир Румий Румда эмди пайдо бўлғон муолажани қилди. Мурчини сафол қозонда қайнатти, жароҳатни анинг иссиқ бухориға туттум. Бухори камроқ бўла иссиқ суви била юдум, икки соати нужумийғача даранг бўлди.

Ушбу юртта бир киши айттиким, ўрдунинг енидағи оролда шср ва карк кўрубтурлар. Сабоҳи ул оролни чаргаладук. Филларни ҳам келтуруб эди. Шер ва карк чикмади. Чарға

учидин бир саҳройи говмиш чиқибтур. Букун тунд ел қўпти. Гард ва ғубор кўп ташвиш берди. Қсмага етиб, кемага кириб, ўрдуға келдим. Ўрду Банорастин икки курух юққоррок тушуб эди. Чунорнинг навоҳисидари жангалларда фил қалин бўлур эмиш. Бу юрттин бориб, фил овлар хаёлим бор эди. Тожихон хабар келтурдиким, Маҳмудхон Сун сувининг қошидадур. Бекларни чарлаб, ғаним устига илғамокни машварат қилилди. Охир мунга қарор тонтиким, узун-узоқ кўчуб, бедаранг-ўқ юрулгай. Андин кўчуб, тўккуз юруб, Балва гузариға тушулди.

Ушбу юрттин душанба охшоми ойнинг ўн ссскизида Тохирни Ограга йиборилди. Кобулдин келадурганларга қўнолға йўсулук инъом бўлгон ёрмоқларнинг баротини олиб борди.

Ушбу кун кема била келдим, тонгдин бурунроқ кемага кирилиб эдиким, Гўй сувининг қотилишиғаким, Жўнпур суйидур, етиб кема била озроқча Гўй суйи юққорн бориб, яна ёндим. Ағарчи торғина сув эди, вале гузари йўқ эди. Ул юздаги черик эли кема била ва сол била ва от уздуруб ўтадур эдилар. Жунпур еуйннинг қотилигаидин бир куруқ қуйироқ келиб, билтурғи, юртниким, андин Жўнпурға борилиб эди, сайр қилдим. Мувофик ел сув юққоридин пайдо бўлди. Банголий кеманинг елканини торттуруб, улуғ кемани ул кемага боғладилар, хейли илдам келди. Урду Банорастин бир курух юққоррок тушуб эди, юртқа кундин икки тирий қолиб эдиким, етилди. Турмай кейинимизча келган кемалардин ботроқ келгани намози хуфтанда келди.

Чунордин фармон бўлуб эдиким, Мўғулбек ҳар кўчта иаймойиш танои била тўғри йўлни таноб урғай. Ҳар қачонким, мсн кемага кирсам, Лутфибек дарё ёқасини таноб урғай. Тўғри йўл ўн бир курух экандур. Сув ёқаси ўн секкиз курух. Тонгласи ул юртта таваққуф бўлди. Чаҳоршанба куни ҳамма кема била келиб, Ғозипурдин бир курух қуйироқ тушулди. Панжшанба куни ўшул гортга Маҳмудхон Нуҳоний келиб, мулозамат қилди. Ушбу кун Жалолхон Баҳорхон Баҳорийнинг, Фаридхон Насирхоннинг. Шерхон сур яна Алоуддин хон сур ва яна бир неча афгон умароларининг арзадогатлари келди. Ушбу кун Абдулазиз мирохўрнинг арзадошти келди. Лоҳурдин жумодил-охир ойининг йигирмасида битилгандур. Ушбу арзадошт битилган куни Колпий навоҳисидян йиборган Қарочанинг Ҳиндустоний чокари етар. Абдуллазизнинг арзадоштида мазкур эдиким, Абдулазиз ва муқаррар бўлгонлар жумодил-охир ойининг тўккузида Нилобта кўчга ўтру борурлар. Абдулазиз Чонобқача била келиб, Чонобтин айрилиб, Лоҳурға илғаррак келиб, бу арзадоштни йиборгандур.

Одина куни кўчулди. Мен кема била-ўқ билтурғи Чўса тўғри-сидағи офтоб тутулғои ва рўза тутулғон гортни чиқиб сайр қилдим. Келиб кемага кирдим. Муҳаммад Замои мирзо ҳам кема била кейиндин келди. Мирзошшг ангизи била маъжун ейилди. Ўрду Кармнос суйининг ёқасида тушуб эди, бу Кармнос суйидин хиндулар кўп парҳез қилурлар эрмиш. Парҳезкор

ҳиндулар бу сувдин ўтмай, кемага кириб, Ганг била бу сувнинг тўғрисидадн ўттилар. Муътакадлари андоқдурким. бу сув кишига тегса, ибодатини зое қилур. Важҳи тасмиясини ҳам ушмунга муносиб айттилар. Кема била келиб, озроқча Кармнос суйи юққори бориб, яна сениб, Гангнинг шимолий тарафи кечиб, сув ёқасида кемаларни турғуздук.

Йигитлар бир пора шўхлуқ қилдилар, бир пора куштигирлик қилдилар. Соқий Муҳсин даъво қилдиким, тўрт-беш кишини миён гирлик қилурмен. Бир киши била тутти, йиқилаёзди. Иккинчиси Шодмои эди, Муҳсинни йиқти. Хижил ва мунфаил бўлди. Кушти гирлар ҳам келиб, кушти туттилар.

Тонгласи гаанба куни Кармнос суйининг гузарини кўра киши йиборган жиҳатидин бир паҳрага ёвуқ кўчулди. Мен отланиб, гузар сори бир курухча Кармнос суйи юққори бордим. Гузар йироқ жиҳатидин яна ёниб, кема била-ўқ юртқа келдим. Ўрду Чўсадин бир курух илгаррак тушуб эди.

Ушбу кун яна мурч дорусини қилдим. Бир нима иссиқроқ экандур, вужудим қабарди. Хейли ташвиш торттим...

Илгари ботқоқгатқ кичикроққина сув бор экандур, йўлни ясамоқ учун, тонгласи ул юртта турулди. Душанба охшоми Абдулазиз йиборган Ҳиндустоний яёқнинг келтурган хатқа жавоб битиб йиборилди.

Душанба сабоҳи кема била келдим. Ел жиҳатидин кемаларни тортиб келтурдилар. Ўтган йил қалин ўлтурғон Баксара тўғрисидаги юртнинг рўбарўйига етиб, сувдин ўтуб, ул юртни сайр қилилди. Дарё ёқасига инарга зиналар қилилиб эди, ғолибо, қирқдин кўпрак, элликдин озроқ эди. Икки юққориғи зина қолибтур, ўзга барча зинани сув бузубтур. Кемага кириб, маъжунейилди. Ўрдудин юққорироқ бир оролда кемани турғузуб паҳлавонларни куштига солдук. Намози хуфтан ўрдуға қилилди.

Бултур ушбу ўрду тушган юртни Ганг суйидин мен дастак била ўтуб баъзи от, баъзи тева миниб келиб, сайр қилилиб эди. Ул кун афюн еб эдим.

Тонгласи сшанба куни Каримберди ва Муҳаммад Али Ҳайдар рикобдор ва Бобо шайх бошлиқларни икки юзча ўбдон йигитлар била бу мухолифлардин хабар олғали йиборилди. Ушбу юрттин Бангола элчига фармон бўлди, бу уч фасл сўзни арзадошт қилсун.

Чаҳоршанба кунн Юнус Алини Муҳаммад Замон мирзоға йиборилдиким, Баҳор тарафидин истнмзоже қосил қидғай. Сустрок жавоб қолтурди. Баҳор шайхзодаларнинг кишиси арзадошт била Бақорни ташлаб чиққанларнинг хабарини келтуруб оди.

Панжшаба куни Турди Муҳаммад ва Муҳаммад Али жанг-жангға турк ва ҳинд умароси ва таркашбандийдин икки мингча юғилик, киши кўшуб. Бақор элига ястимолат фармонлари битиб, рухсат берилди.

Хожа Муршид Ирокийни Баҳор сарнориға девон қилиб, Турди Муҳаммадга кўшуб

йиборилди.

Тонгласи Муҳаммад Замон мирзо Баҳор бормокни қабул қилиб. Шайхи Зайн ва Юнус Алиднн баъэн нима арзадошт қилиб, бир пора кишини кўмак йўсунлуқ тнл&бтур. Баъзи йигитларнн Мухдммад Замон мирзоға кўмак бнтиб, яна баъзиларни навкар этнб, шанба куни шаъбон ойинпинг ғуррасида бу уч-тўрт кун ўлтурулгон юрттин кўчулди. Мен букун отланиб, Бўжпур ва Биҳияни сайр қилиб, кслиб ўрдуға туштим.

Муҳаммад Али бошлиқларниким, хабарға йиборилиб эди, йўлда бир пора кофирни босиб, Султор Маҳмуд ўлтурғон ерга етарлар. Султон Маҳмудикки мингчакиши экаидур. бу қоровулнннг хабарини топиб, бузулуб, икки пилини ўлтуруб кўчар. Бир пилини қоровул йўсунлуқ кўйрон экандур, бу йигитлардин йигирма чоғлиқ киши етар, туруш бермай қочар. Неча кишиси тушуруб, бирини бош кесиб, бир-икки ўбдонни тирик келтурдилар.

Тонгласи кўчуб, кема била келдим. Бу юртта Муқаммад Замон мирзо дарёдин ўтти. Мирзонинг ўғари ва кетари учун икки-уч кун бу юртта ўлтурулди.

Сешанба кунн ойнинг тўртида Муҳаммад Замон мирзоға хосса бош-оеқ ва камар шамшир ва туичоқ ва чатр иноят қилиб, Баҳор вилоятиға юкундурулди. Баҳор саркоридин бир куруру Йигирма беш лак холиса қилиб, девонлиғи Муршид Ироқиға ухда бўлди.

Панжшанба куни ул юрттин кема била келдим. Бори ксмаларни турғузуб, мен стгач, буюрдумким, кемаларии юругуб, чарга била бир-бирига боғлағайлар, Дарёинг арзидин ҳам кўп ортти. Бувужудким. тамом кема йиғилмайдур эди, баъзи ер паст, баъзи ер чуқур учун ва баъзи ер равоя ва баъзи ер норавон учун ушбу йўсунлуқ ғалаба юругуб бўлмади. Кемаларнинг чаргасига бир кирёл кўрунур. Бир балиқ кирёлнинг кўркунчидин андок балапд сачрарким, бир кеманинг ичига келиб тушар. Тутуб келтурднлар. Юртқа стганда кемаларга от қўюлди. Бурунғи бойри улуғ кемагаким. Ограда Санго ғазвидин бурунроқ тамом бўлуб эди, «Осойиш" от қўюлди. Ушбу йил черик отланурдин бурунроқ Оройишхон бир кема ясатиб пешкаш килди. Ушбу келурда анға ҳам толор боғлаттим. Бу кемага «Оройиш» от қўюлди. Султон Жалолиддин тортқон кемага улуғроқ толор килдуруб, бу толорнинг устида яна бир толор буюрулди, мунга «Гунжойиш» от қўюлди. Яна бир кичик жавкатилик завраққаким, ҳар иш-куч учун ани йиборулур эди, бу завраққа «Фармойиш» от қўюлди.

Тонгласи одина куни кўчулмади. Муҳаммад Замон мирзонинг бори иш кучи саранжом бўлуб, Баҳор азимати била бир-икки курух ўрдудин айрилиб тушуб эди, ушбу кун келиб, мендин рухсат олди.

Икки жосус Бангола черикидин келиб дедиким, банголийлар Махдуми Олам бошлиқ Гандак суйининг ёқасини йигирма тўрт ерда қисмат қилиб, фасил кўпорадурлар. Султон Маҳмуд бошлиқ афғонларким, кўч ва уруқларини ўткарадурлар экандур, ўткали қўймай,

ўзларига кўшубтурлар. Бу хабар келгач, чун уруш эҳтимоли бўлди. Муҳаммад Замон мирзони манъ қилдук. Шох Искандарни уч-тўрт юз киши била Бақорға йиборилди.

Шанба куни Дудунинг ва ўғли Жалолхон Баҳорхоннинг кишиси келди. Банголий буларни кўз боғи йўсунлуқ сахлар экандур. Мени деб, Банголийдин, зарбросг урушуб, айрилиб, сувдин ўтуб, Баҳор навоҳисиға етиб, мулозаматка мутаважжих эмиш. Ушбу кун Бангола элчиси Исмоил Митоға фармон бўлдиким, бурун бигиб йиборган уч фаслнииг жавоби кеч битиладур: хат битиб йиборсунким, агар ихлос ва якжиҳатлик макомидадурлар, худ ботроқ жавоб келса керак.

Якшанба оқшоми Турди Муҳаммад ва Жанг-жангнинг кишиси келди.

Чаҳоршанба сабоҳи шаъбон ойининг бешида бу тарафдин буларнинг қоровули етар, нарни дарвозадин Баҳор шикдори қочиб кетар.

Якшанба куни ул юрттин кўчуб, Орий парганасиға тушулди. Бу юртта хабар келдиким, лашкари Харид юз-юз эллик кома била Сару била Гангнинг қотилишида Сару сувининг нари юзида ўлтурғон эмиш. Чун Банголий била сулҳгуна бор эди, ҳамиша мундоқ ишларда таяммун жихатидин сулҳ ишини илгари тутулубтур. Агар-чи беодоблик килиб, кслиб йўлимиз устида ўлтурубтур, вале дойимги қондани маръий тутуб, Бангола элчиси Исмоил Митоға яна Мулло Муҳаммад музаққибни кўшуб, ўшул бурунги уч сўзни айтиб, муқаррар бўлдиким, рухсат берилгай.

Душанба куни Бангола элчиси мулозаматқа келиб эди, рухсатни анга айттурулди. Бу ҳам мазкур бўлдиким, ғаним дафъиға ул сари бу сари мутаважжих бўлғумиздур. Сизларга тааллуқ ср ва сувға зарар ва осибе етмагусидур. Нечукким, ул уч фасл сўзнинг бири бу эди: лашкари Харидқа айтким, Йўл устини қўюб, Харидка келсун. Туркдин бир неча киши анга қўшалинг, Харид элига истимолаг бериб, ерига келтурсунлар. Агар гузар бошидин кетмаса ва бу нодир муқобала сўзларин тарк этмаса, ҳар ёмонлиқ бошиға етга. ўзидин; ва қар ношойист қошиға келса, сўзидин кўрсун.

Чоршанба куни Бангола элчиси Исмоил Митоға муътодий хилъат кийдуруб, инъом қияб, рухсат берилди.

Панжшанба куни Шайх Жамолни Дуду била ўғли Жалолхонға истимолат фармонлар ва иноят сўзлари била йиборилди. Ушбу кун Моҳимнинг навқари келди. Боғи Сафодин нарн Водийдин айрилғон экандур. Хатлар келтурди.

Шанба куни Ироқ элчиси Мурод кўрчи қажарни кўрулди.

Якшанба куни Мулло Муҳаммад музаҳҳибқа муътодий ёдгорийларни топшуруб, рухсат берилди.

Душанба куни Халифани ва баъзи бекларни йиборилдиким, дарёнинг не еридин ўтарни мулоҳаза қилғайлар. Чоршанба куни яна Халифани икки еувнинг оралиғи кўра

йиборилди.

Жануб тарафи Орий парганасининг ёвуғидағи нилуфарзор сайр қила отландим, Нилуфарзорни сайр қилурда Шайх Гўран нилуфарнинг янги тухум боғлагонини келтурдн. Бу пистаға филжумла шабохати бор. Яхшппша нима гуликнм. нилуфар бўлғай. Ҳиндусгоний «кавал кикрий» — дер, тухмини - «дуда». Аядин Сўнни ёвуктур дёдилар. Бориб Сўнни тафарруж қилдук. Сўн суйи қуйи қалин дарахтлар кўрунди, дедиларким, Мунирдур. Шапх Шарафддин Мунирийнинг отаси Шайх Яҳёнинг қабри апдадур. Чун мунча ёвук стилиб эди, Сўвдин ўтуб, Сўн қуйи икки-уч курух келиб, Мунирни сайр қилпб, боғоти бнла ўтуб, мазорни тавоф қилиб, Сўн ёқасиға келиб, ғусл қилиб, намози пешинни эрга адо қилиб, ўрду сори мутаважжпх бўлдум.

Отлар ссмиз учун бир неча от колди. Яна бир неча отлар олдараб эди, бир неча кишини кўюб, фармон бўлдиким, отлари толиқконларни йиғиб, отларини суғориб, тиндуруб, изтироб қилмай келганлар. Агар мундоқ бўлмаса эди, хейли от зое бўлур эди.

Буюруб эдимким, Мунирдин ёнғонда бир киши Сўннинг ёқасидин отинннг ҳар қадамшш ўрдуғача санасун.— йигирма уч мпнгу бир юз санабтурким. қнрк олти минг икки юз қадам бўлғайким, ўн бир ярим курухдур. Мунирдин Сўнғача ярим курух евушур. Ёниш ўн икки курух. Борурда ул ён бул ёи сайр қилиб борилди. Ўн бега-ўн олти курух ва ўттуз курухға ёвук букун сайр қилилди. Кечанинг аввалғи паҳридин олти гирий бўлуб эдиким, ўрдуға келилди.

Тонгласи панжшанба куни Жўнпурдин Султон Жунайд барлос ва Жўнпурдағи йигитлар келдилар. Кеч колғонлари жиҳатидин итоб ва хитоб қилиб, кўрушмадим. Қози Жиёни чарлаб кўруштум. Ушбу кун турк ва ҳинд умаросини машваратқа чарлаб. сув ўтар бобида жонки қилилди. Сўз мунга қарор топтиким, Ганг била Сару сувининг оралиғи баланд кўрарда Истод Аликули қозон ва фаранги зарбзанни куруб, қалин туфакандозлар бнла бу ердин уруш ангизи қилғай. Икки сув қотилишидин жузвии куйироқ жазирадаким, Банголийнинг бнр фил ва қалин кемаси турубтур, рўбарўйида Ганг сувининг Бақор тарафидин Мустафо олот ва адавотни мукамал ва муҳайо қилиб, урушға машғул бўлғай. Қалин гуфакандозлар дағи мунинг била бўлғай. Муҳаммад Замон мирзо ва бу битилганлар. Мустафоға орқасиға тушуб, кўмак бўлғайлар. Устод Аликули била Мустафоға зарбзан отмоққа ва қозон қурмоққа, мўлжор қўпориб, ер ясамоқ учун қалин белдор ва қаҳорға муҳассиллар тайин қилилди. Асбоб ва масолиҳ топмоққа ва йиғмоққа машғул бўлдилар. Салотим ва умаро ва хавоин илдам бориб, Ҳалдий гузаридин Саруни ўтуб, мўлжор қилғон вақт ул юздий мукамал ва мустаид бўлуб, ғаним устига кслғайлар.

Бу аснода Султон Жунайд ва Қози Жиё арз қилдиларким, секкиз курух юққорроқ гузар бор эди. Рўбарў тайин бўлдиким, жолабонлардин бир-иккисини Султон Жунайд ва Маҳмудхон ва Қози Жиенинг кишиларидин олиб бориб, гузарни кўргайлар. Агар гузар бўлса анинг била-ўқ кечилгай.

Эл орасида бу сўз бор эдиким, Банголий Ҳалдий гузариға ҳам киши тайин қилур хаёли бор эрмиш. Маҳмудхоннинг Искандарпурдаги шикдорининг арзадошти келдиким, Ҳалдий гузарида элликча кема йиғиб, киштибонларға музд берибмсн, вале киштибонлар Банголийнинг келур овозасидин бисёр мутаваҳҳимдурлар.

Чун Сару сувидин гузар топилмоғи вақти эди, гузар кўра борғон кишига таваккуф қилмай, шанба куни бекларни машваратқа чарлаб дедимким, Искандарпур Чатурмуқдин Уд ва Баҳройиғача Сару дарёсининг гузарлари тамом ерда эди. Мундоқ этиб ўлтур-гунча, қалин фавжини тайин қилурбизким, Ҳалдий гузаридин кемалар била ўтуб, буларнинг устига келгайлар. Алар келгунча Устод Алиқули ва Мустафо тўп ва туфак ва зарбзап ва фарангий била урушқа машғул бўлуб, чиқгайлар. Биз доғи Ганг дарёсидин ўтуб, Устод Алиқулиға кўмак тайин қилиб, мустаид ва мукамал бўлуб туралинг. Гузардин ўтган фавж яқин етса, биз ҳам муь!дин уруш солиб, зўрлаб ўталинг. Муҳаммад Замон мирзо ва ул гозда тайин бўлғонлар Ганг дарёсининг Баҳор тарафидин Мустафо қошида, урушқа машғул бўлғайлар.

Сўзни мунга кўюб, Гангнинг шимолидағи черикни тўрт фавж қилиб, Аскарыйға бошлатиб Ҳалдий гузариға йиборилди. Бир фавж Аскарый ўз навқари била яна бир фавж Султон Жалолиддин Шар-қий яна бир фавж ўзбак султонлари Қосим Ҳусайн султон ва Бихўб султон ва Тонгогмиш султон ва Маҳмудхон Нухоний Ғозийпурий ва Кўки Бобо Қашқа, ва Тўламиш ўзбак ва Қурбон Чар-хий ва Ҳусайнхон бошлиқ Дарёхонийлар, бир фавж Мусо султон ва Султон Жунайдим ва неким Жўнпур черики тахминан йигирма минг киши муҳассиллар тайин қилилдиким, ушбу кеча-ўққим, якшанба ксчаси бўлғай, ул черикни отлантургайлар.

Якшанба сабоҳи черик Гангдин ўта киришти. Мен бир поста кемага кириб ўттум. Уч паҳр бўлуб эдиким, рўйзардларким, гузар кўра бориб эдилар, келдилар. Гузар худ тонмайдурлар. Комалар-нинг ва тайин бўлғон фавжнинг йўлда учрағонининг хабарини келтурдилар.

Сешанба куни сув кечган ердин кўчуб, уруш ери қотилишиға бир курух ёвуқ келиб тушулди. Ўзум бориб, Устод Алиқулининг фарангий ва зарбзан отмогини тафарруж қилдим. Ушбу кун Устод Алиқули фарангий тоши била икки кемани уруб синдуруб, ғарқ қилди. Мустафо ҳам ул юздин фарангий тоши била икки кема уруб синдуруб, ғарқ қилди. Улуқ қозонни жанг жойиға элтиб, ерини ясамоққа Мулло Ғуломни муҳассил кўюб, бир

пора ясавуллардин ва жалд йигитлардин анга кўмак тайин қилиб, ёниб келиб, ўрду тўғриси бир оролда маъжуи едук. Бу охшом маъжуннок кемани хиргоҳқа яқин келтируб, кемада ўқ така қилдум. Бу охшом ғариб воқса даст бсрди: Кечанинг уч поеиға ёвуқ кемада сурон ва ғавго чикти. Чўхралар — ҳар ким кеманинг бир йиғочини олиб, ур-ур деб қичқиришадурлар. «Фармойиш» кемаси мен така қилғон «Осойиш» кемасининг ёнида эди. Бир тунқатор анда эди, уёку-дин кўз очиб кўрарким, бир киши «Осойиш» кемасига илик қўюб чиқар хаёлидадур. Устига ташлар; сувга чўмуб, чиқарида тунқа-торнинг богаиға чопар: озроқча захм қилиб эди, сув сари-ўқ қо-чар. Ғавго бу жиҳаттин экандур. Мунирдин келган кечаси ҳам кеманинг яқинида бир-икки тунқатор бир неча ҳиндистонийни қавлаб, икки қилич ва бир ханжарларини келтуруб эди. Тенгри таоло сахлади.

Агар теги олам бижунбад зи жой,

Набуррад раге то нахоҳад худой.

Тонгласи чаҳоршанба куни «Гунжойиш» кемасига кириб, тош отар ерга яқинроқ келиб, ҳар кимни ҳар ишга тайин қилдим. Ўғон-бсрди мўғул бошлиқ минг чоғлиқ йигитни йиборилиб эдиким, бир-икки-уч куруқ юқкорроқтин ҳар тавр қилиб сув кечгайлар. Булар борурда Аскарийнинг ўрдуси тўғрисидин йигирма-ўттузча кема била Банголийлар ўтуб, қалин яёқ чиқиб, дастбурди кўрсатур хаёлида экандурларким, булар от солиб қочуруб, бир нечасини олиб, бошини кесиб, қалин кишини ўқлаб, етти-секкиз кема олурлар. Ҳам ушбу кун Муҳаммад Замон мирзо тарафидин ҳам бир неча кема билан Банголийлар ёриб чиқиб, уруш ангизи қулурлар. Ул тарафтин зўрлаб, Банголийларни қочуруб, уч кема кишиси сувга гарқ бўлур. Бир кеманн иликлаб, менинг қошимға келтурдилар. Мунда Бобочўхра яхши юруб зўрлар. Фармон бўлдиким, Ўғонберди алар олған етти-секкиз кема била Муҳаммад Султон, Якка Хожа, Юнус Али, Ўғонберди ва ул жамоатким, бурун ўтмакка муқаррар бўлуб эдилар, кемаларни кеч қоронғуда юққори тортиб ўтгайлар.

Ушбу кун Ас:карийдин киши келиб дедиким, сувдин бебоқий ўттилар. Тонгла сабоҳиким панжшанба куни бўлғай, сғий устига келурлар. Фармон бўлдиким, бу ўтганлар Аскарийға қўйгулуб, ғаним устиға юругайлар. Намози пешин устод қошидин киши келдиким, тош тайёр бўлубтур, не фармон бўлур? Фармон бўлдиким, бу тошни отсун, яна мен борғунча яна бир тошни тайёр қилсун.

Намози дийгарда кичкина Банголий завракқа кириб мулжор қўиорғон орға бордим. Устод бир навбат улуғ тош отти, яна бир неча фарангий отти. Банголийларнинг оташбозлиқ била шуҳрати бор эрди, бу навбат яхши синадук, бир ерни чоғ қилиб отмайдурлар, ҳар тавр била отадурлар.

Ушбу намози дийгар буюрдукким, Сару дарёси била аларнинг олидин бир ноча кемани

тортиб ўткардилар. Кема тортар кишилар бсгаҳоший ва бепаноҳ бир неча кемани тортиб ўткардилар. Фармон бўлдим, Эсан Темур Султон. Гўхга Нўға Султон. Бобо Султон. Оройишхон, Шайх Гўран бу кемалар ўтган ерда туруб, ксmani муҳофазат қилғайлар.

Андин ёниб, бир поста ўрдуға келдим. Ярим ксчага ёвуқ юкори тортадурғон кемалардин хабар келдим, тайин бўлгон фавж илгаррак борди. Биз кемаларни тортиб борадур эдукким. Банголий кемаларни биз тортар ернн туюб, уруштилар. Бир ксмачини оёғига тош тегиб, оёғи синди, ўта олмадук.

Панжшанба сабоҳи мўлжордагилардин хабар келдим, юққориги кемалар тамом колдилар. Отдиқлари тамом отланиб, бизнинг коладурган фавжнинг рўбарўйиға мутаважжих бўлдилар. Мен дағи илдам отланиб, охшом ўткарган кемаларнинг устига келдим. Киши чоптурулдим, Муҳаммад Султон мирзо бошлиқ ўтмакка муқаррар бўлгонлар бетаваққуф ўтуб, Аскарыйға қўшулсунлар. Эсан Темур Султон бпла Тўхта Бўға Султонким, бу кемалар устида эдилар, буюрдумким, ўтмакка машғул бўлсунлар. Бобо Султон муқаррар бўлгон ерда келмайдур эди, филҳол Эсан Темур Султон бир кема била ўттуз-қирқча навқари била отларини кеманинг ёнида ёлдаб ўттиллар. Буларнинг кейинича яна бнр кема ҳам равон бўлди.

Буларнинг ўчтанини кўруб, банголийлар қалин яёқ буларға мутаважжих бўлдилар. Эсан Темур Султоннинг стти-секкиз навқари отланиб, бу яёқларшиг ўтрисиға бориб, султон отланғунча тортқулашиб, отқулашиб, яёқларни султон сариға тортилар. Мунгача Эсан Темур Султон ҳам отланди. Иккинчи кема ҳам кечти. Ўттуз-ўттуэ беш оглиқ била қалин яёққа чопиб, яхши қочурди, Хсйли намоен ши қилди. Ул часп-часпон, бетаҳоший борчадин бурунроқ кечти. Иккинчи улким, қалин яёқнинг устига оз киши била яхши юруб қочурди. Гўхта Бўға Султон ҳам кечти. Кемалар иайдарпай кечмакка киришталар. Лоҳурий ва Ҳиндустоний йўсунлуқ тўшидин дастак била ва даста қамиш била ўта кириштиллар.

Бу ҳолатни кўруб, мўлжор тўғрисидағи қалин Банголий кемалари сув қуйи қочмокқа юз қўйдилар.

Дарвеш Муҳаммад сорбон ва Дўст эпшк оға ва яна баъзи йигитлар мўлжор тўғрисидин ўттиллар. Сулгонларға киши чоптурдумким, ўтганларни яхши йиғиб, ул ўтудағи фавжға евуқ ега енидин юруб, ғанимға илик қўшунг, ўтганларни султонлар ўзларига қўшуб уч-тўрт тўп бўлуб, ғаним сари мутаважжих бўлдилар.

Булар ёвуқ ета ғаним кишиси яёғини олиға срлиб, ясолини бузмай юруй берур.

Аскарый била муқаррар бўлгон фавждин Кўки жамоати била етар. Ул тарафдин Кўки, бу тарафдин султонлар етиб, илик қўшарлар. Ғанимни тушура тушура олиб, отлик тебрарлар. Басанг Ров отлик муътабар кофирни Кўки, алар тушуруб, бошини кесарлар.

Ун-ўн беш кишиси анинг устига тушар, ўшанда-ўқ чопқуларлар. Тўхта Бўға Султон ғанимнинг олидин бориб, чониб, яхши қилич тегурур. Мўғул Абдулваҳҳоб ва иниси ҳам қилич тегурурлар. Мўғул бовужудким, сув билмас, жиба била дарёдин от ёлдаб ўтар.

Менинг кемаларим кейин эди, кемаларга киши йибордим. «Фармойиш» кемаси илгаррак келди. «Фармойиш» кемасига кириб ўтуб, банголийларнинг юртларини сайр қилиб, «Гунжойиш» кемасига кириб, юққори ер боридин сўрдум.

Мир Муҳаммад жолабон арз қилдиким, Сару дарёси юққорроқдин ўткали яхшироқтур. Фармон бўлдиким, ул деган ердин черик эли ўтмакка машғул бўлғайлар.

Муҳаммад Султон мирзо бошлиқларғаким, ўтмакка фармон бўлуб эди, сув ўтарда Якка Хожанинг кемаси ғарқ бўлуб, Якка Хожа тенгри раҳматиға борди. Навкар ва вилоятини иниси Қосим Хожага иноят қилдим.

Намози пешинда ғусл асносида султонлар келдилар. Таъриф ва ситойиш қилиб, иноят ва шафқатдин умидвор қилдим. Аскарый ҳам ушул аснода келди. Аскарыйнинг аввал иш кўргани эди, шугуни яхши бўлди. Ул оқшом чун хануз ўрду кўчмайдур эди, бир оролда «Гунжойиш» кемасида така қилдим.

Одина куни Сару дарёсининг шимолида Харид тавобеи Нирхун парганасининг Кундба отлиқ кентида тушулди.

Якшанба куни Кўкининг жамоати била Хожипурға хабар олғали йиборилди. Шох Муҳаммад Маъруфким, билтур келганида анга улуг риоят қилиб, Соран вилоятини берилиб эди, неча қатла яхшилар борди. Отаси Маъруфни икки қатла урушуб босиб, тутуб эди. Султон Маҳмуд ғадр била Баҳорни олғонда, Бибан била Шайх Боязиднинг устига борғонда чора қила олмай, аларға қотилиб эди, бу фурсатта ҳам неча навбат арзадошти келиб эди. Эл орасида андин паришон сўзлар дерлар эди. Аскарый Ҳалдий гузаридин ўтгач ўқ жамияти била Аскарыйни келиб кўруб, Аскарый била банголийлар устига келди, ушбу юртта эканда келиб, мулозамат қилди.

Бу айёмда Шайх Боязид ва Бибандин мутавотир хабарлар келадур эди,— Сару дарёсини ўтар хаёлида эмишлар.

Ушбу фурсатта Санбалдин ажаб хабар келди: Али Юсуфким, Санбалда туруб, тавре забт ва рабт қилиб эди, ўзи ва бир мусоқиб йўсунлуқ табиби бир кунда-ўқ тенгри раҳматиға борурлар. Санбалнинг забт ва рабти учун муқаррар бўлдиким, Абдулло Санбал забт ва рабтиға борғай, Одмна куни рамазон ойининг бешида Абдуллоқа Санбалға рухсат берилди.

Чин Темур Султоннинг ушбу айёмда арзадошти келиб эдиким, муқаррар бўлгон бекларидин Кобулдин кўч келадурган жихатидин султонға қўшула олмайдурлар. Муҳаммадий ва яна баъзилар сул-тон била юз курухча ер илғаб бориб, балужни яхши босибтурлар. Абдуллодин Чин Темур Султонға ва Султон Муҳаммад дўлдой ва Муҳаммадий

ва баъзи андағи бекларга ва йигитларга фармон бўлдим, Чин Темур Султон била Ограда йиғилиб, тайёр бўлуб тур-ғайлар. Мухолифлар ҳар сари юзлансалар, ул сари мутаважжих бўлғайлар.

Дугаанба куни ойнинг секкизида Жалолхон Дарёхоннинг набирасигаким, Шайх Жамолий бориб эди, бўлгон муътабар умароси била келиб, мулозамат қилди. Ҳам ушбу кун Яҳё Нухонийким, бурунроқ инисини йибориб, қуллуқ изҳори қилиб эди, сиёсат фармони бориб эди, келиб мулозамат қилди. Чун етти-секкиз минг нухоний ва афгон умидворлик била келиб эдилар, аларни навмид қилмай, Баҳордин бир курур холиса қилиб, эллик лак Маҳмудхон нухонийға иноят қилиб, қолғонини ушбу Жалолхонға муеаллам тутулди. Бир курур хизматона ҳам қабул қилди. Бу ёрмоқнинг таҳсилиға Мулло Ғулом ясавулни йиборилди. Муҳаммад Замон мирзоға Жўнпур вилоятини берилди.

Панжшанба куни охшоми Халифанинг Ғулом Али отлиқ навкари ким, Исмоил Митодин бурунроқ Шохзода Мунгирнинг Абулфатҳ отлиқ навкари била ул уч фасл сўзни элтиб эди, ушбу Абулфатҳ отлиқ била ҳамроҳ Шохзода Мунгирнинг ва Ҳасанхон лангар вазирнинг, Халифанинг битилган хатларини келтурди. Ул уч шартни қабул қилиб, Нусратшоҳ тарафини ўзига олиб, ислоҳ сўзини ораға солибтур.

Чун бу юруга боғи афгонларнинг дафъи учун эди, бу ёғийлардин баъзини бошини олиб элттилар, баъзиои келиб, чокарлик ва қуллуқни қабул эттилар. Озоғлоққим, қолиб эди, Банголийнинг дастгири эди. Ани Банголий ўзига олди. Пашкол ҳам ёвуқлашйб эди. Биз дағи анинг муқобаласида мазкур бўлгон шароит била ислоҳ сўзини битиб йибордук.

Шанба куни Исмоил Жилвоний, Одилхон Нухоний, Авлиёхон Ишроқий, беш-олти умаро била келиб, мулозамат қилдилар. Ҳам ушбу кун Эсан Темур Султон била Тўхта Бўға Султонға жулду камар шамшир ва камар ханжар жибалар ва хилъатлар ва тўнчоқ отлар ва Эсан Темур Султонға Норнул парғанасидин ўттуз олти лак ва Тўхта Бўға Султонға Шамсобод парғанасидин ўттуз лак иноят қилиб, юкундурулди.

Душанба куни ойнинг ўн бешида Баҳор ва Бангола тарафидин хотирни жамъ қилиб, Сару дарёси ёқасидағи ва Кўндба навоҳийдағи юрттин Бибан ва Шайх Боязид ҳаромхўрнинг дафъи шарриға азм-жазм қилиб кўчтук. Ора икки кўнуб, чаҳоршанба Чатурмук, Искандарпурнинг Чўпора отлиқ гузари устига тушулди. Ушбу кундин эл ўтмакка машғул бўлдилар. Бу ҳаромхўрлардин мутавотир хабар кела бошладиким, Сару била Гагардин ўтуб, Лакнав сари мутаважжихдурлар. Буларнинг гузар бандлиғиға турк ва ҳинд умаросидин Султои Жалолиддин Шарқий, Алихон Фармулий, Турдика, Низомхон Биёний, Туламиш ўзбак, Қурбон Чархий, Ҳасанхон Дарёхоний бошлиқларни тайин қилиб панжшанба охшоми рухсат берилди.

Ушбу охшом таровихдин сўнгра бир пос ва беш гирий бўлуб эдиким, пашкол

булутлари қайнаб, бир замоннинг ичида андоқ тўфон бўлуб, қаттиқ ел қўптиким, йиқилмагон чодир кам қолди. Мен хиргоҳ ичида китобат қиладур эдим, қоғаз ва ажзони йиғиштурғунча фурсат бўлмади, хиргоҳни пешхона била-ўқ менинг бошимга йикти. Хиргоҳ тунглуғи реза-реза бўлди. Тенгри сахлади, осебе етмади. Китоб ва ажзо ғарқ ўл бўлди. Ташвиш била йиғиштурулди. Сақарлот кат зайлучасига чирмаб, кат остига қўюб, устига гилемларни ёптук. Икки гирийдин сўнг таскин топти. Тўшакхона чодирин тиктуруб, шамъ ёқтурди. Машаққат била ўт ёндуруб, тонг отғунча уюхламай, авроқ ва ажзонинг қурутмоғига машғул эдук.

Панжшанба куни мен сувдин кечтим. Одина куни отланиб, Харид ва Искандарпурни сайр қилилди. Ушбу кун Абдулло била Боқий Лакнавнинг олиғонини битиб эдилар. Шанба куни Кўкини жамоати била илгаррак йиборилдиким, Боқийга бориб қўшулғай. Якшанба куни Султон Жунайд барлосни ва Ҳасан Халифани ва Мулло Опоқнинг жамоатини ва Мўмин атканинг оға-инисини рухсат берилдиким, бориб Боқийга қўшулуб, мен етгунча иликдин келурларини тақсир қилмағайлар.

Ушбу намози дийгар Шоҳ Муҳаммад Маъруфқа хосса хилъат ва тупчоқ иноят қилиб, рухсат берилди. Билтурғи дастур била Соранни важҳига ва Кундлани таркашбанд сақламоғига иноят қилилди. Ҳам ушбу кун Исмоил Жилвонийга Сарвордин етмиш икки лак важҳ иноят қилиб, хосса хилъат ва тупчоқ от иноят қилиб, рухсат берилди. Аловулхон Нуҳон бошлиқ анинг била келганларга кам Сарвордин важҳ тайин қилиб, рухсат берилди. Муқаррар андоқ бўлдиким, ҳар қайсининг бирорини ўғли Ограда ҳамиша мулоза-матта бўлғай, «Гунжойиш» ва «Оройиш» кемасини яна икки Банголий кемаси билаким, бу навбат тушган кема Бангола кемаларидин интихоб қилилиб эди, банголийларга уҳда қилилдиким, Тирмуҳоний била Ғозипурга элтғайлар. «Осойиш» била «Фармойиш» кемасига фармон бўлдиким, Сару юққори ўрду била ҳамроҳ элтғайлар.

Баҳор ва Сарудин хотирни жамъ қилиб, душанба куни Чатурмукнинг Чўпора гузаридин Уд тарафи Сару ёқалай кўчилди. Ўн куруҳча йўл келиб, Фатҳпурнинг тавобиидин Килира деган кентнинг ёнида Саару ёқасида тушулди. Эрта кўчганлар озиқиб, Фатҳпурнинг улуг кўлига борибтурлар. Бир неча кишини чоптурулдиким, яқиндаги элни ёндурғайлар. Кичик Хожани йиборилдиким, кўл ёқасида қўнуб, анда тушган черикни тонгласи келтуруб, ўрдуға қўшғай. Эрта андин кўчуб, ярим йўлда «Осойиш» кемасига кирдим. Юққори юртғача торттуруб келдим. Йўлда Шоҳ Муҳаммад девонанинг ўғликим, Боқи қошидин келиб эди, Халифа келтурди — Лакнав хабари таҳқиқ бўлди.

Шанба куни рамазон ойининг ўн учиди уруш солурлар. Уруш била ҳеч иш қила олмаслар. Уруш асносида йиғиштурғон хас ва қапа ва жарига яқбора ўт туташур, андоқким, кўрғон ичи танурдек тафсон бўлур, фасил устида юра олмаслар. Кўрғонни

олурлар. Икки-ўч кундин сўнг бизнинг қайтгон хабаримизни тоииб, Далмуд сари кўчарлар. Бу кун ҳам ўн курухча йўл келиб, Секрий парганасининг Жалисир отлиқ кентининг ёнида Сару ёқасига тушулди.

Чаҳоршанба отнинг осойиши учун ул гортга мақом бўлди. Шайх Боязид ва Бибанни баъзилар дедилар эдиким, Гангдин ўтуб, Чунор ва Жўн навоҳиси била ўзларини басҳимиларига торта хаеллари бор эмиш. Бекларни чарлаб, машварат қилиб, андоқ сўз бўлдиким, Муҳаммад Замон мирзо ва Султон Жунайд барлоским, Жўнпур ивазиға Чунорни ва яна баъзи иарганотни топиб эдилар. Маҳмудхон Нухоний, Қози Жиё, Тожихон Сорангхоний бориб, Чунорда муҳолифларнинг йўлини тўсқайлар.

Тонгласи нанжшанба куни эрта кўчуб, Сару дарёсидин айрилиб, ўн бир курух йўл келиб, Парсарудин ўтуб, Парсарунинг ёқасида тушулди. Бекларни чарлаб, машварат қилиб, Эсан Темур Султон, Муҳаммад Султон мирзо, Тўхта Буға Султон, Қосим Ҳусайн Султон, Бихўб Султон, Музафар Ҳусайн Султон, Қосим Хожа, Жаъфар Хожа, Зоҳид Хожа, Жонбек, Аскарый навкарлари била, Кичик Хожа, ҳинд умаросидин Оламхон Колпий, Маликдод Кароний, Родуйи Сарвоний бошлиқларни тайин қилилдиким, Боязид ва Бибаннинг кейинча Далмут тарафи черикдин айрилиб, илдам борғайлар.

Ушбу Парсаруда кеча таҳорат қиладур эдим, шамъ ёруғига қалин балиқлар йиғилиб, сув юзига чиқтилар. Мен ва яна ёвуғумдағилар илик била қалин балиқ туттук.

Одина куни Парсарунинг бир шох обининг бошиға тушулди. Хойли иничка сув эди. Черик элининг убур ва муруридин тағайюр топмағай деб, юкқорисини бўғдуруб, бир даҳидардах бўлгон ерини таҳорат учун ясаттим. Бисту ҳафтум кечаси ушбу юртта бўлди.

Тонгласи бу сувдин айрилиб, Тус сувини ўтуб тушулди. Якшанба куни ушбу сув ёқасига туштук.

Душанба куни ойнинг йигирма тўккузида ушбу Тус сувининг ёқасида манзил эди. Бу охшом бовужудким, ҳаво яхгаи соф эмас эди, бир неча киши ой кўрдилар. Қози қошида гувоҳлиқ бердилар, ой боши собит бўлди.

Сешанба сабоҳи ийд намозини ўтаб, отланилди. Ўн курух йўл келиб, Тойикнинг бир куруҳида Гўй сувининг ёқасида туштук. Намози исшинга ёвуқ маъжун иртиқоб қилилди. Шайх Зайн ва Мулло Шихоб ва Ҳонд Лмирға буғина байтни йибориб тиладук:

Шайху Мулло Шихобу Хонд Амир,

Келинг уч-уч, икки-икки, бир-бир.

Дарвеш Муҳаммад ва Юнус Али ва Абдулло ҳам бор эдилар. Намози дийгар куштигирлар кушти туттилар. Чаҳоршанба куни ул юртта мақом эди. Чоштқа ёвуқ маъжун ейилди. Малик Шарққим, Тожихонни Чунордин чиқорғали бориб эди, букун келди. Букун куштигирлар кушти туттилар. Паҳлавон Удийким, бурн келиб эди, бу фурсатга

келган Ҳиндустоний куштигир била курашиб йикти. Яҳё Нуқонийға ўн бега лаклик ер Сарвордин важҳиға бериб, сарупо кийдуруб, рухсат берилди.

Тонгласи ўн бир куруҳ йўл келиб, Гўй сувидин ўтуб, ушбу сув ёқасида тушўлди. Йлғор борғон султонлар ва беклардин андоқ хабар топилдиким, Далмудға бориб, ханўз Ганг дарёсидин ўтмайдур эмишлар. Аччиғланиб фармонлар йиборилди: Ганг дарёсидин тез ўтуб, ёғийнинг сўнгига юруб, Жўндин ҳам ўтуб; Оламхонни ўзингизга қўшуб, жаҳд қилиб ёғийға илик қўша кўрунг.

Ушбу сувдин ора икки қўнуб, Далмуд келилди. Ганг дарёсидин гузар била аксар черик эли ушбу кун-ўқ ўттилар. Ўрдуни ўткариб, ғузардин қуйи оролда маъжун ейилди. Черик эли жонолигон жихатидин сувдин ўтуб тушган юртта бир кун мақом бўлди. Боқи Тошкандий Уд черики била ушул кун келиб, мулозамат қилди.

Ганг сувидин ора қўнуб, Гуворанинг ёнида Аринд сувининг ёқасиға тушулди. Далмуддин Гувора йигирма икки куруҳ чиқти.

Панжшанба куни ул юрттин эрта кўчуб, Одамपुर парганасининг олиға тушулди. Муҳолифларнинг сўнгига ўтмоқ учун бурун-роқдин жолабонлардин бир-иккини Колпий йиборилиб эдиким, бўлғон кемаларни келтургайлар. Ўшунда тушган охшом бир пора кема келди. Дарёдин гузар ҳам топилди. Юртнинг пургардлиғидин оролда-ўқўлтурдум. Неча кунким анда эдим, кеча-кундуз оролда-ўқ бўлур эдим. Муҳолифлардин таҳқиқ хабар келмаган учун Боқи шиғовулни Уддағи йигитлар била сув кечуруб, ёғийдин хабар олғали йиборилди.

Тонгласи жумъа намози дийғари Боқибекнинг навқари келди. Шайх Боязид ва Бибаннинг қоровулини босиб, Муборақхон Жилвоний отлиқ ўбдон кигаисини ва яна бир неча кишисини ўлтуруб, бир неча бош ва бир тирик йиборибтур. Сабоҳи Шоҳ Ҳусайн бахшиким, Боқи била бориб эди, келди. ҚорОвулни босганини ва андағи хабарларни машруҳ арз қилди.

Ушбу охшомким, якшанба кечаси ва ойнинг ўн учи бўлғай, Жўн дарёси кирди, андоқким, сабоҳи бу оролни дуруст сув бости. Бир ўқ отими куюроқ яна бир оролға борпб, чодир тикиб ўлтурдум.

Душанба куни илғор борғон султонлар ва беклар қошидин Жалол Тошкандий келди, илғор хабарини топиб, Шайх Боязид ва Бибан Маҳуба парганасидин қочибтурлар.

Чун пашкол етишиб эди ва беш-олти ой черик чериклаб, черик элининг от ва улоғи хароб бўлуб эди, борғон илғор султонларға ва бекларға фармон бўлдиким. Огра ва ул навоҳидин тоза илғор келгунча етган ерда таваккуф қилғайлар.

Ушбу намози дийғар Боқи шиғовул била Уд черикиға рухсат берилди. Мусо Маъруф Фармулипким. черикдин ёниб. Сару дарёсидин ўтганда қолиб, мулозамат қилиб эди, ўттуз

лаклик паргана Амрахордин важҳиға тайин қилиб, хосса бош-оёқ ва эгарлик от иноят қилиб. Амрахорға рухсат бсрилди.

Бу гарафлардин хотиржам қилиб, сешанба кечаси уч пос ва бир гирийдин сўнг илғор тарийқи била Ограга мутаважжиқ бўлдук. Тонгласи ўн олти курух йўл келиб, тушга ёвуқ Колпий тавобеидин Балодар деган парганада тушланиб, отға арпа бериб, намози шом андин отланилди. Бу кеча ун уч курух йўл юруб, уч поста Колпий парганаларидин Сўгаидпурға Баҳодурхон Сарвонийнинг гўрхонасиға ушуб уюхлаб, намози бомдодин ўтаб, андин тебрадук. Ўн олти курух келиб, кун тушта Атоваға етдук, Маҳди Хожа ўтру колди. Кечанинг бир посиди андин отланиб, йўлда озроқча уюхлаб, ўн олти курух йўл келиб, Робирийнинг Фатҳпуриға туш тушулди. Эрта намози пешин Фатҳпурдин отланиб, ўн етти курух йўл юруб, кечанинг икки посиди Огранинг «Ҳашт биҳишт» боғиға тушулди. Тонгласи одина куни Муҳаммад баҳши ва баъзилар келиб, мулозамат қилдилар. Намози пешинға ёвуқ Жўндин ўтуб, Хожа Абдулҳакқа мулозамат қилиб, қалъа бориб, амма бсғимларни кўрдум.

Балхий полизкорни қовун экаали қўюлуб эди. Бир нсча қовун сақлагон экандур, келтурди. Хейли яхшигина қовунлар эди. Бир-икки бута ток «Ҳашт беҳишт» боғида эктуруб эдм, анинг, ҳам яхшигина узумлари бўлуб эди. Шайх Гўран ҳам бнр сабад узум йибориб эди, ямон эмас эди, Ҳиндустонда қовун, узумнинг мунча бўлуридин филжумла хурсандлиге бўлди.

Якшанба кечаси икки пос бор эдиким, Моҳим келди. Биз черикка жумодил-аввал ойининг ўнида отланиб эдук, ғариб умури иттифоқий воқе бўлубтурким, булар ҳам Коболдун ушбу кунда чиққан экандурлар, Панжшанба куни зилқабда ойининг ғуррасида улуг дсвонхонада девон улгурғонда Ҳумоюннинг ва Моҳим пешкашларин торттилар. Ушбу кун Мағфур девоннинг бир навқарин юз эллик қаҳорға музд бериб қовун ва узум ва мева учун Кобулға йиборилди.

Шанба куни ойнинг учиди Ҳиндубекким, Кобулдин бадрака бўлуб келиб эди. Али Юсуф ўлган учун, Санбалға йиборган экандурлар, келиб, мулозамат қилди. Ҳисомиддин Али Халифа ҳам Алвордин ушбу кун келиб, мулозамат қилди.

Тонгласи якшанба куни Абдуллоким, Тирмуҳонийдин Али Юсуф ўлган жиҳатидин Санбалға йиборилиб эди, келди.

Кобулдин келгучилардин андоқ масмуъ бўлур эдиким, Шайх Шариф Қаробогий Абдулазизнинг иғвосидин ноҳаводорлиғидин қилмагон зулм ва ўтмаган бидъатларни бизга иснод қилиб, маҳзарлар битиб, Лоҳур аиммасининг отларини таклиф била битиб, маҳзарнинг саводини шаҳрларға йибориб, баҳс қилур хаёли бор. Абдулазиз дағи неча ҳукми эшитмай, анвои ношойист ақвол ва нобойист афъол андин содир бўлубтур. Бу жиҳатлардин якшанба куни ойнинг ўн бирида Қанбар Али аргунни йиборилдиким, Шайх

Шарифни ва Лоҳур айммасини ва савдарийларини ва Абдулазизни даргоқиға олиб келтургай.

Панжшанба куни ойнинг ўн бешида Тижорадин Чин Темур Султон келиб, мулозамат килди. Ушбу кун паҳлавон Содик била Улуғ Удий куштигир кушти туттилар. Содик имкора йикти. Хейли ташвиш тортти.

Душанба куни ойнинг ўн тўккузида қизилбош элчиси Мурод кўрчиға мурассаъ камар ханжар ва муносиб хилъат кийдуруб. икки лак танга иноят қилиб, рухсат берилди.

Бу кунларда Сайид Машҳадий Гувалердин келиб, Раҳимдоднинг ёғийлиқ ангизини арз қилди. Халифанинг навкари Шох Муҳаммад муҳрдорни йиборилди. Ғалаба насиҳат омиз сўзлар битиб йиборилди. Бориб бир неча кундин сўнгра ўғлини олиб келди. Агарчи ўғли келди, вале ўзининг келур хаёли йўқ эди. Анинг рафъи таваҳхуми учун Нурбекни сешанба куни зилҳижжа ойининг бешида Гувалёрға йиборилди. Неча кундин сўнг Нурбек келиб, Раҳимдоднинг қилғон истидъоларини арз қилиб, муддаосидек фармонлар буткариб йиборур ҳолатта бир навкари кслиб арз қилдиким, мени ўғлини қочурғали йиборибтур, келур хаёли йўқтур. Бу хабар келгач, филҳол Гувалер устига отланмоқ бўлдук. Халифа арзға сткурдиким, яна бир навбат мен насиҳат омиз хат битиб йиборай, шоядким ислоҳқа келгай. Бу маслаҳат учун Шиҳобиддин Хисравни йиборилди.

Панжанба куни мазкур ойнинг еттисида Атоватдин Маҳди Хожа келди. Ийд куни Ҳиндубекка хосса бош-оёқ, мурассаъ камар шамшир ва тупчоқ иноят бўлди. Қасан Алиғаким, туркман орасида Чиғатойға машқурдур, бош-оёқ ва мурассаъ камар ханжар ва етти лаклик парғана иноят бўлди.

ВАҚОЕИ САНАИ СИТТА ВА ГАЛОСИНА ВА ТИСЪА МИА

Сешанба куни муҳаррам ойининг ўн учида Гувалёрдин Шиҳобиддин Хисрав била шайх Муҳаммад Ғавс Раҳимдоднинг шафоати учун келди. Чун дарвега ва азиз киши эди, Раҳимдоднинг гуноҳини аларға бағишлаб, Шайх Гўран била Нурбекни Гувалёрға йиборилдиким, Гувалёрни буларға топшуруб...

...Буларнинг кўмакига йибордук. Сўнгра Муҳаммад Али жанг-жангни йиборилди. Илгари тайин бўлгон Мулло Муҳиб Алилар етгунча, Абдулазиз аларни тебратиб, туғини олиб, Мулло Неъмат ва Мулло Довуд ва Мулло Опоқнинг иниси ва яна бир нечани олиб, шаҳид қилган экандурлар. Булар етгач, Зоҳид Табарий Муҳиб Алининг тағойиси чопар, кўмак етмас, Зоҳирни ўшанда-ўқ олурлар, Муҳиб Али ҳам уруш аоносида йиқилур. Болту кўндалондин кириб, Муҳиб Алини чиқарур. Бир курухгача буларнинг кейинича келурлар. Муҳаммад Али жанг-жангни қароси пайдо бўлгач, турарлар. Бизга паё-пай хабар келдиким, ғаним кишиси ёвуқ келди. Жиба кийиб, отларға кечим солиб, яроғланиб чопа

отландук. Бугордумким, аробаларни тортиб келтиргайлар. Бир курух келдук. Гаим кишиси ёнган экандур.

Дарё (йи) Хўрда улуг кўл эди, сув маслаҳатиға ушбу ерда тушулди. Аробаларни илгари мазбут қилиб, занжирлар била аробаларни гирдини беркуттук ва Роно Санго бениҳоятлик қул ва қўшуни била оёқ илгари қўйдиким. Ҳиндустон қондаси била юз мингни бир лак ва юз лапи бир курур дерлар, анинг қул ва қўшини минг икки лакка етиб эрди. Нечукким, вилояти ўн курурга етиб эрдиким, бир лак отлиғнинг жойи ва авқот гузари бўлғай. Ва кўпинча бош ва. ботилиғким, қарғиз ҳеч маърақада анга имдод қилиб, итоат ва байъатлиғлари йўқ эрди, анга қўшулуб, фармонбардор бўлуб эрдилар.

Анинг черикининг тафсили будурким, Салҳдиким, Ройсин ва Сорангпурни ҳукуматлиғи анда эди, ўттуз минг отликқа ер ва суйи бор эрди. Ва Ровул Удий Синг Ногрий ўн икки минг отлик ва Ҳасанхон Мевотийким, Мовотин ҳокимлиғи анда эди, ўн икки минг ва Баҳодур Хамлойдарий тўрт минг ва Сатирди Каҳжий олти минг ва Жармал Парам Дев ва Мсрта ҳокимни тўрт минг ва Бир Синг Дев Жуҳон тўрт минг ва Султон Искандарни ўғли Маҳмудхон агарчи вилояти йўқ эрди, сардорлиғ ҳавасиға ўн икки минг отлиғ ўзи била саҳлар эрди. Ҳосил будурким, муҳолиф минг икки лак кишига тортар эрди.

Ва муҳолифларнинг келури бизни масомимизга стишти, ўз фикримизни қилиб, ўшул равиш била ясов ясадукким, ғулга мавкиби хоссимиз мутамаккин бўлуб, ўнга Чин Темур Султон ва Мирзо Сулаймон ва Хожа Дўстхонд ва Юнус Али ва Шоҳ Мансур барлос ва Дарвеш Муҳаммад сорбон ва Абдулло китобдор ва Дўст эшик оқа ўзга умаролар била муқаррар қилдук. Ва сўлга султон Баҳоуддин Бахлул Лудийни ўғли Аловиддин ва Шайх Зайн Хофий ва Амир Муҳиб Аликим, Низомиддин Али халифани ўғли эрди ва Турдибекким, Қўчбекни иниси эрди ва Шер Афганким, Қўчбекни ўғли эрди ва Оройишхон ва Хожа Ҳусайн ва ўзга халқимиз била тузадук ва буронғорға ўзумуз бўлуб, Ҳиндустон умароларидин Хонихонон ва Диловархон ва Маликдод Кароний ва Шайх Гўрандек кишиларни хизматимизга саҳладук. Ўнга Қосим Ҳусайн султон ва Аҳмад Юсуф ўғлон ва Ҳиндубек қавчин ва Хисрав кўкалтош ва Қивомбек ва Ўрдушоҳ ва Вали Хозин ва Кароқўзи ва Мирқули Сийстоний ва Хожа Паҳлавон Бадахший ва Абдушукурии ва Малик Қосим Бобо Қашқани, инисини ўзга мўғул баҳодирлари билан тайин бўлдилар ва сўнга Мирҳама ва Муҳаммадий кўкалтош ва Хожағий Асар бир неча йигитлар билан номзад бўлдилар ва Жувонғори майманат осорға Маҳди Хожани ва Муҳаммад Султон мирзо ва Маҳди Султонни ўғли Одил Султон ва Абдулазиз мирохўр ва Муҳаммад жанг-жанг ва Қутлукқадам қаровул ва Шоҳ Ҳусайн Боракий ва Жонбск атка ва Ҳиндустон умароларидин Жалолхон ва Камолхонким, Султон Аловуддинни ўғлонларидин эрдилар ва Алихон, Шайхзода Фармулий ва Низомхон Биёна ва Мўъмин атка ва Рустам туркман ичкилар билан

ва ўзга баҳодирлар ва ғозийлар ихлос ниҳод билан урушга бел боғладилар.

Ва Низомиддин Али халифани ғазоти Рум дастуридек, буюрулдиким, милтиқчилар ва раъдандозларким, черикимизни олдида эдилар, аларнинг паноҳи учун аробаларни келтуруб, занжир билан боғладилар. Ва Султон Муҳаммад бахшини буюрулдиким, рўбарўда туруб, ҳар не хотирга келса фармон қилғаймиз ва ул ясавуллар ва тавочиларга буюргайким, бошлиғларга еткузгайлар ва чун черикни юрушда тартиб берилди, бош ва боғалиғлар улуси билан бориб, ўрунлариға турдилар. Андин сўнгра фармон бўлдиким, ҳеч киши ўрнидин тербанмасун ва берухеат майдонга бориб, муҳораба қилмасун, то биздин фармон бўлмаса.

Ва кундин бир поси ўтуб эрдиким, жувонғор ва буронғор андоқ уруш бўлдиким, зилзила заминда ва валвала замонда тушти. Ва ёв бизни буронғор тарафидин тербаниб, Хисрав кўкалтош ва Малик Қосим ва Бобо Кашқаға ҳамла қилдилар. Ва Чин Темур Султонни буюрдуқким. аларнинг кўмакига етсун. Ва ул мардона ишлар қилиб, ёвни қувлаб, ясовулни бузуб, ғулини яқиниға еткузди. Ва бу фатҳининг жулдуси анинг отиға муқаррар қилдук ва Мустафо Румийни буюрдуқким, ғулдин аробаларни илгари элтиб, милтиқ ва зарбап билан андоқ муҳолифни лашкарини дархам урдиким, баҳодирларнинг кўнгулларидин каронғу кўтарилди. Ва кўп ёвнинг танаси мазаллат тупроғиға тушуб, фано бодиға йиборилди.

Ва лекин воқеа андоқ эдиким, Роно Сангонинг черики кейинидин саф-саф кслур эрдилар. Мен ҳам кишиларимни яхшиларини териб-териб бир-бирини кейинидин кўмакка йиборур эрдим. Аввал Қосим Ҳусайн Султон ва Аҳмад Юнус ва Қивомбекни буюрдум. Аидин сўнг Ҳиндубек қавчинни фармон бсрдим ва андин сўнгра Муҳаммад кўкалтош ва Хожағий Асадни ҳукм қилдим, андин сўнг Юнус Али ва Шоҳ Мансур барлос ва Абдулло китобдор ва аларнинг кейинидин Дўст эшик оқани ва Муҳаммад Халил ахта-бегини кўмакка йиборилди ва ғанимни буронғори нсча қатла бизни жувонғорға ҳамла келтурди ва ҳар қатлада ихлос ниҳод ғозийларимиз бнр порасини ўқ ёғини билан ерга тикар эрдилар. Ва яна бир пораини қилич ва ханжар барқи билан куллайин жаҳанпамға йиборур эрдилар. Ва Мўъмун атка ва Рустам туркман ва мулло Маҳмуд ва Али атка ва Муқаммад Султон мирзо ва Одил Султон ва Абдулазиз мирохўр ва Кутлуққадам қоровул ва Муҳаммад Али жанг-жанг ва Шоҳ Ҳусайн Боракий ва Мўғул Ғончи қўл урушга кўюб, собит қадам бўлдилар. Ва Хожа Ҳасан девон девонийлар билан кўмакка кеттилар. Ва бори баҳодирлар жон бериб, жон олиб, интиқом барқларини душмандин узаттилар. Нечуқким, ғанимни кўплигидин уруш узоққа тортилди. Хос хизматгорларким, аробаларни кейинида шердайин занжирда эрдилар, буюрдумким, ғулни ўнг ва сўлидин милтиқчиларни ўртада кўюб, икки тарафдин корзор қилсунлар. Ушбу йигитлар шердек занжирни ғажиб, узуб

чиққандек ўзларини ўз бошига кўрган билан бу хайли куффорға тушуб ҳарне қўлларидин келди — қилдилар. Ва нодурул-аср Али Қули ўз улуси билан ғулнинг олдида эди ва милтиқ ва зарбзан ва тош отмоқда ишлар қилур эрдилар.

Кўрдукким, ғаним фаноси ксчрокқа тортилди. Буюрулдиким, ғул аробаларини илгаррак юрусунлар, ўзумуз ҳам юруй-ўқ бердук. Ясов халқи ўнг ва сўлдин буронғор ва жувонғордин кўруб, тербаниб, ғанимға ҳамла келтурдилар. Андоқ уруш бўлдиким, бизни ўнг ва сўлимиз ғанимни ўнг ва сўлини элтиб, бир ерда солдилар. Ва ғаним илик кўнглидин юб ва умр памғуни куйдуруб, бизни буронғорға ва жувонғорға чопиб, ўзларинн яқин ҳам тегуздилар. Чун оёғ маҳкам қилиб эрдук, муҳолифни турар мажоли қолмай, беихтиёр қоча бердилар. Ва кўпроғи ўшул майдонда жон бериб, жаҳаннамға кетдилар. Ва озроғи саросима бўлуб, қумлайин бу саҳроға етилар. Ва Ҳасанхон Мевотийга милтиц тсгиб, гарди фаноға кетти. Ва Ровули Удий Синғ ва Мангжанд Жўбон ва Рой Чандирён ва Далбас рой ва Канган ва Гаримсингдек бошлиғлар ғанимдин адам йўлини ғубори бўлдилар. Ва неча минг пора-лиқ бизни черикни отларининг оёғи остида поймол бўлдилар. Ва Муҳаммад кўкалтош ва Абдулазиз мирохўр ва Оламхон ва яна бир неча умаролар билан буюрулдиким, Роно Сангони кейиндин таоқуб қилсунлар. Ва мен ўзум ҳам бир неча курухча қавладимким, Роно Сангога қоронғу кун тушти.

Тоинки ксча бўлди, ғанимдин кўнгул жамъ қилиб, комёб қайттуқ. Ва неча соаттин сўнг манзилга етиштук. Нечунким, тақдир бўлмагандурким, ул кофир қўлга тушгай. Кейинидин кетган халойиқ эхтимом қилмабтурлар ва пушаймон бўлдукким, халқни умидига бўлмай, ўзумиз таоқуб қилмоқ керак эрди. Ва Шайх Зайниддинким, фузалоларимиздин эрди, бу фатҳға тарих «подшоҳи ислом» топти ва Миргису ҳам Кобулдин ўшул тарихни битиб йиборди. Яна ўшандоқ илгариги фатҳларимиздинким, Дибалпурни фатҳ қилдук, икки киши «васати рабиул-аввал» топти.

Ва чун фатҳ мундоқ бўлди, Роно Сангонинг кейинидин вилоятиға таоқуб қилмоқни сабаби йўқ эрди, мавқуф қилиб, Мевот тасҳириға ҳиммат боғладук. Ва Муҳаммад Али жанг-жанг ва Шайх Гўран ва Абдулмалик кўрчини қалин киши билан Илёсхоннинг бошиға йибордукким, Икки сувни орасиға бош кўтариб, Кўл қасабасини урушуб олиб эрди. Ва Кичик Аликим, Кўл қасабасини ҳокими эрди, тутуб бандға солғон экандур. Ўшал йиборган черикким, биз йибориб эрдук, якин етганда тоб келтура олмай қочибтур. Неча кундин сўнгким, Ограға еттук, дохил бўлғон куни ул тийра бахтни боғлаб, чирмаб келтурдилар. Сазосиға етти.

Андин сўнгра кўнгулга еттиким, Мевот тарафиға бормоғ керак. Чакоршанба куни ражаб ойини олтисиға Алворким, Мевот ҳокимнишинидур, борилди. Анинг хизонасини осонлиғ билан қўлга олдук. Ва чун бу вилоят ҳам дохили мамолики махруса бўлди,

азимати мустақарри хилофат қилдук. Муҳаммад Ҳумоюнни Кобул ва Бадахшонга рухсат бериб, ўзумиз мустақарри хилофатка борғонмиз.

Тўққуз юз ўттуз тўртта Хон Мирзо оламдин сафар қилди. Бадахшонни ҳукуматлиғи нурулайний Муҳаммад Ҳумоюнга бериб эрдук, ўшул йилнинг ражаб ойининг тўққузида Муҳаммад Ҳумоюнни ул мамоликка рухсат берилди. Ўшул аснода Бибан Афғонким, бога кўтариб эрди, Қосим Ҳусайн Султон ва Муҳаммад Қосим Бобо Қашқа ва Абул-Муҳаммад найздор ва Ҳусайнхон ва Ҳиндустон умароларидин Алихон Фармулий ва Маликдод Кароний ва Тоторхон ва Хонижаҳонни Муҳаммад Султон мирзога йўлдош қилиб йиборилди. Ул бахти қайтғон эшиттиким, черик тайин бўлубтур, бошини қўлига олиб, дунёдин чиқар.

Ўзумиз ўшул иллинг авохирида Фатҳпур ва Борийни сайр қилиб, Ограга келдук. Тўққуз юз ўттуз тўртта Кўл сайрига бориб, андин Санбал шикориға борилди. Кўҳистонни сайр қилиб, дорул-хилофага келинди. Ва сафар ойининг Йигирма секкизида Фахрижаҳонбегим ва Хадича султонбегим ўғлон-ушоғи билан Кобулдин келдилар. Ва биз кемага кириб, аларни иетикболиға бориб, яхши соатта дохил қилдук.

Андин сўнг бир-бирини кейинидин хабар келур эрдиким, Медни рой Чандирий ҳокими ва Роно черик йиғиштурмокка машғул бўлубтурлар. Ўшул хабарларким, бизга етти, олти-етти минг йигитни Чин Темур Султонга йўлдош қилиб, Колпий ҳудудидин Чандирийга йиборилди.

Чаҳоршанба куни жумодил-аввал ойининг еттисида Чандирий фатҳ бўлди ва «фатқи дорул-ҳарб» анинг тарихини топиб эрдилар. Ва Чандирий қўлга келгандин сўнг Аҳмадшоҳаким, Султон Носи-риддинни набираси эрди, иноят қилдук.

Ва якшанба куни жумодил-аввал ойининг ўн бярдида қайтиб дорулхилофага дохил бўлдук. Андин илгарроқким, Чандирийга борғаймиз, Роно черики билан тербониб, Иражғаким, бизни хизматкорлардин анда эди, келиб қабал қилғон бўлғай. Бир кеча юкусида бузурғворлардин бириси анинг тушиға кириб, қўркутурларким, ўшул юкудин титраниб сесканиб уйғона тушар, иситма тутар. Ўшул иситмада черикни ҳукм қилурким, қайтсунлар. Андоқ зоҳир бўлдиким, йўлда ажал йўлдош бўлуб, жонини олиб, жаҳаннамга йиборур.

Ва бизни черикимиз Бурҳонпур суйидин ўтар эрдиларким, хабар келди: Маъруф ва Бибан ва Боязид Қануждин қочиб, Иражға келиб, Шамсобод қалъасини Абул-Муҳаммад найздордин зўр билан олибтурлар. Анинг учун инон ўшал ёнға майл қилиб, бир неча йигитларни илгарироқ йиборилди. Бу хабарни эшитгандин сўнг Маъруфни ўғли Қануждин қочар. Ва Бибан ва Боязид ва Маъруф ҳам Гангдин ўтуб, Қануж баробарида Гангни офтоб чиқарида бориб, гузарбандлиғ хаёлиға ўлтурарлар.

Ва тўккуз юз ўттуз бешида жумъа куни муҳаррам ойининг учидаким, Мирзо Аскарини Кобулдин Султон маслаҳатиға тилатиб эрдуг, Гувалёрға келиб, мулозамат қилди. Ўшул куни рожа Бикраможит ва Мон Сингнинг иморатларини сайр қилиб, дорул-хилофаға мутаважжих бўлдуг. Пайшанба куни ўшул ойининг йигирма бешида дохил бўлдуг.

Душанба куни рабиул-аввал ойининг ўнида Муҳаммад Ҳумоюндин қосидлар кслиб, мулозамат қилдилар ва ариза ҳам келтурдиларким, анда битиб эрдиким, тенгри таоло бизга бир ўғул каромат қилди, анинг отини Альамон қўйдук. Ушбу от бизга хуш ёкмади. Андин сўнг турк ва ҳинд умароларини чарлатиб, жапш бердук. Ушбу жашнда маслаҳат ва кенгаш андок бўлдиким, шарқ вилоятлариға тахт келтурмак керак. Илгарироқ Мирзо Аскарини оғир черик билаи мутаважжих бўлсун. Ва умароларким, Ганг суйини нари ёнидадурлар, йўлдош бўлуб, бу маслаҳатиға жаҳд қилсунлар. Ва душанба куни рабиул-охир ойининг еттисида Мирзо Аскарини(га) рухсат бўлуб, мутаважжих бўлди.

Ва ўзимиз шикор учун Даҳпур тарафиға отландук. Ва жумодил аввал ойининг учиди хабар келдиким, Маҳмуд Искандарни ўғли Баҳорни олиб, шўриш хаёли бошиға бор. Шикордин қайтиб, дорул-хилофаға нузул қилдук.

Ўшул аснода Бадахшондин Муҳаммад Ҳумоюн қосидлар йиборибтурким, қирқ-эллик минг черик йиғиштуруб, Султон Вайсни йўлдош қилиб, Самарканд хаели бошқа тушубтур ва сулҳ сўзи қам орада бор. Анинг арзадошти жавобида битилдиким, тенгри таолодин умидвормизким, ўшул яқинда Ҳиндустон вилояти қўлга киргай. Ҳавохоҳ ва яхши фарох ҳавсалаларимиздин Ҳиндустон вилоятиға қўюб, ўзумуз маврусий вилоятимизга боргаймиз. Ва керакким, бори халкимиз бу юрушда, Ҳумоюнга йўлдош бўлуб, ихлос кўрсатгайлар.

Ва панжшанба куни ўшул ойининг ўн еттисида Жўн суйидин ўтуб, шарқ рўя тарафиға мутаважжих бўлдуг. Ушбу кунда Нусратшоҳдикиим, Бангола волиси эди, элчилар келиб, пешкашийлар келтуруб, изҳори бандалик қилдилар.

Душанба куни жумодил-охир ойининг ўн тўккузида Мирзо Аскарини келиб, бизни кўрди. Фармон қилдукким, сиз черикингиз билан Ганг суйини нари ёнида тушунг. Ва Огра яқинида Искандар Султонни ўғлини Маҳмудхонни бузулғондин хабар етти. Ғозипур ҳудудиғача бориб, Баҳучпур ва Баҳаға тушулди. Ва анда Баҳор вилоятини Мирзо Муҳаммад Замонға берилди.

Панжшанба куни рамазон ойининг еттисида Бангола ва Баҳордин хотиржамъ бўлуб, Сарво тарафиға Бибан ва Боязид дафъи учун юрий бердук. Ва ул муҳолифлар билан уруш солиб, шикаст бердук. Андин сўнг Харид ва Скандарпурни еайр қилиб, бу вилоятлардин хотиржамъ бўлуб, илғор билан дорил-хилофаға мутаважжих бўлуб, андак фурсатта

дохил бўлдук.

Ва Муҳаммал Ҳумоюн бир или эдиким, Бадахшонда дийдорлардин айру тушуб эрди, сўнгра бизни соғиниб, Бадахшонни Мирзо Сулаймонким, анинг куёви эрди, топшуруб, бир кунда Кобулға келур. Ва Мирзо Комрон Қандаҳордин Кобулға келган экандур. Ийдгохта мулокот қилиб, ҳайрон бўлуб, таважжух сабабини сў-рабтур. Ва Муҳаммад Ҳумоюн бизни иштиёқимизни айтиб Мирзо Ҳиндолни Кобулдан Бадахшонга йиборуб, бизни тарафга юра берур. Бир неча кунда дорул-хилофа Ограга етиб, ўшул соатким, биз анинг онаси билан отини тутуб, сўзлашиб ўлтуруб эрдуқким, ета-ўқ келди. Кўнгуллар гул янглиғ очилиб, кўзлар чироғдек ёруди. Муқаррар ҳар кун жашн эди, лекин анинг ўзиға тўй бериб, ҳушҳоллиғлар қилдук. Ва нсча муддатгача бир ерда бўлуб, мусоҳибона бир-бир билан сулук қилур эрдик. Ва алҳақ суҳбатта бебадал эрди ва ннсонни комилким дерлар, ўгаал эрди.

Ўшал авқоттаким. Муҳаммад Ҳумоюн Бадахшондин келди, Султон Саидхонким, Кошғар хонларидан эрди ва хешлиғи ҳам бизга бор эрди, Рашидхонни Ёркандга қўюб, хаёли хом қилиб, Бадахшон тарафиға мутаважжих бўлубтур ва андин илгарироғким, ул Бадахшонға етгай, Мирзо Ҳиндол бориб, Қалъайи Зафарға кириб экандур. Султон Саидхон уч ой қабал қилиб, илгидин иш келмай қайтибтур.

Ва бизга андоқ еттиким, Кошғарийлар келиб, Бадахшонни олдилар. Биз Хожа Халифани фармон бердуқким, Бадахшонға бориб, нечуқким, салоҳдийд бўлса, қилсун. Ул нофаҳмлиғдин қабул қилмади? Ва Муҳаммад Ҳумоюнга айттуқким, сени бор-ғонинг нечук бўлғай? Ул жавоб бердиким, фармонға чора йўқтур, лекин аҳд қилғонменким, ўз ихтиёрим, билан дийдордин айрилма-ғаймен. Анинг учун Мирзо Сулаймонни Бадахшонға рухсат берилди. Ва Султон Саидға битидуқким, бовужудким, биздин неча ҳуқуқ сиздадур, ажаб келдипим, сиз мундоқ қилдипгиз. Алҳол Мирзо Хипдолни чарлаб, Мирзо Сулаймонни йибордик. Агар ҳуқуқни манзур қилиб, Бадахшонни Сулаймон мирзоғаким, бизни фарзандимиздур, бурсангиз яхши бўлғай. Ва илло биз гуноҳни ўзумиздан соқит қилиб, меросни меросхўрға топшурдук, билсунлар. Ва Мирзо Сулаймон андин илгариким, Кобулға етгай, Бадахшонни душман илгидин қўюб, амонлиғ бўлғон экандур. Ва Мирзо Сулай-мон Бадахшонға борғонидин сўнг, Мирза Ҳиндол Бадахшониин Мирзо Сулаймонға топшуруб, Қиндустонға мутаважжих бўлди.

Ва Муҳаммад Ҳумоюн Санбалғаким, анинг жойгири эрди, рухсат берилди. Олти ойгача анда эди: зоҳиран, ани ер ва суйи ҳушёқмади. Ўситма тутар экандур, бора-бора узоққа тортар. Тоноки биз эшиттук, фармон берилдиким, Деҳлиға келтуруб. Деҳлидин кемаға солиб келтурсунларким, ҳақими ҳозиқлар кўруб, дардиға даво қилоуилар. Бир нсча кунда дарё йўли билан келтурдилар ва табиблар ҳар неча дору-дармон

бердилар, яхши бўлмади. Мир Абулқосимким, улуғ киши эрди, арзга еткурдиким, ушмундоқ дардларга дармон будурким, яхши нимарсалардин гасаддуқ қилмоқ керак. Тоинки тенгри таоло сиҳхат бергай. Менинг кўнглумга келдиким, Муҳаммад Ҳумоюн (нинг) мендин ўзга яхшироқ нимарсаси йўк. Мен ўзум тасаддуқ бўлайин, худой қабул қилсун. Хожа Халифа, ўзга муқарраблардин арзга тегурдиларким, Муҳаммад Ҳумоюн сиҳхат топар, сиз бу сўзи нечун тилингизга келтурасиз. Ғараз будурким, дунё молидин яхшисини тасаддуқ қилмоқ керак, Бас ўгаал олмоским, Иброҳимни урушида тушуб эрди, Муҳаммад Ҳумоюнга иноят қилиб эрдийғиз, тасаддуқ қилмоқ керак. Тилга келдиким, дунё моли анинг ивазига нечук бўлғай, мен анинг фидоси қилурменким, ҳол анга мушқил бўлиб-тур.. Ва андин ўтубтурким, мен анинг бстоқатлиғини тоқат келтурғаймси. Ўшал ҳолатта кириб. уч қатла бошидан ўргулуб, дедимким, мен кўтардим харнс дардинг бор. Ўшал замон мен оғир бўлдум, ул енгил бўлди. Ул сиҳхат бўлуб кўпти. Мен нохуш бўлуб йиқилдим. Аъёни давлат ва аркони мамлакатни чарлаб, байъат қўлларини Ҳумоюнни қўлига бериб, жойнишинлиғига ва валиаҳдлиғига насб қилдим. Ва тахтни анга тошпурдум. Ва Хожа Халифа ва Қанбар Алибек ва Турдибек ва Ҳиндубек аа ўзга ҳалойиқ ҳам бу насойихда бор эрдилар, бориси қабул қилиб, банд бўлдилар.

Мусаввиди авроқ айтадурким. тўққуз юз ўттуз еттида жумодил-аввал ойининг олтисида чақорбоғидаким, ўшул нодшоқ ўз қўли билан обод қилиб, эрди, холи мутағаййир бўлуб, бу олами бовафони падруд қилди.

Ва фузалои аҳдким, тарих ва маросий ва қасойид ва тарокиб айттилар, аз он жумла Мавлоно Шихоб муаммойи бу мисраъни тарих топти: «Ҳумоюн буд вориси мулки вай».

Ва маҳолдурким, ул подшоҳи қоблнинг яхшилиғларини айтган билан ва битиган билан тугангай. Лскин мужмал буким, секкиз сифати асил анипг зотиға муттасил эрди: бириси буким, нажҳати баланд эрди; иккимчиси, ҳиммати аржуманд эрди; учумчиси, вилоят олмоғ; тўртумчиси. вилоят сахламоғ; бешумчиси, маъмурлуғ; олтимчиси, рафоҳият нияти тенгри таоло бандалариға; сттим чиси, черикйи кўнгли(ни) қўлға олмоқ; секкизимчиси. адолат қилмоқ.

Ва фазилат бобида камлиғи йўқ эрдиким, назм ва наср ва туркий ва форсийни бебадал айтур эрди. Алал-хусус туркий девони бордурким, анда тоза мазмунлар топиб, айтибтур ва мас-навий китоби ҳам борким, оти «Мубаййин»дур. Тил билур доно халқ орасида анингдек латойиф йўктур. Ва Хожа Аҳрор айтган рисолаким, анинг оти «Волидия»дур ўшал подшоҳ Назм қилибтур. Ушбу китобким, «Бобирия»дур, Байрамхонни ўғли Мирзохонга буюрдиларким, турКийдин форсийға келтургилким, туркий билмо-ғон ҳалойиққа осон бўлғай. Ул подшоҳ муоиқий илмидин ҳам хабари бор эрди ва бу

рубойни форсий айтиб эрдилар.

Дарвешонро агар на аз хешонем,

Лек аз дилу жон муътакиди зшонем.

Дураст мағъй шоҳи аз дарвешӣ,

Шоҳем, воле бандаи дарвешонем.

Ва форсийда бу матлаъни ҳам айтубтурлар:

Ҳалок мекунадам фурқати ту донистам,

Вагарна рафтан аз ин шаҳр метавонистам.

Ва бу матлаъ ҳам аларнингдур:

То ба зулфи сияҳаш дил бастам,

Аз парешонии олам растам.

Ва ул подшоҳ аруз ва қофияға ҳам рисоалари бор ва ул жум ладин, «Муфассал» деганким, ушбу фан шарҳи бўлғай, кўидин-кўп яхши тасниф қилибтурлар.

Ва ул подшоҳға тўрт ўғул ва уч қиз тенгри таоло каромат қилиб эрдиким, ўғлонлар: Муҳаммад Ҳумоюн гудшоҳ ва Комрон мирзо ва Мирзо Аскарӣ ва Мирзо Ҳиндол эрдилар. Ва қизлар: Гулрангбегим ва Гулчеҳрабегим ва Гулбаданбегим эрдилар. Ушбу уч қиз бир онадин эрдилар.

Ва бир неча аҳли табъким, ушбу подгаох доимул-авқот суҳбатдин айру қўймас эрди, булардур: Абулбақоқим, илми ҳикмат бобида бебадал эрди. Ва Шайх Зайн садрким, Зайниддин Хавофмӣни набираси эрди, қиддати табъи бор эрди, назм ва иншодин солиқалиғ ва Ҳумоюн подшоҳ замонида умаролиғ ҳам топиб эрди. Ва Шайх Абулвоҳид Фориғӣким, Шайх Зайн Хавофӣни абаси бўлур эрди, хуштабъ ва шеър ҳам айтур эрди. Ва Султон Муҳаммад кўсақим, Мир Алишернинг мусоҳибларидин эрдиким, нодшоҳ суҳбатида иззат топиб, сарафроз бўлуб эрди. Ва мавлоно Шайхоб Муаммойиким, «Фақирӣ» таҳаллус қилиб эрди, фазойил ва шеърдин насибаси бор эрди. Ва Мавлоно Юсуф табибким, анинг Хуросондин тилатиб эрдилар, набз кўрмоғидин ва ташхис қилмоғ анинг иши эрди. Ва Сурх Вадойиким, туркий ва форсийда назм айтур эрди. Ва Мулла Бақойӣни, солиқаси кўп эрди ва «Мах-занул-асрор» вазнида иодшоҳ отиға маснавий айтиб эрди. Ва Хожа Низомиддин Али Халифа хизмат ва Маҳрамият ва вазоратқа ақл ва тадбири бр эрди ва подшоҳ олида ҳурмат ва иззати онча бор эрдиким, кўп сўзи мақбули табъ бўлур эрди

ва тибдин ҳам салиқаси бор эрди. Ва Мир Дарвиш Муҳаммад сорбонким, Хожа Аҳрорни яхши муридларидин эрди, хушоухбат киши эрдиким, фазилатдин ул боргоҳда курб ва эътибор топиб эрди. Ва Хонд Амйр муаррихким, турфа киши эрди. Тасонифлари борким, халқ орасида машҳурдур: «Ҳабибуссия» ва «Хулосатул-ахбор» ва «Дастурул-анвор» ва ўзга таснифлари ҳам бор. Ва Хожа Калонбек умаролардин эрди ва подгаоҳ хизматида ўлтурур эрди, фазойил ва сахийлиғ бобида мумтоз. Ва анинг иниси Кичик Хожа муҳрдор ва хос аҳлидин эрди ва подшоқ хизматида бу ҳам ўлтурур эди. Ва Султон Муҳаммад дўлдой улуғ умаролари эди. Хушхулк киши эрди.

«Валлоху бикулли шайин алим».

ТАРЖИМАЛЛР

ҲИНДУСТОНДАН ҒОЛИБ ПОДШОҲНИНГ ҚЎЛ ОСТИГА КИРГАН ЖОЙЛАР ДАРОМАДИНИНГ ТАХМИНИЙ ҲИСОБИ

Сатлуж сувининг у томони, Бехра, Лоҳур, Сиёлкут, Диболпур ва бошқалар саркори: уч курур ўттуз уч лак ўн беш минг тўққиз юз саксон тўққиз (33 315 989) танга.

Сихринд саркори: бир курур йигирма тўққиз лак ўттиз бир минг тўққиз юз саксон беш (12 931 985) танга.

Ҳисори Фируза саркори: бир курур ўттуз лак етмиш бега минг бир гоз етмиш тўрт (13 075 174) танга.

Деҳли пойтахти ва Миёни дуоб саркори: уч курур олтмиш тўққиз лак эллик минг икки юз эллик тўрт (36 956 254) танга.

Мевот саркори (бу — Искандар замонида қўшилмаган): бир курур олтмиш тўққиз лак саксон бир минг (16 981 000) танга.

Биёна саркори: бир курур қирқ тўрт лак ўн тўрт минг тўққиз юз ўттиз (14 414 930) танга.

Огра саркори: йигирма тўққуз лак етмиш олти минг тўққиз юз ўн тўққиз (2 976 919) танга.

Миёни вилоят саркори: икки курур тўқсон бир лак ўн тўққиз (29 100 019) танга.

Гувалёр саркори: икки курур йигирма уч лак эллик етти минг тўрт юз эллик (22 357 450) танга.

Колпий, Сиханда ва бошқалар саркори; тўрт курур йигирма саккиз лак эллик беш минг тўққиз юз эллик (42 855 950) танга.

Қануж саркори: бир курур ўттиз олти лак олтмиш уч минг уч юз эллик саккиз (13 633 338) танга.

Санбал саркори: бир курур ўттиз саккиз лак қирқ тўрт минг (13 844 000) танга.

Лакнур ва Бакасар саркори: бир курур (касри билан) ўттиз тўққиз лак саксон икки

минг тўрт юз ўттиз уч (13 982 433) танга.

Хайбород саркори: ўн икки лак олтмиш беш минг (1 265 000) танга. Уд ва Баҳрож саркори: бир курур ўн етти лак бир минг уч юз олтмиш тўққиз (11 701 369) танга.

Жунпур саркори: тўрт курур саксон саккиз минг уч юз ўттиз уч (40 088 333) танга.

Карра ва Моникпур саркори: бир курур олтмиш уч лак йигирма етти минг юз саксон икки (16 327 282) танга.

Баҳор саркори: тўрт курур беш лак олтмиш минг (40 560 000) танга.

Сарвор саркори: бир курур эллик беш лак ўн етти минг бега юз олти ярим (15 517 506 1/2) танга.

Соран саркори: бир курур ўн лак ўн саккиз минг уч юз етмиш уч (11 018 373) танга.

Чапоран саркори: бир курур ўн тўқсон лак саксон олти минг олтмиш (19 086 060) танга.

Кандла саркори: қирқ уч лак ўттиз минг уч юз (4 330 300) танга.

Рожа Руп Нарин чегараси ўрталигидаги Тирхут саркори:

икки лак эллик беш минг (255 000) кумуш танга, йигирма етти лак эллик минг (2 750 000) қора танга.

Чортсу, Моланадаги Рантанбур Бўли саркори: йигирма лак (2 000 000) танга.

Ногур саркори. Рожа Бикраможит (Рантанбурдан) саркори. Каланжарий саркори. Рожа Синг Дев саркори. Рожа Бикам Дев саркори. Рожа Бикап Чанд саркори.

ЗАҲИРИДДИН МУХАММАД БОБУР ФАРМОНИ

Сабаблар сурати инъикосининг тўпланиш жойи ва садоқат, тўғрилиқ инжулари нақшининг ҳазинаси бўлган ақл эгаларининг фикр ойинаси бу маъни чечаклари жавҳарининг нақшини ўзига олурки, инсон табиати ўзининг яратилиши бўйича нафс лаззатларига мойилдир, завқ келтирувчи ёқимли нарсаларни тарк этиш худонинг тавфиқ беригаига ва осмоний кўмакка боғлиқ. Башар нафси ёмонликка майл этишдап узоқ эмас, «Нафсимни поклай олмадим, чунки нафс ёмонликка амр этувчидур». Ундан қайтиш бағишловчи маликнинг лутф-марҳаматидан бошқа мумкин эмас. «Бу Оллоҳнинг ихсонидир, кимга хоҳласа баҳш этади, Оллоҳ катта ихсон эгасидир».

Бу сўзларни ифодалашдан ва бу гапларни баён қилишдан ғараз шуки, инсонлик тақозоси, подшоҳлар расм-русми подшоҳлик лавозими, мансабдорлар одати бўйича шохдан тортиб сипоҳийгача гўзал ёшлик кунларида шариат манъ қилган баъзи нарсаларга ва айрим ўйин-кулғиларга ружу қилинади. Бир қанча вақтдан кейин пушаймонлик кунлари келиб, уларни битта-битта тарк қилинар ва чин тавба билан уларга қайтиш

эшиги ёпилар эди.

Аммо, мақсад ва матлабларнинг муҳими ва буюги бўлган ичкиликдан қайтиш тавбаси «қар иш ўз вақтига боғлиқ» деган парда остига бекиниб, юзини кўрсатмас эди, токи бу яхши соатда зўр ғайрат билан уруш эҳромини боғлаб, шавкатли ислом аскарлари ёрдамида кофирларга қарши жангга киришганимизда ғайб илҳомчиси ва ҳақиқат жарчисидан Имон келтирганларга вақт келмадимики, қалбларини Оллоҳнинг зикри билан юмшатсалар?» мазмуни эшитилиб, гуноҳ ва саркашлик асбобини илдизидан кўпориб ташлаб, тавба эшикларини тўлиқ жиддият билан қокдик, Тавфик йўлловчиси «Кимки астойдил эшик қокса, киради» мазмунига мувофиқ иқбол эшигини очди ва бу урушни нафсга қаршилик кўрсатишдан иборат бўлган зўр уруш билан бошлашни буюрди.

Алқисса, «Эй раббим, нафсларимизга зулм қилдик»ни ихлос тилига келтириб, «Снинг олдинда тавба қилдим ва мен мусулмонларнинг биринчисиман» деган гапни дил лавҳасига нақш қилдик. Кўнгил хазинасида махфий қолган ичкиликдан қайтиш тавбаси истагини юзага чиқардик.

Зафар нишонли ходимлар муборак ҳукм юзасидан, кўплик ва зийнатда юксак осмон юлдузидек бўлган, гўзал мажлисни безаб турган олтин ва кумушдан ясалган май идиш ва қадаҳлари ва бошқа асбобларни ерга уруб, худо хоҳласа, яқинда синдиришга муваффақ бўладиганимиз бутлар каби, пора-пора қилиб, ҳар бирини мискин ва бечорага бердилар. Қабул қилинишга яқин бўлган бу тавба баракатидан даргоҳ муқаррабларидан кўплари «кишилар подшоҳлари изидан борадилар» тақозосича, шу мажлиснинг ўзидаёқ тавба шарафига эришдилар ва май ичишдан бутунлай қайтдилар. Худонинг буйруқ ва қайтаришларига бўйсуниб, чеки-нувчилар ҳалига қадар тўда-тўда бўлиб, соат сайин шу саодат билан бахтиёр бўлмоқдалар. Ўмид шуки, «Яхшиликка ундовчи киши яхшилик қилган кишидай» деганлари каби бу ишларнинг савоби хушбахт подшоҳнинг ҳаётинга оид бўлғай ва бу саодат баракатидан олға босиш ва ғалаба кундан-кунга орта боргай.

Бу орзу ва бу осойишталик тўла-тўқис охирига етгандан кейин, олам бўйсуниши лозим бўлган фармон ижро шарафига эришдики, тинч сақланган мамлакатда (худо офат ва хавфлардан омон қилсин) мутлақо ҳеч бир киши ичкилик ичишга уринмасин, уни ҳосил қилишга тиришмасин, ичкилик ясамасин, сотмасин ва олмасин, ўзида сақламасин, элтмасин ва келтирмасин: «Ичкиликдан қочинглар, шоядки нажот тонсанглар».

Бу ғалабанинг шукронаси ва бу чин тавбанинг қабул даражасига эришмоғининг садақаси учун, подшоҳликнинг бахшиш дарёси жўш уриб, олам ободонлиги ва кишилик обрўйи бўлган қарам тўлқинларини пайдо қилди: бутун мамлакат бўйлаб, ўтган султонлардан қолиб келган ва даромади ҳаддан ортиқ кўн бўлган т а м ғ а н и , ўзи ҳам

шариат қоидаларидан ташқари бўлгани учун мусулмонлар устидан олиб ташлаб, фармон содир бўлдики, ҳеч бир шаҳар, қишлоқ, йўл, кўча, гузар ва бандарларда тамға олмасинлар ва ундирмасинлар ҳам бу ҳукмнинг қоидаларига ўзгартиш киргизмасинлар: «Кимки буни эшитгандан кейин ўзгартирса, гуноҳи ўзгартирувчиларга бўлади».

Подшоҳнинг меҳрибончилигига сиғинган турк, тожик, араб, ажам, ҳинди, форсий фуқаро ва сипоҳ — бутун миллатлар, ҳам-ма инсон тоифалари бу мангу бахшишга суяниб, умид тутиб, абадийликка бириккан давлатимиз дуосига машғул бўлсинлар ва бу ҳукмлар ижросидан ташқари чиқмасинлар ва бурилмасинлар, фармонга мувофиқ иш олиб борсинлар. Бу ҳукм улуғ подшоҳ имзоси билан етишса, эътимод қилсинлар.

Амри олий билан 932 йили 24 жумодил-аввалда ёзилди.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР ҲОЗИЙ ФАРМОНИ

Тангри неъматларининг кетма-кет келиб туриши унга шукр ва сано айтишнинг кўпайишига боисдир. Тангрига шукр ва сано айтишнинг кўпайиши тангри неъматларининг кетма-кет келиб туришининг сабабидир. Ҳар неъматга бирор шукр лозим ва ҳар шукрга унинг кетидан бирор неъмат. Шукр лавозимларини адо қилиш инсон қудратидан юқори ва иқтидор эгалари унинг маросимини жойнга қўйишдан ожиздир. Айниқса, шукр шундай бир неъмат муқобилида бўлсаки, дунёда ҳеч бир бойлик ундан буюкроқ ва охиратда бирор яхшилик ундан гўзалроқ бўлмаса. Бу эса, кучли кофирларга ғалаба қозониш ва мағрур фожирларга устун келишдан бошқача бўлмайдики, буларга ўхшашлар тўғрисида «Улар кофирлар ва фожирлар» деган оят ингандир ва ақл эгаларининг ўткир кўзларига бу ғалабадан кўра яхшироқ саодат кўринмайди.

Худога шукрки, туғилгандан то шу дамгача хайрихоҳ хотир ва тўғрилиқ истар кўнгилнинг асл матлаби ва туб мақсади бўлиб келган у буюк саодат ва у улуғ бахшиш бу муборак кунларда буюк тангрининг лутфкарам боргоҳидан юз кўрсатиб қолди. Беминнат ва беиллат мушкулларни очувчи ва файз сочувчи янгидан зафар калиди билан файз эшикларини ғалаба қозонган шоҳимизнинг умид чеҳраларига очди, севинчга тўлган қўшинларимизнинг атоқли номлари иззатли ғозийлар дафтарига ёзилди, ва ислом туғи зафарёб лашкарларимизнинг мадади билан кўтарилиш ва юксалиш авжига етди.

Бу саодат ва давлатнинг содир ва зоҳир бўлиши шундай юзага келди: ислом таянчи бўлган аскарларимиз қиличларининг шуъласи фатҳ ва зафар нурлари билан ҳинд мамлакатларини мунаввар қилгандан кейин, илгариги «Фатҳнома» ларда баён қилинганидек, муваффақият қўллари ғалаба нишонли байроқларимизни Дехли, Огра, Жўнпур, Харид, Баҳор ва бошқа ўлкаларда кўтарди. Халқларнинг кўпчилик мусулмон ва

кофир тоифалари бизнинг қутлуғ подшоҳлигимизга бўйсуниб, қуллик йўлига садоқат ва ихлос қадамини қўйдилар.

Аммо Роно Санго кофир ўтган вақтларда қутлуғ подшоҳлигимизга бўйсунганлигини иқрор қилиб келган бўлса ҳам, ҳозирда «у тортинди ва кибрланди ва кофирлар жумласидан бўлди» мазмунига мувофиқ шайтон сифат бош тортиб, биздан ажралганларга бошлиқ бўлди ва шу билан бир қанча тоифаларнинг бирикишига сабабчи бўлдики, баъзиларининг гарданида зуннор тавқи ва айримлари муртадлик тикани меҳнатига гирифтор эди. У малъун кофирнинг истилоси Ҳинд вилоятида шу мартабада эдики, подшоҳлик давлатининг қуёши порлашдан бурун ва шаҳаншоҳлик хилофати нурининг барқ уришидан илгари, шу билан бирга, катта рожлар ва ройлар бу қирғинда унинг фармонида бўйсунганлари ҳолда бу урушда унинг жиловиди бўлган ва муртадлик билан тавсифланган ҳокимлар ва йўлбошчилар ўз улуғликларини назарда тутиб, ҳеч бир қирғинда унга бўйсунмаганлар, балки у билан биргалашмаганлар. Ва ҳеч бир сафарда суҳбатдошлик ва рафиқлик Йўлини тутмаганлар. Бу кенг ўлканинг барча улуғ султонлари, чунончи, Деҳли султони, Гужарот султони, Монду султони ва бошқалари бошқа кофирлар билан биргалашмай у бузуқи биланқаршилиқ кўрсатишдан ожиз бўлиб, қийла йўсунидаги мулойимлик йўлини тутиб, у билан келишувчилик қилиб келганлар. Кофирлик туғини ислом мамлакатларининг икки юзга яқин шаҳарида тиккан эди. Масжид ва ибодатхоналарни хароб қилиб, у жойлардаги мўминларнинг хотин, бола-чақаларини асир қилди. Унинг қуввати воқий ҳолатдан ўтиб, шу даражага бордики, Ҳиндда қарор топган қоидага кўра, бир лаклик вилоятни юз сувор ва бир курурли вилоятни ўн минг оувор эътибор қиладилар, у кофирлар сардорининг кўлга киритган мамлакатлари ўн курурага етишди. Бу (даромад) бир лак сувор ўрнида бўлади,

Бу кунларда машҳур кофирларнинг кўпгинаси ҳеч қачон ҳеч бир маъракада унга мадад бермаганлари ҳолда, ислом аскарларига душманликлари жиҳатидан унинг бузук табиат лагакарлари сафини орттирдилар. Чунончи, худди тутундай саркашлиқ даъвосида бўлган ва турли жойлар кофирларининг бошловчиои ҳисобланган ўнта мустақил ҳоким у ярамас кофирга кишан ва занжирдай ёпишиб олди. У ўнта башоратланганлар қарпшига чиқиб, ёмонлик туғини ёйган ўнта кофирнинг қарамлари ва қўшинлари ҳамда ғоят кенг вилоятлари бор эди. Чунончи, Салоҳиддин ўттиз минг суворали, Ровал Удий Синг Ногарий ўн икки минг суворали, ва Мсдпи Ров ўн икки минг суворали, Ҳасанхон Мевотий ўн икки минг суворали, Бормал Эдрий тўрт минг суворали, Нарпат Ҳора етти минг суворали, Сатрвий Қачи олти минг суворали, Дерим Дев тўрт минг суворали, Бирсинг Дев тўрт минг суворали вилоятга эга эди.

Маҳмудхон Искандархон ўғлининг вилоят ва қишлоғи бўлмаса ҳам, сардорлик умидида

тахминан ўн минг сувори жамъ қилган эди. Соғломлик ва омонлик водисидан узоқлашганларнинг ҳамма тўплами, Ҳинд қишлоқ ва вилоятида давом этиб келган қоида бўйича, ҳаммаси бўлиб, икки лак бир минг бўлган эди.

Алқисса, у мағрур ичи қора кофир бағри қаттиқ кофирларнинг кўнгилларини юзаки бириктириб, мусулмонларга қаршилик кўрсатиш ва улар билан уришиш ҳамда пайғамбар алайҳис-салом шариатининг асосларини емириш ҳолатига ўтди. Подгаохнинг жанг-чи аскарлари худонинг балосидай у кўзсиз дажжоллар бошига ёпирилиб, «қазо етишса, кўз кўр бўлади» деган ҳукми хулқ ва номус эгаларининг ўткир назарларига манзур қилдилар ва «кимики дин учун уруш қилса, албатта, у ўз нафси учун уруш қилган бўлади» оятини мулоҳаза қилиб, «кофирларга ва мунофиқларга қарши урушнинг» деган бажарилигаи лозим бўлган ҳукми амалга оширдилар.

933 (ҳижрий) йил 13-жумодис-соний ойининг шанба куни Биёна музофотининг Конво мавзуидаги тоғ атрофида душмандан икки куруҳ масофада ғалаба нишонли ислом лашкарининг чодирлари тикилди. Ислом суворийларининг ҳашамат ва дабдабалари дин дуга-манлари ва кофир лаинларнинг қулоқларига етиши билан муҳаммадий миллат муҳолифлари, аҳли ислом каъбасини бузишга бел боғлаган «асҳоби фил» дек, тоғ жусса ва дев қайбат филларни ўзларига мададгор ва таянч қилиб, ҳаммалари бир жон бир тан бўлиб, ўз бузуқи лашкарларини тартибга солдилар. (Назм:) Залил ҳиндилар, «асҳоби фил» каби, ўз пилларига мағрур бўлдилар. Ҳаммалари ажал тунидай хунук ва шум, тундан қора ва юлдузлардан кўпроқ эдилар. Қаммалари худди оловдай, лекин тутун каби кеккайиб, кўм-кўк осмонга бош тортган эдилар. Отлиқма-яёв, худди чумолидай минг-минглаб ўнг ва сўлдан келдилар.

Уруш қасдида енгилмас ўрду томон йўналдилар. Шижоат бўстонининг дарахтларига ўхшаган ғазотчи ислом аскарлари санубардай саф тартиб санубар шаклли пўлат қалпоқларининг қуешдай порловчи учларини, худо йўлида жанг қилувчиларнинг қалбларидек, юксаклик авжига етказдилар. Сафлар Искандар саддидай темирга айланган ва тузилиш, пайғамбар шариатининг йўллари каби, тўғри ва мустаҳкам эди. Қувватининг матонати «Гўёки тубдан бир-бирига чирмашиб кетган нажот» ва бахтиёрлик «улар худодан бўлган тўғри йўлдадирлар ва улар нажот топгандирлар» деган сўзга мувофиқ, уларнинг хос сифати эди.

(Китъа) Шаҳаншоҳнинг раъйкаби ва барқарор диндай кишиларда қўрқув йўқликдан сафлар рахнасиб. Унинг байроқлари ҳамма ёққа ёйилган, ҳаммаси «Иниа фатаҳда» (Биз фатҳ қилдик) алифпаридай. Ҳушёрлик ва эҳтиёткорликни кўзда тутиб, кўшиннинг олд томонига қўйилган туфёкчилар ва раъдандозларни Рум жангчилари тариқасида паналаш учун, аробалардан бир саф тартиб бериб, улар бир-бирларига занжир билан туташтирилди.

Алқисса, ислом аскарлари шундай интизом ва истехком пайдо қилдиларки, буюк ақл ва юксак фалак унинг тадбирчиси ва тартиб берувчисига офарин ўкиди.

Бу тартиб ва интизомни, қувват ва истехкомни вужудга чиқаришда ҳазрат султоннинг яқини ҳоконий давлатининг суянчиғи Низомиддин Али Халифадоднинг ҳамма саъй-ҳаракат ва тадбирлари тақдирга мувофиқ ва барча сардорлик ва иш юритишлари подшоҳнинг порлоқ роъйига мақбул тушди. Подшоҳнинг ғулда туришига қарор берилди. Ғулнинг ўн томонида: Мададга худонинг лутфига хос бўлган саодатли қутлуғ азиз катта биродар Чин Темур султон ва худо назарига манзур бўлган катта азиз фарзанд Сулаймоншоҳ, тўғри йўл эгаси валий нисбатли жаноби Хожа Камолиддин Дўст Хованд, олий салтанат таянчи, энг яқин ва ихтисос эгаларининг зубдаси Камолиддин Юнус Али, хослар таянчи, комил ихлоси Жалолиддин Шоҳ Мансур барлос, хослар таянчи, ихтос эгаларининг зубдаси Низомиддин Дарвеш Муҳаммад сорбон, хослар таянчи, чин ихлосли Шихобиддин Абдулло китобдор ва Низомиддин Дўст эшикоқо ўз ўринларида қарор топдилар.

Ғулнинг чап томонида: салтанат эгаси, халифаликка нисбатли Султон Алоуддин Оламхон бинни Султон Баҳлул Лудий, ҳазрати султоннинг яқини, кенгаш ва маслаҳатчи садрларнинг буюғи, исломнинг қуввати Шайх Зайи Хофий, хослар таянчи, комил ихлосли Камолиддин Муҳиб Али, ҳазрати султон яқини. хослар таянчи Низомиддин Турдибек (марҳум Қуч Аҳмадбек биродари) нинг ўғли, асилзода ва аёнлар буюғи, улуғ хон Оройишхон мазкур Қучбек марҳумнинг ўғли, Шерафган, халқ ўртасида вазирларнинг буюк вазири Хожа Камолиддин Ҳусайн ва буюк девон кишилари гуруҳидан ҳар бирлари муқаррар қилинган ўринда турдилар.

Буронғорда азиз ва улуғ фарзанд, саодатли ва бахтиёр, салтанат ва хилофатнинг эъзозлиси Муҳаммад Ҳумоюн Баҳодир ўрнашиб ўнг томонига фарзанди азиз салтанат эгаси Қосим Ҳусайн Султон ва хослар таянчи Низомиддин Аҳмад Юсуф ўғлоқчи ва мамлакат ишончи комил ихлосли Жалолиддин Ҳинд-бек қавчин, мамлакат ишончи, чин ихлосли Жалолиддин Хисрав кўкалтош, мамлакат ишончи Қивомбек Ўрдушоҳ, хослар таянчи, комил эътиқод ва ихлосли Вали хозин Қорақўзи, хослар таянчи Низомиддин Пирқули Сийстоний, эл ўртасида вазирлар таянчи Хожа Камолиддин Паҳлавон Бадахший, хослар эътимодлиси Низомиддин Абдушукур ва аёнлар ишончлиси Ирок элчиси Сулаймон оқо ва Сийстон элчиси Ҳусайн оқо қарор топди. Айтиб ўтилган давлатли фарзандимизнинг зўр ғалабали чан томонида олижаноб Муртазога нисбатли сайид авлоди Мирҳама, хослар таянчи Шамсиддин Муқаммадий кўкалтош ва Низомиддин Хожагий Асад хондор тайинландилар. Буронғорда Ҳинд амирларидан мамлакат таянчи хонлархони Диловорхон, аёнлар таянчи Малиқдод Кароний ва аёнлар таянчи шайхлар шайхи Шайх

Гўран — ҳар бирлари буюрилган ерларда турдилар.

Ислом шиорли қўшиннинг жувонғорида олий даражали пайғамбарнинг энг зубда авлоди Сайид Маҳди Хожа, энг азиз ва улуг биродар Муҳаммад Султон мирзо салтанат эгаси ва хилофат нисбатли Одил Султон Маҳмуд Султон ўғли, мамлакат ишончи, комил ихлооли Муиззиддин Абдулазиз мирохўр, мамлакат ишончи Шамсиддин Муҳаммад Али жанг-жанг, хослар таянчи, комил ихтисосли Жалолиддин Қутлукқадам қаровул, хослар таянчи, комил ихлосли Жалолиддин Шоҳ Ҳусайн Боракий мўғул ғончи ва Низомиддин Жонбек Муҳаммадбек атка ,саф тортдилар.

Бу тарафда Ҳинд амирларидан султонлар хулосаси Камолхон ва Жалолхон мазкур Султон Аловуддин ўғиллари, аъёнлар ишончлиси Алихон Шайхзода Фармулий ва аъёнлар ишончлиси Низомхони Биёна тайин бўлган эдилар.

Тўлғама учун хослар ишончли комил ихлосли Турдика ва Малик Қосим Бобо Қашқанинг биродари барча мўғул тўдалари билан буронғор томонида: хослар таянчи тўғри ихлосли Мўмий атка, хоелар таянчи Рустам туркман бошлиғ хос аскарлардан бир тўдаси билан жувонғор томонда номзод бўлдилар. Хослар таянчи комил ихлосли, ихтисослиларнинг зубдаси Низомиддин Султон Муҳаммад бахшн ислом ғозийлари аъён ва арконларини тайнпланган жойларида сақлаб, ўзи бизнинг ҳукмларимизни эши-тишга тайёр турарди. Тавочи ва ясовулларни теварак-атрофга юбориб, аскар ва сипоҳиларни забт қилиш бобидаги ҳукмларимизни буюк султонларға, иззатли амирларга ва ҳурматли ғозийларга етказиб турарди.

Қўшин керак-яроғи барпо ва мухайё бўлиб, ҳар киши ўз жойига бориб турганда, сўзсиз бажарилиши лозим бўлган шарафли фармон содир бўлдики, ҳеч ким буйруқсиз турган ўрнидан қимирламасин ва руҳсатсиз урушга киришмасин.

Мазкур кундан бир қисми ўтган эди, икки муқобил томон бир-бирига яқин келиб, уруш бошланиб кетди. Икки томон ғули, ғўе нур ва зулмат каби, бир-бирларига қарши туриб, буронғор ва жувонғорда шундай зўр уруш бўлдики, ер юзига зилзила ва юксак осмонга ғулғула тушди. Кофирларнинг бузуқи жувонғори исломнинг муборак аскари буронғори томон йўналиб, Хисрав кўкалтош, Бобо Қашқа биродари Малик Қосим устига ҳужум қилдилар. Энг азиз ва Улуг биродар Чин Темур султон буйруқ бўйича уларнинг ёрдамига бориб, мардона уруш бошладики, кофирларни жойидан улоқтириб, қалблари ксигача деярли силжитиб юборди. Жулду (ғалаба ипъоми) у азиз биродарнинг номига бўлди. Замона нодири Мустафо Румий улуг яратувчининг иноят назариға маъшур бўлган, қайтарувчи ва буюрувчи маликнинг лутф-карамлари билан ихтисос тоиган бахтиёр ва энг азиз фарзандимиз Муҳаммад Ҳумонш Бақодирнинг ғулидан аробаларни олдинга келтириб, кофирларнинг қўшинлари

сафларини туфак ва зарбзан билан ўз калбларидек чилчил қилди. Худди уруш пайтида азиз ва улуғ биродар Қосим Ҳусайн Султон, хослар таянчи Низомиддин Аҳмад Юсуф ва қивомбек фармон олиб, уларнинг ёрдамига бордилар. Кофирларнинг гуруҳлари ўқтин-ўқтин ўз кишилари ёрдамига етиб турардилар.

Биз ҳам мамлакат ишончи Жалолиддин Ҳиндубекни, унинг кетидан хослар таянчи Муҳаммадий кўкалтога ва Хожатий Асад жондорни ва ундан кейин олий салтанат таянчи ва хос яқин Жамолиддин Юнус Али, хослар таянчи комил ихлосли Жалолиддин Шох, Мансур барлос ва хослар таянчи Шихобиддин Абдулло китобдорни ва улар орқадан хослар таянчи Дўст эшик оқа ва Шамсиддин Муҳаммад Халил ахтабегини кўмакка юбордик. Кофирларнинг буронғори неча мартабадан ислом қўшини жувонғори томон ҳужум қилиб, ўзларини нажот эгалари ғозийларга етказдилар. Ҳар гал азамат ғозийлар баъзиларини зафарли ўқлар иахми билан тамуғга юбориб, бир қиомини қайтардилар, Хоглар таянчи Мўмин атка ва Рустам туркман бадкирдор кофирларнинг зулмат шиор кўпшнларининг орқасидан йўналдилар. Навкарлар бошлиғи хослар таянчи тўғри ихлооли Хожа Махмуд Али атка ва ҳазрати султоннинг яқини ҳоқоний давлатининг ишончи Низомиддин Али Халифани ўшалар кумагига юборди. Азиз ва улуғ биродар Муҳаммад Султон мирзо, салтанат эгаси Одил султон, мамлакат ишончи Муиззиддин Абдулазиз мирохўр, Жалолиддин Кутлукқадам қаровул ва Шамсиддин Муҳаммад Али жанг-жанг ва хослар таянчи Шох Ҳусайн Боракий муғул ғончи маҳкам туриб, уруш қилдилар. Эл аро буюк вазирлар вазири Хожа Камолиддин Ҳусайннн девон кишилари гуруҳи билан уларнинг кўмакига юбор-дик. Барча жангчилар тўлиқ саъй ва гайрат билан урушга рағбат кўрсатиб, «Айт, икки эзгуликдан бошқа бирор нарсани биздан кутадиларми?»- деган оятни назари эътиборга олдилар ва жон бериш юришни қилиб, жон олиш байроғини кўтардилар.

Уруш-ўлдириш узоққа чўзилиб, охири кўринмас бўлгандан кейин, ижроси мажбурий фармон етишдики, занжирланган шердай ароба кетида турган подшоҳга хос аскарларчам жапговор йигитлар, якдиллик ўрмонида ётган арслонлар ғулнинг ўнг васўлидан чикнб, туфакчиларнинг жойини ўртада қолдириб, икки томондан жанг қилсинлар. Улар уфқ пардасида кўрнган тонг сруғидек, ароба кетидан чиқиб ҳужум қилдилар. Манхус кофирларнинг шафак тусли қонларини фалак гумбазига ўхшаган маърака майдонида тўкиб, кўпчилик саркашларнинг бошларини тан.фалагидаи юлдуздай махв қилдилар.

Замона нодир Устод Алиқули ўз кишилари билан ғулнинг олдида туриб, мардоналик кўрсатиб, темир кўргондек кофирлар сафига шундай катта жуссали тошларни отардики, агар у тошни амаллар тарозисининг иалласига солсалар, эгаси «Кимнинг тоши

оғир келса, у яхши турмушда яшайди» деган ном олади ва агар қаттиқ тоққа ва баланд тепага отсалар «таралган юнгдай» тип-пит қилиб юборади. Мана шундай тош, туфак ва зарбзан отиш билан кўпчилик кофирлар жиомининг биноларини кулатди.

Подшоҳ ғулининг туфакандозлари, буйрук бўйича, аробадан майдон ўртасига келиб, ҳар бирлари кофирлардан кўнига ўлим заҳарларини ичирдилар. Пиёдалар зўр хатарли ўринга кириб, ўз номларини ўрмон шсфлари ва мардлик майдонининг борлари ўр-тасида машҳур қилдилар.

Бу аҳвол муносабати билан ҳазрати Ҳоқондан, ғулнинг аробала-рини илгари суришга фармон бўлди. Шахсан подшоҳнинг ўзи, ўнг томондан фатҳ ва давлат ва сўл томондан иқбол ва нусрат бўлгани ҳолда, кофирлар кўшини томон кўзгалди. Теварак-атроф-дан зафар нишонли кўшин бу ҳолни мушоҳида қилиб, зўр кўшин денғизда даҳшатли тўлқин кўтарилди ва бу денгизнинг барча наҳанг балиқлари шужоатини юзага чиқарди. Ғубор зулмати бутун майдонни қора булут каби қоилаб, қиличларнинг яраклаши чакмоқ чақишдаги ялтирашдан қам утиб кетди. Гарднинг кўтарилиши кун юзини ойнанинг орқа томонидай бенур қилиб қўйди, калтак урувчи билан калтак егувчи, юлиб билан мағлуб аралашиб кетиб, бириини биридан ажратиш қийин бўлди. Замона ссҳргари шундай бир кечани назарга келтирдик, унда тийр (ўк) дан бошқа сайёра, йўлида маҳдам турган суворилардан ташқари турғун ншдузлар кўринмас эди.

(Н а з м :) Уруш куни қоннинг нами (ер остидаги) балиққа, гард эса, (осмондаги) ойга етди. Бу кснг даштда отларнинг туёқлари зарбидан ер олтига, осмон саккизга айланди.

Ғозий жангчилар, айни жон олиб, жон бериб тургаи пайтда айб нидочисидан: «Қайғирманг, умидсизланманг, ғамга тушманг — ғалаба сизларда»— деган хушхабар эшитар. аниқ хабарлар отказувчидан: «Оллодан ёрдам ва фатҳ яқиндир, мўминларга ба-шорат қил» деган муждани тинглардилар, шундай шавк билан уруш килардиларки, юқори олам фаришталаридан уларга таҳсин нидоси. Муқарраб фаришталар, парвона каби уларнинг бошларидан ардмлар. Икки намоз орасида уруш олови шундай гуруллади-машъаллардан фалакларга байроқ кўтариларди. Ислом лашкарларининг буронғор ва жувонғорлари кофирларнинг буронғор ва жувонғорларини ғул билан бирликда бир ерга тўплади.

Номдор жангчиларимиз ғалабаси асарлари ва ислом байроғи-нинг юқори кўтарилиши зохир бўла берган сари, у малъун кофирлар ва ярамас динсизлар бир муддат ўз ҳолларига ҳайрон бўлиб турдилар. Охирда жонларидан кўнгил узиб, ғулнинг ўнг ва сўлида ҳужумга ўтдилар. Сўл томонда кўпроқ ҳужум қилиб, ўзларини яқин етказдилар. Аммо шужаотли ғозийлар, савобни кўзда тутиб, ўк кўчатини ҳар бирларининг кўкраклари

заминига ўтказ-дилар ва ҳаммаларини ўзларининг қора бахтлари каби, орқага кайтардилар. Бу ҳолат нусрат ва иқбол шободаларини қутлуқ наввоблик давлатимиз чаманига эстирди. Ва «Ҳақиқатан "биз санға ёрқин ғалаба эшигини очдик» муждасини етказди. Фатҳ гўзалининг оламга оро берувчи жамоли «Оллоқ сенга улуғ нусрат билан кўмак беради» кокили билан безалиб, парда остида яшириниб турган иқбол саодати ёрдам бериб, бу ҳолнинг гувоҳи бўлди.

Бузуқ ҳиндлар ўз ҳолларини мушкул билиб, «титилган юнгдек» сочилиб ва «тўзиган палосдек» нобуд бўлдилар. Кўплари ўлиб, маърака майдонида қолдилар, бир мунчалари бошларидан ксчиб чўлларда сарсонликка тушдилар ва қарға-қузғунларга емиш бўлди лар. Ўлганлардан тспалар ва бошлардан миноралар юзага қолди. Ҳасанхон Мсвотий туфак зарби билан ўлганлар қаторига тизилди. Шунингдек халойиқ сардори бўлиб келган, йўлдан озган саркаш-ларнинг кўплари тийр ва туфак тегиб ҳаётларини тугатдилар. Жумладан, Удайпур вилоятининг ҳокими 12 минг суворили Ровал Уди Синг Богарий; тўрт минг суворили Рой Чандарбон Чухон; олти минг суворили Чандирий ўлкасининг қокими Пупат Ров мазкур Салоҳиддин ўғли; тўрт минг суворили Моникчинд Чухон ва Дилпат Ров; ўттиз минг суворили Гангу ва Карм синг ва Дангуси ва яна ҳар бири бир гуруҳ бошлиғи ва шавкат ҳам шукуҳ эгаси бўлган бошқалари тамуғга йўлландилар ва бу ботқоқлик ўтидан энг чуқурликка кетдилар. Кофирларининг мамлакати мажруҳ ва ўлганлардан жаҳаннамдек тўлди ва жаҳаннамнинг энг туби дўзох посбонига жон топширган мунофиқлардан лиммо-лим бўлди.

Ислом аскарларидан ҳар ким бир томонга борса, ҳар қадамда бир саркашнинг ўлигини топар эди. Ўрду қочувчилар кетидан гогурса, ҳар бир қадамини янчилган бир ҳашаматли гавдадан холи топмас эди.

Ҳама ҳиндулар ўлдирилган хор-зор,
Туфак тоши билан «асҳоби фил» дай.
Танлардан тоғлар бўлди аён,
Ҳар бир тоғда у чашмадан оқарди қон.
Зўр шукуҳли саф ўкининг қўрқинчидан
Қочишарди ҳар бир дашту тоғ томон.

933 (ҳижрий) йил, 25-шаъбон ойида ёзилди.

МУНДАРИЖА

Нашр ҳақида. (Порсо Шамсиев).....	3
Саккиз юз тўқсон тўққизинчи йил воқеалари (1493).....	5
Вақоеи санаи тисъа миа (1494-1495).....	25
Вақоеи санаи ихдо ва тисъа миа (1495-1496).....	33
Вақоеи санаи исно ва тисъа миа(1496—1497).....	38
Вақоеи санаи салоса ва тисъа миа (1497—1498).....	42
Вақоеи санаи арбаа ва тисъа миа (1498-1499).....	56
Вақоеи санаи хамса ва тисъа миа (1499-1500).....	62
Вақоеи санаи ситта ва тисъа миа (1500-1501).....	72
Вақоеи санаи сабъ ва тисъа миа (1501-1502).....	85
Вақоеи санаи самон ва тисъа миа (1502-1503).....	92
Вақоеи санаи тисъа ва тисъа миа (1503—1504).....	109
Вақоеи санаи ихдо ашара ва тисъа миа (1505—1506)	141
Вақоеи санаи исно ашара ва тисъа миа (1506—1507).....	166
Вақоеи санаи салоса ашара ва тисъа миа (1507-1508).....	183
Вақоеи санаи арбаа ашара ва тисъа миа (1508-1509).....	196
Вақоеи бисту панҷум (1519 1520).....	197
Вақоеи сапаи ситта ва ишрина ва тисъа миа (1519).....	228
Вақоеи санаи исно ва салосина ва тисъа миа (1525).....	239
Вақоеи санаи салоса ва салосина ва тисъа миа (1526).....	278
Вақоеи санаи арбаа ва салосина ва тисъа миа (1527).....	304
Вақоеи санаи хамса ва салосина ва тисъа миа (1528).....	312
Вақоеи санаи ситта ва салосина ва тисъа миа (1529).....	349
Таржималар.....	358

На узбекском языке

Захриддин Мухаммад Бабури

БАБУРИНАМЕ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётининг

1964 йил нашридан қайта босилди.

Мусаввир Э. Нурмонов

Расмлар муҳаррири А. Шоалимов

Техн. муҳаррир М. Мирражабов

Корректор Ш. Соатова

Тайёр диапозитивдан босишга рухсат этилди 23.01.90. Формати 60х90/16. Босм. қоғози №1. Тип Бодони гарнитура. Офсет босма. Шартли босма л. 23,0 + 0,5 вкл. Шартли кр-оттиск. 25,0. Нашр л. 25,85+0,83 вкл. Буюртма № 4112. Шартнома 29-89. Тиражи 100000. Баҳоси 2с.80т. «Юлдузча» нашриёти Тошкент-83, ГСП. “Правда” газетаси кўчаси. 41.

Ўзбекистон Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари Давлат комитети “Матбуот” полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг Бош корхонаси. Тошкент. 700129, Навоий кўчаси, 30.